

VÁZSONYI VILMOSNÉ

»AZ ÉN URAM«

GENIUS KIADÁS

KUNOSSY RT., BUDAPEST.

ELŐSZÓ

Ez a könyv nem életleírás és nem regény, a képzeletnek nincsen benne semmi szerepe. Ami benne van, szórói-szóra igaz minden, de azért mégse életrajz, hanem csak a hű valóságot feltáró bepillantás egy az átlagon messze felülemelkedő polgárnak, a »polgár« fogalom igazi megtestesítőjének az életébe. Azok számára írtam, akik ismerték és megható módon szerették. És azok számára is írtam, akik nem ismerték és gyűlölték. Akik ezek közül utóbb valahogyan közelébe jutottak változatos életében, mindegyiknek a gyűlölete szeretetté változott az ismeretség által: legragaszkodóbb barátaivá lettek a volt ellenségei, ha módjukban volt közelről bepillantani nemes, jó szívébe és édes kedélyébe. Tanításul szántam e könyvet annak a megismertetésére, hogy a zsenik is tudnak jó családapák lenni és hogy az Übermenschnek, vagy ahogyan egy ötletes magyar író ezt a szót lefordította, az örömembernek nem jellembeli kelléke, hogy kíméletlenül keresztülgázzoljon az embereken. Lehet valaki úgy is nagy a nagyok között, hogy a szíve lágy és a lelke résztvevő legyen. Akiről én ezt a könyvet írtam, az rajongóan tudott szeretni és egyáltalában nem tudott gyűlölködni. Azt akarom, hogy ezután a kis könyv után őt se gyűlölje senki és ha ezt elérem, akkor nyugodtan és boldogan megyek utána, mert földi küldetésemet ezzel befejeztem és mert tudom, hogy ő nagyon vár engem, mint ahogyan várt mindig és mindenütt, ha valami okból távol voltam tőle.

Közös rövid életünk fogyatékos, de hű fotográfija ez a könyv. Nem író írta, hanem olyasvalaki, aki csak úgy tudja visszaadni a tényeket, ahogyan azok valóban megtörténtek. Itt nincs Wahrheit und Dichtung, itt csak Wahrheit van. Hogy a szívemen keresztül adom őket, ezt senki sem fogja tőlem rossznéven venni, mert hiszen a szívemben élnek ezek a derűs és szomorú emlékek, amelyek nekem édes-fájdalmasan kedvesek és ezt az érzésemet szeretném beleplántálni mindazokba, akik reá emlékeznek. Mert ő nemcsak tőlem ment el, hanem nagyon sokaktól: egy egész népes tábortól, amely most pásztorvesztett nyájként áll a világban. Oh, hányan sóhajtozzak az ő nevét olyanok, akiknek panaszuk, bánatuk, bajuk van, akiknek tanács és segítség kellene, amivel ő mindenkinek és mindig rendelkezésére állott. Hány könny maradna elsíratlan, ha ő élne! Hány kétségbeesett szívbe szállana megnyugvás, ha az ő szíve még dobogna! De a Gonoszság, amelyről a teológusok és a költők azt tanítják, hogy állandó harcban áll a Jósággal: a Gonoszság azt akarta, hogy ő menjen és a Gonoszság, mint megannyi más-szor, ezúttal is diadalmaskodott: neki mennie kellett. Én, aki legközelebb állottam hozzá és szerveszetének minden sejtjét ismertem, tanúságot tehetek mellette, hogy ama gonosz merénylet nélkül, melyet ellene elkövettek és amelynek égő fájdalma életerejének végső tartalékát megemésztette, ő még ma is élne és miként egész életében tette, ma is dolgoznék még az ő szerelmes munkáján: hogy nagygyá, széppé és boldog emberek paradicsomává tegye az »ő Budapestjét«.

I.

»SZÜLŐFÖLDEM SZÉP HATÁRA!«

Ott kezdem e könyvet, ahol a világ reám nézve kezdődött: a Nyírség kellős közepén, Mátészalka városkában november havának azon a ködös szombatján, amikor én születtem. A világ országútjától félreeső, kicsi mezőváros, zsúpfedeles és zsindeles házacskákkal, de csodálatos módon ezek a házacskák már akkor is telve voltak kultúrával. A novemberi napok az évnek legszürkébb, legködösebb napjai szoktak lenni. Amint áldott emlékű anyám mesélte, ennek az én születésem napjának reggelén, november 17-én esett le az első hó abban az évben és mikor délben megláttam a napvilágot, első tekintetem tényleg a napra esett, mert délre olaszosan kék lett az ég, sütött a nap fent a magasban, lent pedig vakított a fehér hó. Születésem percében jegyeződtem el a napfényvel és ez kísért végig az életemen. Jó kedélyt kaptam a sorstól: bármilyen csapások is értek, a kedélyem hü maradt hozzám. A novemberi sötétség, köd sohasem szállott a lelkemre, mert gyűlölöm a homályt, a sötétséget, a ködöt: mindent, ami a novemberi köd nyomasztó hangulatára emlékeztet és imádom a derűt, a fényt, a világosságot, a testnek és a léleknek, a gondolatnak és a hitnek a tisztaságát.

Az én szülőföldem, a Nyírség, Isten tiszta szent világosságának a hazája. Nincsenek hegyei, még dombjai sem, nincsenek erdőségei: nincs semmi, ami akadályozná a napfényt, amely töretlenül ömlik el a végtelen homokon. De ez a homok, amely vég-

telén síkjával a Szaharát utánozza, bőséget és áldást hordott a méhében: ezen a homokon termett mindig az ország legjobb búzája és legfinomabb burgonyája. A töretlen kerek láthatár telve akácfákkal, amelyek tavaszi virágzásukban a világ minden parfümjével vetekednek és édes illatukkal kábulatba ejtik az olaszosan kék ég alatt a sárga homok fölött haladó vándort. Csupa egészség és virulás minden, zsenge gyermekkorom óta nincs egyetlen emlékem, hogy ezen a vidéken valami epidémia pusztított volna. És ez az illatos derű, egészség és világosság a lelkeket is hatalmában tartotta. Az egész társadalmat őszinte meleg barátság fűzte össze és ezt a (kapcsolatot nem szakították meg rangbéli, világnézetben különbségek. Felekezeti gyűlölködésnek még a hírért sem hallottam, még pártpolitikai eltérések is csak a választások rövid idejére jutottak érvényre, ezen túl és innen egyöntetű kisvárosi életet élt az egész társadalom.

Családom megkülönböztetett tiszteletben állott a városkában, a környéken és az egész vármegyében. Édesapám az akkor uralmon levő szabadelvű párt elnöke volt a kerületben és élvezte ennek a tisztségnek a tekintélyét. A mi házunkban zajlottak le minden választásnak az előkészületei és a választások mozgalmi. Családunk ennek alapján a legbefolyásosabb úri családokkal bizalmas barátságban állott, amelynek azonban szerény és puritán gondolkodású apám csupán erkölcsi előnyeit élvezte. Úgy édesapám, mint édesanyám egyébként már »ősök ivadéka« volt. Egyiknek a családjában se volt nemzedékek emlékezetén keresztül más, mint földbirtokos. Előbb bérlők, »árendás zsidók«, később földtulajdonosok. Birtokomban vannak olyan nyugták, amelyeket az ükapám 1763-ban, mint Perényi Zsigmond árendása állított ki. Anyai nagyapám pedig Zemplénben, Nagymihályban Kossuth szomszédja volt, mint a Szirmaiék árendása. Amint



VÁZSONYI VILMOSNÉ ÉDESATYJA

a 19-ik században lehetővé vált mindkét ágon való őseim földet vásároltak és a hangyaszorgalmú, szakszerű munkának élő földbirtokosok életét élték, akiknek oly nagy részük volt az ország gazdasági és kulturális fejlődésében. Okmányok vannak róla, hogy Mátészalkán lakó nagyapám pénzen létesült ott az első iskola. Ugyanő alapította Mátészalkán a kórházat is, amely azonban azóta megszűnt. Joggal gúnyolódott velem tehát sokszor az uram, amikor »agrárkisasszonynak« nevezett.

Anyai nagyapámnak két leánya volt. Az idősebbik, kit Évának hívtak, messze földön híres szépség volt, a nagy Kazinczy egyik unokaöccsével évekig állott szentimentális levelezésben. Anyám testvéröccse, az első zsidóvallású főszolgabíró volt Magyarországon. Apai nagyapám gyárat és gőzmalmot alapított, de korán elhalálozott, amikor apám még csak 12 éves volt. De nevelése azért nem maradt abba: bátyjával együtt Pestre került intézetbe, azután Drezdába. Amikor azután hazajöttek, együtt vezették a gyárat és gőzmalmot. Édesapám volt a harmadik, vagy negyedik zsidóember az országban, aki magyar nemességet kapott. Kapta pedig olymódon, hogy nemcsak, hogy nem kereste, de nem is akarta ezt a kitüntetést, s amikor mégis megkapta, azok iránt való tiszteletből, akik őt erre méltónak találták, elfogadta, de sohasem használta. Nemesi címet se csináltatott és majdnem, hogy titkolta nemesi mivoltát: megmaradt a maga puritán egyszerűségében. Amikor a gyári alkalmazottak gratulálni jöttek a kitüntetéshez és a szónokuk azt mondta, hogy »ezen túl a tekintetes urat nagyságos úrnak fogjuk szólítani«, azt felelte: »Ezt megteheted édes fiam, de nem dicséretet fogsz érte kapni, hanem egy jó magyaros nyaklevest, mert én tekintetes úr voltam és az is maradok«.

A nemességet meg kellett köszönni az uralkodó-

nak és ehhez az alkalomhoz édesapám életének egy emlékezetes, szinte csodálatos élménye fűződik. Apám csodaszép ökröket hizlalt, amelyeket, a Bécsben minden második hétfőn megtartott vásárra szokott felküldeni. Ezek a vásárok Bécsben abban az időben, »Saaten Markt« címen híresek voltak. Egy ilyen bécsi vásáron egyszer megjelent Ferenc József, az uralkodó és megszólításával tüntetett ki egyeseket, többek között édesapámat is megszólította. Apám természetesen levett kalappal állott a király előtt, dacára a hűvös időnek és deresedő gyér hajának. Őfelsége azonnal felszólította, hogy tegye fel a kalapját: »addig nem beszélek Önnel, amíg a kalapját fel nem teszi« — mondotta. Apám azonban 'köszönettel elhárította ezt a gyengéd figyelmességet és tovább is levett kalappal állott az uralkodó előtt. »Úgy látszik Ön nem akarja, hogy Önnel beszéljek, jó, hát akkor tovább megyek« — erőszakoskodott kedvesen a király. Erre azután már édesapámnak sem volt mit tennie: feltette a kalapját, mire a király sokáig elbeszélgetett vele. Talán két évvel ezután az eset után volt az, hogy a Budán tartózkodó király előtt megjelent édesapám, hogy megköszönje a nemességet. Amint belépett a szobába, a király ránézett és ezekkel a szavakkal fogadta: »No látja, most nyugodtan beszélhet velem kalap nélkül, mert most zárt helyiségben vagyunk és nem félttem a maga kopasz fejét.« Feltűnő volt itt nemcsak Őfelsége nagyszerű emlékezőtehetsége, de közvetlensége is, mert ez Ferenc Józsefnél szokatlan volt. Ez a különös figyelmesség az Öreg uralkodó részéről mindannyiunk szívébe bizonyos meleg, jó érzést plántált a (királlyal szemben, amelyet még emelt és állandósított az egyik szobánk falát ékesítő aranyrámban foglalt arcképe és mellette az ifjú Erzsébet királyné sugárzó szépségű portréje.

Gyermekkorom a legboldogabb gyermekélet

volt, amit csak el lehet gondolni. Finomlelkű, nemesérzésű szüleim körül a levegő a legjobb értelemben vett előkelőségnek, a szeretetnek, a jóságnak és a kölcsönös megbecsülésnek az ózónával volt telítve, amelyben gyönyörűség volt élni. Lakásunk édesapám gyártelepén volt, tízpercnyi távolságra a városkától, amelyhez balra kanyarodva a katolikus temető mellett, jobbra kanyarodva a református temető mellett vezetett az út. Így én piciny gyermekkoromban megszoktam a temető fogalmát, amely az én psychémben ennek folytán soha se keltette azokat a rémképzeteket, amelyek a gyermekek gondolkozásában a temetőhöz fűződnek. Ellenkezőleg: nekem a legkedvesebb játszóhelyem volt a temető és ha csak szerét ejthettem, már 4-5 éves koromban kiszaladtam a telepünkről egyik vagy másik temetőbe, ahol leülve valamelyik sírhantra, boldog önfeledkezéssel játszadoztam a fölséges csend és nyugalom ölében, amely a gyártelep zakatoló lármája és állandó vásári forgalma után édes boldogságot árasztott gyermeki szívembe. Óh, hogyan gondolhattam volna akkor arra, amikor még minden előttem volt, hogy valamikor, amikor már minden mögöttem lesz, megint a temetőbe fogok menekülni az élet zshivajából és megint egy sírdomb lesz a legkedvesebb pihenőhelyem, amely alatt örök álmát alussza »az én uram«, akivel együtt jártam végig az élet útjait...

Hatéves koromban az elemi iskola igazgatótanítója eljött hozzánk, hogy elkezdjen tanítani az első ismeretekre. Meglepetéssel vette tudomásul, hogy én már akkor kívülről szavaltam Kiss József »Gedővár asszonyát«, amelynek a tartalmát egyáltalában nem értettem, de csodálatos módon mégis egészen úgy szavaltam, ahogyan azt a vers megkívánta. Amiből a tanító úr mindjárt megjósolta, hogy valószínűleg nagy színésznő lesz belőlem.

Nyolcéves koromban szüleim Németországból

hozattak részemre nevelőnőt. Ma is sajnálom még, hogy (szüleim a praktikusság szempontjától vezetve, ebben a zsenge koromban német nevelésre fogtak és nem franciára. Hozzá még szerencsétlenségemre, német nevelőnőm annyira gyűlölte a franciákat, hogy bár tudott franciául, a világ minden kincséért sem volt hajlandó franciára tanítani. Ellenben híve volt az egészséges sportolásnak, ami abban az időben még igen ritka erény volt a leányok nevelésében. Korcsolyapályát akkor még csak hírből ismertek mifelénk, ilyenek hiányában tehát csak úgy csúszkálni vitt a nevelőnőm a befagyott árok jegére. Ennek azután egy hatalmas üzleti csúsz lett a következménye, amellyel egyfolytában nyolc hónapig voltam ágybanfekvő beteg és végül is a lábaim bénák maradtak. Jó szüleim ezt halálos ijedtséggel vették tudomásul és rögtön készen volt az elhatározás, hogy visznek Budapestre a tanárhoz.



VÁZSONYI VILMOSNÉ ÉDESANYJA

II.

A FALUSI KISLÁNY PESTEN.

Ez volt az életem első nagy élménye: első utazás a vonaton, amelyet eddig csak hírből ismertem, első utazás a fővárosba. Milyen izgalmas készülődés volt az, milyen nagy esemény és milyen végtelen időnek tetszett az nekem, amíg eljött a nagy pillanat és szallagos pörge kalapjával a bakon, előállott Bihari bácsi, az öreg kocsis a nagy hintóval, hogy bennünket a legközelebbi vasúti állomásra szállítson. A nyírségi szellő pajkosan lengeti a szallagokat és a négy sötét pej versenyt száguldana ezzel a szellővel, ha a hintó kerékágyig nem merülne el a homokba. De a levegő telítve a májusi akácvirágzás bódító illatával. A kocsiban három utas, a mama, az idősebb leány, Irén és a beteg kislány, aki csupa izgalom és csupa kíváncsiság: ezer kérdéssel ostromolja az édesanyját. Irén nővérét nem meri zavarni ábrándozásában, mert erről tudja azt a misztikus titkot, hogy szerelmes, akit nem szabad az álmodozásaiban zavarni. Réve-
tegg tekintettel leheli be az édes akácillatot, szemei elmerengenek a négy szoborszerűen szép lónak ringó járásán az olaszosan kék égboltozaton és egy távoli álomképen, amelynek a középpontjában egy gyönyörű szép szál férfi áll, fent Felsőmagyarország másik szélén. Csupa reménység és csupa édes ábránd szerelmes leányszíve, amelynek sejtelve sincs róla, hogy ez a szép férfi lesz a végzete, amelynek fiatalon, nagyon fiatalon, áldozatul fog esni. De a kislány szünet nélkül csacsog, fecseg

és izgul és boldogan áll a Bihari bácsi rendelkezésére, amikor az megállítja a hintót és segítségül hívja a kis kisasszonykát, hogy segítsen neki akácágat letörni és az »Úrfi«-nak és a »Menyecské«-nek a nyakához tűzni a tolakodó legyek elhessegetésére.

Minden embernek az életében vannak kitörölhetetlen gyermekkori impressziók. Az én gyermekkoromnak ez az utazás a legmélyebben bevésődött emléke. Amint ott ültem az útszegélyző, visszafelé szaladó akácfák között gördülő kocsiban, telve lelkenedező kíváncsisággal, szenzációvárással, fantasztikus reményekkel: a gyermeki léleknek ez az óriási feszültsége úgy maradt meg az emlékezetemben, mint hogyha akkor indultam volna el az élet kiszámíthatatlan útján való végtelen utazásra. *A gördülő kocsi...* ez a szimbóluma az életemnek, állandóan visszatérő jelensége volt a képzeletemnek. Életem fordulójánál mindig újra láttam és éreztem gördülni a titokzatos kocsit, amely visz ismeretlen állomások felé...

Csak hírből hallottam még a vasútról és fantáziám szabad csapongással festett magának bizarbnál-bizarabb képeket erről a titokzatos dologról. El nem tudtam gondolni, hogy miképpen kell ülni, vagy állni abban az ördögös alkotmányban, amely fantáziám szerint a szél sebességével magától repül ismeretlen világok felé. És mikor háromórai kocsizás után megérkeztünk a nagykarolyi pályaudvarra és ott megpillantottam az acélból készült síneket, amelyeken a vonatnak futnia kell, izgalmam és töprengésem a tetőpontjára hágott. De nem volt sok időm a tépelődésre, mert egyszerre csak ott volt előttem a félelmetesen dübörgő, prüsszögő, pihegő, zakatoló meseszerű szörnyeteg: a személyvonat. Bizony, ha rajtam állott volna, nem lett volna az utazásból semmi, mert minden további kíváncsiságom egyszeriben elmű-

lott és a rémületes látványtól szinte megmeredve, könyörögni kezdtem édesanyámnak, hogy ne szálljunk fel erre a borzalmas alkotmányra. Hihetetlennek látszott előttem, hogy abból valami szörnyű szerencsétlenség ne származzék, ha erre a rettenetes szörnyetegre bízunk az életünket. Valósággal húztam visszafelé édesanyámat, mint valami megremült kis állat, amelyet életöszöne torpant vissza a veszedelemtől. De anyám nem sokat teketóriázott velem, hanem felkapott és úgy, mint a hordár a bőröndöket, egyszerűen fellódított egy elsőosztályú kocsiba. Amint azután beléptünk a fülke ajtaján és megláttam a piros bársonypamlagokat, egyszeriben minden félelmem elpárolgott. Boldogan kuporodtam fel az ülésre és máris belemélyedtem a »Flóri könyvébe«, az akkor annyira népszerű gyermekirodalmi termékbe, amely azóta teljesen eltűnt a forgalomból. Kíváncsi volnék rá, hogy ha most a kezembe kerülne, milyennek találnám. Akkor végtelenül érdekelt, de azért annyira mégse, hogy a könyvön keresztül azonnal kacérkodni ne kezdtem volna egy bácsival, aki szemben ült velem az ülésen. Mire anyám és nővérem odakint a dolgukat a kocsissal, a hordárral elintézték és bejöttek a fülkébe, én már nagy diskurzusban voltam az ismeretlen bácsival. Minek tagadnám, a társalgást bizony én kezdtem. Mikor észrevettem, hogy a bácsi rajtam felejté a tekintetét, egyszerűen megkérdeztem:

— »Mit bámul úgy a bácsi?« – »Azt bámulom felelte ő nevetve –, hogy magácska annyira hasonlít egy gyermekkori szerelmemre. Szakasztott ilyen bogár feketeszemű kislány volt, mint amilyen magácska«!

— Igazán? És hol lakott az a bogárszemű kislány? – kérdeztem bátor érdeklődéssel.

— Hogy hol lakott? Nem ezen a vidéken, drágám. Zemplénben, Nagymihályban.

– Úgy? – mondtam. – Hát tudja-e a bácsi hogy az én édesanyám is odavaló?

Ebben a percben lépett be a fülkébe az édesanyám a nővéremmel. Meglepetéssel látta, hogy én milyen nagy beszélgetésbe vagyok egy ismeretlen úrral, akinek éppen az ő szülőházáját árulom el. Hát még mekkora lett a meglepetése, mikor kiderült, hogy miként ha valami gyenge fantáziájú író (eszelte volna ki, az ismeretlen bácsi azonos a gyermekkori udvarlójával és édesanyám azonos a bogárszemű kislánnyal, akiről a bácsi ábrándozott.

De ez a fordulat engem már nem érdekelt. Annál inkább azonban a vonatnak a fordulatai. Minden ablakon ki szerettem volna nézni mindkét oldalon és mint valami eleven ördög, futkároztam ide-oda édesanyám nagy bosszúságára. Hihetetlen [szenzációk voltak számomra a sorra való érkezések azokra az állomásokra, amelyeknek a nevét annyiszor hallottam: Debrecen, Püspökladány, Szolnok. Mindenütt ki szerettem volna szállni, ha szabad lett volna és roppant világlátottnak kezdtem magam érezni, hogy én mindezeket a híres pontjait a világnak saját szemeimmel láthatom. Mivel azonban kiszállni nem lehetett, megelégedtem továbbra is a Flóri könyvével, meg a sok csirkecombbal és süteménnyel, amikkel édesanyám a nyugtonmaradásomat megvásárolta. Mert étkezőkoci arrafelé akkor még ismeretlen fogalom volt.

Budapestre megérkezve, itt egyik ámulatból a másikba estem. Minden képzeletemet felülmúlta az, amit itt a valóság nyújtott. Az én falusi szemeim előtt szédítő arányúnak látszott forgalom; a három és négyemeletes házak sorai, amelyek ugyanazt a hatást tették rám, mint amit most tennének rám az amerikai felhőkarcolók; az uccasorok két oldalán túlkölkő lóvonatok, amelyekbe az emberek egész tömegét nyargalvást gördíti két lovacska; a zsivaj, a lárma, a lovasrendőr: mindez több volt

annál, amit a mesék tudhattak mondani az én fantáziámnak. Amint a fiakkerünk ezen a mesevonalon végigrobogott, ismét éreztem annak a misztikus gördülésnek a titokzatosságát, amely által mintha a Sors érezte volna velem a hatalmát. Egész elkábultan érkeztem meg a váciuccai Nemzeti szállodába, amely most a Corso-mozi épülete. Itt szinte lelkendezve vettem tudomásul édesanyámnak a portással folytatott rövid tárgyalásából az újabb Szenzációt, hogy az emeleten fogunk lakni. Egész átszellemülten kérdeztem a nővéremtől, miközben a lépcsőn felfelé haladtunk:

– Mondd, Irén, aki emeleten lakik, az gyorsabban lesz angyal és hamarabb repül fel az égbe, mint aki lent van a földszinten?

Irén azonban megvetően mosolygott és kegyetlenül terelt vissza szavaival a felhőkből:

– Te csak mint falusi liba fogsz repülni, ha ilyen ostobaságokat kérdezel. (Azóta beteljesült a csoda: repültem, nem is mint falusi liba, hanem egy valódi nagyszerű Junkers-gépen. Ki hitte volna el ezt akkor, 1885-ben?)

Másnap délelőtt már felkeresett bennünket az egyetemi tanár úr, akinek a tanácsáért Budapestre jöttünk. Kiszívós, öregedő emberke volt és bizony nekem egy csöppet se imponált; tudós professzort igazán nem ilyennek képzeltem.

– No, mi a baj, tekintetes asszony? – kérdezte édes anyámat.

– Az a baj, tanár úr, hogy a német Fräulein elvitte ezt a kislányt a télen korcsolya nélkül korcsolyázni, csak úgy könnyű cipőben sikánkózott és nagyon meghűlhetett, mert egész télen fekvő beteg volt: nem bírta a lábait megmozdítani.

A tanár úr felöltötte a legnagyobb ünnepi képét és elkezdett borzasztó leereszkedéssel kérdezni:

– Hát hogy hívják magát, kislány és hány esztendő?

— Nyolcéves voltam novemberben és tulajdonképpen Margitnak hívnak – szájaskodtam –, de otthon csak Mimikének neveznek.

— No hát, Mimike, feküdjön le szépen ide a kanapéra – ünnepélyeskedett a tanár úr – és nézzük meg azokat a lábacskákat.

Eleget tettem a felszólításnak, mire a tanár úr roppant fontoskodással és szertartásos hosszadalmassággal (elkezdte a lábaimat ide-oda forgatni, húzni, tolni, nyomkodni, kopogtatni, merecsgélni, miközben édesanyám halálos szorongással várta a tanárhoz illően kimerítő vizsgálat eredményét. Szerelmes nővérem közben már régen elköltözött gondolataival arra a felvidéki fürdőhelyre, ahol az ideáljával megismerkedett. Réveteg szemekkel ült egy távoli fotelben és nem vette tudomásul a körülötte történő izgalmas eseményeket.

Mikor már az édesanyám lelke kellőképpen kínpadra volt feszítve, az ünnepélyes kis öreg tanár bácsi kellő megfontolás után kimondotta a szentenciát:

– Hát bizony, Mimiké, itt egy kis bibi van. Az egyik lábad tubicám (ezt a szót akkor hallottam először), az egyik lábad rövidebb, mint a másik.

Én már eddig is nehezen tűrtem a sok tapogatóst és vizsgálódást, de emberül álltam a sarat. Most azonban egyszerre lánggra lobbant bennem a visszafojtott temperamentum. Hirtelen talpra ugrottam és mérgesen, mint egy kis vipera, odaálltam az ünnepélyes tanár bácsi elé:

– Rövid ám a tanár úr esze, de nem az én lábam!

Ilyesmi még valószínűleg soha se történt a nagyképű professzor úrral, aki egész elképedt erre a váratlan támadásra. A mélységes sértődöttség sötét borulata ült ki az arcára és mogorván kijelentette, hogy énnám haszontalanabb kislányt

még nem látott életében. Édesanyámnak ajánlotta, hogy egy ortopédista kollégáját hívja meg, azután pénztárcájába tette a honoráriumot és mérgesen távozott.

Édesanyám kétségbe volt esve. Sírni kezdett, amikor a dühös professzor elünnepélyeskedett és a jó Istent panaszolta, hogy miért is verte őt meg egy ilyen nagyszájú kölyökkel, aki őt a sírba fogja vinni a féktelen nyelvével.

Végre azután, mikor megnyugodott, elvitt egy másik tanárhoz, egy kékszemű, nyájas arcú, elbájolóan kedves öreg úrhoz, aki egy nagy kórházat vezetett és nyoma se volt rajta annak a ceremóniás nagyképűségnek, amely az előbbit olyan ellenszenvessé tette. A mélységes tudomány azonban csak úgy sugárzott le az arcáról, ő is megvizsgált és vérszegénységre, valamint vérkeringési zavarokra vezette vissza az állapotomat. (Igaza is lett, mert tízéves koromra nyomtalanul eltűntek a bénulásos fájdalmak és minden rendellenességnek vége lett, de addig még sokat kellett szenvednem).

A diagnózis megnyugtatta édesanyámat és mivel már Pesten voltunk és május is volt, elhatározta, hogy kimegyünk a Császárfürdőbe.

A Császárfürdő nekem isteni szépnak tűnt fel, éppen virágoztak a gesztenyefák és az apró kis rózsaszínű virágok lehulló szirmai az egész sétányt elbontották. A nyírségnek az akácai, a Császárfürdőnek a gesztenyefái voltak a specialitásai. Itt találkoztunk anyám legjobb barátnőjével, Lujza nével és két leányával. Az idősebbik Ilona, Irén nővérem barátnője, Sarolta pedig, bár nálam idősebb, nekem lett kedves barátnőm. Nagyratörő voltam és nagyon inponált nekem, hogy ő, akit nagy leánynak láttam, velem annyit foglalkozik, neki meg az tetszett rajtam, hogy mindent élesen megfigyeltem és mindenkit utánozni tudtam.

Az iszapfürdőről, amelyet használnom kellett,

különös fogalmaim voltak, amíg nem láttam, hogy mi az tulajdonképpen. Tudtam, hogy az iszap sár és piszok és el nem tudtam gondolni, hogy ez az undorító dolog hogyan szolgálhatja javát az embernek. De azután megbarátkoztam ezzel a gyógy-móddal, sőt amikor a tiszta vízzel lemostam az iszapot, valami olyan homályos sejtelmem támadt, hogy ez a művelet valahogy hasonlít a bűnös ember jóútra téréséhez. Az iszapfürdőben a férfiak és a nők együtt voltak, de persze nyakig ülve az iszapban és kínosan vigyázva, hogy meg ne sértsek a szigorú illendőséget.

Alig voltunk 3 hétig a Császárfürdőben, édesapámtól levél jött, hogy az »aranygyapjas« beteg, így neveztük 3 éves kis húgomat, akinek örületesen sok aranyszínű haja volt. Anyám a hírre természetesen azonnal csomagolt és mentünk vissza akáclombos falunkba. Így végződött az én első utazásom.

III.

A BAB ÉS A LEPKE.

A következő ősszel újra kezdődött a baj. Lábaim ismét felmondták a szolgálatot és a szegény szeles Fräulein kénytelen volt az ágy mellett megtartani az iskolaórákat. Egész télen ágyban feküdtem, miközben az élet lüktetett körülöttem. Gyárunk tele volt orosz és lengyel munkásokkal, mert úgylátszik ezek értettek legjobban a szesz gyártásával járó munkához, és végtelen olcsó munkakerők voltak. A malom előtt naponta egész szekértábor tanyázott zsákokkal megrakódva, mert az egész környék ide hozta az örölni való búzáját. Az olajgyár előtt hegyekbe volt felhalmozva a sok napraforgómag, amiből az olajat préselték. Az istállóban gyönyörű lovak, köztük a négy pej, amelyekkel Nagykárolyba, vagy Kisvárdára mentünk a vonathoz. Két tüzes paripa, amelyeket a jukkerkocsiba fogtak. Mert mondanom sem kell, hogy a fiúk és nővérem, a vidéki úri fiatalság, nagyban üzték a kocsikázási sportot és mesterek voltak a lovak hajtásában. Az én számomra és kis húgom számára is volt az istállóban két gyönyörű kis ponny, azután különböző hátaslovak és a többi istállóban nagyszerű állatállomány: díszpéldányú ökrök lés disznók. Hiszen csak a mi házunk tájánál le kellett 8-10 disznót ölni telente, hogy a szolgaszemélyzetet el lehessen látni éven át hús-neművel. Édesapám maga járta a környéket vásárok alkalmával, hogy a legszebb példányú ökröket kikereshesse, ezek azután felhizlalva kerültek

az osztrák fővárosba. Ilyen gazdag élet izzott körülöttem, miközben én az ágyban fekvé küzdöttem a földrajzzal és a természetrajzzal, meg a többi tudományokkal, amelyek közül engem egyedül a történelem érdekelt. Ugylátszik, hogy azért, mert ebben már benne volt a politikum, amely később az egész életemen végig kísért.

Mikorra a tavasz megjött, megint visszanyertem járási képességemet. Nővérem sokat bálozott, a vendégek szakadatlanul jöttek és mentek és én voltam a legboldogabb kislány a világon, amikor az első tavaszi napon édesapám a kertből behozta nekem az első ibolyacsokrot, amelynek illatán keresztül az egészség üzenete jött számomra az ős-természettől. Ekkor voltam 10 éves és bár soha se volt zenei hajlamom, az az öröm, hogy ismét jöhetnek-mehetnek a tavaszi napsugárban, egész nap dalolásra készített: táncoltam, ugráltam, túlárado boldog jókedvemben majd a bőrből ugrottam ki.

Ezen a nyáron a legdrágább nagynéném, akit becsületes Éva neve helyett Mammy néninek hívunk, mert édesanyámnak nemcsak nővére, hanem, mint nálánál sokkal idősebb testvére, egyszersmint anyja is volt, elvitt magával Máramarosmegyének egy gyönyörű kis vasas fürdőjére, Gyertyánligetre. Haló poraiban áldom érte drága, jó nénémet, mert ez a svájci mintára épült kies kis fürdőhely fenyőrengetegeivel és nagyszerű vasas vizével teljesen és véglegesen visszaadta egészségemet. Hálám annál nagyobb, mert azután még öt gyönyörűséges boldog nyarat töltöttem Gyertyánligeten. Ifjú leányágom legszebb idejei voltak ezek. Már mint egész fiatal leánykának egész gárdám volt az udvarlókából. Még 15 éves se voltam és Antalóczy Kázmér szigeti gyógyszerész okvetlenül feleségül akart venni. Szöllőssy Antal, későbbi polgármester, amikor hazautaztunk, Máramarosszigettől egészen Szatmárig

elkísért és a kupében gyönyörűbbnél gyönyörűbb magyar nótákat furulyázott, mert tudta, hogy imádom a régi magyar muzsikát. Amikor e sorokat írom, itt vannak előttem a fényképek, amelyen ezek a férfiak vidám, kedves társaságban meg vannak örökítve s midőn a fényképekre nézek, bánatos hangulat üli meg szívemet: akkor ragyogó nyár volt, most örök tél, dér és fagy van körülöttem. Vajjon hányan költöztek már el ebből a nyári vidám társaságból? Él-e még Antalóczy, vagy Szöllőssy? Jut-e még eszébe Szöllőssynek, hogy három órán keresztül tilinkózta a »Csak egy kislány van a világon« édes melódiáját. Ki gondolhatott volna akkor arra, hogy minden milyen másképpen is lesz ezen a világon. Szegény Lengerich kisaszszony, drága német ne velőnöm, mennyire dühöngött a jó Szöllőssy tilinkózásán. Egyre azt hajtogatta: »Ach Gott, mir ist das fürchterlich. Dieses Instrument ist doch nicht für zivilisierte Menschen geschaffen, sondern für eine Schafherde. Hörens doch auf«. (Istenem, ez rémes. Ez a hangszer nem civilizált embereknek való, hanem egy juhnyájnak, hagyja már abba!) Szegény jó öreg Fräulein nem ismerte akkor még a jazznek különböző hangszereit, különben nem így nyilatkozott volna.

Gyertyánliget tüneményesen szép fekvésű hely, vetekszik a legszebb svájci hegyekkel. Egyik oldalon Aknaszlatina nagy sóbányaival, másik oldalon Nagybockó, s mindenféle csörgedező források, zúgó patakok és gyönyörű fenyvesek. S mindezek mellett még egy nagyerejű vasfürdő, amelynek gyógyhatását magamnak volt módom megismerni.

Ami az udvarlóimat illeti, az akkori udvarlás merőben elütött attól, amit mostanában neveznek annak. Az udvarlás non plus ultrája az volt, hogy úgy hajnaltájt, a gavallér a cigánybandával megállt az ablak alatt és huzatta a szebbnél-szebb nótákat. Ez volt az éjjeli zene és egy leánynak az

értéke avval méretett, hogy hány »Nachtmusik«-ot kapott egy-egy farsangi szezonban. Természetesen az éjjeli zenék nem múltak el a farsang idejei, hanem a szép nyári hajnalokon is felcsendültek és ilyenkor nemcsak a spalettát nyitottuk ki, mint télen, amikor a meghűléstől féltünk, hanem ilyenkor az ablak is kinyílhatott és a hölgyecske esetleg ki is szólhatott. Hanem ez minden egyes alkalommal óriási tárgyalások, viták és diplomáciai konfliktusok anyaga volt, hogy illik-e hát az ablakot kinyitni, avagy csak a spalettának egy kis részét, amin éppen kiszűrődjék a világosság annak jeléül, hogy akinek szól az éjjeli zene, kegyeskedett tudomást venni a dologról. Ami engem illet, én úttörő voltam ebben a kérdésben, mert egyszer, amidőn a spalettarésen kikukucskálva észrevettem, hogy a kedves Képeffy Laci szolgabíránk dirigálja a cigányokat az ablak alatt, kinyitottam az ablakot és kiszóltam. »Laci menjen haza, mert ha ilyen kótyagosan megy a hivatalába, biztos, hogy áthelyezik és ki fog akkor nekem kurizálni?« Szegény édesanyám csaknem elájult, amikor ezt meghallotta, órákon keresztül magyarázta nekem kétségbeesetten, hogy mit csináltam, hogy mennyire megsértettem az illemszabályt, amely megtiltja azt, hogy egy leány hajnalban az ablakon keresztül társalogjon egy fiatalemberrel. Bár az akkori divatos hálóing beillett akár páncélruhának is, mert hosszú ujjá és teljesen magas zárt nyaka volt, de maga az a szó és az a fogalom, hogy »ing«, végig sértette az akkori felfogást. Az egész városban óriási megbotránkozással beszéltek heteken át erről a szörnyű esetről és én szegény, ártatlan kislány hosszú időre le voltam tárgyalva, mint egy kacér és frivol nőszemély, aki az éjjeli zene adásánál meg mertem szólítani a gavallért. Bizonyos, hogy akkoriban sok fájdalmat és izgalmat okozott nekem ez az eset és utóbb már magam is meg voltam

rendülve önmagam felől, hogy nem vagyok-e tényleg az az elvetemült teremtés, mint akinek e szörnyű illemsértés folytán magamat éreznem kellett. Ma legnagyobb szomorúságom és bánatom közepette is el kell mosolyognom, ha reá gondolok.

Eközben szerelmes Irén nővérem elérte célját; szüleink nagy és szívós ellenkezése dacára, amelyet végül is megtört az izzó szerelem, hozzáment imádott ideáljához, egy gyönyörűsége szép férfihez, a nemrég elhalt híres tragikának, Bárkány Máriának a fivéréhez. Sajnos, a következmények, mint megannyi más esetben, a szülőket igazolták: szegény szerencsétlen nővérem nagy szerelmében csalódva, kétévi házasság után testi és lelki szenvedésektől elgyötörten, itthagyt mindnyájunkat és elköltözött egy csalódásmentes, boldogabb hazába. Szüleimet 23 éves leányuk halála porig sújtotta és e boldogtalan teremtés szenvedéseinek tudata kitörölhetetlen fájdalmat oltott a szívükbe. Ezeket a szomorú hónapokat természetesen az én boldog és derült leányságom is megszenvedte. De szüleim most annál több szeretettel árasztottak el engem és a rákövetkező télen örömmel vették tudomásul azt a kijelentésemet, hogy nagyleány akarok lenni és a télen át bálozni szándékozom. Így történt azután, hogy egyik napról a másikra átestem azon az átalakuláson, amely által abban az időben a kis bábokból tarka lepkék lettek: hosszú sleppes ruhát kaptam, nagy copfomat Gretchenfrizurára tűzhettem fel és előkészültem első bálomra, a jegyzőbálra.

Talán azóta se volt még akkora izgalom a világon. A Központi-szálloda nagyterme köröskörül díszítve sok színes papírrózsával. A padló egész nap sóval teleszórva, hogy estére jó síkos legyen, mert csak a síkos padlón lehet a waltzernél nagszerűen forogni. A waltzer volt az akkori korszak táncainak ia fejedelme. Sima és elegáns, poétikus

szentimentális és elringató. Szép volt ugyan a mazurka is, meg a kreutzpolka is, de már kevésbé szép és kellemes a schnellpolka, mert ez jól sikerült, tökéletes formájában már egészen közel állott a cirkuszi mutatványhoz, aki ezt igazán tökéletesen és jó szívvvel csinálta, az úgy galopozott végig a termen, hogy a lélegzete is megállott. A négyes, az csodakellemes volt. Az első négyes, ez a jóbarátság szimbólumaként szerepelt, a második négyes a szerelemnek volt a szimbóluma. Első négyesem éveken keresztül Almer Béláé volt, a második négyes Képesy Lacié, a harmadikon osztozott az aranyifjúság. De a teteje mindennek mégis csak a négyes után következő szupécárdás volt, amely a négyes befejeztétől reggelig tartott egyfolytában. »Sohse halunk meg«, volt a százszor és százszor kikiáltott jelszó és az volt a virtus, hogy ki bírja tovább rojni a táncot. Hát van-e még valami szebb dolog egy fiatal leány részére ezen a világon?

IV.

ISTENKE HÁTA MÖGÖTT.

Eközben a kultúra egy nagy lépést tett Mátészalka felé: megnyílt a Nyíregyháza–mátészalkai vicinális vasút. Most már nem volt fontos, hogy esik-e az eső, vagy a hó, jókedvű-e az öreg Bihar-bácsi, a parádés kocsi, vagy sem, jó kondícióban vannak-e a lovak, egyszerre mindez mellékes lett: vasúti állomás lettünk, de nekem mégis csak a »kocsi« gördült tovább és tovább!

Őszintén (szólva, én ezt nem tartottam előnyös változásnak. Nekem nagyon tetszett a kocsin való utazgatás akkor is, amikor már a vonaton való utazást; megkóstoltam. Nyáron az illatos akáclobok alatt, télen a csilingelő szánnal a megfagyott havon siklottunk végig a Nyírség síkján, mint ma a tenger színe felett a vízi repülő. Teljesen felesleges volt a rúzs a nők arcára, amelyet pirosra festett a természet, a drága nyírségi természet, amely egészen más, mint a hegyvidéké. Sima, mint a fiatal leány redőtlen arca és a hó oly simán és egyenesen fekszik a földeken, mintha valami nagy simító gép rendezte volna el, nincs rajta még egy dudorodás se. És milyen gyönyörű télnak idején ezeken a fehér hómezőkön a rengeteg varjú, amelyek, mint kis fekete pontok mozognak a végtelen síkon ide-oda, keresve szegényes elemózsiájukat. Mintha egy nagy befagyott tenger lett volna a világ Mátészalkától Nagyvárolyig. Imádnia lehet ezt a gyönyörű Nyírséget annak, aki ott született és különösen annak, aki ott boldog gyermekkort

és boldog fiatalságot élt végig. Valósággal szívemhez volt növe nekem ez a kis város, nyájas embe-
reivel, akik nekem kivétel nélkül mind barátaim
voltak. A gyártelepről később beköltöztünk villánkba
a városba. Minden kényelemmel felszerelt modern
épület volt ez a villa, vízvezetékekkel, villanyvilági-
tással, amellyel akkoriban sok-sok nagy várost meg-
előzött, mert Mátészalkán csodák csodája, előbb
volt villanyvilágítás, mint Budapesten. Én már nem
ismertem a mécseset, sem a fagygyúgyertyát és csak
homályosan emlékszem, hogy egész piciny gyer-
mekkoromban még volt egy-két petróleumlámpa a
lakásunkban. Talán az tette lelkemet a világos-
sággal szemben annyira fogékonnyá és ezért áhí-
tottam mindig mindenben a világosságot, nem tudva
megérteni azokat az embereket, akiknek a lelkében
a legragyogóbb termekben is csak egy pislogó
mécses világít. Szüleim házában sohasem láttam
álszenteskedést, ravaszságot, irigységet, vagy bosszú-
állást. Ott mindenkinek a lelkében és az egész vo-
nalon a becsületesség és az őszinteség uralkodott.
Apám a puritánság mintaképe volt. Anyám nobi-
lis megjelenésével és szerénységével típusa lehe-
tett volna az arisztokrata dámának. Ilyennek ismerte
őt az egész vármegye és mint ilyent, mindenki
tisztelte és szerette. Szüleimtől semmi sem állott
távolabb, mint a parvenüség, vagy a stréberkedés:
csak a gyermekeiknek éltek és csak a családjukban
találtak örömet. Édesapám két legjobb barátja volt
az akkori főispán, Újfalussy Sándor és az akkori
képviselőnk, báró Perényi Péter, akik sok szép na-
pot töltöttek nálunk. Az elegáns Péter báró, ahány-
szor képviselőnek választották, mindig a mi házunk-
ban vette át a mandátumot. Ezt én mind éber
figyelemmel kísértem, s így nevelődtem már gyer-
mekkoromban a szülői házban a politikának.

Választást jó egynehányat végignéztem, amíg a
szülői házban voltam. Hát bizony azok másféle vá-

lasztások voltak, mint a maiak. A furfang, a durva csiny, a kíméletlen erőszakoskodás, teljesen szabadjára volt engedve. Nem is emlékszem olyan választásra, amelyen valamiféle ilyen virtuskodás ne történt volna. Majdnem minden választáson megeseett például, hogy egy-egy főkortes egész falvak választóit becsukta, hol egy iskolába, hol egy istállóba, ahogy a szerencse a tisztelt választóknak kedvezett. És ezek után nem szavazhattak le mindaddig, amíg vételáruk a főkortes úr markában nem volt. A főkortes úr méter hosszú tollával a kalapja mellett, úgy járt-kelt a választások alatt, mint a díszkertben a pávák. Óriási fontosságot tulajdonított magának, mint ahogy valóban volt is, mert azé volt a mandátum, akinek ügyesebb volt a főkortese. A választások kiírásától a választás napjáig egyetlen állandó lumpolás volt az egész kerület.

Azóta se láttam egy csomóban annyi berúgott embert, mint egy-egy képviselőválasztáson annak idején. Ez volt a legfőbb programpont: inni és itatni, fizetni, felvonulni, éljenezni. És minél jobban közeledett a választás napja, annál intenzívebb lett a dorbézolás, hogy azután a választás előtti éjjelen elsüljenek a furfangnak hosszú kézről előkészített válogatottnál-válogatottabb trükkjei. Az utolsó tromf a fizetés volt. Nyíltan folyt a szavazók vásárja és csak az volt a kérdés, hogy ki fizet többet. A győzelmet azonban nem mindig ez biztosította, hanem a főkortések ügyessége, amely sokszor még a készpénzzel szemben is érvényesülni tudott. Emlékszem az egyik választásra, ahol az ellenzék jelöltje a megye legelőkelőbb dzsenti családjából került ki. Gyönyörű szál őszülő férfi, minden porcikájában igazi úr. Halvány fogalma sem volt a politikáról és mindarról, ami azzal összefügg, de úr volt és így jogot formált hozzá, hogy képviselő legyen, mert az ősi nemesség hagyománya ezt így kívánta. Ellenfele, a kormánypárt jelöltje, egy Bu-

dapestről leküldött egyszerű miniszteri titkár, akinek a nevét soha azelőtt nem hallottuk, de lejött egy nagy táská bankóval és egy még nagyobb táská ambícióval. A kis titkár fölött az egész kerület mulatott. Költőnek is képzelte magát és névnapj és disznótöri versei erre az alkalomra nagyszerűen beváltak. Arcképét sok száz példányban hozta magával és nagylelkűen osztogatta. Egy egész sereg nagyszájú fiatal legény volt a kíséretében. Közöttük egy, aki közgazdásznak mondta magát és már akkor arról fantáziált, amiből nem csinált titkot, hogy apjának a Hortobágyon nagy uradalmi és ménesei vannak, szóval telivér dzsentr. A szemfüles ellenpártiak azonban csakhamar kisütötték, hogy bizony a fiatal úr apjának soha se voltak ménesei, ellenben, hogy igen becsületes zsidó regalebérló, aki sajátkezűleg méri ki az italt.

A titkárocscsa nagyon rossz helyre tette a hozományt, amelyet vele adtak, a pénz elúszott és a titkárocscsa megbukott. Senki se érezte, hogy az országot valami nagy veszteség érte volna. Valamikor 25 évvel később, mégis bekerült a parlamentbe és ott bizony konstatálnia kellett, hogy az idő múlása nem sokat használt a bölcsességének.

Akkori főszolgabíránk egyike volt a legbájosabb embereknek, akiket az életben ismertem. Egy közeli kis faluban, Gebén lakott, ahonnan mindig négylovas hintón járt be, a bakon természetesen a kocsis mellett a zsinóros dolmányú hajdú. Egyszer választás előtt, amint így az országúton haladnak, meglátja a főbíró a kis város egy dúsgazdag parasztgazdáját, aki gyalogosan baktatott a város felé köznapi ruhában, kis pipával a szájában és jó zsiros kalappal a fején. Leszól neki a főbíró:

— Adj Isten Zsiga, no kapaszkodj fel, van még egy kis hely a bricskán.

— Megköszönöm tekintetes úr a szívességét,

de én csak gyalog járok, – felelte Zsiga, mert ő meggyőződéses ellenzéki volt és ravasz eszével mindjárt kitalálta, hogy csak a politika az, ami a főszolgabíró urat olyan nyájassá és szívessé teszi.

— Ugyan már no, ne feleselj, szállj fel és gyújts rá, itt egy szivar és ne tekintetes urazz engem, hanem legyünk ezentúl pertuk. Megértted?

— Meg én instálom, hát bánja a fene! Ha úgy akarod Lacikám, hát majd felülök.

És ezzel a kövér Zsiga nagynehezen feltápáskodott a magas bricskára. De hála a nyílt szavazásnak, a választáskor kiderült, hogy Zsiga ugyan elszívta a szivart, megkocsikáztatta magát a főszolgabíróval, a pertut is betartotta, de elvéhez hű maradt és végül is leszavazott az ellenzék jelöltjére. Néhány nappal a választás után megint találkozott a főbíró Zsiga bácsival, aki most is gyalog baktatott az utón. Most már Zsiga bácsi szólította meg a főbíró:

– Állj csak meg Lacikám egy pillanatra, hadd üljek melléd I

De valószínűleg ravasz eszével előre tudta, mi lesz a felelet. Az lett a felelet, hogy a főbíró rávágott a lovakra, hogy gyorsabban szaladjanak és lekiabált Zsiga bácsinak:

– Engem aztán ne merj többet tegezni, mert úgy nyakonváglak, hogy Mátészalkán szeded össze a csontjaidat. Szentelen parasztja, nem tudod, mi a különbség a választás előtt és a választás után?

Ez ma nagyon csúnyán hangzik, de az akkori közízlés ott a Nyírségben, nem tiltakozott ellene, sőt szépnek is találta és hetekig ezen mulatott mindenki.

Így gördül, gördül a kocsi... Cammog a vicinális. A vicinális, amelyet úgy csináltak meg, hogy nem kötötte össze városkánkat a megye székhelyével. A józan értelemmel szemben, mint meg-

annyi más esetben, itt is valamiféle érdek érvényesült, amely megkívánta, hogy a vasutat a szomszéd megyén keresztül vezessék. Az összeköttetés a mi szempontunkból rettenetes volt, mert a kis kávédaráló éjfél után két órakor indult el tőlünk, a végállomásról. Télidején valóságos penitencia volt az utazás, mert hogy lehessen felkelni a két órakor induló vonathoz. Mindig már előző este kiüzentünk az állomásfőnökhöz, hogy jól fűttesse be a várótermet és ha esetleg egy kicsit le találnánk késni, csak várjon bennünket a vonat nyugodtan. Ezt a kis szívességet az állomásfőnök sohasem tagadta meg. Megjegyzem, hogy utas abban az időben alig volt tőlünk naponta 4-5 embernél több, mert a gyalázatos összeköttetés miatt a lakosság előnyben részesítette a kocsit Nagykárolyig. A kocsi legalább egyfolytában ment, míg a vicinális az egyes állomásokon oly rettenetes sokáig ácsorgott, hogy mindenütt bátran be lehetett menni a községbe lebonyolítani egy-két üzletet és ha visszajött az illető, egész bizonyos, hogy még mindig sok ideig kellett várnia, amíg a vonat tovább indult. Ha azt kérdeztük, mikor indulnak, a felelet mindig az volt: »pihen a mozdony«. Ámde ennek dacára nagy haladás volt az életünkben, hogy éjjel két órakor vonatra ülhattünk és délben már Budapesten voltunk. Ma már hét órakor indul a vonat Mátészalkáról és ugyancsak délben van Pesten. Negyven év alatt tehát öt órát haladt előre a világ. Nem kicsinylendő tempója a haladásnak! Hogy mindenben ment-e előre ugyanannyit a Nyír-ség, erre nem mernék határozott igennel válaszolni, mert ha az összes lehetőségeit a haladásnak figyelembe veszem, akkor meg kell állapítanom, hogy bizony nagyon sok mindenben visszafejlődés is történt. Ráfoghatjuk a háborúra és a forradalmakra ennek az okát, de bizony, ha őszinték akarunk lenni, le nem tagadhatjuk. Annyi bi-

nyos, hogy ma is ugyanazok az akácfák és ecetfák virulnak a Nyírségen, mint negyven évvel ezelőtt. Ma is éppen olyan forrón tüzel a nap nyaranta reggeltől-estig és époly szabadon vágat a szél a kopár síkon telente. Bizonyára valami oka van, hogy a fákat nem engedik erdőnyi sűrűségűre nőni, hanem újból és újból csak kis csemeték vannak, amelyek nem változtatják meg a táj kopár síkság-jellegét.

De a csendes esti telehold, a tücskök zenéje, a szentjánosbogarak villanása és a juhászbojtárok melanchólikus tilinkózása ma is csodaszép. Hát még milyen szép volt akkor, amikor leányfantáziámat tüzelte! Tele voltam ábrándokkal: ezeknek igazi melegágya az ilyen csendes, holdvilágos este. Ma ez már másképpen van, a mai leányok már bizonyára ki is nevetnek engem ezekkel az emlékeimmel. De mi más gondolatkörben éltünk és az olvasmányaink is mások voltak. Mit olvastunk mi? Beniczkyné Bajza Lenkét, Jókait, a németek közül Marlitt »Aranyos Erzsikéjét« s egyéb írásait, vagy Estruth Natália regényeit. Ez mind olyan fehér olvasmány volt, mint a leányszobám bútora, mint a téli frissen esett hó és mint az ártatlan lelkiismeretem. Erkölcstelen, vagy az élet dolgait szabadabb szellemben tárgyaló olvasmány még a közelünkbe se juthatott és ennek megfelelő volt a társadalmi érintkezés is. Velünk szemben lakott a postamester, az ő ragyogó szép madonnaszerű feleségével. Mellette a helység legokosabb ügyvédje, akinek esze éles volt, mint a beretva, ő maga tőtől-talpig kultúrlény, felesége szép, szőke, ártatlan jó asszony. Ez a házasság feltűnést keltő messaliance volt, mert Giza apja egyszerű rőföskereskedő volt a városkában. Így hát bizony az úri társaság nem akarta befogadni a szép szőke menyecskét. Mindaddig számkivetve maradt, míg egy szép napon a főszolgabíró felesége, a drága okos

Erzsike egy jól kiszámított pillanatban és jól megválasztott helyzetben meg nem szólította az uccán:

– Hallod-e, Giza, de gyönyörű kendő van a nyakadban! Vajjon hol vetted? Bizony nekem is szerezhethnél egy ugyanilyet.

Az egész ucca látta, hogy a főbiróné beszélget az ügyvédnével, de nemcsak látták, hanem hallották is a tegező megszólítást és ez elegendő volt arra, hogy Giza egyszeriben belekerüljön az elite társaságba.

A rátartiság netovábbja volt a felvidékről nemrégiben odakerült legjobb barátnőm, H. Blanka, aki sehogyan se akart érintkezni a városbeliekkel, mert hát az ő apja megyei főorvos, fivére pedig hírneves tanár a zeneakadémián, ezek alapján valamiféle felsőbb lénynek gondolta magát, de végezetül, hacsak teljesen izolálva nem akart maradni, ő se zárkózhatott el. Így a kisváros társadalma egyöntetűen befogadván az ügyvéd feleségét, valamennyien együtt egy teljes összeforrt családi közösséget alkottunk. Ez a felvidékről ideszármazott büszke (úriasszony lett az életem legjobb barátnője és ma, amikor már csak nagyon ritkán találkozhatunk, még mindig annak érzem. Pedig én tisztában vagyok a barát szó jelentőségével és jól tudom, hogy a barát nagyon ritka-jelenség az életben. Akire ezt a kifejezést alkalmazni szoktuk, rendszerint csak afféle jobb ismerős. Barát csak az lehet, akinek kitérjük legtitkosabb gondolatainkat, akinek bepillantást engedünk énünk legrejtettebb bensejébe. Nekem egész életemben csak egy barátom volt, az uram és négy barátnőm. Három közülük 35 év óta áll velem barátságban, a negyedik szomszédnőm, Bischitz Matild, az Erzsébet rend hölgye, akivel évtizedes barátságunk áll fent. Leánykorom sok szép napját töltöttem Feliceriél és Ungváron Amáliánál, akikhez éppen azért az ifjú-

korban szőtt bizalmasság köteléke fűz eltéphetetlen kapcsolatokkal. Éppen úgy, mint Rózsika unokanővéremhez, aki tulajdonkép féltestvérem volt, de mindég igaz testvérként szerettem. Egyébként engem nem igen érdekelték a barátnők és barátok, mert engem igazában csak a politika érdekelt.

Szenvedélyesen politizáltam már legfiatalabb leánykoromban. Közben megjelent nálunk is egy hetilap, amelybe szorgalmasan írogattam, de akkor még nem politikáról, hanem csak tárcacikkeket. Ezekon kívül csak egy szenvedélyem volt és van talán még ma is: az utazás. Ahogy a farsang megkezdődött, nemcsak a vármegyéket, de a szomszéd vármegyéket is bejártam, drága jó anyám bele is fáradt a gardírozásba, mert nagyon fiatalon kezdtem a nagylányoskodást. Említettem már, hogy 15-ik születésnapom előtt már hosszú szoknyát és kontyot kívántam, az előbbit azzal, hogy nagyon röstellem, amikor mindenki a lábamat nézi. Ez ma bizony különösen hangzik, amikor a nőknek a lába az, amit legnagyobb attrakcióként mutogatnak. Édesanyám azonban nem fiatallott engem a nagylányságra, mert hiszen ő még 16 esztendőse se volt, amikor már férjhez ment.

Utaztam azonban nemcsak a farsangban, hanem farsangon kívül is, hol Budapestre, hol Felsőmagyarországra szolgabíró nagybátyámhoz. Legtöbbször, ha nem a testvérbátyámmal, Zoltánnal utazgattam, unokabátyám, Szalkay Gyula társaságában mentem, aki abban az időben híres gavallér volt Budapesten és benfentes az akkori színészvilág elitejénél. Legjobb barátja Zilahy Gyula volt, a Nemzeti Színház tagja és ennek felesége, Singhoffer Vilma operaénekesné. Szalkay Gyulával jöttem fel az operabálra is. Ez egy nagy vásárt jelképezett, amelyen sátrak voltak felállítva különböző dolgoknak jótékony célra való árusításával. Zilahyné híres halász családból származott és a sátra halász-

csárda volt, amelyben én jelmezes magyar ruhában pincérleány voltam. Az arisztokrácia, a plutokrácia, a fináncvilág, írók, színészek, művészek, mind ott voltak az operabálon. Azt hiszem, azóta se volt hasonló multság az operában. Három gyönyörűséges nő tűnt fel ebben a sokaságban. Az egyik, Lónyai Margit, franciababának öltözve, a másik kettő: a szatmári Freund-leányok. Egyikből Stamberger közjegyző felesége lett, a másik Urmánczy Nándorné. Ragyogó szépek voltak. Nincs az a keleti fejedelem, akinek pazarabb udvartartása lehetne, mint amilyen nekik volt ezen a mulatságon.

A felvidéken is gyakori vendég voltam Trencsénben szolgabíráskodó nagybátyámnál, aki nagyszerű bohém ember volt és akit az egész megye imádásig (szeretett). Boldog szép napokat töltöttem vendégszerető házában. Néhány évvel idősebb testvérbátyám hűséges gardírozom volt, mert abban az időben nem lehetett fiatal leányoknak egyedül utazgatniok, ez merőben beleütközött volna az akkori erkölcsi felfogásba. Én egyike voltam azoknak a leányoknak, akiket rendkívül önállóan neveltek, mégse tehettem azt, amit a saját felfogásom szerint bátran tehettem volna, mert a kis városnak és a környéknek nem adhattam a szájára magamat. Mindenesetre hajlamaimat annyiban követtem, hogy folyton jöttem-mentem, mert ha már külföldre nem engedtek el a szüleim, legalább az országot jártam keresztül-kasul.

Első nagyobb utazásom 14 éves koromban volt, amikor anyámmal Karlsbadba mentem. Miután royalista érzelemben nevelődtem, óriási öröm és szenzáció volt részemre, hogy Karlsbadban megismerkedtem Milán szerb királlyal, aki nemcsak származásánál fogva, de gondolkozásában és lényében, valamint egész élettartásában igazi demokrata ember volt. Sokszor megsimogatta akkor még hosszú copfomat és német nyelven kedvesen

és hosszan elbeszélgetett velem. Különösen szerettem gyönyörű nagy kutyáját, amely valahogy jobban tudta a méltóságot viselni, mint a gazdája és fellépésében sokkal fejedelmibb jelenség volt, mint a fesztelen modorú Milán király.

V.

TAVASZ ÉBREDÉSE.

Három farsang végigtáncolása után a millénium évében, 18 éves koromban feljöttem bátyám társaságában Budapestre, az országos kiállítást megtekinteni. Nem akarok nagyozni, de megfelel a valóságnak, hogy ebben az időben már három kikoszorozott kérőm volt és megszámlálhatatlan udvarlóm. Azonban férjhezmenésről hallani sem akartam. Édesapám gazdaembernek szánt, anyám viszont gazdag embernek, nekem pedig senki se kellett, mert olyan boldog és olyan vidám leányságom volt, hogy hallani sem akartam a férjhezmenésről. Udvarlóim közül nekem legjobban a szolgabíró tetszett, aki azonban párti szempontjából nem jöhetett számításba. Rendkívül eszes ember volt és én azért vonzódtam hozzá, mert én mindig csak az okos és szellemes embereket szerettem. Különbösen is nagyon komoly leány voltam, aminek az elismerését nyertem abban, hogy az én komoly apám rendkívül sokat foglalkozott velem és minden dolgát teljes komolysággal megbeszélte velem. Az összes ismerősök szentül meg voltak győződve, hogy szerelmem tárgya a patikárus. De rendszerint így van az, leányoknál ilyen dolgokban a látogatás nagyon is csal. A patikárusból semmi más nem volt igaz, minthogy fess és fiatal legény volt és én nagyon szívesen beszélgettem vele. Tulajdonképpen első flörtöm tánciskolái ismeretség volt. Hőse egy nagyon fess vasúti gyakornok, később aktív tiszt, ha jól tudom, most csendőrezredes, vagy

talán annál is több. Ártatlan szerelmi ügy volt, de tény, hogy szerelem volt. Én 17 éves voltam, ő 22. Sokáig leveleztünk regényes módon, de látni nem láttuk egymást azután talán 25 éven keresztül, amíg egy szép napon a véletlen újból összehozott vele. A háború második évében, 1915-ben olvastam a nevét az újságban, amikor a Navratil-kórházban, mint sebesültet, kitüntetése alkalmából ünnepelték. Minden emlékem egyszerre a szivembe tolult és az uramnak felolvastam a kis újsághírt. Az uram természetesen tudott erről az ifjúkori szerelemről és ő mondta, hogy telefonáljak neki és hívjam el magunkhoz, hogy a rég elmúlt gyermekszerelem után, mint meglett emberek lásuk egymást viszont. Az ideát én is helyeseltam és ekkor egy csodálatos eset történt. Felhívtam a kórházat és kértem, hogy N. Kálmán őrnagy urat küldjék a telefonhoz, nem mondtam meg, hogy ki keresi, mert ezt meglepetésnek szántam. Rövid idő múltán jelentkezett a telefonnál:

— Itt N. Kálmán beszél és ott ki van?

Mire azt feleltem:

— Találja ki! Valaki, akit régen nem látott.

Mire rögtön azt felelte:

– Nem kell kitalálnom, mert úgy is tudom, hogy Szalkay Margit, vagyis jobban mondva, Vázsonyiné beszél.

Bevallom, nagyon örültem neki, mert abból, hogy ennyi idő után azonnal megismert a hangomról, azt következtettem, hogy lelkében továbbra is foglalkozott a személyemmel. Uram sugallatára meghívtam másnap uzsonnára és nagy örömmel vártam, mint ahogy az ember örömteljes várakozással várja egy kedves ifjúkori emlékével való találkozást.

Másnap a megjelölt időben pontosan megjelent. A régi fess ember volt, de sajnos, az arca el volt éktelenítve, mert egy szerencsétlen golyó

pont az orrát érte. Testi defektusát azonban csakhamar elfeledtette, mert a karaktere, szép, finom, úri természete megmaradt, azt nem érte semmiféle defektus. Örültem, hogy viszontláthattuk és sajnálom, hogy azután megint kiesett az életemből és azóta se hallottam róla. Az uram oda volt az örömtől, hogy az én fantázialovagomat személyesen megismerhette. Hisz ő annyira szerette a romantikát és öröme telt benne, hogy mindazt, amit neki ifjúságomról meséltem, egy romantikus darabjában mint valóságot is megismerhette.

Ezek a szép fiatalkori emlékek szomorú életnek most boldogságot és gyönyörűséget nyújtanak. Áldott legyen szüleim emléke, hogy engedték élvezni fiatalságomat és hogy önállóságra szoktattak, jól tudva azt, hogy én azzal soha se elek vissza. Mintha csak valami magasabbrendű sugallat készítette volna őket erre, mintha tudták volna, hogy ennek az önállóságnak igen nagy szerepe lesz jövőendő életemben. Író, művész, politikus felesége, ha nem lett önállóan nevelve, nem tudja megállani a helyét az életben, nem lehet más, mint szerencsétlen és szerencsétlenné teheti az urát is. A közszereplő férfi feleségének sok mindenről kell az életben lemondania, bár sok-sok kárpótlást talál más irányban. A politikus felesége éppen úgy, mint a művészemberé, nem kívánhatja azt az urától, „amit az átlag polgárasszony megkíván, hogy az ura mindenüvé vele tartson. Az ilyen feleségnek ünnepnap az, amikor a férje azt mondja neki, hogy ma este együtt megyünk valahova.

Talán sokat tett az is egyéniségem kialakulásában, hogy vagy 10 esztendeig egyfolytában egy porosz nevelőnő irányította az életemet, aki vérembe oltotta a pontosságot és a fegyelmezettséget. Már 18 éves voltam, amikor ez az öregedő porosz hölgy eltávozott tőlünk, ekkor húgom intézetbe került. Fräulein Mary tőlünk Erdélybe tá-

vozott, Kolozsvár közelébe, egy nagybirtokos családdhoz. Ott is halt meg szegény. Vajjon meg van-e jelölve a sírja? Sokszor teszek magamnak szemrehányást, amiért nem volt bennem annyi elhatározottság, hogy egyszer elkísértem volna az uramat, aki egyidőben, mint Mikes gróf ügyvédje, gyakran járt Erdélyben és megnéztem volna azt a jeletlen sírt és sírkövet állítottam volna annak, aki legfogékonyabb koromban belém oltotta az igazmondást, a becsületességet, a tiszteletet az emberség jiránt.

Fräulein Mary emlékül vitte magával az előbb említett operabáli jelmezesti fényképet. Úrnőjének fivére meglátva a képet, merő kíváncsiságból megkérdezte, hogy kit ábrázol, mire ő nagy büszkén megmondta, hogy az ő régi tanítványát és mindjárt hozzátette azt is, hogy ez nagyszerű feleség volna a fiatalúrnak. Ez az úriember Beszterce egyik leggazdagabb embere volt, tiszteletbeli ügyésze a vármegyének és mindenképpen az előkelőségek legelső sorába tartozott. A Fräulein az egész dolgot az ő ötletével együtt azonnal megírta (édesanyámnak, aki az ő babonás anyai szívével rögtön arra gondolt, hogy íme, itt az a bizonyos predesztináció, mely által a házasságok az égben köttetnek.

Így hát nemsokára a karácsonyi ünnepekre meg is hívták a fiatalembert házunkhoz, hogy megismerkedjünk vele és családjával. Így történt, hogy a fiatalúr, sógorával együtt megérkezett Mátészalkára és azután éjfél tájt vizitruhában, teljesen az etikett szabályai szerint, eljöttek bemutatkozni. Rendben is lett volna minden, de ki lát bele egy fiatal leánynak a lelkébe és ki tudja irányítani egy leányfantázia útját. Mindegyiknek meg van a maga mesebeli álomhercege. Én is úgy képzeltem, hogy jövődöbelim magas, karcsú ember lesz, fekete hajjal, kék szemekkel. Bizony ez a fiatallem-

ber mindennek az ellenkezője volt. Kicsi természetű volt, tömzsi, már kopaszodó és vastag szemüvegén át nem tudtam szemének biztos színét meghatározni. Derék, jóra való igazi úriember volt, de vajjon mit jelentenek ezek a tulajdonságok egy 18 éves leány szemében, aki ösztöne és tapasztalatlansága alapján a külsőségek után ítél. De a legszerencsétlenebb dolog az volt, hogy ez a fiatalember száz iskolában tanulván, jobban beszélt németül, mint magyarul, én pedig a szülői házban és az egész környezetem által annyira nacionalistának voltam nevelve, hogy a Fräuleint kivéve, senkivel a világon nem akartam más nyelven beszélni, mint magyarul. Degusztált az idegenszerű kiejtése is és mikor arra került a sor, hogy a kezemet megkérte, én bizony sehogy se tudtam magamat elhatározni arra, hogy kimondjam azt a bizonyos boldogító igent.

Így mondott csődöt a predestináció. Nem hivalkodásból mondtam el mindezt, ellenkezőleg azt akartam feltüntetni, hogy magam is azok közé a felületes leányok közé tartoztam, akik nem nézték az ember belső értékét, hanem csupán azt, hogy elegáns-e az illető. Csak később jöttem rá, hogy egy jó szabó akár egy botot is elegánssá tehet. Nem volt okom ugyan soha ezt a cselekedetemet megbánni, de a meggyőződésem mégis az, hogy a gyermekét szerető szülő tudja a legjobban megítélni, hogy mi volna jó a gyermek számára. Es talán soha se jár rosszul a leány, hacsak valami nagy ellenszenvvel nem viseltetik egy férfi iránt, ha ebben az életbevágó kérdésben szót fogad a szüleinek.

Mivel azonban anyám babonája csúfosan megbukott, én továbbra is jártam a környéket a helybeli ifjúság kíséretében: táncoltam tovább és udvaroltattam magamnak, mintha semmi se történt volna. A városok becézett kedvence voltam: »egyetlen«

volt a nevem az egész városban. Ezt a nevet azért kaptam, mert abban az időben csodálatos módon egyedüli nagylány voltam az egész városban.

Az »egyetlen« becézőnevem később »száraz fiskálisára« változott. Ezt a nem éppen Ízléses és még kevésbé poétikus nevet csodálatosképpen egy finomszavú költő, Kiss József adta nekem. Kiss József fiatal éveiben Mátészalkán nevelősködött és később is lejárt oda nyaranta látogatóba, ő mondta, hogy az »egyetlen« nem jó elnevezés, hanem ő majd »száraz fiskális«-nak fog engem hívni, amiben a »száraz« az akkori vékonyságomat fejezte ki, a »fiskális« pedig azokra a szenvedélyes védőbeszédre vonatkozott, amelyekben egy-egy álláspontomnak védelmére keltem, ha vitába elegyedtünk valami téma fölött. A nagy költő epite ton ját az ő tekintélye alapján csakhamar az egész város használatba vette, noha az inkább csúfnév volt, mint becézőnév. Nem haragudtam érte, mert a híres költőtől eredt és mert bizonyos szellemi képesség elismerését jelentette.

Amikor azonban már a 20-ik évembe is beléptem leányfejjel, édesanyám, aki 16 éves korában már asszony volt, kétségbe volt esve és szegyeké magát, hogy ilyen vén leánya van. Egyre sürgette, hogy most már a legrövidebb idő alatt férjhez kell mennem, mert mint mondotta, a leánynak ebben a dologban nem a vicinálist, hanem a gyorsvonatot kell utánoznia.

Így gördült, gördült a kocsi...

VI. A FURCSA BAJUSZÚ EMBER.

Húszéves voltam, mikor 1898 márciusában édesapám egy napon közölte velünk, hogy dolgai elintézésére rövid időre Budapestre kell utaznia. Máskor is ment ő Budapestre, de ha csak programba nem volt véve, soha se jutott eszembe azt kívánni, hogy vigyen magával. Most azonban, anélkül, hogy számot tudtam volna magamnak adni róla, hogy miért, ellenállhatatlan Vágyakozás fogott el, hogy vele menjek, mintha csak éreztem volna, hogy ennek az utazásnak a sors valami jelentőséget fog adni az életem szempontjából. Valóságos kunyorálást csaptam, hogy vigyen magával. Édesapám azonban nem tett eleget a kérésemnek. Azt mondotta, hogy komoly;üzleti dolgai lesznek Budapesten, nem lesz ideje Blaha Lujzát vagy Járszai Marit megnézni, se engem gardírozni. Legföljebb, ha késő este majd benézhet a Somossy-Orfeumba Karola Ceciliát meghallgatni, jaki abban az időben tündöklő csillaga volt Európa minden orfeumának, olyan híresség ezen a téren, mint most Mistinguett vagy Raquel Meller. Fialat leánynak azonban abban az időben orfeumba nem lehetett mennie és így már azután semmiféle értelme nem lehetett, hogy apám magával vigyen. Szomorú szívvel bele kellett törődnöm a változhatatlanba, hogy otthon maradok.

Háromnapi távollét után édesapám hazajött. Szokása szerint részletesen beszámolt mindenről, ha

útja közben olyasmit látott vagy tapasztalt, amit érdemesnek tartott a családjának elmesélni. Most is isok mindenféléről beszélt nekünk, többek között ügyesen tetetett közömbösséggel, csakúgy, mint a sok téma között egyről, arról is, hogy milyen érdekes ismeretséget kötött Budapesten. Elmondotta, hogy egyszer, amint éppen a szállására, a Hungária-szállodába igyekezett, véletlenül összetalálkozott házuknak egy régi kedves barátjával, a ceglédi zsidó pappal. Nagyon megörültek a találkozásnak íés, hogy alaposan kibeszélgethessék magukat, betértek a Hungária-szálloda kávéházába. A kávéház tele volt vendégekkel és amint körülnéztek, hogy hol ülhetnének le, a ceglédi pap egyszerre csak észrevette egy ismerősét, egy fiatal urat, aki újságokkal körülvéve, egyedül ült egy asztalnál. Oda lépett hozzá és miután barátságosan üdvözölte, megkérdezte, hogy szabad-e az asztalához letelepedni. Miután a felelet igenlő volt, leültek és ekkor a pap bemutatta a fiatal urat édesapámnak, hogy íme, Vazsonyi Vilmos ügyvéd, aki a Pesti Hírlapban azokat a V. V. jelzésű híres cikkeket írja és aki a két év előtti választásokon Olaszliszkán megbukott, noha ott, Kossuth Lajos szülőföldjén kis Kossuthnak keresztelték el a beszédei révén. De hát a kormány pártja annál nagyobb erővel feküdt neki, hogy be ne kerülhessen az ellenzék soraiba.

Édesapám ezen – mint ,azt nekünk elmesélte – fölöttébb elcsodálkozott, mert mint a Pesti Hírlap hűséges olvasója, a V. V. jelzésű cikkeket mindig nagyon élvezte, de a bennük megnyilvánuló érett bölcsesség alapján meg volt róla győződve, hogy aki azokat írja, az legalább is egy vele egykorú öregebb úr lehet. Egészen frappírozta, hogy azokat (az egész országot alarmírozó cikkeket egy ilyen fiatal ember írja, akiről azután, a kedélyes diskurzus közben az is kiderült, hogy nőtlen.

Vajjon melyik leányos apának nem dobban meg meg ilyesmire a szíve? Édesapámnak kezdettől fogva szilárd elhatározása volt, hogy engem gazdaemberhez ad feleségül, de most ez a véletlen ismeretség hirtelen megdöntötte benne az elhatározást és arra gondolt, hogy ezt a nagytehetségű és szimpatikus fiatal fővárosi ügyvédet, aki akkor már fővárosi bizottsági tag és körelnök is volt, őt kellene megnyernie vejének, annál is inkább, mert azonnal valami különös meleg szeretetet érzett szívében ezzel a fiatalemberrel szemben.

Ma sem tudom, hogy ez hogyan történhetett, mert édesapám nagyon csendes, feltűnően hallgató ember volt. Az uramat pedig később volt módomban megismerni és tudom, hogy bár mesés szóbősége, témagazdagsága és rengeteg beszéd-tárgya volt, de amíg valakivel szemben föl nem melegedett, addig szinte kínosan tudott hallgatni. El se tudom gondolni mindkettőjük alapos ismerése alapján másként azt a találkozást, mint úgy, hogy egyik jobban hallgatott, mint a másik. De talán éppen ezen a hallgatáson keresztül érezték meg egymásról, hogy mindketten egyszerűek, őszinték, becsületesek, jóságosak és keresztül-kasul megbízhatók. Tény az, hogy mindkettő későbbi vallomásai szerint, ott, azon az első véletlen találkozáson megértették és nagyon megszerették egymást.

Szóval édesapám eleinte csak óvatosan beszélt új ismeretségéről, nyilván azért, hogy gyanút ne keltsen, de azután apránként egész extázisba beszélte magát, nem győzte eleget dicsérni, magasztalni és úgy rajongott róla, mint valami földöntúli lényről, amivel azután rettenetesen felcsigázta kíváncsiságomat. Pöröltem vele, hogy miért nem vitt engem is magával, most én is megismerkedhettem volna Vázsonyival. Több se kellett az én drága apámnak, mihelyt észre vette, hogy

érdeklődésemet felkeltette, csak úgy áradozott Vázsonyiról. Elmagyarázta, hogy milyen gyönyörű kék szemei vannak, milyen »különös formájú« bajusza és mennyi fölényes gúny van a szája szögletében és, hogy egyáltalában, ha ő leány volna, hallani se akarna más és különb férjről, mint amilyen Vázsonyi. Apai szeretetében valóságos művészetet fejtett ki édesapám: előre szuggerálta nekem, hogy Vázsonyi az az ember, akit szeretni kell és szeretni érdemes. Én édesapámat bálványozásig szerettem, a legokosabb és legbölcsebb embernek tartottam a világon és így szavai nem maradhattak hatás nélkül, tudtam, hogy ha ő, az ő különös szűkszavúságával annyira áradozik egy emberért, akkor az az ember nem lehet mindennapi közönséges teremtménye az Istennek, hanem legalább is olyan-nak kell lennie, mint amilyen az én imádott apám, aki minden tekintetben ideálom volt. Anyámat is nagyon szerettem, de az apámhoz földöntúli szeretet fűzött. Szép, szelíd kék szemei voltak, ezüst színű haja és piros arcszíne, amelyen keresztül a jószág sugárzott mindenkire, akivel érintkezett. Tudtam, hogy mivel idősebbik nővérem házassága, amely szerelmi alapon kötött, nem vezetett boldogságra, hanem boldogtalanságra és szerencsétlenségre, most, amikor rólam volt szó, nagyon körültekintő és tétovázó lett. Tudta, hogy ha valakibe beleszeretek, akkor nem lesz ereje tőlem a beleegyezést megtagadni és ezért úgy gondolkozott, hogy majd ő szemel ki számomra valakit és, ha annak az ideje elérkezik, majd előre belém oltja az illetővel szemben az érdeklődést, a rokonszenvet és a szerelmet. És most, hogy a véletlenség így a kezére játszott, minden tehetségét latba vetette, hogy a szándékát megvalósítsa.

Szándéka a legteljesebb mértékben sikerült, mert nap-nap után addig beszélt nekem Vázsonyiról, hogy utóbb már valósággal égtém a vágtyól,

hogy Vázsonyit megismerhessem. Véletlenül éppen abban az időben volt a Pesti Hírlap-ban egy éles polémiája Aczél Béla báróval, a Park-Klub akkori elnökével és ezek a cikkek oly felülmúlhatatlan szellemességgel voltak megírva, hogy valósággal elkápráztattak. Ugyanebben az időben történt a következő véletlen eset. Egy ismerős hölgy Bihar-megyéből rokonlátogatásra jött haza, mikor egyszer véletlenül (összetalálkoztunk vele, édesanyám egy ottani, híres szép leányra, aki velem egykorú volt, kérdezősködött nála, hogy vajjon férjhez ment-e már? A hölgy azt felelte, hogy már volt egy egész komoly vőlegény jelöltje, de Paula szépsége tudatában csak félig-meddig kötelezte le magát olymódon, hogy mivel a vőlegényjelölt a képviselőválasztáson fellépett, megmondta neki, hogyha megválasztják, hozzámegy, ha megbukik, akkor kosarat ad, mert hát a vőlegényjelölt úr nem az a zsanér, aki neki igazán tetszeni tudna. Ha képviselőné lehet, akkor eltekint minden egyébtől, de egy bukkott jelölt felesége nem óhajt lenni.

— És ki volt az a képviselőjelölt – kérdezte édesanyám –, akit aszerint értékelnek, hogy győz-e vagy bukik?

— Egy pesti fiatal ügyvéd: Vázsonyi Vilmos, – felelte a dáma, aki hírből ismerte Vázsonyit és egyáltalában nem helyeselte annak a szép leánynak az álláspontját, aki az olaszliszakai kosárhoz kötötte a bihari kosarat is. Azt hiszem, ez a feltűnően szép leány aztán szerelmi házasságot kötött.

En nem szóltam bele ebbe a beszélgetésbe, de bizony az nekem szeget ütött a fejembe és azon töprengtem, hogy aki tetszik az én öregedő édesapámnak, vajjon tetszhetik-e az, pláne házassággal kapcsolatban egy fiatal leánynak. Csendes töprengésem addig tartott, amíg hazaértem: ott aztán kitört a zivatar. Szemrehányóan rátámadtam drága édesapámra, hogyha a bihari Paulának nem tet-



VÁZSONYI VILMOS 1896-BAN
KRONOWETTER-REL.
A BÉCSI DEMOKRATAPÁRT MEGALAPÍTÓJÁVAL

szett és nem kellett Vázsonyi, miért akarja nekem bebeszélni, hogy az egy különleges lény s hogy különb minden fiatalembernél, akit eddig ismert. Édesapám azonban sokkal erősebben el volt határozva és sokkal bölcsebb volt annál, semhogy megriadjon az én kitörésemtől. Jóságos, csendes hangon csak ennyit felelt:

– Édes leányom, én Budapesten véletlenül megismerkedtem Vázsonyival. Elhiheted, hogy nem kérdeztem meg tőle, szándékozik-e mostanában nősülni és pláne nem kérdeztem, hogyha igen, vajjon téged venne-e el feleségül. Azt is elhiheted, hogyha Biharban kosarat is kapott, azért talál magának feleséget. Ne tüzelj tehát kisleányom, te még azt sem tudod, hogy megismerkedhetsz-e valaha is Vázsonyival. Abban igazad van, hogy az apai szem másként lát egy fiatalembert, mint ahogy azt egy fiatal leánynak a szeme látja. De te ne mondj se kedvező, se kedvezőtlen bírálatot soha egy emberről, amíg magad meg nem ismered. Nem kényszerít senki arra, hogy bárkihez is feleségül menjél, mindeddig önállóan cselekedhetél ezen a téren, továbbra is megtarthatod önállóságodat. De ugyebár az elvitathatatlan, hogy aki olyan vezércikkeket ír és olyan beszédeket tart, mint Vázsonyi, az kell, hogy különb ember legyen az átlagos embereknél?

Csendes, nyugodt hangon mondta ezeket az édesapám és ezzel lecsendesített. Azt gondoltam, hogy tényleg nem árt megismerkedni egy ilyen kiváló íróemberrel, még akkor se, ha esetleg már nő, vagy idős ember és nem kell arra gondolni, hogy az ismeretség házasság céljából történik. Halvány fogalmam se volt arról, amit édesapám elhallgatott előttem, hogy ő már meg is hívta Vázsonyit. A Nyírségnek akkor nagy szenzációja volt az ecsedi láp lecsapolása, amely technikailag is, meg politikailag is szenzációs esemény volt és édes-

apám azzal hívta meg Vázsonyit a mi szűkebb hazánkba, hogy nézze meg ezt a műveletet. Csak később tudtam meg, hogy a jó öreg ceglédi papbácsi viszont énrólam mesélt annyi sok jót Vázsonyinak, hogy végül is kíváncsivá tette. Mégpedig nem is valami csekély lehetett ez a kíváncsiság, ha Vázsonyit, aki abban az időben minden vidéki utazásnak jelszánt ellensége volt, mégis arra az elhatározásra bírta, hogy éljen a meghívással és elmenjen megnézni a Nyírséget, meg azt a nyíri kislányt.

És a kocsi gördül, gördül... s egy verőfényes április 1-ének délelőttjén, az Úrnak 1898-ik esztendejében, begördült az udvarunkra. Milyen szép is volt az udvarunk ezen a kora tavaszi napon! Tele nyíló illatos ibolyával és rügyező bokrokkal, az üvegverandán átcikkázott a tavaszi napsugár és a szívárvány színeire szóródott szét az udvaron. Tavaszi hangulat a levegőben és a szívünkben. Köröskörül mindenütt béke, nyugalom, bizalom és reménység. Az egész miliő, szinte arra rendelve, hogy nyájas, szívélyes fogadtatást találjon benne valami szívesen látott vendég.

Az inas kinyitja a két szárnyas kaput, berepül a két tüzes csikó vonta hintó és röptében megáll a széles feljárólépcsőzet előtt.

Szüleim a terraszs lépcsőjén állva, fogadják a vendéget, de én csak a nagy üvegablak függönye mögül kandikálok ki, égve a lányos kíváncsiságtól. Már akkor is rövidlátó voltam és első pillanatra ennek tulajdonítottam, hogy talán nem látok jól, mert bizony a kocsiban ülő alak abszolút nem hasonlított arra az álomlovagra, akit édesapám nekem oly rajongva leírt. A kocsiból kilépett egy közepesnél is alacsonyabb, köpcös fiatalember. Arcának színe feltűnően halavány. Bajusza egészen sajtáságosan féloldalas, az egyik nem úgy áll, mint a másik és az egyik oldal sűrűbb is a másikonál.

Csak a szeme olyan jóságosan kék, mint ahogy azt édesapám leírta. Itt valóban a lélek tükre volt a szem, mert igazán elég volt ezekben a szemekben belenézni, hogy az ember lássa, mennyire igaz, becsületes, jó ember az, aki szemben áll vele.

Ruházatának egész külön fejezetet kell szentelnem, mert én ilyesmit eddig még soha életemben se láttam. A fején barna cilinderkalap volt, aminőnek a létezéséről addig még nem is hallottam. Mindig azt hittem, hogy csak fekete cilinder van a világon, no meg a Podmaniczky báró szürke cilindere, de arról is úgy tudtam, hogy azt csak a legünnepélyesebb alkalmakkor szokás hordani. A cilinder alatt egy zöld überziher virított, amiről azt lehetne mondani, hogy az korát megelőzve, egy kompié volt, mert később kiderült, hogy alatta egy ugyanolyan zsakettruha volt. A nyakkendője mindezekhez aransárga, égő piros babokkal. A mi vidékünkön a férfiak strapára bricsesz nadrágot viseltek, de látogatóba soha se mentek másként, mint sötétkék, vagy fekete ruhában. El voltam tehát képedve, hogy ilyen lehetetlenül nézzen ki egy pesti fiatalúr, amikor én egy dendit vártam, ahogyan az up to date öltözetű urakat akkoriban neveztek. Magam se tudtam, hogy mit csináljak, nevessek-e vagy bosszankodjam. Azt gondoltam, hogy ez talán csak afféle útiöltözék és majd azután jön az átöltözködés. Az én apám mindig puha fekete nemezkalapot hordott és fekete csokornyakkendőt. Ruhája mindig sötét volt, ha nem is mindig fekete. Nekem ő volt a mérvadó. De mikor láttam, hogy a furcsa öltözet nem változik, akkor nem tudtam mit csinálni. Hiszen csak nem szólhattam neki az öltözködése miatt. Nem is tekintettem abban a pillanatban aktuálisnak, hogy én kritikát gyakoroljak fölötte, mert egyszerre úgy éreztem, hogy az egész úgy tárgytalanná vált előttem. Az apám által elém rajzolt mesealak egy-

szeriben eloszlott. Abban a percben eltökéltem magamban, hogy úgy, mint eddig, önállóan fogom a sorsomat intézni, nem engedek semmiféle befolyásnak és csak azt fogom tenni, amit a szívem és az eszem parancsol.

VII.

»JÖTTEM, LÁTTAM, GYŐZTEM«.

A fehér batisztfüggöny mögül kikandikálva, néhány perc múlva láttam, amint Vázsonyi belép a nappali szobánkba, zavartan meghajtja magát anyám előtt és az első mondata csak az volt:

– No, ez bizony aztán hosszú utazás, este fél nyolctól ma délelőtt n-ig. Soha se hittem, hogy a Nyírség Ázsiához tartozik.

Ezzel az ügyetlen mondattal be is fejezte a beszélgetést jó hosszú időre, csak leült, tétován körülnézett és mélységesen hallgatott. Anyám és apám igyekeztek a Nyírség minden szépségét előtte feltárni, hogy a rossz véleményét, amit az utazása alatt szerzett, eloszlassák. Én még mindig csak kívülről leskelődtem és semmi kedvet sem éreztem ahhoz, hogy közelebb jöjjenek. Anyám megsokalta a dolgot, kijött hozzám és megfedett, hogy egyáltalában nem jól játszom a ház kisasszonyának a szerepét, mert egy házikisasszonynak soha se szabad a vendéggel szemben valamiféle mellékgondolatának lennie, hanem csak azt kell néznie, hogy a vendég a vendéglátó házban jól és kellemesen, otthoniasan érezze magát.

– Légy szíves, azonnal gyere be – mondotta parancsolóan – és teljesítsd a kötelességedet, amelyet mint apád leányának, teljesítened kell. Vigye el a jó híredet Vázsonyi, hogy kedves vagy, ez a fontos, nem az, hogy tetszik-e neked a kabátja vagy sem.

Nagy kedvetlenül engedtem anyám felszólítá-

sának és a szobába belépve láttain, hogy öt évvel fiatalabb húgom, aki a húsvéti szünidőre volt odahaza, valamint Zoltán bátyám már benn is van és társalog Vázsonyival. Vázsonyinak fogalma se volt arról, hogy mi többen vagyunk testvérek és mindaddig, amíg be nem jöttem, azt hitte, hogy a húgom: az én vagyok. És amint később megtudtam, váltig csodálkozott, hogy neki a derék ceglédi pap egy 14 éves leánykáról zengte a dicséretet. Amint beléptem, édesapám azzal mutatott be: »Íme, az én idősebbik leányom«. Vázsonyi félszegen felemelkedett helyéről és derűs kék szemével úgy nézett rám, mintha ezzel az egy tekintettel rögtön az egész belső éneket akarta volna megismerni. Én társasághoz szokott, bőbeszédű, csacsogó leányica voltam, amint beléptem, rögtön én vittem a szót és azonnal rátereltem a beszédet a Vázsonyi-Aczél báró polémiára, amely, mint már említettem, éppen azon a héten folyt a Pesti Hírlap-ban. Vázsonyit meglepte, hogy egy fiatal lányt így érdekel a politika és még jobban, hogy csaknem kívülről tudom az egész polémia anyagát. Így hamar bent voltunk az úgynevezett svungban és csakhamar megérkezett néhány ismerősünk, akik hallották, hogy Vázsonyi Vilmos hozzánk érkezett és érdeklődve jöttek őt megismerni. Hamarosan nagy társaság jött össze és kellemes diskurzussal telt el az idő. Mi csak diskuráltunk: de Vázsonyi csökönyösen hallgatott és figyelt úgy, hogy amidőn a vendégek elmentek, a legkitűnőbb kritikát gyakorolta és egy rövid óra leforgása alatt, megismerte az egész városka társadalmi térképét.

Mindez egy hétfői napon történt és kedden délelőtt már az édesapám azt a kérdést intézte hozzám, hogy vajjon, ha Vázsonyi megkérné a kezemet, hozzámennék-e. Mire rögtön azt feleltem a legnagyobb elhatározottsággal, hogy arról szó sem lehet, mert Vázsonyi nekem túl komoly ember.

Apám szó nélkül tudomásul vette a feleletemet és ismét magamra hagyott, de láttam rajta, hogy feleletem fájdalmat okozott szívének. Magamra maradván, gondolkozni kezdtem és eszembe jutott az én szépséges nagynéném, anyám egyetlen nővére, aki minden tekintetben a régi, híres nagy asszonyok példaképe volt, nem csupán az erényeivel, hanem klasszikus szépségével is. Ez a nagynéném egyszer azt mondta nekem és ez most eszembe jutott:

– Látod, leánykám, nekem Kazinczy udvarolt, a nagy költő unokaöccse, aki Nagymihályban szomszédunk volt és szívesen vett volna el engemet feleségül. Nekem nagyon tetszett ez az igazi, kulturált magyar gavallér és mégis féltem, mert a jövőmre gondoltam és az egész hosszú életre és aggódtam, hogy vajjon az a szimpátia, amelyet Kazinczyval szemben éreztem, biztosíték-e részemre, hogy az oldalán megtalálom a boldogságomat. Miután erre nem tudtam önmagamnak határozott igennel válaszolni, kiszakítottam magamat Kazinczy hatása alól és nagybátyád felesége lettem, akinek az oldalán meg is találtam azt a boldogságot, amelyet a házasságban kerestem. Vigyázz tehát te is kislányom és ha egyszer hasonló helyzetbe kerülsz, mindent végy fontolóra és ne mondj le könnyelműen a boldogságodról.

Kedden délután fivérem sétára indult Vázsonyivai és megmutatta neki a kis város csekélyszámú és még csekélyebb jelentőségű nevezetességeit. Mikor visszajöttek, kertünkben összetalálkoztunk, ott már a szokásos kettesbenmaradás ügyesen volt előkészítve. Talán egy óra hosszat beszélgettünk és megállapíthattuk, hogy nézeteink majdnem minden dologról, amiről társalogtunk, csodálatosan megegyeznek. Este azután ismét nagyobb társaság gyűlt össze nálunk. Kedves, jó szomszédaink, Halassyék és Halassyné fivére, Thomann budapesti

zenetanár, az én hűséges udvarlóm, Képeßy Laci és sokan mások, akik mindannyian kíváncsiak voltak Vázsonyi politikai nézetére. Hát bizony a mi házunkban, az akkori kormánypárt ottani elnökének a házában és abban a társaságban, mely csupa kormánypártiból állott, bizony furcsa volt, hogy végig kellett hallgatni az élesen ellenzéki Vázsonyi fejtegetéseit, amelyekben úgy szétboncolta a kormányt, hogy nem maradt azon egy ép porcika se. Amikor azután késő este búcsúzkodásra került a sor, Vázsonyi kijelentette, hogy másnap hajnalban elutazik, mert délre Pesten akar lenni és ez csak ezzel az összeköttetéssel lehetséges.

Erre én az én szokásos szokimondásommal azt mondtam neki, hogy nem illik annak a vendégnek, akit annyi szeretettel fogadtak és akinek annyi szeretettel igyekeztek kellemessé tenni ottiltét, a háziakat az utazással, a hajnali felkeléssel zavarni. Tessék a délutáni vonattal utazni.

– Lesz még maga Pesten eleget, de ki tudja, ide eljön-e még valaha. Ne zavarja meg tehát az éjszakánkat, maradjon csak szépen itt holnap délután két óráig és áldozza fel azt a kis idejét a mi vendégszeretetünknek.

Vázsonyi erre halk, suttogó, de meleg hangon ezt felelte:

– Milyen érdekesen beszél. Egész szónoklatot tart. És mindjárt milyen bizalmasan. Mért mondja csak úgy egyszerűen Vázsonyi? Hiszen még alig ismerjük egymást 48 óra óta?

Indignálódva válaszoltam:

– Node, bocsásson meg kérem, hát csak nem hívhatom doktor úrnak, vagy Vázsonyi úrnak. Ez nem bizalom dolga, ez nálunk szokás.

Ismét csak az ő szelíd, gunyoros modorával felelt:

– Agrár szokás, agrár tempó. Maga egy igazi

agrár kisasszony. Mit szólna hozzá, ha én is mindjárt csak úgy egyszerűen Margitnak szólítanám?

– Hogy mit szólnék hozzá? Természetesnek találnám. Hiszen minden fiatalember ismerősöm így szólít. Nem vagyunk mi Pestiek. Maguknál Budapesten az ajtószomszédok se ismerik egymást, sőt sokszor óriási távolságba esnek egymástól társadalmi rangban és felfogásban. Mi itt a kisvárosban sokkal közelebb vagyunk egymáshoz. Itt mi mindannyian egy nagy családot alkotunk és mint családtagok nem urazzuk és kisasszonyozzuk egymást.

Ekkor először nézett rám úgy, ahogy azt az apám emlegette: kimondhatatlan szép kék szemeiben csupa szeretet és jóság ragyogott és szinte simogatott engem a tekintetével. Mire én még tovább tüzeltem.

– Tudja, Vázsonyi, engem kisasszonynak csak a szobaleányunk vagy a kocsisunk nevez. Mindenki másnak, aki engem szeret és aki közel akar hozzám állni, annak egyszerűen Margit vagyok, mert az az a becsületes nevem.

Vázsonyi ismét csak szelíden válaszolt.

– Akárhogyan is biztat erre a megszólításra, én már csak a kisasszonynál maradok, noha fiam vagyok se szobalány, se kocsis és vagyok legalább is olyan úr, mint bármelyik ismerőse, én azonban nyegleségnek tartom, ha egy fiatalember egy leánnyal szemben ismeretségük első órájában már azt a bizalmas hangot használja, amely a névvel való megszólításban rejlik.

Ez volt első, de utolsó vitánk, amely a mi egymástól távol eső felfogásunkat az idők folyamán kiegyenlítette. Ami ezt a konkrét esetet illeti, belátom, hogy ebben is igaza volt. Az a véleményem, hogy ha azóta a kisasszony megszólítás ki is ment a divatból, ha ma már a névvel való megszólításnak nincsen is az a jelentősége, mint

volt akkoriban, de az akkori világban az ő fel-fogása volt a helyes.

A dolog vége azonban az lett, hogy Vázsonyi engedett a kapacitációnak és nem utazott el az éjjeli vonattal.

Másnap reggel, mikor Vázsonyi jól kialudva, frissen belépett a reggeli asztalhoz, már nem volt a családból, rajtam kívül, senki az asztalnál. Édesapám, aki az ottani egyik bank igazgatója volt, bement a hivatalába, fivérem a gazdaságban járt, édesanyám a háztartás körül foglalatzkodott, a kis húgom pedig valahol játszadozott. Így hát kettesben költöttük el a bőséges vidéki reggelit és ebben a jó hangulatban arra kértem Vázsonyit, hogy írjon nekem néhány sort az akkor divatos falegyezőmre, ami abban az időben az emlékkönyvet helyettesítette: hadd legyen egy híres embernek az írása is rajta. Ezzel már át is nyújtottam a legyezőmet, amelyen természetesen rajta voltak valamennyi udvarlóm szellemességei. Vázsonyi kissé elkomolyodva, szétnyitotta a legyezőt és elkezdte olvasgatni. Egyszerre csak megakadt a szeme egy kis versikén, amelyet az ottani járásbírósi albíró, Vidra István írt a legyezőre. Egy strófa volt és így hangzott:

*Azt mondja a parancsolat,
Szeresd felebarátodat!
Nos, kis Margit, szeress tehát:
Én vagyok a felebarát.*

Vázsonyi ennek elolvasása után így szólt:

– Én igazán eddig még soha se írtam verset fiatal leánynak és nem is vagyok verselő ember. De ha már valamit írnék, erre a legyezőre, pgy ennek a versnek a két utolsó sorát írnám rá:

Mire azt feleltem:

– Igazán nem vártam volna egy Vázsonyiról hogy plagizálni akar. A Pesti Hírlap-ba írott cikkei

után én magától valami nagyon szépet várok, valami olyant, amire egész életemben büszke lehetsek.

– Már pedig, ismételem, én nem irhatok mást, de azt is csak úgy, ha maga megmondja, hogy mit felelt Vidrának arra, hogy ő az a bizonyos felebarát.

– Ugyan kérem, mit felelhettem volna? Ez nem kérdés formájában volt feltéve, ez egy vesike, minden mellékgondolat és célzás nélkül.

Ezt már egy kicsit mérgesen mondtam, az egész majdnem úgy hangzott, mint egy kis veszekedés.

Vázsonyi azonban nem tágitott.

— De hát én mégis csak azt kérdezem, hogy mit felelne nekem, ha én kérdésként mondanám, hogy: »Nos, kis Margit, szeress tehát?« Mit felelne nekem erre? De ne hosszadalmasan, csak igen, vagy nem!

— Miért ne hosszadalmasan? – kérdeztem. – Talán, mert a különbség a vidéki és a városi társalgás között ugyanaz, mint a vicinális és a gyorsvonat között?

Kérdően nézett rám:

— Nem értem, hogy mire céloz.

— Nem célozok semmire, de látja, a mi kis életünk itt a vidéken, olyan lassú tempóban cammog, mint a mi kis vicinálisunk. Maguk a fővárosban a gyorsvonat tempójában élik az életet. Hiszen azt mondják, hogy sokan vannak, akiknek már a fiakker is lassú és már autóra vágynak. És azután mi itt többet is alszunk, maguk meg még éjjelenként is élnek.

— Van egy barátom – mondotta erre Vázsonyi –, úgy hívják, hogy Gál Károly, ő erre azt mondaná, hogy a kisasszony úgy beszél, mint egy disznóbőrbe kötött könyv.

– No, köszönöm szépen. Ha ilyen a pesti bókolas, akkor igazán nem kérek belőle.

De ez legalább átvitt bennünket egy új témára. Gát Károlyt kezdte dicsérni, akit rajongásig szeretett. Senki se tudott olyan nagyon melegen szeretni, mint ő. Igaz, hogy nagyon kevés embert, de ezeket azután szíve mélyéből. De azután csakhamar visszatért az elhagyott tárgyra:

– Hát mi lesz kérem azzal a felelettel? Képzeld el, hogy mi most itt vagyunk, mint Jókai Aranyemberében Noémi és Timár a Senki-szigetén. Maga a Noémi, én vagyok a Timár. Nincs körülöttünk senki és semmi, nincs hallgató közönség: nyugodtan megmondhatja, amit felelni akar a kérdésemre. Süsse le a szemét és mondja ki bátran: »igen« vagy »nem«.

Hiába voltam érett és úgynevezett okos leány, bizony nem tudtam ebben a percben teljes jelentőséggel átérezni, hogy ennek az »igen«-nek a négy betűje valójában mit jelent és hogy milyen nagyon komoly szó ez két ember életében. Ebben a percben nem gondoltam másra, csak az édesapámra, akiről tudtam, hogy végtelenül megszerette Vázsonyit és akiről tudtam, hogy imádattal szeret engem és csak a boldogságomat akarja. Nem sütöttem le a szememet, hanem nyíltan és egyenesen belenéztem Vázsonyi két szép kék szemébe, ahol nem láttam mást, mint a végtelen jóságot, amellyel lesi szájamról azt az egy szót, ami örökre hozzáfűz.

Egy kis ideig néztem így a szemébe és azután csendesen megszólaltam:

– A kérdésre igennel felelek.

Erre ő felállott és könnybelábadt szemekkel azt mondotta:

– Látja, most már ezentúl nem mondom magának, hogy kisasszony, most már alkalmazkodom az agrár szokásokhoz és ezentúl, ha megengedi, én is Margitnak fogom szólítani.

Ezzel a homlokomra lehelt egy csókot és megcsókolta a kezem. Ebben a pillanatban nyílt az ajtó és belépett az édesapám. Vázsonyi elébe menve, azt mondta:

– Engedje megkérnem Margit leánya kezét, melyet ugyan ő már az előbb nekem elígért.

Édesapámat nagyon meglepte a dolog, értetlenül nézett ránk és felém fordulva, azt kérdezte:

– Igaz ez, leányom?

És rátekintve láttam, hogy az ő szeme is könnyes volt. Ráhajoltam a kezére, megcsókoltam és azt mondtam:

— Igaz.

— És mit mond az édesanyád?

— Anyám még nem tud róla semmit, mert ma délelőtt még nem is láttam.

— Hamar hívjuk hát be őt is, hogy örüljön ő is velünk.

És ezzel már be is szólította az anyámat, aki nem szólt semmit, csak intett a kezével, hogy jöjjenek oda hozzá a másik szobába. Mikor bementem, betette az ajtót és aggodalmas arccal szólt:

– Az Isten szerelméért, nem hamarkodtad el ezt a dolgot? Meggondoltad-e leányom, hogy mit cselekszel? Hiszen az egész életeredől van szó! Vázsonyi egy nagyon komoly, hallgatag ember, te pedig csupa vidámság és pajkosság vagy. Össze fogtok-e férni? Haragszom rád, hogy ilyen könnyedén és gyorsan határoztál.

De én már határoztam és ennek folytán határozottsággal válaszolhattam anyámnak:

– Jól tudom, anyám, hogy mit tettem. El van döntve, hogy a Vázsonyi felesége leszek. Tudom, hogy jól össze fogunk férni.

Ezzel már ismét kint is voltam a nagy üvegverandán, ahol Vázsonyi az egyik sarokban ült és gondolkozott. A másik sarokban ült az édesapám, mindketten hallgattak és idegességükben mindkét-

ten a bajuszukat csipkedték. Ennek láttára hangosan felkacagtam.

– Milyen nagyszerűen tud nevetni – mondta Vázsonyi anélkül, hogy tudnám mi ennek az oka –, engem is felderít, pedig éppen most azon tépelődtem, hogy vajjon mit fog szólni a közvélemény a házasságomhoz? Mit fognak hozzá szólni, hogy »én«, mint a magyarországi demokratapárt megteremtője, eljegyeztem egy nemes agrárkisasszonyt.

Erre azt feleltem neki:

– Ezen felesleges tépelődnie. Az én nemességemet édesapám egy földi embertől kapta. A maga szemében olyan lelki nemesség tükröződik, amit az Úristen adott. Én akkor, amikor magához feleségül megyek, itthagynom az én földi nemességemet és igyekezni fogok alkalmazkodni a maga lelki nemességéhez. Ezt mondja meg a közvéleménynek, ha Pestre érkezik és szekírozzák.

Vázsonyi erre felállott, odajött hozzám és el-
érezékenyülten szólt:

– Engedje meg, hogy ismét megcsókolhassam a kezét, mert ezt olyan nagyon szépen mondta, hogy most már biztosan tudom, a választásom sikerült és mi bizonyára nagyon harmonikusan fogjuk az életet egymás mellett leélni. Ha haza érkezem, ezt elsősorban az édesanyámnak fogom elmondani, akit én legjobban szeretek a világon eV akivel eddig minden gondolatomat közöltem. Sajnos, most már évek óta beteg és nem tudok vele úgy beszélgetni, mint ahogy azt szeretném. Magának sokkal több feladata lesz velem szemben, mint ahogy azt gondolja. Magának kell majd pótolnia az édesanyámat, maga kell, hogy legyen a legjobb pajtásom és a hűséges barátom.

Édesanyja említésénél ismét megteltek a szemem könnyel. Ekkor beszélt először arról, hogy családja hány tagból áll. Rajongással beszélt édesanyjáról és mélységes szeretettel édesatyjáról és

testvéreiről. Elmesélte, hogy ha reggel a vezércikke megjelenik, odaül az édesanyja ágyához, felolvassa neki a vezércikkkel és csak ha az édesanyja jónak találta, akkor van ő is vele megelégedve. »Az üdvösségem volt eddig az édesanyám«, mondom.

Mint egy szentet, úgy tisztelte az édesanyját. Valósággal szívfájdalma volt, hogy nem tudott az anyjával éveken keresztül úgy beszélgetni, mint ahogy szeretne volna, mert ez a jóságos lélek [éveken keresztül súlyos, nagy betegség rabja volt és nem tudta magát többé jól megérettetni kedvenc gyermekével. A sors úgy akarta, hogy a rajongva szeretett édesanyja temetésén se lehetett jelen, mert ez az emigráció ideje alatt volt, amikor nem tudott haza jönni. Csak hét évvel élte túl az édesanyját és azóta vele ismét összetalálkozva, bizonyára úgy, mint régen, ölébe hajtja a fejét és amit (elmulasztott idelent, azt most bőségesen pótolja oda-fenn a Jók országában...

Így múlt el ez a délelőtt komoly és tréfás beszélgetésekkel, enyelgésekkel és most már a jövőre vonatkozó tervezgetésekkel.

Korán megebédeltünk és utána fivéremmel kikísértem a vonathoz azzal, hogy három nap múlva ismét visszajön a hivatalos eljegyzésünkre.

A vonatnál kint találtuk a két Perényi baronesszet. Az egyikből később Domahidy főispán felesége, a másikkól Lukács György kultuszminiszter felesége lett. Büszkeséggel mutattam be a két bárónőnek dr. Vázsonyi Vilmost, a jeles publicistát, mint vőlegényemet. Vázsonyi meghajolt előttük és zavartan csak annyit mondott:

– Bocsánatot kérek, csak a poggyászom után nézek.

És ezzel eltávozott.

Én a két bárónővel diskurzusba bocsátkoztam és abban annyira elmerültünk, hogy észre se vet-

tem, hogy Vázsonyi nem jön vissza. Egyszerre mégis észbe kaptam, nézek jobbra-balra, akkor látom, hogy Vázsonyi a vonat ablakán kihajolva, kezével integet és a vonat szép lassú tempóba indul ki a pályaudvarról. Halálosan elszégyeltem magam, de emellett szörnyű dühös is lettem, mert nem tudtam magamnak megmagyarázni, hogy lehet az, hogy egy vőlegény így búcsú nélkül elutazzék a menyasszonyától, pláne egy vicinálison, amelyről nem lehet lekésni. Kétségbeesve szaladtam a vasútról egyenesen az én drága Mammy nénémhez és sírva panaszoltam el, hogy milyen örületes szégyenbe döntött engem a vőlegényem. Nagynéném, az ő higgadt okosságával, azt mondotta:

– A vőlegényed elutazott, de a boldogságodnak itt kell maradnia. Ő majd visszajön és mindent megmagyaráz, mert bizonyára volt rá oka, ha így cselekedett. Hidd el nekem kisleányom, ezek csak jelentéktelen epizódok, amiket el kell felejteni. Az élet sokkal komolyabb talapzatokra van helyezve, mint ilyen látszólagos dolgokra.

Ez volt az első eset életemben, hogy nem voltam megelégedve az én drága nagynénémmel, szaladtam haza, hogy édesapámnak öntsem ki a szívemet. Apám a kiskapuban várt már türelmetlenül és azzal fogadott:

— Azt hittem, Vázsonyi mégis ittmarad, de úgy látom, hogy elutazott.

— Dehogyan utazott, megszökött! – kiáltottam kétségbeesetten és siránkozó hangon elbeszéltem, milyen szörnyű neveletlenséget követett el Vázsonyi. De apám csak mosolygott és azt mondotta:

— Majd meglátod kislányom, holnap gyönyörű levelet kapsz tőle.

Tényleg úgy is történt. Másnap Nyíregyházáról ceruzával írt gyönyörű levelet hozott a posta. Azt írta benne Vázsonyi, hogy nem tudta, sza-

bad-e egy vőlegénynek vasúti állomáson mások előtt egy kétórás menyasszonyit megcsókolnia és miután ebben a súlyos kérdésben nem tudott magának tanácsot adni, legjobbnak vélte, ha így angyolosan ellép a színtérről. Útközben azonban rájött, hogy mégis nagy kár volt nem csókolódnia, miután az semmiképp se árthatott volna, de hogy ezt majd utána fogja pótolni, ha ismét lejön. Emellett, mint írja, azon is elmélkedett, hogy belőlem szónokot fog nevelni, mert úgy látta, hogy /határozott hajlamom van a szónoklatra. Másnap, pénteken már újabb levél jött tőle Budapestről és vasárnap ismét lenn volt Mátészalkán és hozta magával a jegygyűrűket.

VIII.

MENYASSZONY, VŐLEGÉNY.

Eljegyzési ebédünknel csak kilencen voltunk: szüleim, két testvérem, két unokafivérem, vőlegényem és a fivére. Vázsonyi ennek szívből prült, mert semmitől sem undorodott jobban, mint a nagyon nagy családi felvonulásoktól. Már vőlegénykorában arra kért, hogy ha holmi nagyobb szabású vacsorákat akarunk rendezni, soha se hívjam össze a családot idegenekkel. Sőt ő mondotta nekem azt is, hogy a vendégséget három csoportra kell osztani; külön az én családomat, külön az övét és külön az idegeneket. Újból és újból figyelmeztetett rá, hogy soha se keverjem össze se a családokat egymással, se az idegeneket a családokkal. Eleinte ez nekem nagyon furcsa elvnek tűnt fel, de úgy mint mindenben, később rájöttem, hogy ebben is neki van igaza és hogy az ő felfogása helyes ebben a kérdésben is.

Mátkaságunk két hónapig tartott és ezalatt összesen 15 levelet irt. Néhány részletet itt közre adok belőlük, csak apró kis szemelvényeket annak a bemutatására, mennyire igyekezett komolyságát félre tenni és mennyire iparkodott magát megszerettetni. Minden szavából kisugárzik az őszinteség és becsületesség.

Első vőlegényi levelében többek közt ezt írja:

»Zavarban vagyok, mert olyan műfajhoz fogok, melyben nincsen semmi gyakorlatom.

Olyan irigy vagyok, hogy legbensőbb érzelmeimet még a papiroستól is sajnálom. Maradjanak azok egészen közöttünk. Az igazi érzés hódol a modern jogászság két nagy elvének: a szóbeliségnek és közvetlenségnek. Ábrándozásra csak Nyíregyházától fogva volt alkalmam. Szinte álomnak tetszett nékem az egész, a hirtelen fordulat mindkettőnk életében. A három érdekes nap újra elvonult előttem és mindegyre fülemben csengett az a szép vers: »Nos, kis Margit, szeress tehát! – En vagyok a felebarát«. Vidra úr nálam népszerűbb poéta Petőfinél és ha tőlem függ, mielőbb szobrot kap«.

Most pedig, itt az igazság kedvéért meg muszáj irnom, hogy pont húsz év múlva, ha nem is tudott Vidra Istvánnak szobrot állítani: de kimondhatatlannul boldog volt, hogy mint miniszter, Nádossy Imre előterjesztésére, előléptethette. Aztán így folytatja:

»Budapesten mindenki meg volt lepve. Azt hitték, hogy Bécsben vagyok és most csodálkozva látták, hogy egyszerre csak Mátészalka tájáról száll fel boldogságom csillaga. Panaszkodtak, hogy nem demokratikus dolog volt ez az államcsíny. No de az érzelemben nincs népszavazásnak helye és a mi kis birodalmunk alkotmánya olyan lesz, mint Spártáé, két király uralkodik benne egymás mellett egyszerre«.

Egy másik leveléből:

»Tovarobogott a vonatom, eltűnt a rózsaszín. És én magamra maradtam az én lelkivilágom komor színeivel. Csodálatos színkeverék vagyunk, mi, kedves Margit: rózsaszín és fekete, jókedv és tépelődés, optimizmus és

pesszimizmus. Nem csodálom, hogy én szeretem Önt, hiszen Ön a napsugaram, de miért vonzódik hozzám Ön, amint hinni akarom, mikor én a komorság vagyok? »Professzor« – mondta a mama. – Itthon sok dolog várt reám. Ahány hajótörött ember van, az mind hozzám menekszik és agy jutalmaz, amint arra a hajótörött képes. Jean Paulnak van egy regénye, » Siebenkäs, der Armenadvocat«. Mintha reám szabta volna. Az idealizmus oly szörnyű adó, hogy az ember szinte összegörnyed alatta. De hagyjuk a gondokat. Ön mellett még én is rózsaszínűvé változom egy szem.

Egy másik levelében beszámol arról, hogy Sopronban népgyűlésen volt. Többek közt ezeket írja:

»Fáradtan és törődötten jöttem vissza Sopronból. Képzelve csak, vasárnap reggeltől délutáni három óráig utaztam vasúton és ott egy óra hosszát beszéltem. Reggel, hétfőn már ötkor talpon voltam, hatkor utaztam (ez számára a legrémesebb dolog volt: a korai kelés) és csak félkettőre voltam Budapesten. A soproni fogadtatással nagyon meg voltam elégedve. Zászlókkal, kocsisorral fogadtak és nem nekem kellett ezt fizetnem. Magyarországon halhatatlan dolog még ez! Az ottani párt igen erős, csak még kissé nyers és fanatikus, mert jórészt gazdákból áll. Ha szépen és ingyen akarok megbukni, csak Sopronba megyek. Beszédem rossz volt, de nem vették észre. Ennek maga az oka. Az a gyűrű az ujjamon, varázsgyűrű, mert magához vonja minden gondolatomat. Pedig Sopronban nagy szükség volt arra, hogy összeszedjem magamat, mert még németül is kellett beszédet tartanom«.

Kelengye bevásárlása céljából egy ideig Bu-

dapesten időzvéni, hazatértem után kaptam tőle ezt a huncuthangú levelet:

»Nemcsak én érzem hiányát az én kedves okos kis menyasszonyomnak. Megszerette mindenki, sőt a kicsike imponált is a demokrata küldöttségnek. Észrevették magán, hogy a terezvárosi Semiramis áll előttünk, pedig nagyszabása szónoki képességét még egészben nem is ismerik. Maga befogja bizonyítani mindenkinek, hogy a vicinális vonaton nem hiába mászkált maga után vőlegénye, akit, ha aztán bolondokat akar csinálni az életben, maga tarija majd vissza ölelő karjaival. (Látja, igaza van Buffonnak: »A stílus az ember«). Azért vagyok én udvarias papíron, aki goromba vagyok élőszóval.

Leveleimet én mindig, otthonról ehhez szokva, »tekintetes« címmel küldöttem. Ezt szóvá tette egyszer tréfás hangon, hogy őt a nagyságos cím illeti, mire leveletem legközelebb már így címeztem. Erre írja aztán:

»Éppen most kapom levelét. Lám a kis svindler »nagyságos« úrnak címezett, mert én tréfából megróttam, hogy nem adja meg nekem a kellő titulust. Pedig én magának »nagyereményű« vagyok, amint édes menyasszonyomat a demokraták címezték. Tele nagy reménnyel a jövőre még nagyobb boldogság reményével«.

Mivel leveleimet nem találta elég meleghanguaknak, ekként ír egyszer:

»Van Budán két igen népszerű kocsmá, az egyik a »Márvány menyasszony«, a másik a

»Politikus krajzler«. Legrégibb rossz viccem, hogy: tudjátok mi újság? A márványmenyaszonyt eljegyezte a politikus krajzler. Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik. Addig viccel, míg komollyá nem lesznek az élcei. ¹Mi történt? Úgy veszem észre, magam vagyok a politikus krajzler és maga a márványmenyasszony«.

Egy másik levelében így érzeleg, amidőn Szálkáról tért haza Pestre:

»A nyíregyházi várakozás nem volt unalmas, mert M. József és szép férjezett leánya (Lazámé Miskolcra) ugyancsak a debreceni vonatot várták. Kellemesen elfecsegtünk. Megtudtam a kis menyecskétől, hogy a tisztelt közvélemény csodálkozik az én hallgatag és nyugodt természetemen. Milyen csalódás! Csak olyan vagyok, mint a finnyás gyerek, aki idegen arcoktól elfordul, de ha megbarátkozott, mindent összegagyog. Úgy-e magával mennyi csacsiságot beszéltem már össze? Nem beszélek az utazás további ismert kellemetlenségeiről. Ébren és alva mindég maga forgott az eszembe és a jövő. Nem félek tőle, mert már vakon bízom jóságában és aranyos kedélyében«.

Ki hitte volna, hogy mennyire törődött még apró kis nuance kérdésekkel is. Pl. ugyanebben a levelében írja:

»Meghívókat címeztetek, ami meglehetősen unalmas és mégis ideges munka. Az ember nem tudja, hogy véletlenül kit sért meg. Es az emberek olyan szívesen sértődnek. A készülődések közt gondot ad nekem a vőfélyek kellő megváló gátása. Maga drágám még mindég nem

mondta meg határozottan, hogy hány vőfély kell és kinek milyen színű virágcsokrot hozzanak, stb. írja meg ezt pontosan».

Megírja, hogy 1000 drb lakodalmi meghívót küldött szét és hogy az első gratuláns Radocza János képviselő, ai terézvárosi ellenpárt vezére volt. Azt írja:

»Nagyon szépen gratulált az öreg Madarász József, Vámbéry Armin, Holló Lajos és sok városi képviselő. Érdekes, hogy izraelit ismerőseim »pf«-eszkednek (vagyis proformával pöffeszkednek), míg keresztény ismerőseim igen melegen gratulálnak. Medvey Zsigmond például, az adókvető bizottság elnöke, meglepő jámborsággal, áldást kér a népjogok erélyes védelmezőjére. Mátyus Arisad és Virava városi képviselők pláne azt írják, hogy váratlan akadály nélkül lejönnék esküvőnkre. Ma este újra írnom kell. Utoljára visszaérkezésemig. Nincs hozzá csepp kedvem sem, de muszáj. Minek már most a magyar politikusnak, minnek kell a tollszár, elég a bot is. Szent Pichlérre esküszöm«.

Völegényi levelében, az utolsóelőttiben megró azért, mert nem akartam Tírolba utazni. Magasabb álmaim voltak. Nem a hegyek voltak alacsonyok számomra. Én Párizst akartam látni, mire sértődve azt írja:

»Most kikap. Micsoda ironikus hangon ír maga a tiroli útról, higgye meg, hogy a maga kedvéért megyek oda, hiszen én voltam már ott négyszer. De azt akarom, hogy az én tájékozottságommal jobban érezze magát. Elmehetünk onnan a Bódeni tóhoz és a Rajnához

is. Különben, ha tetszik, menjünk másfelé. Ma még engedelmeskedem».

Alig voltam a menyasszonya, szóvá tettem az öltözködését, amely nagyon fúrta az oldalamat. Figyelmeztettem, hogy a zsakett, de pláne a színes, világos zsakett sehogyse illik az alakjához (és hogy magas cilinderben minálunk nem lehet az uccára kimenni. Mert az még a jobbik eset, ha rabbinövendéknek tartják. Különben csak holmi vándorszínészeken lehet nálunk olyanforma öltözködést látni, mint amilyenben ő mihozzánk először lejött. Azt felelte, hogy ő nem piperkőc és nem hajlandó elismerni, hogy a ruha teszi az embert. Végül azonban mégis csak megszívlelte, amit mondtam, mert később édesapám mintájára ő is csak sötét ruhát, fekete csokornyakkendőt és széles karimájú puha kalapot hordott élete végéig. Csak néha-néha, nagyon meleg nyári napokon vett fel egy-egy világos öltözetet, de annyira elszokott ettől, hogy 24 óránál tovább ritkán tűrte magán az ilyen ruhát. Ő általában olyannak látszott, mintha nem adna az öltözködésre semmit, sőt hanyagnak, slamposnak látszott az öltözködés dolgában, pedig egyáltalában nem volt az. Minden ruhát, amit csináltatott, többszörösen felpróbált és egész Budapesten csak egy szabó tudott neki kedvére való ruhát készíteni. A hanyagság látszatát nála inkább az okozta, hogy csak a kényelmes, bő ruhát szerette, minden öltözetének minden méretében legalább is egy számmal nagyobbnak kellett lennie, mint amilyet testének méretei megkívántak volna.

Húsvét vasárnaptól pünkösöd vasárnapig tartott a mátkaság. Közben kelengyevásárlás céljából két hétre Budapestre jöttünk. Az én jó anyám már 10 éves koromban elkezdte a kelengyét gyűjteni, a sok lenvásznat, damasztokat, de a testi fehérneműt természetesen csak akkor lehetett venni,

amikor aktuálissá vált a dolog, mert hiszen jast mindég a divat szerint kell megrendelni. Abban az időben a Váci uccában volt egy gyönyörű üzlet a Hirsch Testvérek cég boltja. Igazgatónöje, Harkányi Mariska bárónő, egy finom és kedves úriasszony. A ruháimat ő csinálta. Órák hosszat ült a földön és tűzdelte a sok uszályt, amit akkor viseltek. Menyasszonyi ruhám nehéz fehér moiréselyem volt 2 méteres uszályal. Nagyobb volt az uszály, mint az egész menyasszony, akit a ruhába bujtattak. A délelőttök azzal teltek el, hogy édesanyámmal a boltokat jártuk, délután azonban a vőlegényem velünk tartott és ilyenkor kikocsiztunk a Stefánia-utra. A Pesti Hírlap szerkesztői üzenetei abban az időben humorosak és szellemesek voltak és egy szép napon ebben a rovatban a következő kérdés jelent meg:

»Illik-e a demokratapárt elnökéhez, kettesben a menyasszonyával a Stefánia utón kocsikázni, pláne fiakkeren?

Felelet:

»Csakis neki illik«.

Ezt a rovatot akkorában, azt hiszem, Murai Károly szerkesztette, aki annak a kornak jeles humoristája volt.

A demokrata kör akkori tisztikara: Leitner Adolf, Pető Sándor, későbbi képviselők, beczkói Bíró Henrik, Dósa Mihály, dr. Willheim Adolf, dr. Rosenberg Mihály, dr. Stern Géza, dr. Schulhof Géza, dr. Körmendy Gyula, Kovács Kálmán, jelenleg Amerikában plébános, örületesen nagy virágbokrétával felszerelve, eljöttek a Nemzeti-szállodába engem üdvözölni. Leitner Adolf volt a szónok és szavaira én, nagy csodálkozásukra, egy »stehgreif« beszédben köszöntem meg az üdvözlést. A beszédben megfogadtam, hogy magamévá teszem a demokraták programját és igyekezni fogok, hogy az uram oldalán a saját cselekedeteim alapján is

kiérdemeljem a demokrata testvérek szeretetét és becsülését. Vőlegényem nagyon meg volt elégedve a beszédemmel és váltig hangoztatta, hogy határozott szónoki képességeim vannak és ha lesz egyszer női választójog, akkor bizonyosan képviselő lesz belőlem. Közben folyton arra kapacitált, hogy maradjunk Budapesten és tartsuk meg itt az esküvőt, mert ő undorodik a vicinálistól, ő a gyors haladás embere és nem bírja elviselni azt a írettetes lassúságot. Szüleim azonban hallani se akartak erről, az ő véleményük az volt, hogy a leánynak a szülői házból kell elindulnia az élet [útjára. Nem volt tehát szegény fejének egyebet mit tennie, minthogy lejött Mátészalkára, ahol most már elkezdjük sorra látogatni a kis városka notabilitásait. Egy ilyen alkalommal, amikor a kocsiból kikapok szállni, látom, hogy Vázsonyi már a földön áll, de nem nyújtja felém a kezét, hogy segítségemre legyen, hanem elnéz fölöttem és szemléli az uccán járó-kelőket. Ekkor még nem szóltam semmit. Azonban visszajövet, azt veszem észre, hogy Vázsonyi, mintha csak egyedül volna, belép a kocsiába, letelepszik a jobboldalra, engem otthagyz az uccán állni a kocsis hágsója előtt. Nagyon elrösteltem magamat, mert hiszen mi kisvárosiak, annyira ki vagyunk téve az emberek kritikájának, hogy nem szerettem volna, ha Vázsonyit ilyen aprólékosságból kifolyólag megszólják. Azt mondtam neki:

— Nézze Vázsonyi, maga egy demokrata. Én is magához akarok alkalmazkodni, de akkor maga nem ülhet jobboldalt, ahol csak a király szokott ülni, mert a polgárember mindig a nőnek a baloldalán ül. Nagyon kérem tehát, tartsa be ezt a szabályt, mert nem hiszem, hogy azt akarná, hogy engem itt kinevessenek.

— Ugyan kérem, ne legyen olyan etikettartó.

Az én jövendő feleségnek nem szabad efféle (külsőségekre adni).

– Ebben nagyon téved, kedves Vázsonyi. Mindig az a feltűnő, amit az emberek nem szoktak meg. És ha én arra kérem, hogy a kedvemért a jobboldal helyett a baloldalon üljön, akkor azt hiszem, hogy ez magának nem jelent áldozatot és ezt meg fogja tenni.

Erre dörmögött egy kicsit magában, de leszállt és nagy dohogva átült a baloldalra. Végül aztán úgy megszokta ezt, hogy sok-sok év után amikor már tényleg nem kellett a külsőségekre adnia, én magam mondtam neki néha, hogy csak üljön jobboldalt, ha egy-egy nagy szónoklat után ki volt melegedve, csorgott róla a verejték és az volt a fő, hogy csak gyorsan beszálljon a kocsiba, azért a viláért se ült volna a jobboldalra. Azt mondta: »Megszoktattál, hogy baloldalt üljek, most már máshogy nem is tudok. De különben is – tette hozzá hamis mosollyal – meg van bennem a hajlandóság arra, hogy jobboldalról balra kanyarodjak«.

IX.

HOLTOMIGLAN - HOLTODIGLAN.

Gyorsan elmúlt a mátkaság ideje és június 4-én megérkeztek a pesti vendégek a másnapi lakodalomra. Vagy harmincan jöttek le, vegyesen házas-társak és magános urak, akik között ott voltak a vő-félyek is, bár az esküvönkön csak két koszorúslány volt, tehát csak két vőfélyről kellett gondoskodni. Jöttek a mi rokonaink is, a felvidékiek és az ismerősök a vármegyéből, úgy hogy bizony a mi nagy lakásunk szűknek bizonyult a befogadásukra és vidéki szokás szerint igénybe kellett venni a jó barátok és rokonok házatáját, hogy vendégeinket méltóan elláthassuk. Vasárnap reggelre már vagy 70 olyan vendégünk volt, akiket el kellett szállásolni. A kertünk át volt varázsolva tündérkertté. Benne két díszes sátor. Az egyikben a honoratiorok, az előkelőségek, a másokban a városka egyszerűbb emberei. 200 emberre főztek és sütöttek már napokkal a lakodalom előtt. Nem emlékszem már az adatokra, csak az maradt meg emlékezetemben, hogy a leves számára 260 drb. rákot vettünk.

Vasárnap délelőtt 11 órakor a saját házunkban főispáni diszpenzációval történt a hivatalos egybe-kezelés. Nem a rendes anyakönyvvezető, Képeßy Laci, hanem a főszolgabíró, Illosvay Endre adott össze bennünket, ez azért volt, mert azt mondtam, hogy cinizmus volna, ha leghűségesebb és legkitartóbb udvarlóm esket. Ezért kértük Illosvay Endre főszolgabírót, aki házunk nagyrabecsült barátja volt. Az egyik tanú dr. Báttaszéky Lajos volt, a Pesti Hírlap

főmunkatársa, a másik Szerényi Jenő, Trencsén megyei főszolgabíró, anyám testvére. Mindjárt utána a vendégsereg egy része elszéledt, mert Sümegi Vilmos vezetésével elmentek az ottani róm. kath. plébániára villásreggelire. Az akkori plébános, Vadász Ágoston, kedves jó barátunk volt, szívesen látott vendégei voltak ezek az urak. Vőlegényem nagyon hallgatag és szomorú volt, el volt érzékenyülve és búsult, hogy az édesanyja nem lehetett jelen az esküvőnkön. Megfogtam a kezét és azt mondtam neki:

– Maga engem mindég kis rózsaszínűnek nevezett. Nézzen fel hát a szép, mosolygós kék égre és lássa az egész világot rózsaszínűnek ebben a pillanatban, ne csak engem.

Erre tényleg felderült az arca és ettől kezdve jókedvű volt.

Az ebédnél körülbelül nyolcvan voltunk és az ebéd délután 5 óráig tartott. Akkor sietve átöltözködtünk, mert 6 órakor templomba kellett lennünk egyházi esküvőn. A menyasszonyi kocsiba 4 pompás ló volt befogva, gyönyörű ezüst szerszámmal, zsinóros dolmányos kocsis a bakon és szembe velünk barátnőm kicsi fia, aki az uszályomat vitte. A templom zsúfolásig tele volt. Az oltár előtt két pap: a mátészalkai és a ceglédi. Mindkettő nagyszabású beszédet tartott, de egyszerre csak, amint a gyűrűváltás megtörtént az egyik vendégcsoport, éppen az, amely a plébánosnál jól bereggelizett, a zsidó szokástól eltérően levette a kalapját és lelkenedezve, tele torokkal kezdett kiabálni:

– Éljen Vázsonyi Vilmos, a mi apánk, éljen Vázsonyi Vilmosné, a mi anyánk.

Szégyen ide, szégyen oda, én bizony erre az éljenzésre ott az oltár előtt hangosan felkacagtam. Vőlegényem azonban meg volt illetődve, csak szelíden mosolygott és szemrehányó tekintettel nézett az éljenzőkre. A ceglédi pap suttogva figyelmez-

teteit, hogy maradjak komoly, mert ebben a percben nem illik nevetni. A szüleim, akik meghatva álltak mellettem az oltárnál, bizony nagyon mérgesek voltak, hogy éppen a pesti vendégek csinálták ezt a furcsa kis jelenetet.

Visszafelé már nem az anyám, hanem természetesen az uram ült mellettem a kocsiban és szemben ismét csak az uszály vivő apró kis fiú.

Hazaérve azonnal le kellett a menyasszonyi ruhát vetni, mert a nehéz selyem és hosszú uszály elviselhetetlen volt a nagy melegben. Az akkori divatos kis könnyű fehér linonruhát vettem fel és máris mentünk az estebédhez. Az egyik sátorban, amelyben a vallásos zsidók ültek, akinek külön főztek és szervíroztak, már nagyban folyt az étkezés. Az ot-tani menü tyúklevés, paprikás ponty, különféle szárnyas pecsenye és gyümölcs-fagylalt volt. Az igazi lakodalmi ebéd pedig a következő fogásokból állott: ráklevés, kecsége tartármártással, különféle szárnyas, pecsenye és különféle parfaik. Amikor a ráklevest feltálalták az uram odasúgta:

– De nagyon paprikás levest adnak maguk az asztalra. Még soha éltemben nem ettem paprika-levest.

Mire visszasúgtam:

– Nem paprikaleves ez, hanem ráklevés.

Vázsonyi erre csodálkozva mondotta:

— Hát ilyet én még soha se ettem. Hozzanak csak nekem abból a tyúklevésből, amit a másik sátorban szervíroznak, jobban illik az az én zsidó gyomromnak.

— Kaphat tyúklevest is mondtam neki, de előbb csak kóstolja ezt meg, mert addig nem ítéheti meg, amíg nem tudja, hogy milyen ízű.

Szegény azt gondolta, hogy ebben a magasztos pillanatban, a lakodalmi ebédjén, nem szabad nekem ellentmondania és savanyú arccal nekifogott a kanalazásnak. De alighogy belekóstolt, annyira ízlett

neki, hogy elfeledkezett a tyúklevesről és még egy tányér ráklevest kért. Kedvenc étele lett a rákleves és későbbi háztartásunkban májustól-szeptemberig hosszú évek során muszáj volt minden vasárnap ráklevesnek az asztalra jönnie.

(Egyszer a koalíció idejében egy vasárnap délelőtt, amikor a konyhában magam tisztítottam a rákokat, éppen gróf Apponyi Albert jött az uramhoz látogatóba és a folyosóra nyíló konyhaajtón át megpillantva, hogy a konyhában tartózkodom, kedélyesen bejött a konyhába és mosolyogva szemlélte a rákok tisztogatását.)

A pecsenye után felállt Illosvay és nagy beszédet mondott. Egyik mondata így kezdődött: »és amikor két szerető szív, a szerelem meleg ágyában összehalmozik«, mire az uram a szalvétát a fülemre szorította és azt súgta: »ezt magának ma még nem, szabad hallania«.

A lakodalmi estebéd alatt és utána a nyíregyházi híres Benci cigányprímás bandája húzta a szebbnél-szebb nótákat felváltva a helybeli Dezső cigány bandájával. Én mindenről megfeledkeztem és eszeveszetten táncoltam minden udvarlómmal, mintha csak előre sejtettem volna, hogy soha többé az életben nem fogok velük táncolni. Képpessy Laciival másfél órát a szupé csárdást. Jóságos anyám jött egyszerre oda és azt mondta: »lányom ez még sem illik.«

Hajnaltájban az anyám oda jött hozzám és szigorúan figyelmeztetett, hogy elég volt a táncolásból, lesz még farsang Budapesten, ahol táncolhatok, most már át kell öltöznöm, mert nemsokára indul a vonat. Hát bizony farsang az volt azóta is minden esztendőben, de én (az egész asszonyosságom alatt alig táncoltam kétszer, háromszor, mert az uram nem volt táncos és én nem tartottam helyesnek, hogy aikor én táncoljak. Mert akkor még egészen (más volt a táncról való felfogás, mint most néhány

év óta. Emlékszem egyszer például, Hajós egyetemi tanáréknál nagy házibál volt és én, mint fiatal, jókedvű menyecske nekifogtam amúgy nyírimódra táncolni, amikor bejött az uram, aki előbb még a másik szobában kártyáztatott és azt kérdezte tőlem csendesen, nem gondolom-e, hogy nem illik egy politikai feleségének »sohse halunk meg« felkiáltások mellett ugrálni. Akkor ez engem nagyon elszomorított és feltettem magamban, hogy többé nem táncolok. Ezt meg is tartottam egészen-1926-ig., janiikor is a szilveszteri estén a demokrata körben az urammal kezdtem el táncolni. Ugyanis ezt megelőzően egy-két évvel kezdődött az egész világot magával ragadó táncszene, amely az uramat sem hagyta érintetlenül, ő, aki világéletében sohase táncolt, annyira megszerette az akkor divatban lévő simmizést, hogy nem volt olyan szombat este, amikor a társasvacsorák után egyet-kettőt ne táncolt volna. De akkor is táncolt, ha magántársaságban valahol összejöttünk, ahol táncoltak és táncolt Bädenben is a szanatóriumban és a bádai kis bárba legalább négyszer egy héten le kellett mennünk, mert szerette a zenét és óriási örömet okozott neki a tánc. Így hát abba kellett hagynom a lakodalmi táncot, felmentem a szobámba, útiruhával cseréltem fel a menyasszonyi köntöst. A vőlegényt is elkezdték keresgélni, hogy levetessék vele a frakkját, de már tűvé tették érte az egész házat, sehol a világon nem tudták felfedezni. Végre az édesapám hosszas nagy futkosás után a fivéremnek úgynevezett toronyszobájában találta meg, amint egy fotelben ülve édesen aludt. Így útrakészen, sok pesti vendéggel együtt elindultunk a vasúthoz a cigánybandák kíséretében. A jóbarátok a szokástól eltérőleg csodálatos módon nem hagytak bennünket egyedül egy kupéban, hanem ahány hely csak volt, azt mind elfoglalták. Ugyanígy cselekedtek akkor is, amikor Nyíregyházán átszálltunk a fővonalra, így utaztunk egészen (Kő-

bányáig. Mint később kiderült, össze voltak beszélve, hogy nem hagynak bennünket egyedül, hanem megtréfálnak és csak közvetlen Budapest előtt engedik meg, hogy azt mondhassuk:

»Végre egyedül«!

A MÉZES HETEK.

Budapesten a József-körúti Rémy szállodában vettünk lakást. Hogy miért éppen ott, azt még mai napig se tudom. Talán azért, mert az uram azt gondolta, hogy ott fog legkevésbé feltűnni Budapestre való megérkezésünk. A déli órákban, körülbelül két óra tájt érkeztünk meg és éppen csak hogy átöltözködtünk, siettünk az uram édesanyját üdvözölni, aki sajnos az esküvőn nem lehetett jelen. Férjem szülei az Eötvös-uccában egy ódon házban laktak, ahová később aztán mi is beköltözködtünk, mert a szülők annyira ragaszkodtak legifjabb gyermekükhöz, hogy megkívánták, hogy ott maradjon az ő közelükben, ahol eddig is lakott. Bizony ez a ház minden volt, csak nem modern épület, azelőtt sok évvel rendőrlaktanya, elképzelhető hát, hogy a kénytelen legelemibb követelményei se nyertek kielégülést. De férjem annyira ragaszkodott szülei akaratához, annyira respektálta őket, hogy nem is gondolt az elmentmondásra, hanem teljesítette a kívánságukat. Megható jelenet volt az, amikor kézenfogott és odavezetett a karosszékhez, amelyben édesanyja már évek óta ült és azt mondta:

– Kisanyám, itt hozom a feleségemet. Szeresd nagyon, mert ő is nagyon fog szeretni téged.

Ebben nem is tévedett, mert az anyósomat mindig nagyon tiszteltem és nagyon szerettem, mivel fenkölt lelkű, nemesen gondolkozó lény volt és tisztán éreztem, hogy engem, mint legkedvesebb gyermekének a feleségét, ő is nagyon szeret.

Az anyósom, aki már nagyon nehezen beszélt, ezt felelte a bemutatásra:

– Eddig volt egy menyem, most van kettő, most hát már igazi mennyország lesz körülöttem.

Szellemes asszony volt és az uram minden tekintetben őhöz hasonló. Ezért is tette szomorúvá az uramat anyjának látása, mert nem bírta elviselni, hogy nem tud vele szíve szerint beszélgetni és mert folyton azon töprengett, nem fog-e ő is az édesanyja sorsára jutni és vajjon nem lesz-e ő is éveken keresztül egy karosszékhez láncolva. Utóbbi éveiben ez állandó témája volt és mindig kérte az Urísten, hogy csak ettől mentse őt meg, hogy neki ne kelljen betegnek lennie.

A bemutatás után az uram elköszönt, hogy elmegy az irodájába és én csak nyugodtan várjam őt be itten. Nagyon ki voltam merülve, engedelmet kértem, hogy lepihenhessek és egy kicsit aludhaszak, mert frissen akartam fogadni az uramat, mire visszajön. Bizony elnyomott az álom, már este nyolc óra volt, mire felébredtem és csodálkozva vettem tudomásul, hogy az uram még nem jött el értem. De bizony nem jött még később se, mint később kiderült, az történt velem, hogy az irodaóra után beült lapokat olvasni az Abbázia kávéházba és ott teljesen megfélekezett arról, hogy odahaza most már egy feleség várja. Csak, mikor egy ismerőse kérdezősködött, hogy hova tette a fiatal asszonyt, akkor jutottam eszébe és jött értem nagy loholva kilenc óra tájban, hogy vacsorázni vigyen a hotelbe.

Kora hajnalban, öt órakor (akkor még záróra nem volt) örületes dörömbölés vert fel álmunkból. Valaki az ajtónál bekiabált, hogy vajjon ebben a szobában lakik-e Vázsonyi?

– Igen, felelte az uram, mit akarnak tőlem?
Az üvöltő hang azt felelte, hogy azonnal jöjjön

le a kávéházba, ahol Pátkai doktor úr egy másik úrral összeszólalkozott és megtudva, hogy Vázsonyi itt lakik a szállodában, arra kéri, hogy jöjjön le bíraskodni. Az uram egy jó magyaros káromkodással felelt, hogy mi köze van neki a nászéjszakájának reggelén a kávéházi bíraskodáshoz, hagyják őt békében. Az üvöltő hang eltávozott, de kisvártatva megint csak feljött egy pincér és addig dörömbölt, míg az uram tényleg lement és igazságot szolgáltatott. Én felhasználtam a jó alkalmat, felkeltem és már felöltözve vártam, hogy együtt reggelizzünk. Délelőtt azután ismét otthagytott a szállodában, mert azt mondta, hogy mielőtt nászútra megyünk, el kell intéznie néhány függőben levő dolgát, amit a vőlegénysége miatt elhanyagolt. Délután azonban öt óra tájban ott a József-körúton felültünk egy villamosra, hogy kimegyünk a Zugligetbe sógoromékat meglátogatni, akik a Zugligetben nyaraltak. Alighogy a villamosra felültünk, jött egy kedves öregedő úriember, akit, ha jól emlékszem, Schober miniszteri tanácsosnak mutatott be az uram és aki azt mondotta:

– Éppen ma olvastam reggel az újságban, hogy nászútra indultatok kedves öcsém.

Mire az uram azt felelte:

— Igen, most kezdjük a nászutat a Zugliget felé.

— Bizony, mondtam én –, Párizsba szeretnék utazni, de az uram semmiképpen sem akar.

Mire az uram azt mondta csípősen:

– Nini a falusi kislánynak már nem elég Budapest. Piát nem a legszebb nászút a Rémy szálloda?

Erre nekem könnyes lett a szemem és kicsit durcásan feleltem:

— Ha akármilyen szép is, de én külföldre akarok menni.

— Hát kérem, ha külföldre akar menni, akkor külföldre is fog menni, mert már a zsebemben van

a Pesti Hírlap által ajándékozott szabadjegy a magam részére és féljegy a maga részére, tehát indulhatunk bármelyik percben,

Ilyen beszélgetések között értünk ki a Zugligetbe, ahol az akkori híres Vasvári villában laktak a sógorornék. Alig léptünk be, sógorasszonyom, aki viruló szépség volt, ezzel fogadott:

— Jé, hát te nem szégyenled magadat, hogy egynapos asszony korodban már látogatóba jössz?

— Én nem értem, hogy mit kellene ezen szégyellenem. Az uram azt mondta, hogy jöjjünk ki, tehát én természetesnek találtam, hogy kijöjjünk.

Csak rövid ideig maradtunk, aztán haza mentünk. De azért okultam a sógornőm kérdésén és többé sehova se akartam menni, hanem igyekeztem rávenni az uramat, hogy másnap induljunk már el a lapokban már úgy is megtörténtnek jelzett nászutra. Ez azután határozatba is ment. Másnap délben a városligeti Wampeticsben mentünk ebédelni jó korán, hogy ne találkozzunk emberekkel. Nem is sokkal találkoztunk, de akivel találkoztunk, az mind köszöntjeiei és integetett felénk. Nem is voltunk ott sokáig, hanem gyorsan megebédeltünk és aztán elindultunk gyalogosan kószálni a városliget elhagyottabb részein. Séta közben az uram elkápráztatott avval a tudományával, hogy minden növénynek, virágnak tudta nemcsak a magyar, hanem a tudományos latin nevét is. Imádta a virágokat, különösen, ha ő maga szedhette őket. Rajtam csodálkozott, hogy én, mint agrárkisasszony olyan keveset értek a botanikához. Majd az ő mesterségére terelődött a beszéd:

— Látja én nagyon szeretem az ügyvédi mesterséget. Minden bűnügy külön élmény a számomra és minden per az élet egy-egy problémájának a megoldása, igazság teremtése az igazságtalanságtól szenvedő emberek részére. A politikát is nagyon szeretem, mert a politika által akarom az én elveimet

megvalósítani és ez az én ügyvédi hivatásomnak kiterjesztése az egész ország lakosságára: kiharcolni az igazságot a nagy néptömegek részére... A publicisztika ennek az eszköze és miután azt súrlódásmentesen lehet üzni, lebben van a legnagyobb örömmöm. Tehát az egész életmunkám mind gyönyörűséget nyújt számomra és mégis azt mondom, hogy a legnagyobb passzió sok kutyát tartani, sok macskát, kis kanárimadarakat, papagályt és sok sok virágot. Ez a legszebb az életben!

Volt is nekünk később kanárink, papagályunk, előbb macskánk és később kutyánk. Az uram könyvszekrénye és az íróasztala tele volt vázákkal, amelyeket hetenként kétszer friss virággal kellett megtöltenem. A Dunapartra jártam az ottani virágpiacon, ahonnan kocsin hordtam haza a virágokat, mert minden szobát tele kellett velük raknom. Élete utolsó napjának a délutánján is leszállt még a kocsiról, amelyen kirándulást tett Baden környékén és az előtte elterülő rétről nagy csomó virágot vitt magával haza a szanatóriumba. Ezekkel volt telehíntve a halottas ágya, amikor a szomorú hírre odajöttem. Egész életében minden kis virágszálat a saját tehetségével és munkájával szerzett meg sikereinek hatalmas koszorújába és saját kezével szedte össze azokat az utolsó virágokat is, amelyek a halotti ágyát díszítették...

De most még vidámság és boldogság van. Kéz a kézben jártuk a ligetet egész délután. A kedélyes beszélgetés közben egyszerre csak azon vettük magunkat észre, hogy esteledni kezd és mi még aznap este el akartunk utazni. Siettünk az Eötvös-uccába elbúcsúzni a szülőktől és aztán vissza a szállodába csomagolni.

XI.

ÉS GÖRDÜL A KOCSI TOVÁBB-TOVÁBB.

A déli vaspálya budai állomásáról indultunk, Kelenföldre érve észrevettük, hogy nem közvetlen kocsiba szálltunk, mire a kalauz figyelmeztetésére leszálltunk, hogy a megfelelő kupében helyezkedjünk el. Már akkor is nagyon rövidlátó voltam, egyszerre csak azon vettem magamat észre, hogy az uram nincsen mellettem. Elkezdtem tehát a nevét szölongatni előbb halkabban, aztán mind hangosabban, de miután nem jelentkezett, féltem, hogy lemaradok és nem tudva mit csinálni, ismét csak felszálltam, bár a vasúti jegyem az uramnál volt és nálam pénz is csak annyi aranyakban, amennyit az édesapám a nászút apróbb személyes kiadásaira velem adott. Teljesen tanácstalanul beültem egy kupé sarkába és mint a kisgyermek elkezdtem pityeregni, hogy mi lesz most már velem, se jegyem, se podgyászom, se uram. A vonat elindult a kalauz bejött és kérte a jegyet. Azt mondtam neki, hogy keresse meg azt az urat, akinél ilyen és ilyen névre szóló jegy lesz, az az én uram és annak mondja meg, hogy én itt várom. A kalauz mosolygott és megígérte, hogy megkeresi a szökevényt. Nemso-kára tényleg bejött az uram és a sírásomat látva elkezdett csillapítani:

– Az Isten áldja meg, csak nem fog sírni?! Nézze, én már háromszor mentem ezen a vonaton ugyancsak Tirolba és mindig csak egyedül. Örüljön az ártatlanságomnak, mert, hogy magát itt felejtettem azt bizonyítja, hogy nem szoktam női társaságban utazni. Most is bementem az étkezőkocsiba, sza-

lámit ettem, sört ittam és csak amikor jött a kalauz és jegyemet látva azt mondotta, hogy a nagyságos asszony a kupé sarkában ül és sír, akkor jutott eszembe, hogy én nős ember vagyok. Most hát kérem ne sírjon, újból megkérem a kezét, nekem nem volt elég, hogy egyszer ideadta, adja ide megint és jöjjön velem az étkezőbe, mert otthagytam (a szalámimat és a fél sörömet. Ebből is láthatja, mennyire siettem, hát most legyen jó és kövessen engem. Ez még nem is olyan nagy áldozat, valakit az étkezőkocsiba követni. Ennél még nagyobb is kell hoznia, mert mi most már együvé tartozunk és el kell néznünk egymás hibáit.

Furcsa volt ez a kedélyes bőbeszédűség, szemben azzal a szelíd és következetes hallgatással, amelyhez vőlegénysége alatt hozzászoktatott. Most egészen más alakban mutatkozott, mindinkább meggyőződtem róla, hogy apámnak volt igaza és hogy: ez az idegen társaságban csendes és hallgató ember ismerős környezetben tele van kedéllyel és témával. Tisztán láttam, hogy ez az az anyag, amely mellett én megtalálom azt a nyugodt, csendes boldogságot, amelyet én az egymásnak élő családiasság által vélttem biztosítottak. Amint arról csakhamar meggyőződtem: az uram ennek éppen az ellenkezőjét akarta, ő ki nem állhatta a kis nyárspolgári életet és zajos, nagyvilági életet akart maga körül látni, mint nagy politikus, központja akart lenni egy nagy társadalmi csoportnak és karmesteri pálca nélkül dirigálni az embereket abban a tömegben, amelyet politikai pártnak neveznek. Az ilyen politikai vezér a jazz-band dirigenséhez hasonlít, aki láthatatlanul adja meg a taktust a zenekarnak és az arra táncoló közönségnek. Odahaza a szülői házban, beteg édesanyja mellett nem tudta ezt a hivatását betölteni, ehhez saját családi tűzhelyet kellett alapítania, hogy magánál láthassa a különböző pártállású politikusokat, írókat, művészeket, szóval, hogy az ő ré-

szere megengedett polgári kereteken belül úgynevezett nagy házat vezethessen.

Nemcsak, hogy tüstént megbékéltem, hanem az elragadtatás érzésével kezemet a kezébe téve mentünk át az étkezőkocsiba az otthagytott szalámihoz és bár már sötét este volt ami lelkünkben napsugár ragyogott, mert mindketten tudtuk már akkor, hogy egymásnak vagyunk teremtve és jóban-rosszban kifogunk egymás mellett tartani. Amikor visszafelé jöttünk, a folyosón belekaroltam, mert azt gondoltam, hogy a nászutasokhoz illik, ha karonfogva mennek még az ilyen szűk helyen is. De ő gyengéden kivette a karomat és azt mondotta:

– Én belekarolhatok magába, mert ez azt jelenti, hogy én fogni akarom és nem akarom elengedni. De, ha egy nő karol a férfiba, az olyan, mintha a férfi egy kis pincsikutya volna és a nő azt mondaná: »most megfogtalak édes és nem eresztelek el.« Ez nem szép. Várja meg, amíg én karolok magába.

És azontúl egész életünkben, ha karonfogva mentünk, mindig ő karolt belém, de soha sem engedte, hogy én kapaszkodjam őbelé. Mikor ismét egymás mellett ültünk a kupéban, még azt mondotta:

– És még most arra is kérem, hogy én előttem lehetőleg soha ne sírjon. Én a pityergő nőstényeket nem bírom látni. Az én feleségemnek mindig mosolyognia kell. Még ha nehezeére esik is néha, akkor is vegyen erőt magán és ha én a közelében vagyok, nevessen, kacagjon, mert én a feleségemet csak vidámnak és jókedvűnek akarom látni és csak így tudom szeretni. Nem bírom elviselni se a nyafogó, ise a nyim-nyám asszonyokat. Tessék mosolyogni, hadd lássak az utasok, hogy közöttünk a lovagiasság szabályai szerint minden rendben van.

Így jutottunk el másnap Pörschachba, ahol a Wallis-hotelben vettünk szobát, Még nem volt szezon,

teljesen üres és kihalt volt a telep, igazi nászutasoknak való hely. Délutánonként kirándulgattunk és egy hétig ott igazán boldogan és jókedvben éltünk. Itt Pörtschachban történt, hogy házasságunk első hetében valahogy kifogytunk a beszédtemából. Tulajdonképp nem tudtunk még egymás familiájáról se semmit és közös témánk se igen volt, nagycsönd honolt a szobában. Az uram a kanapén feködött, én horgoltam és egyszerre azzal törtem meg a csendet: »az anyám Nagymihályba való!« A felelet harsogó kacaj volt. Meg volt törve a jég.

Közben meghívást kaptunk Vámbéry Ármintól, aki a nemmessze lévő Mühlbachban töltötte a nyarat, hogy látogassuk meg őket. Az uram előzően három éven keresztül velük töltötte a nyarat, örömmel fogadtuk a meghívást és elhatároztuk, hogy okvetlenül át fogunk menni. Előbb azonban Toblachba mentünk. Itt irtózatoss hideg volt, minden tele volt hóval és a hotelben nagyban fűtöttek. Volt egy igen nagy szobánk, amelynek egyik végében állott egy ágy és a másik végében egy másik ágy. Köztük egy nagy magas ruhafogas állott, amelyen a felsőkabátjaink lógtak. Este, amikor lefeküdtünk, resteltem az uramnak bevallani azt a gyöngémet, hogy leánykoromban hozzá voltam szokva mindig éjjeli lámpa mellett aludni és a sötét szobában magam előtt is magyarázhatatlan okból, de féltem. És így alig aludtam el, mindenféle zavaros álmaim voltak. Nemsokára rémülten felébredtem és valami gyötrő érzés vett rajtam erőt. Egy darabig küzdöttem magammal, de végre mégis átszóltam a nagyterem túlsó sarkában fekövő uramnak:

– Kérem gyűjtsa meg a lámpát, mert én nem tudom, hogy mi az, de valaki feközik mellettem.

Az uram ijedten felkiáltott:

– Nohát aztán ilyen tényleg nem hallottam, hogy egy nászúton levő asszony mellett más feködjék, mint az ura.

A lámpát nagy izgalommal meggyújtotta és akkor én megkönnyebülten sóhajtottam fel, hogy a mellettem fekvő valaki senki más, mint a takaró. Mivel nagyon hideg volt, azt magamra húztam, de annyira nehéznek bizonyult, hogy lidércnyomás formájában nehezedett rám és zavaros álmomban nem tudtam elképzelni, mi történt velem. Amellett a nagy ruhafogas a sok kabáttal szintén ijesztőleg hatott rám és így estem rémületbe. Ettől a naptól kezdve soha sem aludtunk többé sötét szobában, sohase húztunk le rolettát, nem csuktunk be spalettát, mert az uram is úgy megszokta a világosságban való alvást, hogy sötét szobában többé nem is tudott megenni. Általán később aztán mindég két egymásba nyíló szobát vettünk.

Toblachból átmentünk Vámbéry Árminékhoz, akik nagy szeretettel fogadtak. Megérkezésünk után az öregúr mindjárt eljött hozzánk a szállodába és nagyon meg volt lepve, mikor engem a kofferek kicsomagolásánál talált, az uram meg a kanapén fekve nézte, hogy én hogyan csomagolok, mire megjegyezte:

– Vilmoskám, te nagyon korán kezded a feleségedet nevelni. Nálunk mindig én csomagolok ki és be. Nem szabad megengedni, hogy egy nő hajladozzon, mert ez árt a női szépségnek. A nőt meg kell kímélni. Te persze azt mondanád, hogy minden férj egy ló. De én azt mondom, hogy minden férj egy lovas és kötelessége is a feleség lovagjának lenni.

Nagyon hálás voltam Vámbérynek ezért a tanításért, amely azonban egyáltalában nem fogott és továbbra is én csomagoltam egész életünkön végig.

Mühlbachból azután Münchenbe utaztunk, mert sehogyse akartam úgy hazatérni, hogy legalább egy szép nagy várost ne lássak. Az uram nagyon nehezen volt rávehető az utazásra, de azután annál jobban el volt ragadtatva Münchentől. Ha pénzünk nem lett

volna fogytán, akkor bizonyára heteket töltöttünk volna Münchenben, amelynek művészi szépségei azután mindig újból visszavonzották az uramat ebbe a szép és kedves városba, ahol az emigráció idejében is töltöttünk szomorú, de mégis kedves hónapokat. Sajnos azonban, a pénzünk sokkal kevesebb volt, mint az élnivágó kedvünk és így egy heti müncheni mulatozás után haza tértünk Budapestre.

XII.

KEZDŐDIK AZ ÉLET.

A legforróbb nyár volt, mire megjöttünk, örvendtünk előre a zugligeti nyári lakásnak. Sokkal naivabbak voltunk, semhogy el tudtuk volna képzelni, hogy a nekünk felvett nyári lakás ott a Kuruclesi utón inkább hasonlított egy medve barlangjához, sem minthogy egy fiatal kulturált és civilizált (emberpárnak nyújtson hajlékot. Szerények voltunk mindketten: de ezt a primitivitást, amit érkezésünkön tapasztalni kellett a legnagyobb fantáziával sem lehetett elképzelni. Ma 33 esztendő után is csak borzadva tudok rá visszagondolni, viszont az uram előtt nem is volt szabad soha erről a későbbi évek folyamán beszélni: egyik sógornóm bérelte ezt ki számunkra. Még ha lett volna ott a közelben egy-két ismerős család, akikkel érintkezni lehetett volna, hagyján! De a világon senki olyan, akivel eltölthettem volna a napnak egy kis részét. Hozzá voltam szokva a vidéki dzsentry társadalom tónusához, ez közvetlen, cikornyátlan volt, egyszerre belecsoppen-tem egy egészen más szférába. Például emlékszem egy esetre. Abban az időben volt divat a hátulcsukós, halcsontos derék. Azt lehetetlen volt egyedül begombolni. Már pedig a zseniális Harkányi Mariska csak ezt találta sikknek és minden ruhám így

villanyosozni, átmentem egyik szomszédasszonyomhoz, kinek férje uramnak nagy híve volt és megkértem, lenne szíves a derekamat bekapcsolni, mire öngyásága harciasan csípőre illesztette a kezét és

azt mondta: »no hallja kérem, mi jut magának eszébe, nem vagyok én a maga szobalánya, leszem-ágában sincs magát kapcsolgatni.« Mintha egy leforrázott kutya lettem volna, úgy kullogtam ki a szobából. A nap tüzelt, irtó forróság volt; de mit volt mit tennem, felvettem egy kis pellerint, (így nevezték az akkor divatos rövid kis keppeket) és robogtam be egyenesen az uram Nagymező-uccai irodájába. Amikor beléptem iázzál fogad:

– Mi baja, csak nem beteg? mennyire tüzel az arca!

Erre se szó, se beszéd, lekaptam vállaimról a keppet és elkacagva magam, feleltem:

– Dehogy is vagyok én beteg; de nézzen végig rajtam, nyitott ruhával mégsem jöhettem be a Zugligetből, hát felvettem ezt a gallért és most pokoli melegem van. Erre persze elmondottam az esetet is. Szörnyű kavarodás támadt persze ebből, mert estére hazatérve, első dolga volt átmenni ezekhez a szomszédokhoz és szörnyű volt még messziről is hallgatni, hogy megmosta ennek a házaspárnak a fejét.

Elkényeztetett vidéki kis lány, mennyi furcsaságot kellett tapasztalnom. A nászút talán sohasem olyan szép, mintahogy azt egy lány elgondolja, különösen, ha két teljesen idegen ember kerül össze. Ha egy fiatal ember egy helyben lakik a leánnyal több az alkalom, már az esküvő előtt az ismerkedésre. De így mi ketten elindultunk az élet útján, jóformán teljesen idegenül. A nászúton hiszen még alig volt témánk miről beszélgetni. Most a nászút után a zöldben, a csöndben, távol a városi lármától kellett volna összebarátkoznunk, összelelegednünk, de ehhez, bizony mondom, kell az a bizonyos polgári jómód,;a szép és kedves meleg otthon. Itt a Kuruclesi úton pedig ez nem volt más, mint egy olyan igazi kis hamisítatlan nyomortanya. Az előszoba három família átjárója, a szoba, mint már említettem, összetákoltt bútorzattal, a kilátás egy nyitott kútra. Ma

szinte elképzelhetetlennek tartanám, hogy ilyen helyen csak egy napot is eltöltsék és akkor, mikor az életünknek csupa napfényből és derűből kellett volna összeállítva lennie, a sors ily mostohán bánt el velünk. Minden csupán arra vezethető vissza, hogy részben igénytelenek voltunk, részben pedig én meg akartam mutatni, hogy egy hazuról (elkényeztetett agrár kisasszony is megtud alkudni a viszonyokkal. Az én uram nagyon röstelkedett emiatt a szörnyű odú miatt, mert váltig mondogatta: »igaz, hogy mindig azt mondtam magának, hogy szegény ember felesége lesz, de ennyire még sem vagyok szegény, hogy itt maradjunk.« Írt az anyámnak is és azt írja: »Margit fősvénysége miatt rekedtünk itt, sajnálta a 100 forintot. Egyébként elhatároztuk, hogy Margit Szálkára megy. Magam azért is szerettem, ha haza megy, mert ez a nyomorult nyári lakás, mindennap vérig bosszant. De ilyesmi többé nem fordul elő, vagy nyaralunk elegánsan, vagy sehogy. Ezentúl mindent a magunk feje szerint csinálunk, mert mások mindent elrontanak.« Az előbb említett szomszédnőt így jellemzi: »Margitnak más társaság való, mint ez a számár asszony, aki emellett nagyon irigy és a műveletlensége mellett szeretné adni a nagy dámát. Margit még felületesen érintkezik vele, de nálam örökre befellegzett neki.« Villa!... lakás!... csak bizonyos nagyzási hóborttal lehet ezeket az elnevezéseket alkalmazni, igazában egy rozzant vityillóban egy szobácskánk volt, sok más családdal együtt közös bejárattal. Még ma is csak szörnyülködve tudok rá visszagondolni. De lakni benne, az aztán igazán rettenetes volt. A legprimitívebb berendezés, ami csak elképzelhető. Két puhafa ágy, az egyik sárgára, a másik barnára festve, egy vasmosdó és egy szekrény, amelynek az ajtaja Isten tudja, mikor és hol vészett el: jegy olcsó csipkefüggöny pótolta. Továbbá egy virágos kartonnal behúzott fakó kanapé, amelynek minden

csontja ropogott, egy kis asztal és harmadfél szék. Amikor beléptünk, az uram el volt szörnyülködve és azt mondta, hogy vesszen inkább a 100 forint, amit előre kifizettek ezért a nyomortanyáért és menjünk nyomban a Margitszigetre lakni. De én bizony nagyon sajnáltam a 100 forintot és azt mondtam, hogy ne törődjünk vele, kezdjük csak így szerényen, majd bemegyek másnap Pestre, ahol van egy vas-kereskedő ismerősünk, tőle majd kölcsön kérek két fehér ágyat, veszek fehér batisztot függönyöknek és majd megfogja látni, hogy milyen szép kis szobát varázsolok én ebből a szörnyűségből.

Most láttam először életemben az uramat dühösnek. Valóságos dühkitörés vett rajta erőt, kirántotta az ablakot, megfogta a harmadfél széket, amelyiknek mindegyike más családból származott és kihajigálta őket az udvarra. Szerencse, hogy nem estek bele a nyitott kútba, amely szintén ott ivolt az ablakunk alatt. De az ablakkal szemben volt egy vadszöllővel befuttatott lugas is, amely belül színes divatképekkel volt kitapétázva, mint a szabók műhelye. Az egész ház és udvar szinte zordonan barátságatlan volt. De azért végeredményben mégis csak ott maradtunk és én tényleg bementem másnap a városba, ahonnan kölcsönvett bútorokkal tértem vissza. Az uram egész nap bent végezte a dolgait, ott is ebédelt, este pedig rendszerint a közelben lévő Budagyöngyében vacsoráztunk. Az én ebédemet a Szarvas vendéglőből egy takarítónő hozta, aki ott lakott az udvarban és a szobácskákat is takarította.

Ha az uram cikket írt, akkor nagyon későn, már csak úgy hajnaltájt ért haza egy baktató konflison, amelyen már menetközben elaludt ő is és rendszerint a kocsis is. Egy ilyen alkalommal mulatságos eset történt vele. A kis lovacska hozzá volt szokva, hogy gazdájának egy nyaralóvendegét éjjelenként a Lipótmezőre szállította. Egyik hajnalon, amikor az uram ült a rozoga konflisban és menet közben (szo-



VÁZSONYI VILMOS ÉDESATYJA

kás szerint elaludt, egyszerre, amint felébredt, azt látta, hogy egy nagy sárga épület előtt állnak. A kocsis nagyokat bóbiskolt a bakon, a lovacska alszik, köröskörül néma csend, a fű ragyog, mintha gyémánttal lenne teleszórva, mert minden szál végén hajnali harmat ül. Az ég alján vérpirosan kel a nap, sárgarigók füttyülnek a fákon, az ébredő madárkák csicseregnek és minden nagyon szép és idillikus, csak a (nagy sárga épület vasrácsos ablakival nem illik bele ebbe a keretbe. Az uram híres meggyfabotjával megböki a kocsist és azt mondja a felijedő öregnek:

– No öregem, most mondja meg, hogy hova hozott engemet?

Közben nézi az óráját és rémülve látja, hogy már 5 óra van, tehát már legalább két óra hosszát aludt ott az egész társaság a szép csendes nyári hajnalon. A kocsis ásít, nagyokat nyújtózkodik és dörmögve évelődik:

– Ide szoktunk esténként egy orvos urat hozni a Lipótmezőre, hát nem idehozott ez a nyavalyás ló bennünket?!

Az uram dühösen ripakodott rá:

– A ló csak ló, de maga még nála is nagyobb ló! Mit gondol maga, hogy kétségbe van most már esve az én feleségem, hogy mi lett velem?! Azt hiszi, hogy valahol ellumpoltam az időt. Azután most érzem, hogy a nyirkos levegőtől csúnyán átfáztam. Nohát csak előre, előre, hogy minél hamarabb a Kuruclesi-úton legyünk.

Bizony én már keresésére indultam, mert háttálanul izgultam. Elképzelhető ugye, ha egy hat-hetes menyecskének az ura hajnalban még nincs otthon.

A zugligeti idill fazonban nem sokáig tartott. Az uram türelmetlen volt és unta a sok ki-be-járást. Dohogott a hontalansága miatt, azt hajtogatta, nem azért házasodott ő meg, hogy ne legyen otthona

és sürgette, rendezzük be és foglaljuk el a pesti lakásunkat. Én engedelmeskedtem és reggeltől estig a bútorkereskedőket jártam. Kellett vennem ebédlőt, szalont, hálószobát, előszobát, konyhát. Nem könnyű feladat annak a számára, aki stílusosan akar berendezkedni, az erszénye azonban szorosán körül van határolva. Magam édes-keveset értek a dolgokhoz, az uram meg nemcsak, hogy még kevesebbet, de emellett még se ideje, se kedve az ilyesmivel foglalkozni. Így hát egyik barátja, az elegáns és kedves Surányi József, a »Pesti Napló« későbbi főszerkesztője járt velem egyik bútorostól ki, a másikhoz be. Végre együtt volt minden és mi boldogok voltunk, mert az egész berendezés szőnyegekkel, függönyökkel együtt mindössze 4600 koronába került. Sajnos azonban, mindez még csak ígérvény volt a boldogságra, mert a lakás, amelyben beköltözendők voltunk, augusztus elsején volt megürülendő és akkor is még előbb nagytakarítást, újítást kellett benne csinálni, a villanyt bevezetni, mert csak gázvezeték volt benne. Az uram ezzel is meg lett volna elégedve, de én, aki Mátészalkán villany mellett nevelődtem, nem voltam hajlandó a fővárosban alacsonyabb nivóra berendezkedni. Tehát a legjobb esetben is csak szeptember közepén számíthattunk a beköltözésre. Miután pedig megállapodtunk benne, hogy a zugligeti hajlékunk tűrhetetlen, végül is arra az elhatározásra jutottunk, hogy az uram a szülei hajlékába megy, ahol csak az édesapja tartózkodott akkor, mert az anyja és nővére fürdőhelyen voltak és legfőleg, ha nagyon tűrhetetlen lesz a meleg, akkor megy ki a zugligeti szobába aludni, én pedig haza megyek Mátészalkára. Két hónapos asszony voltam, amikor egy szép nyári reggelen az uram kikísért a keleti pályaudvarra, vett részemre egy nagy csomó lapot és lkét sós kiflit, aztán útnak eresztett. Elolvastam a lapokat és megettem a sós kifliket és mire Debrecenbe ér-

tünk, már a szemem is szikrázott az éhségtől, jde amikor rövidlátó szemeimmel észrevettem a pályaudvaron Bérest, a szálkai postamestert és még néhány szálkai úriembert, annyira *megörültem*, mintha már egy életet töltöttem volna távol valami idegen világrészben, teljesen megfeledkeztem az éhségről és eszembe se jutott egész hazáig.

Alig voltam odahaza, már másnap levelet kaptam az uramtól, aki azt írta, hogy nagyon (megbánta, amiért elengedett, mert amint este betért a kávéházba, ott találkozott zugligeti szomszédainkkal. Ezek megint más, de hasonlóan kedves szomszédok voltak, akik komolyan kérdezték tőle, igaz-e, hogy válófélben vagyunk? Igaznak kell lennie, mert hiszen máskülönben két hónap után senki se engedi haza egyedül a fiatal feleségét, ő erre azt felelte: sem én, sem a feleségem nem tartjuk magunkat ahhoz, ami szokás. Mi a magunk házasetet éljük és nem a másokét, nyugodtak lehetnek, hogy mi közöttünk válásról soha se lesz szó.

Nagyon határozott álláspont volt, de azért mégis nagyon bosszantotta a dolog az uramat és a következő héten már lejött utánam. Magával hozott egy egész nagy kosár mindenféle ennivalót. Gyönyörű gyümölcsöket, füstölt nyelvet, szalámit, csupa olyan dolgokat, amit ő nagyon szeretett. »Ezt pedig magának hoztam mama« – mondotta. Mire az anyám azt felelte: »Jól tetted édes fiam, köszönöm: nekem hoztad, de te eszed meg.« Aminthogy úgysis történt. Ekkor is és azután is mindig.

Mielőtt értem jött Szálkára, beköltözött a még majdnem üres városi lakásba és onnan írja egyik levelében:

Egyetlen drága Margitom! Ma éjszaka »Blaha Lujza mint vendég« voltam. Magyarán: először aludtam Eötvös-uccai lakásunkban. A

magam vendége voltam. Fejedelmi multság volt ez, mikor cikkírás után éjjeltájban bevonultam az üres lakásba. Tudod, hogy hős vagyok, tehát nem féltem. De megmutattam, hogy nagy stratégia is vagyok és először is lezártam a lakás egy részét. Így kelepcebe zárván a netáni ellenséget, gyertyával kezemben, átjártam a szobákat. Ellenség sehol, erre nyugodtan lefeküdtem és miután egy rossz, csúnya hölgy arcképét megcsókoltam, igyekeztem elaludni... Estére kimegyek a Zugligetbe, mert szörnyű meleg van és Ósbudavárába menni nem akarok. A múltkor ott voltam az egész demokrata férjkomániával. De másnap azt mondja egyik ismerősünk: »hátha a felesége hazamegy, ön Ósbudába jár P Itt talán történik valami?« Azóta nem lát engem ez a fészek. Képzeld, Kenedi is azt kérdi tőlem: »remélem csak rövid időre ment haza a felesége?« Es fürkészőleg nézett rám. Látod, mégsem kellett volna nélkülem haza menned. De nemsokára érted megyek és a \$Ok számaron azzal bosszuljuk meg magunkat, hogy még jobban szeretjük egymást.

Ahányszor otthon voltam, az uram mindig rendszerint értem jött és minden alkalommal átkozta a vicinálist és mindig újabban és újabban elhatározta, hogy többé soha nem fog lejönni. De azért, amikor már ott volt, óriási gyönyörűsége telt ott mindenben. Naponta kikocsizott a tanyára és ki mondhatatlan lelki gyönyörűséggel élvezte a természetet. Csodálatos kedélye és türelme volt. Órákat és órákat eltudott tölteni egyfolytában a baromfiudvaron, ahol nagyszerű eredménnyel dresszírozta a csirkéket és a tyúkokat. A kutyák, amelyből odahaza egész falka volt, majd megbolondultak érte, sőt még a macskák is szerették, mert ő minden állatnak külön-külön barátja volt, éppen úgy, mint min-



VÁZSONYI VILMOS ÉDESANYJA

den bokornak és minden virágnak. Mindegyiknek a nyelvén tudott beszélni és rajongani egy-egy okos állatért. Az embereket általában őszinte szívének mélyéből szerette, de egyénileg nagyon kevés embert szeretett. Nagyon nehezen tudott megbarátkozni a magyar szokású tegezéssel is. Évek hosszú során át érintkezhetett bizalmasan emberekkel és soha se ajánlotta fel nekik, hogy tegeződjenek. Mi is magáztuk egymást két álló esztendeig, amíg a gyermekünk meg nem született. A fiam szombaton született és az uram vasárnap délben két pohár tokaji aszúval odalépett az ágyamhoz és azt mondta:

– Azt hiszem úgy illik, hogy a fiam (anyjával bizalmas viszonyt kezdjek és ezért felajánlom, hogy ezentúl tegezzük egymást.

Erre anyám legnagyobb megrökönyödésére kiittam a tokaji aszút és brúdert ittam az urammal.

A régi világban a képviselők mind tegeződő viszonyban voltak. De az uram ebben a minőségében is mindig megvárta, hogy előbb az idősebbek tegezzék őt, míg a fiatalabbakkal szemben nagyon óvatos volt és mindig azt mondta, hogy ő úgy tud azokkal beszélni, akiket ő nem akar tegezni, hogy az észre se veszi a magázást. Nem sérti meg őket, de nem találja értelmét, hogy azokkal szemben, akikkel nem gondolkozik egyformán, ezt az intim szót használja.

XIII.

AZ ÉDES OTTHON.

Szeptember 1-ig maradtunk odahaza és már az Eötvös-uccai lakásunkba jöttünk vissza, bár ott még csak egy szoba volt ideiglenesen berendezve. Hazulról hoztam magammal szakácsnőt, szobalányt, megbízható, derék nőket, akikkel azután lázasan hozzáfogtunk lakásunk berendezéséhez. Ez a berendezés mindvégig meg is maradt birtokunkban, az egy szalónberendezést kivéve, amely kicsiny, törékeny bútoraival inkább babaszobának illett be és ezért túl kellett rajta adnunk. Az uram végtelenül szerette lakásunk berendezési tárgyait és ha akármilyen nagyúri helyen is voltunk bármikor, ha hazajöttünk, az uram mindig boldogan ment végig a szobákon és azt mondotta: »Hát nagyon szép volt, ahol most voltunk, de nem tehetek róla, nekem mégis az én otthonom a legszebb. Én csak itt érzem magamat jól a lakásban, az irodámban és a Terézvárosi Demokrata Körben. A lakásomat azért szeretem, mert megadja nekem a kényelmet, mert szeretem a képeimet, a hozzám tartozó tárgyakat és szeretem az én drága és majdnem egyetlen szerelmemet az én Flórámat, a papagályt. Az irodámat azért szeretem, mert nagyon szeretem a foglalkozásomat. A Demokratakört pedig azért szeretem, mert ott élem ki magam, mert a közkatonáim kincset érnek, derék, drága, jó emberek. Csupa névtelen hős. Mert ha tűrik a szeszélyeimet és mégis szeretnek és nem vágyakoznak nagyobb sarzsik után, akkor ők igazán a legritkább példányú önzetlen derék emberek.«

A Flóra papagályhoz való szerelme tényleg csodálatos volt. Ha szabadidejét odahaza töltötte, akkor szinte folytonosan a papagállyal foglalkozott; etette vagy fűrésztötte, vagy mindenféle apróságra tanította. Boldogan mutogatta vendégeinek, hogyan tud a papagály meghajolni és hogy tud cuppanós csókot adni. Megtörtént egyszer egy nyári napon, amikor a Terézkörúton laktunk, hogy a papagály levegőzés céljából a folyosóra volt kihelyezve. Nyári időben rendszerint itt töltötte a napot. Alattunk volt az Edison-kávéház, amelynek egyik pincére megtanította egy olyan magyaros szóra, amelynek a közepén egy »r« betű volt. A papagály az »r« betűs szavakat tudja legkönnyebben megtanulni és legszívesebben az ilyen szavakat ismétli, ezt rikácsolta tehát folytonosan. Mi erről semmit se tudtunk és egy szép nyári délután egy gyönyörű szép bécsi magyar színésznő jött fel az irodába. Izgatottan rontott be az uramhoz:

– Kérem képviselő úr, engem egy hihetetlen inzultus ért. Mielőtt bejöttem, az ajtó előtt a papagályával játszottam és ez egyszerre csak az arcomba vágja azt a borzalmas szót. Hogy jövök én ahhoz, hogy a papagály engem így tituláljon?

Az uram sunyi mosollyal válaszolta:

– Ugyan, hát honnan ismeri az én papagályom Nagyságodat?

Olyan kedves volt, hogy a primadonna rögtön megbocsátott és ezentúl elnézte a papagály neveletlenkedését

Reggelenként, ha az uram a hálósobájából kijött, Flóra rikácsolva fogadta:

»Papa kávé! Papa kávé! Flórikának kávé!«
 És ha bármennyire sietős volt is a dolga a parlamentben vagy a bíróságnál, vagy akárhol, sohase mulasztotta el, hogy a Flórákat meg ne kávéztassa. Ebéd alatt Flóra vagy a vállán, ült, vagy ott sétalt.

kapaszkodott vagy tornászott körülötte. Hányszor irta későbbben, az emigráció türelmetlen idejében, hogy mennyivel tűrhetőbb volna; az élete a külföldön, ha Flóra vele lehetne. Gondolkoztam is sokszor rajta, hogy egyszer meglepem és kiviszem hozzá a madarat, de ebben az időben az ilyesmi még annyi nehézséggel járt, hogy mégse mertem rá vállalkozni.

Ami engem illet, én bizony nem voltam olyan nagyon elragadtatva Eötvös-uccai lakásunktól, amelyet folyton kritizáltam. Kicsik voltak az ablakai, sötét a fürdőszobája, a hálószoba pedig átjáró volt, akár a Lánchíd. De az uram oly szerény volt, annyira igénytelen, hogy neki minden tetszett és minden jó volt abban az időben. Édesapja kívánta, hogy ott maradjon a szülőkkel és ő még 32 éves korában sem tudott az apjának ellentmondani. Sokszor említette még későbbben is nekem, hogy engem nagyon (szerénytelennek tartottak akkor. Azt mondták, hogyha nekik eddig jó volt a kis ablak, miért akarok 'én tükörablakot? Mire a feleletem az volt, hogy mi fiatalok már egészen más ablakon keresztül nézzük a mi világunkat, mint az öregek. És ha már a ház régimódi és azon változtatni nem tudok, de a nagy ablakokhoz ragaszkodom, meg a villanyhoz, meg mindahhoz a kényelemhez, amit a modern technika nyújt a modern embereknek.

Amikor hazamentem, valóságos levélharc indult meg ebben a kérdésben. Az uramat még annyira gyerekszamba vette az édesapja, hogy egész természetesen tartotta, ha például a leveleit felbontotta. Fel is bontotta minden leveletemet. Az uram íáztán megírta nekem, hogy leveleim mennyire felizgatják az öreg urat és ezért szépen megkérte, hogy ezentúl ne bontsa fel leveleimet, ő maga akarja azokat felbontani, mert nem szeretné, hogy a levelek édesapjának a legcsekélyebb izgalmat okozzák. Megírta azt is, hogy minden a kívánságom szerint lesz,

mindent el fog követni, hogy a régi házban a mi új lakásunk annyi kényelmet biztosítson a számunkra, amennyit csak lehetséges.

Az első komolyabb összekoccanásunk is a lakás körül történt. Én ragaszkodtam hozzá, hogy a lakásunkon vendéghálószoba is legyen. Nem is tudtam másképp elképzelni, mint, hogyha a szüleim vagy testvéreim Budapestre jönnek, ne csak nálam étkezzenek, de nálam is lakjanak. Az uram, mint pesti ember, ezt nem tudta megérteni és folyton azt hangoztatta, hogy Budapesten annyi nagyszerű szálloda van és a vendégek ott annyival több kényelmet találnak, hogy semmi logika nincsen abban, amit kívánók, mert hiszen az egész napot úgyis nálunk tölthetik, ha akarják. Én ezt kicsit be is láttam, de azt gondoltam, hogyha ennél az első kérdésnél engedek, akkor a tekintélyem egyszersmindenkorra elvész s majd mindig be kell adnom a derekamat. Dacára a szóváltásnak, tehát, megrendeltem a vendégszoba bútorokat s mivel az uram hivatalos szobája igen nagy volt, egy függönnyel kettéválasztottam és mire egy délben a Törvényszékről hazajött, be volt rendezve a vendégszoba. Megvallom őszintén, drukkoltam, mert ismertem heves természetét és mindenre el voltam készülve, ő szokása szerint lefeküdt a kanapéra, vésztjóslóan nézte a piros elválasztó függönyt és egyszerre csak megszólalt:

– Hát jöjjön ide kis makrancos, nekem imponál a merészsége. Tudja-e, hogy eddig nekem soha senki nem mert a családban ellentmondani? Maga az első, aki nemcsak ellentmond, de mindjárt cselekszik is. Remélem most boldog, hogy teljesült a vágya és higye el, már nem is haragszom. Megvallom magának, hogy ma az egész tárgyalásom alatt szórakozott voltam, mert folyton arra gondoltam, hogy maga mennyire nem szívesen jött ebbe az ódon házba lakni, de a kedvemért és a szüleim

kedvéért mégis csak beleegyezett. Hátha most a maga szüleiről van szó, természetes, hogy nekem is bele kell egyeznem. Belátom, hogy a szoba így sokkal szebb lesz: ez a függöny egészen imponáló. De most már ígérje meg, hogyha még egyszer nézeteltérés lesz közöttünk, akkor se fog sírni, mert én a síró asszonyokat nem bírom elviselni, ezt már nászutunk kezdetén mondtam és ha maga tudná, hogy a legszebb asszonyt is mennyire csúffá teszi a sírás és hogy a nemszép is széppé válik, ha mosolyog, hát akkor mindig mosolyogna. Értse meg, hogy sírni nem szabad.

Erre már fel is kapott és szaladt velem végig a lakáson. Én örületesen sikoltoztam, de ő nem törődött velem, hanem egyre csak azt hajtogatta:

– Most szépen megírni haza, hogy a tenyeremen hordozom. Az én feleségemnek két dolog van megtiltva: sírni és hazudni. Tudja meg, hogy mind a kettő veleszületik a nőstényekkel. De mind a kettőt ki lehet irtani. Bármilyen adódik is elő a mi életünkben, maga legyen velem őszinte és sohase hazudjon, mert én se fogok magának sohase hazudni.

És ebben igazat is mondott. Egészen a végső konzekvenciáig. Későbbi életünk folyamán, mint minden férfinak, neki is megvoltak az apró kis kalandjai, gyakran változó barátnői, de mindig elmondta hűségesen, hogy jelenleg ki az, aki szórakoztatja és aki a sok politikai és más emberi bolondságokat és az élet sok mindenféle kellemetlenségét és keserűségét elfeledteti vele.

Vendég dolgában nem szenvedtünk szükségét. Házasságunk első percétől kezdve sok vendéget láttunk magunknál a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből: egyszerű kispolgárokat, írókat, városi és országgyűlési képviselőket, művészembereket, a bohémvilág legkülönfélébb típusait. A mi asztalunknál mindannyian összefértek és a legérdekesebb társaságbeli összetételeket élveztük. Különösen érdekesek

voltak vasárnapi ebédeink, hol az uram Pesti Hírlapbeli kollégái voltak mindig együtt. Ezek az ebédek rendszerint 7 órakor végződtek, de ekkor is csak azért, mert abban az időben vasárnapra rendszerint páholyunk volt rokonokkal együtt valamelyik színházban. Ezek a színházi esték részemre nem voltak valami kellemesek, mert a jegyet mindig felesbe vettük az unokanővéremmel és férjével és így természetes, hogy az egyik első ülést unokanővéremnek engedték át. A másik első ülésen én ülhettem volna, de soha se én ültem, hanem mindig az uram, én pedig unokafivéremmel együtt hátul húztam meg magamat. Az unokafivérem magas ember volt, ő jól látott a második sorból is, én azonban kis alacsony termetemmel többnyire inkább csak elképzelttem a színpadon történeteket, mintsem láttam. Ha azt mondtam az uramnak, hogy menjünk földszinti jó helyre, mindig azt felelte, hogy ő már kinőtt az iskola padjából, ha nem tud páholyban ülni, iákkor nem megy a színházba. Később, amikor már sokkal idősebb lett, ha színházba mentünk, sohase tűrte, hogy én hátul üljek. Akkor mindig azt mondta, hogy most már pozíciója van, minden mozdulatára figyelnek az emberek, most már rendesen kell viselkednie és abban is példát kell szolgáltatnia az embereknek, hogy ő milyen előzékeny férj.

Rendes vasárnapi vendégeink közé tartozott abban az időben Molnár Ferenc, Légrády Imre, Kenedy Géza, Kaczián Ödön és még sokan mások, akiknek jórésze bizony már szintén átköltözött a jobb hazába. Nagy lelkifurdalásokat érzek és fájdalom, hogy ezek alatt a hosszú ebédek alatt elhangzott megjegyzéseket, beszélgetéseket, tréfákat nem jegyeztem fel, mert mondhatom, hogy azok gyűjteménye valóságos szellemi kincsesház volna. Egy érdekes vendégünk volt pl. Beksics Gusztávné, maga is író. Kezében tollszár, szájában állandóan nagy virzsinia szivar.

Az uram imádta a vendéget és nem volt nagyobb bánata, mintha egy nap eltelt vidám vacsora vagy vacsora utáni vendéglátás nélkül. Ilyenkor nem találta helyét és folytonosan kesergett: »mi az, mi az? még élek és máris elfelejtenek? ma senki sem jött hozzánk? ez egy elveszett nap.«

Mindennapos dolog volt, hogy amikor este haza jött, magával hozta a vendéget vagy vendégeket és akkor mindig hozta magával a vacsorapótlékot is: sült libát, vagy csibét, hideg felvágottakat, borokat, gyümölcsöt, mindent. Én csak azon vettem észre magam, hogy készíti a gyümölcsös tálat. Nem voltam meglepve az elrendezéssel, de ha kifogásoltam, mindig azzal vágott vissza, hogy az nálam csak asszonyi kicsinyesség, azért beszélek, mert sajnálom, hogy olyan sokat rakott a tálra.

Házasságunk első idejében még sokat jártunk el együtt iroda után és vásárolgattunk mindenféle csecsebecse tárgyakat lakásunk díszítésére. Nem voltak azok valami műrecek, de az uram minden egyes darabnak úgy tudott örülni, mint egy gyermek. Később, mikor már ízlése finomodott, majdnem minden városházi ülés után bement egy-egy régiségkereskedő üzletébe és hol egy-egy poharat, hol egy-egy régi vázát, de mindig hozott valamit. Sajnos mindezek a dolgok a kommün áldozatai lettek, mert lakásunk akkori lakói a lakást teljesen kifosztották.

Karácsonyra ismét haza mentünk szüleinkhez, akiknek ez volt a legszebb ajándék. Az uram ugyan megint csak átkozta a vicinálist és fogadkozott, hogy soha többé nem jön le, de mikor már ott volt, mégis jól érezte magát, mert kedvére heverhetett egész napon át a jó meleg szobában a kanapén és élvezte szüleim hatalmas könyvtárának a könyveit sorra, egyiket a másik után. Arra csak nagynehezen lehetett rávenni, hogy beüljön a csilingelő szánkóba, egy-egy kis téli kirándulásra, ő csak a vizet és hegyet szerette, sehogyan se tudott élvezetet találni a

síkság téli képében. A síkság valahogy nyomasztóan hatott rá. Amikor nagybátyámat, aki Trencsénmegyében szolgabíró volt, ott felkerestük, hihetetlenül élvezte a Vág-völgyének a szépségeit és (el volt ragadtatva, amikor a vonatból kiszállva kompon kellett átmenni a másik partra. Folyton mondogatta ottani tartózkodásunk alatt:

– Látja, ha Mátészalkának ilyen fekvése volna, hegye, vize, akkor nem kellene engem nógatni, hogy menjek maga után. De én nem bírom a nyíri homokot megszokni, ise a Nyírség dermesztő kulturálatlanságát, ahol sehol egy erdő, sehol egy rét, csak homok és pusztaság, amelyen vakondtúrások, a kicsi zsupfedeles házikók. Ne vegye rossz néven se maga, se a familiája, se a baráti köre, mert én nem az emberekről beszélek, de az az egész levegő, amit ott be kell szívnom, nem az én levegőm. Itt fent ez a gyönyörű Vág-völgyie, ahol mindenütt más természeti csodát látok, amerre csak nézek, ez már az én világom, itt már tudnék élni.

Szilveszterre ismét visszajöttünk, mert erre az estére nagy programmunk volt: ekkor kellett először bemutatkoznom a Központi Demokrata Körben, amely akkor még az egyetlen volt a fővárosban. Menyasszonyi ruhámat alakíttattam át erre az alkalomra, hogy minél elegánsabb legyek. Plasztronnal volt csinálva, hogy lehessen kivágva is és magasan is hordani. Mivel a társaság szokásait még nem ismertem, azt gondoltam, okosabb, ha magasan viselem a ruhát, mert így tekintélyesebben fog kinézni. Felöltöztem tehát, hogy mire az uram haza jön, ne kelljen neki rám várnia, mint ahogy soha sem is várt reám, hanem ha valahova el kellett menni, mindig én vártam rá órák hosszat. Amikor haza jött, sűrűn rámszólt:

– Miért nincs kérem felöltözve még? siessünk, nem illik elkésnünk a koncertről.

— De Vilmos kérem, nem veszi észre, hogy a gyönyörű moiré ruha van rajtam?

— Az Isten szerelméért, csapta össze kezeit az uram, hiszen maga nem Ofélia és a Demokrata Kör nem kolostor. Legyen szíves, vágja ki a ruháját és nyújtson valamit az ifjúságnak, miért kelljen nekem más asszonyok karjában és nyakában gyönyörködnöm, mikor van az én feleségemnek is karja sés nyaka. Igaz, hogy nagyon rövid a nyaka, de azért mégis csak nyak!

Így hát kivettem a plasztont, mélyen dekoltálva és kevés ékszeremmel feldíszítve jelentem meg a Demokrata Körben. Itt azután a fogadtatásom nagyon furcsa volt. Az egyik hölgy azzal jött elélem:

– Nagyságos Asszony, otthon méltóztatott hagyni a karosgyertyatartókat.

Ez azt jelentette, hogy sokallta az ékszert, ami rajtam volt. És ebből most már tudtam, hogy a Demokrata Körben lehet a ruhám kivágott, de ékszert nem rakhatok fel. Később így se stimmel, mert az az asszony, akinek volt ékszere, nagyon is felrakta. Ez a megjegyzés, amint kiderült, inkább szellemességnek volt szánva. \

A Demokrata Körben az volt a legnagyobb élvezetem mindig, hogy meghatottsággal nézhettem, mennyire szeretik az uramat. Az már nem is földi szerelem volt, amivel őt a hívei körülvették, hanem valami egészen átszellemült imádat, ami csak egy magasabb lénynek juthat ki emberek részéről, osztályrészül. Sajnos, énrám kevés áradt ebből az imádatból, mert én sohase tudtam igazán megnyerni a demokraták szimpátiáját. Voltak ugyan közöttük is kivételek, akik megértették és értékelni tudták azt a hűséges szeretetet, amellyel az uramat és az uramnak minden célját szolgáltam.

XIV.

AZ »ABBÁZIA«.

A Demokrata Kör minden mulatsága az Abbázia-kávéházban végződött. Egyáltalában akárhol voltunk esténként abban az időben, nem lehetett hazamenni anélkül, hogy az Abbáziába be ne tértünk volna. Néha a fáradtságtól már majdnem összeestem, azt se tudtam, hogy mit beszélek vagy mit beszélnek hozzám, sőt akárhányszor ültömben elaludtam, de azért kitartottam az uram mellett, aki a leghuzamosabban bírta az iramot. Ha mindenki kidőlt is mellőle, ő soha se volt fáradt. És ha végül is fölcihelődtünk, hogy hazamegyünk, akkor se mehettünk még haza, mert akkor is még akármilyen későn volt éjjel vagy akármilyen korán reggel, még egyszer-kétszer el kellett sétálni a Nyugati-pályaudvarig és vissza. Öt-hat percnyi út ez, de az uram minden lépésnél megállt valamin vitatkozni, úgyhogy ezek a befejező séták rendszerint még egy egész óráig eltartottak. Sok jó mondás, szólam és vicc született meg ezeken a sétákon.

Egy ilyen alkalommal mondotta azt is, ami azóta közismertté lett. Akkor rakták le a villanylámpaoszlopokat, amelyek végig feküdtek a gyalogjáró szélén:

– Látjátok, – mondotta, – az emberek ha ezt látják, azt mondják »milyen nagyszerű ember ez a Bárczy, kivilágítja nekünk Budapestet!« Ekkor az egyik belebotlik egy ilyen oszlopba és azt mondja dühösen: »az istennyila üsse meg azt a Vázsonyit, mindig kitalál valamit«.

Hogy ebben a viccben mennyi keserű igazság volt, azt csak én tudtam igazán, aki ismertem a legtitkosabb gondolatait is. Mert tény és való, hogy ilyen volt az akkori Budapest mentalitása. Az uramnak voltak kitűnő ötletei, amelyekkel Budapestet nagyvárrá akarta tenni és ezeket a gondolatokat közölte az akkori polgármesterrel, Bárczyval, akiben meg volt a készség és a képesség, hogy ezeket megvalósítsa és hogyha kell, keresztül erőszakolja. A nagyközönség keveset tudott abból, hogy például az úgynevezett Tripolisz parkírozása, a Nép-szálló, a sok szép iskola stb. mind az uram agyából pattant ki. Mindenki csak azt tudta, hogy Bárczy a polgármester és hogy az ő polgármestersége alatt fejlődött olyan rohamosan a főváros. Pedig az igazság az volt, hogy ők ketten így összedolgoztak, ami persze nem von le Bárczy érdemeiből. Az uram terve az volt, hogy Budapestből kertvárost létesít, sok-sok parkot csinál, hogy egészséges generáció fejlődhessen bennük. Persze nem olyan parkot, ahonnan a gyermekeket kikergessék, ahol nem szabad meg se nyikkanni, ő úgy gondolta, ahogyan Franciaországban látta, hogy a parkokban a gyermekek szabadon kergetődznek és hogy a fáradt emberek leheverednek fűre. Sajnos ennek a sok szép tervnek nyakát szegte a háború.

Az Abbázia-kávéház akkoriban egy egészen különleges intézmény volt. Nemcsak fiókparlament, hanem egy fiókakadémia, egy fiókparnasszus és egy fiókszenthegye a művészetnek. Akárkinek bármiféle téren aznap valami sikere volt, ahhoz hozzátartozott, hogy az illető este megjelenjék az Abbáziában, mert a siker és annak a gyönyörűsége csak akkor volt teljes, ha azt az Abbázia-kávéházban hitelesítették. A legfőbb ítélőszék az Eötvös-asztal volt, a tükörfal előtti nagy, kerek asztal. Abban az időben, amikor én férjhez mentem, rendszerint a következő urak ülték körül ezt a világhírű asz-

tait: az asztalfőn ült a tükör alatt, szemben az egész kávéházzal Eötvös Károly, jóvális, hatalmas koponyáján kis fekete házisapkával, értelmes, huncut kis szemével odakacsintva a kassza tündérére, Jelka kisasszonyra, akiről mindenki tudta, hogy gyöngéd szálak fűzik a nagy vajdához. Emiatt Jelka kisasszony tekintélye óriási volt. Bárki ment el a kassza előtt a híres asztal felé, mindenki megállt egy pillanatra udvarolni az örökké nyájas Jelka kisasszonynak, aki természetével teljesen betöltötte a rendelkezésére álló területet. Eötvös Károly mellett ott ült azután nap-nap után az uram, Jókuthy kúriai bíró, Széli Farkas a debreceni királyi tábla jelessége, Kubelikné édesapja, Kadosa Marcel, Perl Soma, a híres »Soma öcsém«, ahogy őt Eötvös nevezte, aki principálisa volt, Reiner doktor, a vajda háziorvosa, a törteli Schlesinger bácsi, a vajda kebelbarátja és még sokan mások, akikre e pillanatban nem tudok olyan világosan visszaemlékezni. Steuer az Abbázia tulajdonosa, büszke és boldog volt, hogy ezek a kitűnőségek az ő kávéházának a vendégei. Később jöttek az »Egyetértés« akkori munkatársai, kiknek Eötvös Károly akkoriban szintén gazdájuk volt és mindennap tekintélyes vendégek, az ország minden részéről, politikusok, főispánok és mindenféle hírességek. Mi asszonyok még abban az időben nem ülhattünk ennél az asztalnál, hanem a közeli asztaloknál telepedtünk le. Eleinte az urak mind az újságot olvasták, mert hisz ezeknek a tartalma adta meg a társalgás és a vita tárgyát. Addig míg az újságolvasás tartott, mi asszonyok traccsolhattunk, de azután amikor megkezdődött a vitatkozás, akkor az odaadó kibicék szerepét játszottuk. A fővitázó rendszerint Eötvös volt és az uram. A többiek egy-egy szót ha beleszóltak, de inkább csak hallgatták. Köröskörül síri csend támadt, mindenki odafigyelt, mert a napi program majdnem mindig az volt, hogy

11 és 12 óra között összevesztek. Olyan este nem volt, hogy éjfélután az uram és Eötvös hajba ne kaptak volna. Persze mindig apró-cseprő dolgok miatt.

Másnap azután az uram nem ült le a nagy kerek asztalhoz, hanem egy sokkal távolibbhoz. Ilyenkor aztán megkezdődtek a békítési műveletek. Jött Perl Soma, Schlesinger bácsi, Reiner doktor és így sorba egyenként az egész asztal. Az egyik azzal: »Ugyan kérlek ne bolondozz, ismered az öregget«. A másik: »Hiszen nem volt komoly, tudod az öreg már ilyen gyerekes«. A harmadik: »Ne tarts haragot az öreggel, az öreg ezt nem érdemli és fáj is neki«. Mivel az uram képtelen volt egyáltalán haragot tartani, a kapacitációnak kivétel nélkül mindig az lett a vége, hogy átment a nagy kerek asztalhoz, de szótlánul és rögtön elővett egy újságot, az arca elé tette és bár figyelt minden szóra, úgy tett, mintha nem érdekelné a diskurzus. Eötvös azonban nem bírta sokáig és megszólalt:

— No Viló, tedd le azt az újságot. Hol is hagytuk el tegnap?

— Már én arra nem emlékszem, – mondta az uram. – Akárhol hagytuk el, elhagytuk, az tegnap volt, ma pedig ma van, valami újba fogunk.

De ez csak úgy mondva volt, mert egy fél óra múlva már ismét ott tartottak, ahol előtte való nap elhagyták. Persze az asztal körül ülők is mindig két pártra oszoltak. A fiatalabbak Vázsonyisták voltak, az idősebbek, azok mindig az Eötvös hívei maradtak.

A nőekkel szemben Eötvös Károly a legaranyosabb emberek egyike volt, akit valaha az életben láttam. Igazi gavallér, igazi magyar úr. Amidőn egy nagy betegség után hazakerültem a szanatóriumból, az öreg úr az első látogatóim közé tartozott. Nem virággal kedveskedett, hanem egy gyönyörű Mária Terézia korabeli számovárt hozott ne-

kein. Jól megjegyeztem magamnak a szavakat, amelyekkel átadta:

– Tudja-e húgomasszony, hogy ez a teáskanna egy pár száz esztendeje a mi családjunkban van? Sok keserű teát kellett életemben meginnom, de azt kívánom, hogy húgomasszony ebből a kannából mindig a legédesebbet igya és hogy az élet húgomasszony számára mindig csak édességet rejtegeszen magába, soha se ismerjen meg olyan keserűséget, mint amelyet velem az élet megismertetett. Én most már egy vén dörmögő medve vagyok, mindegy, hogy az én számomra mit tartogat az élet, még több keserűséget-e, vagy még valami édességet is. De húgomasszonynak azt kívánom, hogy ezt a csúnya, keserű politikát, amiben szintén benne él, az én teáskannám megédesítse és ahányszor belőle iszik, gondoljon szeretettel erre a kívül dörmögő, öreg, de belül örökké fiatal Eötvös Károlyra.

Olyan megható volt az öreg úrnak ez a szeretete, hogy igazán mondom, ahányszor a legkeserűbb pillanataimban szemem erre a teáskannára esik, mindig derű önti el a szívemet. Mikor emigrációban voltunk, el kellett adnunk ezüstjeink javarészt, festményeinket és szép porcellántárgyainkat is, de ezt a kannát nem adtuk el. Ez megmaradt örök emlékebe, mert amíg élek, emlékezni akarok Eötvös Károlyra, és bár ehhez az emlékehez nincsen holt tárgyakra szükség, de az ilyen tárgyak mindig külön is emlékeztetik az embert arra, amire oly jól esik emlékezni.

És gördül a kocsi tovább ...

Később, mikor már gyermekem született, nem mehettem le mindennap, de hetenként legalább kétszer akkor is lent voltam, mert a legnagyobb szellemi élvezetek közé tartozott ez a kibicelés. Hiszen Eötvös Károly mindazt, amit gyönyörű könyveiben megörökített, előbb ott az asztal mellett mon-

dotta el és csevegőnek még sokkal nagyobb és élvezetesebb volt, mint írónak. Csudálatos jóízűséggel tudott mesélni, valami olyan édes és elbájoló humorral, aminőt soha se azelőtt, se azóta nem élvezhettem.

Az Abbázia-kávéház másik végében, egy másik nevezetes asztal volt, amelyik körül, híres írók, művészek és a hírlapírás jelességei ültek. Közöttük mindig tolakodó divatemberek, akik csak azért ültek le ahhoz az asztalhoz, hogy másnap eldicsekedhesenek vele, hogy az este Bródy Sándorral vagy Molnár *Ferenc*cel, vagy *Kabos Edével* voltak együtt. Én igazán boldog voltam, ha ebből az írotársaságból egy-egy odajött az én asztalomhoz és szellemességgel felvidította a hangulatomat, amely nem mindig volt rózsás, mert amíg az uram az Eötvös-asztal körül csatázott, én bizony többnyire a legunalmasabb emberek társaságában csücsültem. Ha azután így jó társaságom akadt, én is szebbnek láttam a füstös meleg kávéházat és nem untam a hajnalig való virrasztást.

Eötvös halála után az asztal a Vázsonyi-asztal elnevezést kapta és az uram a háború folyamán egy gyönyörű költeményt irt róla. A vers így hangzik.

TE RÉGI KÁVÉHÁZI ASZTAL.

(Gál Károly és Dózsa Mihály emlékére.)

*Te régi kávéházi asztal,
Kicsorbult már a széled
S a régi kör néhány arasszal
Már megfogyott és széled.*

*Felgyújtottam világokat
Itt gúnnyal minden este
Es ültettem virágokat
A diadalt kifestve.*

*Míg ajkamról a szó pereg,
A hü szem rámsugárzott,
S ha én nevettem, nevetett,
S ha sírtam, könnybe ázott.*

*Tüzelt a hü szem sugara:
Szikrákat szórtam széjjel
Es gazdagon mentem haza,
Ha jött a lomha éjjel!*

*Mert hisznek bennem, van hitem,
Szeretek, mert szeretnek;
Mert gyújtok, nem hamvad tüzem
Es küzdök, mert követnek.*

*A régi asztal hívogat,
Esténként csak betérek,
Tán fojtogatja torkomat
A füst és nem beszélek.*

*Tán égeti a szememet,
Melyből könny szivárog,
»Gyerünk el innen, én megyek!«
– És itt ülök – és várok...*

*A füst keringve gomolyog,
Kint gyászos, sűrű felhő,
Nézem merőn, rád gondolok...
A márványasztal: sírkő!*

*Megtört szemed, a hü, meleg,
Hogy jössz, hiába várom!
Olyan hideg a sírköved
S az embergőzbe' – fázom!*

Ebből a versből is kicsendül, hogy mennyire hozzátartozott ez a kávéházi asztal az ő életéhez. Az asztal nem üres azóta sem, de mindig más és más társaság üli körül és nem hiszem, hogy egyhamar olyan történelmi nevezetességre tegyen szert, mint amilyenben valaha része volt.

XV. CIGÁNYÉLET.

Vasárnap rendszerint színház volt a programom. Az uram leginkább csak a vidám darabokat szerette, amelynek hallatlanul jó publikuma volt. Sem azelőtt, sem azóta nem hallottam még embert úgy kacagni, mint ahogy ő tudott hahotázni a leggyöngébb tréfa hallatára is. Különösen tudta élvezni a kabarét. A Bonbonnière kabaré volt az első Budapesten és ahányszor új műsor volt, el kellett mennünk megnézni. Falrengető kacagására persze minden szem a páholyunkra irányult és ilyenkor sokszor mondtam neki:

– Vilmoskám az egész színház idenéz, anynyira nevensz.

Ilyenkor azt mondta:

– No és? A nevetés nem bűn, szívből igazán nevetni csak jó emberek tudnak. Örülj, hogy jó a kedvem és nevetek. Nem érdekel, hogy mit gondolnak az emberek.

Az uram maga is nagy tréfacsináló ember volt, a Borsszem Jankó, az Üstökös, a Pesti Napló Tarka Krónikája folyton hozták az ő szellemes vicceit. De míg a viccsinálók maguk rendszerint nem tudják élvezni a mások tréfáit, ő minden viccnek hállás publikuma volt.

Már említettem, hogy a páholyban mindig elől ült, de mióta az emigrációból visszajöttünk, attól kezdve nem akart kiülni az első sorba, hanem engem ültetett oda, mondván: »nem ülhetek egy kegyelmes asszony előtt. Egy kegyelmes asszony nem

ülhet hátul a páholyban.« De ez a kegyelmesezés persze csak tréfa volt, mert ő soha se használta ezt a címet. Amikor először hazajött mint kegyelmes úr és belépve azt kérdezte a szobalánytól: »Hol a nagysága?« a leány azt felelte: »Nálunk nincsen nagysága, nálunk csak kegyelmes asszony van.« Mire az uram azt mondotta: »Hát jól van lelkem, hol van a feleségem?«

Amikor névjegyeket csináltattam neki, amelyeken ez a szöveg állott: »Dr. Vázsonyi Vilmos v. b. t. t.« vett egy gyufát és a 100 darab névjegyet meggyújtotta és a tűzbe dobta. Neki nem tellett öröme a címben és inkább csak eltúrte, hogy kegyelmes urazzák, de azt is csak azért, mert unalmas lett volna mindenkit kitanítani.

Engem is hát csak heccből szólított kegyelmes asszonnak a páholyban, de aztán mindig hozzátette ezt is:

– Olyan kicsike vagy fiam, hogy úgy se takarsz el előlem semmit. De az én hátam az idők folyamán nagyon széles lett, azt láthatod odahaza is, ezért kár lett volna színházba jönni.

Ha most ismerőseink és rokonaink néha meghívnak és elvisznek a színházba páholyba és megkínálnak az első hellyel, könnybelábad a szemem és nem a darabot, nem a színpadot látom, hanem mindig csak az ő széles hátát. A darab kacagtató, az egész színház hahotázik és az ismerősök nem tudják megérteni, miért peregnek az én arcomon a könnycseppek végig? Én ilyenkor az ő kacagását hallom és nem tudok uralkodni magamon és a szívemen.

Soha sem jött el a darab elejére. Nem hiszem, hogy 3-4 darabot kivéve, látott-e első felvonást. Ha szemrehányást tettem ezért, a felelet mindig az volt: »intelligens ember hozzáképzeli azt, amit nem látott, aztán meg te majd szépen elmondod nekem, amit mulasztottam és így még én nyerek

vele, mert tudod, hogy mennyire szeretem ha itt csacsogsz nekem. Csak semmi szemrehányás, mert ennek mindig rossz a vége. Kérem asszonyom, felvonás közben mondja el az eddig történeteket.« Csak a Molnár daraboknál volt ott mindig a kezdet kezdetén.

Akkoriban nagy divat volt a kuglizás. Nekünk is volt az Andrássy úti Drexler-véndéglő pincéjében kuglizó partink, amely minden héten egyszer, csütörtökön este jött össze. Ezek roppant kedélyes mulatságok voltak. Minden kedden pedig 10 család állott össze és felváltva adott vacsora után teaestét egyszerű családi keretekben. Sajnos, úgy a kuglizó esték, mint vacsorák hamarosan véget értek, mert szokás szerint a hölgyek között kiegyenlíthetetlen nézeteltérések támadtak. Az uram is mind jobban és jobban el volt foglalva, kétszer hetenként vezércikket írt a Pesti Hírlapnál. Olyankor rendszerint este 10 órakor ment be a szerkesztőségbe és hajnali 4-5 óra tájt vetődött haza. Éjfél után két óráig rendszerint bent volt a redakcióban, azután Béli Izorral, Wurmmal, Bede Jobbal és a szerkesztőség többi tagjaival persze az Abbázia-kávéházba és onnan az Andrássy út és Eötvös ucca sarkán lévő Milleneum-kávéházba mentek, ahol virstilit ettek és pezsgöztek. Az öreg Légrády Károly folyton arra kérte, legyen már este 8-ra bent a szerkesztőségben és 10 órára hazajöhet. De erre sohasem volt képes, jó volt ha 10 órára beért. Az ivást az uram mindig titokban szerette tartani, mert én ellenzője voltam minden szeszes ital fogyasztásának. Az apám soha nem ivott és miután mindenben ő volt a mintaképem, azt akartam, hogy az uram se igyon. Hát hogy meg ne tudjam, mielőtt haza jött, pörkölt kávébabot evett, hogy ne érezzem rajta a pezsgőt. Tudta, hogy én akármilyen későn jött, mindig ébren várom és mindig odajött az ágyamhoz és megcsókolt. A pörkölt kávé

szagáról rögtön rájöttem, hogy pezsgőzött, úgy hogy utóbb én mondtam neki, mi az ördögnek eszi azokat a rossz kávészemeket, hiszen éppen azokról tudom meg, hogy pezsgőzött. Miután látta, hogy nem lehet becsapni, megígérte, hogy majd ritkábban fog pezsgőzni és ezt tényleg be is tartotta.

Szerdán és pénteken voltak rendszerint a fővárosi közgyűlések. Ezekről az uram a világért sem hiányzott volna. Ha súlyosabb ügyvédi dolga volt ilyen napon, akkor az illető ügyfelet berendelte a Városházára, mert ő onnan el nem moccant és akármekkora anyagi áldozatába került volna is, azzal nem törődött volna. A parlamentben is nagy csatákat vívott az idők folyamán, de a szíve és lelke igazában mindig a Városházán volt. Néha egész napokat ott töltött, mert délelőtt valamelyik bizottság ülésezett, amelynek tagja volt, délután pedig folytatólagos közgyűlés volt. A közgyűlésről soha se jött egyenesen haza. Első időben a Városházáról rendszerint a Hangli-kioszkba ment. Ott volt az úgynevezett városi asztal és ott ültek mindazok, akik abban az időben a városházán szerepet vittek. Ott azonban már nem volt pártviszály, hanem derült jókedv volt az uralkodó tónus. Sokszor megtréfálták az uramat is, például ha már nagyon rojtosnak találták a nyakkendőjét, meglepték egy új nyakkendővel, vagy ha nagyon zsírosnak találták a nagy fekete karimájú kalapját, vettek neki egy újat. Annyira szórakozott volt, hogy egy pillanatra sem tűnt neki föl, ha a régi zsíros kalapja helyett a fogason, ahová a kalapját akasztotta, egy új kalapot talált. Egyszer azonban a pincér, aki a dolgozba mindig be volt avatva, eltévesztette a dolgot és az új kalap mellett ott maradt a régi is. Mikor az uram menni készült, szórakozottságból mind a két kalapot feltette, mire óriási hahota támadt. Nyáron kint ültek a kertben egy nagy terebélyes fa alatt, ahol az akkori Budapest két mondain

hölgye is az urak társaságában volt látható. Híres két hölgy volt, különösen az egyik, igazi nagyvilági dáma, a másik inkább csak afféle Hamupipőke. Az előbbinek a polgármester udvarolgatott, a Hamupipőkének meg az én uram csapta a szelét. Néha magam is elmentem egy közelben lévő asztal mellé és lorgnonon át nézegettem az évődést. Nem mondhatom, hogy az uram el volt ragadtatva ettől a ragaszkodástól, de nem is kifogásolhatta, mert hiszen én teljesen önálló és független lény voltam mellette és ő soha se kérdezte, hogy hova megyek, vagy honnan jövök, de arról meg volt győződve, hogy mindig vigyázok a nevére és soha ahhoz méltatlan dolgot nem cselekszem. Engem csak az mulattatott, amikor láttam, hogy amikor észrevett a távolabbi asztalnál, úgy elpirult, mint valami kis iskolás kislány, akit valami csínytevésen kapnak rajta. Ilyenkor rendszerint odajött hozzám és azt mondotta:

– Budapest már olyan nagy világváros és te mégse találsz benne más helyet, mint a Hanglikioszkot.

De az ilyesimből sohase keletkezett perpatvar közöttünk.

Innen se jött azonban még haza az uram, hanem előbb még a Demokrata Körbe vagy a kávéházba ment, úgyhogy nekem ilyenkor rendszerint körtelefonálást kellett végezni, míg valahol rátaláltam és kértem, hogy az Isten szerelméért jöj-jön már haza, hiszen már ránk hajnalodik. Neki hihetetlen nagy témabősége és szókinccse volt, mindenki szívesen hallgatta és anekdotázott, vagy politizált vagy vitatkozott. Ennek folytán senki sem nézte az óráját és mindegyikükre rátelefonált néhányszor a felesége, hogy elromlik a vacsora vagy hogy már lefeküdni készülnek. Ezek az asszonyok a szó szoros értelmében féltékenyek voltak az uramra, pedig mindegyiknek váltig mondogattam,

hogy az a legártatlanabb és leghasznosabb mulatság, ha együtt vannak és diskurálnak. Az uram olyan volt közöttük, mint a csodarabbi a tanítványai körében. Ez fölényes tudására vonatkozóan is találó hasonlat, ő az első elemitől kezdve végéig kitűnő tanuló volt, rengeteg mindenfélét megtanult és amit egyszer megtanult, azt sohase felejtette el. De emellett soha, életének még a legviharosabb korszakaiban sem szűnt meg tanulni. Például állandóan járt hozzá angol nyelv-mester, hogy az angolt el ne felejtse. De tanult olaszul és franciául is. Szabad perceiben egy francia adomáskönyvet fordított le magyarra, amelyben özönvíz előtti viccek voltak s így könnyen fordíthatta, de viszont tanult belőle. A háború kitörése után, amikor abbahagyta a kávéházba és minden nyilvános helyre való járást, mert nem bírta elviselni a háború lelkesedését, abban az időben az estéit rendszerint a Károli Gábor bibliájának olvasásával töltötte. Legjobban Dávid királyról szóló legendákat szerette olvasgatni. Sokszor említette nekem, hogy az öreg Dávid királynak legutolsó felesége egy fiatal leány, Abiság volt, és mindig hozzátette: »Dávid király okos ember volt mindig, öregkorában is fiatal lányokért rajongott, miért ne tehessem én is ugyanazt?«

Könyvtárunk már kicsinek bizonyult s így kölcsönkönyvtárat kellett igénybe venni, amelyből úgyszólván naponta új könyvet vett ki, mert nagyon rossz alvó volt és fél éjjeleken át olvasott, de még ha valami érdekes könyve volt, akkor egyáltalában nem akart addig aludni, amíg a könyvet el nem olvasta. Az emlékezőtehetsége a természet csodája volt. A legjelentéktelenebb detektív regényt, amit 15 évvel ezelőtt olvasott, teljes részletességgel el tudta mondani, ha éppen szóba került. Az egész Heinét tudta kívülről is, úgyszintén Börnét is, akinek rajongója volt. Mindig azt mondta, hogy

közte és Börne közt szoros lelki rokonság van. Ezt egyébként mások is megállapították róla, gyilkos szatírája tényleg Börnére emlékeztetett s egy ilyen jól sikerült szatirikus megjegyzés kedvéért a legjobb embereit is megbántotta, de azután nem győzte jóvá tenni a hibáját, ami minden esetben sikerült.

Mesés zenei hallása volt. Ha egy-egy operett után hazatértünk, otthon leült a zongorához és egy-szeri hallás után sorra eljátszotta a darab minden melódiáját. Bizonyos, hogy nagy muzsikussá lett volna belőle, ha zenére fogták volna.

Éppen így volt a rajzolással is. Ha gondolkozott az íróasztala előtt, egyik lapot a másik után rajzolta tele a legkülönbélebb dolgokkal. A kávéházban diskurzus közben az asztalt telerajzolta az ott ülők karikatúrájával és azok mindig kitűnően sikerültek. Rajzolóművésznak is nagy lett volna, ha erre adta volna magát. De minderről szó sem lehetett, mert a család szegény volt és jeles fia nem tanulhatott egyebet, mint aminek a megtanulása elő volt írva. Legfeljebb a hangját művelhette némileg, amennyiben a templomi kórusban énekelt és erre később is mindig nagyon büszke volt. Bár képezette volna ki magát más irányban, talán soha sem lett volna a politika martaléka és hosszabb ideig élhetett volna ezen a földön. A családi összjövedelek alkalmával ezt a tudományát mindig érvényesítette. Évente háromszor jött össze a család az öreg szülőknél s akkor a család minden tagja, a gyermekek úgy mint az unokák, mind produkáltak valamit. Az egyik aki operaénekesnő, az énekelt, a másik, aki a színi pályára lépett, verset szavalt, azután az egész társaság kórusba énekelt gyönyörű régi magyar dalokat, például az »Aratók dalát«. A karmester és a legbuzgóbb énekes ilyenkor mindig az uram volt és bármennyi dolga volt is a hivatásában vagy a közügyek terén, ezt a három

alkalmat soha el nem mulasztotta. Volt eset rá, hogy életbe vágó fontos okok kényszerűségéből korábban elment ezekről az összejövetelekről, de hogy valami kifogással elmaradt volna, arra egyetlen eset se volt az életben. Édes atyja különben is olyan nagy tekintélyt tudott tartani, hogy miniszter korában éppen úgy kezelték az uram az apjának, mint kisgyermek korában.

XVI. EGY SZOMORÚ ÉV.

Házasságunk első éveiben a mi első összejövedésünk tárgyát, a vendégszobát, sűrűn vette igénybe a rokonság. Első vendégünk az édesapám volt benne, azután jött az édesanyám és utána a húgom. A bátyám is gyakorta járt Budapestre, de ő soha nem vette igénybe a vendégszobát, szállodában lakott, nem akarta az estéit ellenőriztetni. De nagybátyám és unokafivéreim nagyon jól találtak itt magukat és bármely időben úgy állítottak be, mint a saját otthonukba. Házasságunk első évfordulójára feljöttek húgommal együtt a szüleim is, hogy együtt ünnepeljük meg ezt a napot, ők azután majd tovább utaznak Karlsbadba. Sajnos az édesapám három napi pesti tartózkodás után súlyos beteg lett, mire én és az uram költözködtünk be a vendégszobába, a tágasabb és kényelmesebb hálószoabánkat pedig két hétig nagy betegen nálunk fekvő édesapáméknak ajánlottuk fel, aki két hét után azt a vágyát nyilvánította, hogy feltétlenül haza akar utazni. Kívánságát respektálni kellett annyira határozott volt és édesanyám egy szalonkocsit bérelt a vasúttól és úgy szállította haza édesapámat. Amíg itt volt, az uram valósággal odaadó szeretettel vette körül beteg apámat. Többször rajtakaptam, hogy éjjel kionson a szobánkból és belopódzik a hálószoa ajtajához, hogy hallgatódzék, ébren van-e a beteg, nincs-e valamire szüksége. Egész magatartása az volt ez idő alatt, mint amikor valaki a legnagyobb szeretettel szeretett

hozzátartozójának az életéért aggódik. Sokszor találtam könnyező szemekkel és csak később tudtam meg, hogy neki az orvosok akkor már megmondták, hogy édesapám menthetetlen, de ő ezt előlem eltitkolta.

Egy hétig voltak szüleim ismét odahaza, amikor jött a sürgöny, azonnal utazzunk. Még élt bennünk a remény, hogy talán élve találjuk és tudunk vele még beszélgetni. Sajnos ez a reményünk nem ment teljesezésbe: amire mi odaérkeztünk, édesapám már nem élt. Az uram, amikor a kocsiról leemelt, könnyezve mondotta:

– Kicsi fiam, most már nemcsak az ura vagyok, hanem az apja is én leszek.

1899 június 28-án halt meg az édesapám 59 éves korában. A legszerényebb és legcsendesebb ember volt az egész világon. Egész élete szakadatlan kötelességteljesítésből állott és nem ért meg az életében semmi más örömet, mint azt az egyet, hogy engem úgy adott férjhez, ahogy a szíve óhajtott és egy évig élvezte ennek a sikernek a boldogságát. Az uramat mélységes szeretettel szerette, büszke volt rá és az értékére.

A lakásba belépve, ott találtuk az édesanyámat megtörve, de egyetlen panaszos hang és jajszó nélkül. Anélkül, hogy én erre készültem vagy gondoltam volna, annyi sok év után, amikor én is eltemettem az uramat, én is úgy viselkedtem, mint az anyám: én se jajgattam, nem sírtam az emberek előtt.

Szóltanul borultam az édesanyámra és a megszakadásig fájt a szívem. Pillanat alatt végiggondoltam a sorsukat. Elvesztették gyönyörű szép kislányukat, két kis fiúkat és egy 22 éves szépséges asszonyleányukat. Ennyi csapásnak a fájdalomért vajmi kevés pozitív örömmel kárpótolta őket a sors és megtört édesanyámnak ezt a legnagyobb fájdalmát most már nincsen kivel megosztania. A

gyermekük együttérzése már nem az igazi. Amikor az apámat eltemettük, úgy éreztem és ha visszagondolok rá, ma is újból átérezem, mint hogyha a lelkemben egy húr elpattant volna. És mégis, amilyen fájdalmas gonddal néztem anyám bánatát, éppen úgy járt folyton az eszemben a saját kis problémám is, hogy mit is csináljak most, menjek-e vissza az urammal Pestre vagy maradjak itt az édesanyám mellett. Végre is abban állapotunk meg, hogy az uram még három napot velünk tölt, azután hazautazik, én pedig bevárom, amíg édesanyám elrendezi valahogyan a háztartását és azután 8-10 nap múlva a húgommal együtt feljövök velem Budapestre és elutazunk Rohics fürdőre nyaralni és bánkódni. Rekkenő nyári hőségben érkezünk pár nap múlva Budapestre, hogy terv szerint az urammal együtt utazzunk Rohicsra. De az uram nem jöhetett. A Pesti Hírlapnál még nem kapta meg a szabadságát, néhány ügyvédi dolga is félben volt és így abban állapotunk meg, hogy mi majd előre utazunk, ő pedig egyelőre csak levelező tagja lesz a társaságnak, és egy hét múlva utánunk jön.

Rohics igen kedvelt fürdőhelye volt akkoriban a magyaroknak. Mikszáth Kálmán, Bársony István és az irodalom, a közélet több jelessége nyaralt ott évente, ami egy bizonyos nimbuszt adott ennek a kedves fürdőhelynek. Nem kellett hozzá nagyobb fantázia és azt hittük, hogy egy tösgyökeres magyar fürdőn vagyunk. Már az első nap láttam, hogy az sehogya se lesz jó, ha mi ott, mint három fekete holló összebújva ülünk a sétány végén, ahová nem hallatszik a zene és az emberek lármája. Ezt kibíratatlannak éreztem és nem akartam ennek a hangulatnak édesanyámat és a húgomat se átengedni. Már másnap sürgönyöztem az uramnak, hogyha azonnal nem jön, akkor rögtön visszautazom. Tudtam, hogy ez nem fogja célját

téveszteni. Jött is rögtön a sürgős levélválasz mindenféle ígérekkel, hogy legyen türelemmel, még csak egy-két nap és jönni fog. Végre 10 nap múlva tényleg jött is a megváltó sürgöny, hogy várjam a vasútnál. Azt természetesen elfelejtette megsürgönyözni, hogy melyik vonattal érkezik és mivel naponta háromszor háromfelől is jön a vonat, nem tudtam melyikhez menjek ki, hanem azt gondoltam, hogy majd csak a szálloda előtt várom meg. Mert az állomáshoz kimenni, az költséget jelentett és én abban az időben még azt a naiv hitet tápláltam, hogyha néhány fillért mindig meg tudok takarítani, akkor végeredményben majd vagyont gyűjtök. Ezt a felfogást az uram, aki pedig nem volt tékozló ember, később teljesen kiverte a fejemből.

Ott ácsorogtam tehát naphosszat a szálloda előtt, amikor egyszerre csak a húgom, kinek nagyon jó szemei voltak elkezdett kiabálni, hogy ott jön a kocsiban Vilmos, de vele valami természetes asszonyosság is. Mire a kocsihoz értem, az uram már le is szállott és nagy boldogan zárt karjaiba, én pedig félve kérdeztem, hogy ki az a néni, aki olyan nehezen cihelődik le a kocsiról?

– Oh – felelte az uram –, ez a trafikosné, akinél szivarokat szoktam vásárolni. Nem tudta szegény, hogy hova menjen egy pár hétre pihenni, erre elmondtam neki, hogy maga el van Rohicsótól ragadtatva és hogy én is ide indulok, ha akar, jöjjön velem. És akart. Különböző terézvárosi asszony, legyen hozzá jó és kedves.

A trafikosné tapintatos asszony volt, megköszönte illedelmesen az uramnak, hogy beszállította a vasútról és azt mondta, hogy elmegy szállást keresni, majd másnap jelentkezik és elmondja, hol lakik. Másnap kiderült, hogy unja Rohicsót és már a következő vonattal más nyaralóhelyre utazott,

aminek ha nem is örültem, de nem is búsultam miatta mert fürdőhelyen nem jó lekötve lenni.

Mi azután nagyon jól éreztük ott magunkat, kellemes, kedves társaságunk volt, sok kirándulást tettünk. Az uram sápadt arcszíne csakhamar pirosra vált, gyermek módjára örült a szabadságnak, udvarolt minden nőnek, játszott minden kis gyermekkel és igazán vidáman élte napjait. Legkedvesebb ismerősünk azok között mégis az akkori veszprémi főispán, Fenyvessy Ferenc volt.

Egyetlen egy kis kellemetlen epizódja volt ot-tani tartózkodásunknak egy honfitársunkkal Lakatos Miklós akkor Kossuth-párti képviselővel. Ez az úriember a vendéglő egy sarokasztalánál ült és hangos társaságával szinte felverte a vendéglőt. Nekünk a modorunkon kívül még egyéb okunk is volt rá, hogy csendesek legyünk és nem valami jól esett ez a nagyon is hangos társalgás, amelyet közvetlen közelből kaptunk. Örömmel vettük tudomásul egy délben, hogy a zajos asztal megüresedett, mert a társaság elutazót. A főpincér kedveskedni akart nekünk és tudomásunkra hozta, hogy ez az asztal ezentúl a mienk lesz. Két napig jól is éreztük magunkat ott a sarokban, de harmadik napon egyszerre ismét csak nagy lármát hallunk, veszekedést, perlekedést, amelyből csak annyit tudunk kivenni: »nix elutazni, csak kirándulni, Ausflug csinálni, Tisch halten, rezervieren! Hogy meri maga kiadni magyar képviselőnek az asztalát, amíg nem adtunk rá engedélyt?«

A pincér természetesen alázatosan mentegéződött, hogy mivel az urak minden cókmojkukat elvitték, azt hitte, hogy elutaztak és ezért adta oda az asztalt.

Engem ez a párbeszéd borzasztóan felizgatott és kijelentettem az uramnak, hogy én azonnal beleavatkozom a dologba és megmondom annak az úrnak, hogy ő itt nem képviselő, hanem éppen olyan

vendég, mint mi vagyunk és nem tarthat arra jogot, hogyha három napra elment, kötelessége legyen a pincérnek részére az asztalt távollétében is üresen hagyni. Az uram azonban a legnagyobb lelki nyugalommal leintett:

– Kedves barátnőm, az én feleségem nem fog egy neveletlen emberrel vitát kezdeni. Lesz még alkalom, amikor én ezt az orra alá fogom dörgölni ennek a tisztelt úrnak, ő nagyon jól tudja, hogy ki vagyok és ha nem is vagyok képviselő, még lehetek és ha leszek, akkor én a hangomat mindenesetre inkább a parlamentben fogom hallatni, mint a rohicsi nagyvendéglőben. Mi itt maradunk a helyünkön, nekünk ehhez az ordítózáshoz semmi közünk sincsen, maga ebédeljen tovább nyugodtan, az a tisztelt úr pedig, ha öröme telik az ordításban, csak ordítson. Az bizonyos, hogy az ittenieknek furcsa fogalmuk lesz a magyar urakról, ha így mutatják be magukat.

Lakatos úr még egyet-kettőt kiabált, de látva, hogy nem éri el a célját és nem tud az uramba belekötni, nagy dohogva leült a terem túlsó oldalán egy asztalhoz. Másnapra azután kiderült, hogy az egész társaság három nap múlva csak azért jött vissza Rohicsra, mert az egyiküknek mégegyszer búcsúznia kellett egy szép asszonytól.

Tényleg eljött azután az idő, amikor ezért a kis incidensért az uram alapos borsot tört Lakatos úr orra alá, a képviselőházban közbeszólásait intézte el úgy, hogy hamar elment a kedve közbeszólogatni.

XVII. ELŐSZÖR VELENCÉBEN.

Három hétig tartózkodtunk Rohicson, azután anyámat és húgomat most már kissé jobb kedélyhangulatban otthagytva, az urammal hazafelé indultunk, mert a szabadsága, amelyet a Pesti Hírlapnál kapott, lejáróban volt. Előbb azonban megpróbáltam kunyerálni az uramnak, hogy mivel a legtöbb ismerősöm már a nászúton megnézte Velencét, én pedig már egyéves asszony vagyok és még mindig nincs fogalmam erről a mesevárosról, tegye meg a kedvemért és mielőtt hazamegyünk, ránduljunk át Velencébe. Az uram azonban mindig azt felelte, hogy nem lehet olyan sokat költekeznünk, fiatalok vagyunk, még előttünk az élet, most itt voltunk, jövőre majd Velencébe megyünk. De utóbb annyit megígért, hogy mivel tengert még ő sem látott, elmegyünk Triesztbe és útközben megnézzük az adelsbergi cseppkőbarlangot. »Maga nagyon jól tudta, – mondotta, – hogy szegény lateiner ember felesége lett, nem szabad hát olyan igényeket táplálnia, mintha gazdag emberhez ment volna feleségül. Tessék megtanulni, hogy az embernek vágyairól nem is olykor, hanem nagyon is sokszor le kell tudni mondani. Ez még nem nélkülözést jelent, csupán takarékoskodást.«

Trieszttől nem voltunk valami nagyon elragadtatva, de annál jobban tetszett Miramare és másnap a cseppkőbarlang. Harmadnap aztán kimentünk a vasútra, én fájó szívvel és hosszú orral, hogy nem sikerült a vágyam, de az uramnak úgy mu-

tattam, mintha megtanultam volna a leckét, amit tőle kaptam és lemondok, ki tudja mennyi időre, az ábrándomról. Ahogy a vonatba beültünk, szokásom szerint az indulásnál azt mondtam: »Isten nevében« és néztem, hogy lássam az állomásokat ezen az előttem még ismeretlen útvonalon. De alig haladtunk néhány állomásnyira, egyszerre csak feltűnt nekem, hogy az állomásoknak olasz neveik vannak és a vasúti személyzet olaszul beszél. Megrémülve kiáltottam az uramnak:

– Vilmoskám, az Isten szerelméért, mi tévesen szálltunk be! Mi lesz most velünk?

Mire ő mosolyogva felelte:

– Hát mi lehetne? Legfeljebb megérkezünk Velencébe.

Kiderült, hogy meglepetést szerzett nekem. Látva, hogy mennyire vágyódom Velence után, nem akarta lelkére venni, hogy engem szomorúnak lásson vágyaim füstbemenése miatt és elvitt Velencébe. Kimondhatatlan boldoggá tett vele. Nem tudom mit kellene ígérni egy mai fiatal leánynak, hogy olyan boldog legyen, mint én voltam azzal a tudattal, hogy néhány óra múlva látni fogom a mesevárost. Túláradó boldogságomat még tetőzte az az édes tudat, hogy az uram ilyen drága jó ember és ilyen tapintatos módon teljesítette a kívánságomat.

Most azután elkezdtünk tanakodni, hol is fogunk Velencében megszállni? Halvány sejtelmünk sem volt az ottani hotelekről és az ottani viszonyokról. Az uram azonban Triesztben titokban egy Baedekert is vásárolt és most azt elkezdtük tanulmányozni. Végre találtunk egy csillaggal megjelölt szállodát, amelynek a neve: Hotel zum Sandwirt. Elhatároztuk, hogy ide fogunk szállni. Deutsches Haus (német szálloda).

Egymás kezét megfogva, a legromantikusabb hangulatban szálltunk be a gondolába és most már

az uram is végtelenül, boldog volt. Este érkeztünk meg és a Canale Grande éppen ki volt világítva. Azt hittük, hogy az ezeregyéjszaka meséje elevenedett meg előttünk. A gondola csigalassúsággal haladt velünk, édesen himbálódzott, körülöttünk egyik szerenáta a másik után hangzott, a hold tele arccal ragyogott, képzelhető, hogy milyen boldog érzés volt a szívünkben. A gondola azonban csak ment és ment és ment és csak nem akart megérkezni a rendeltetési helyére. Nekünk már úgy tűnt fel, hogy már egész éjjel gondolában ülünk nem tudtuk mire vélni, hogy mi lesz velünk. Az uram szóba elegyedett a gondolással, és akkor kiderült, hogy a hotel tényleg a világ végén van. Végre mégis csak odaértünk és akkor megállapítottuk, hogy ez minden csak nem hotel. Zsúfolásig tömve volt, csak nagy könyörgésre kaptunk egy szobát, de olyat, amelybe egy másik szobán keresztül lehetett csak bejutni, ahol már négy személy aludt. De mivel késő éjjel volt és fáradtak voltunk, elfogadtuk a szobát, lefeküdni persze nem mertünk. Az uram ruhástól végigfeküdt a kanapén, én pedig egy fotelben húztam meg magam és vége volt a boldogságnak. Nem mertem hangosan mondani, de szemrehányást tettem magamnak, amiért olyan nagyon vágyakoztam ide jönni. Végre elhatároztuk, hogy kora reggel elmegyünk valami jó hotelt keresni.

Gyönyörű reggelre ébredve, még fürdőszobára is bukkantunk és így átöltözve ismét gondolába ültünk, hogy megkeressük a Szent Márk teret. A reggeli gondolázás olyan gyönyörűséges volt, hogy csakhamar elfelejtette velünk az éjjeli kellemetlenséget és megint ki voltunk békülve a sorsunkkal, most már boldog voltam, hogy álmaim álma ime beteljesedett. Sőt most már meg is változott a helyzet, mert az uram még nálam is boldogabb volt, nem tudott betelni Velencével. Egész nap a temp-

lomokat és múzeumokat jártuk, mindent megakart ismerni és mindent kívülről tudott. Csak úgy habzsolta a sok művészetet és a sok szépséget. Minden egyéb mellékessé vált a számunkra. Minden nap elhatároztuk, hogy hotelt cserélünk és már a negyedik napja laktunk a Sandwirtnél. Ötödik nap aztán egész napra kimentünk a Lidóra. Az uram természetesen rögtön a tengernek adta magát, én pedig a kávéház terraszán maradtam.

Nemsokára aztán rettentő dühösen jött vissza, hogy egy moszkító éppen az orrán csípte meg. Bizony az orra egyszeribe duplájára dagadt és hallatlan komikusan nézett ki. Szánom-bánom a bűnönmet, de akkor még fiatal és jókedvű voltam, nem gondoltam át, hogy ez neki nemcsak kellemetlen, hanem fájdalmas is, bizony hangos kacagásra fakadtam. Ettől annyira dühre gerjedt, hogy nagyot vágott az asztalra és dühösen kifakadt:

– Nahát, ezért aztán érdemes az embernek megnősülnie, hogy ha bajba kerül, a saját felesége még ki is nevesse. Hogy a ménkű csapna az ilyen dologba!

Megszeppentem és mindjárt elhallgattam, nem vettem észre, hogy közben beborult az ég és zivatar kezdődött. Abban a pillanatban, hogy az uram a ménkücsapást kívánta, egy óriásit villámlott és hatalmasat csattant. Úgy megijedtem, hogy a szívverésem is elállt, halálsápadtan sikoltottam az uramra:

– Egy szót se szóljon többet, hiszen máris beteljesedett a kívánsága: becsapott a ménkű. Ígérem, hogy soha életemben többé nem fogok nevetni, ha baja támad, csak ne ordítson tovább.

Az uram, aki szintén nem vette észre a zivatar közeledtét, maga is meghökkent egy pillanatra, de azután szörnyű kétségbeesésemet látva, elkezdett kacagni:

– No jól van, hiszen már nem is fáj. Meg-

várjuk az eső végét, aztán bemegyünk egy gyógyszerárba és a legelső vonattal repülünk Pestre, mert ha még oly remek és nagyszerű is Velence, én egy pillanatig sem maradok ott, ahol szűnyog van, még ha moszkitonak hívják is.

Még szerencse, hogy ez a gyászos esemény nem az első napon történt vele, mert különben semmit sem láthattunk volna Velencéből. Siettünk a hotelünkbe, csomagoltunk és gyorsan a pályaudvarra evezünk. De bizony odaérve kiszült, hogy az uram rosszul nézte meg a menetrendet, a vonatnak nyoma sem volt. Nem lehetett mást tenni, mint visszafordulni és még egy napot Velencében tölteni. Erre azonban az uram nem volt kapható. Poggyászunkat a vasútnál hagytuk és egy éppen induló helyi vonattal átmentünk Páduába. Ott aztán igazán nem tudott betelni ennek a városkának a szépségével: elfelejtette a pár órával előbb történt kellemetlenségeket és szíve szerint gyönyörködött mindenben. Másnap azután egyhuzamban utaztunk haza Budapestre. Amikor a Délivásútnál a fiakkerbe szálltunk, elkezdte az uram a pénzét számolni és azt mondta, mégis csak jobb lett volna az egyszerű »özvegy fiakker«, azt hiszem nincsen elegendő pénzem. De azután hazaérve, a fiakker kifizetése után még 12 krajcár maradt a zsebében.

XVIII. GÓLYAKELEPELÉS.

A velencei hotel után budapesti lakásunk fedelmi módon pompázónak tűnt fel előttünk. Az uram sugárzott a boldogságtól, hogy ismét a saját lakásában, de főképpen, hogy ismét Budapesten van, az ő szép szerelmes Budapestjében.

Vasárnap érkezünk haza a déli órákban és délután már az öreg Pali bácsi fiakkerjén kint robbogtunk a Stefánia úton. Szeptember közepe volt, az Andrássy út és a ligeti fák már mind arannyal telehintve és mind ismerősként üdvözölt bennünket. Az uram elragadtatással konstataálta, hogy akármilyen szép is volt Velence, a világon mégis Budapest a legszebb.

Akkorában az én mélységes gyászomban nem jártunk semmiféle nyilvános helyre és így az uramnak sok ideje maradt esténként arra, hogy a Demokratapárt új programját kidolgozza. Ezen szorgalmasan dolgozott is és nemsokára egy szép, vörösfényes vasárnap délután, amikor a mi hétköznapokon olyannyira zajos lakásunkban templomi csend uralkodott, odaültetett maga mellé a nagy karosszékbe és azt mondta:

– Most jól figyeljen reám fiam, mert most fel fogom magának olvasni a Demokratapárt programját. Maga lesz az első, akivel ezt megismertetem.

Komolyan mondta ezt és engem nagyon büszkévé tett az a gondolat, hogy az uram annyira értékeli az én véleményemet. Olyan értékesnek te-

kintettem ezt a megbecsültetést, hogy egy cseppet sem sajnáltam a szép vasárnap délutánt erre fordítani a szokásos Stefánia úti kocsikorzózás helyett. Eleinte feszült figyelemmel kísértem a felolvasást, de amikor már másfél óra is eltelt és ő még mindig olvasott és olvasott, bizony ha szégyellem is bevallani, de úgy volt, hogy elbóbiskoltam. Az uram nagy olvasása közben, egyszerre gyanúsnak találta a túlzott csendet, mert eleinte egy-egy kérdést vettem közbe, nem lévén akkor még olyan tájékozott a politikában, hogy mindent egy hallásra meg tudtam volna érteni. Egy pillanatra abbahagyta j az olvasást, rámnézett és gyanakodva kérdezte:

— Tán csak nem alszik el Macókám?

— Nem, nem alszom – feleltem hirtelen felébredve –, csak valahogy túl gyakran ismétli azt, hogy: »követeljük«.

— Hogyan? Ezt nem értem. Mit követelek?

— Hát Istenem, minden ezzel kezdődik: követeljük ... követeljük... Követeljük az önálló vámterületet. Követeljük a nemzeti hadsereget. Követeljük az egyenlő titkos választójogot. Nem túlsok az, amit maga követel?

— Szóval ez a maga egész kritikája? Hát magának nem kell az önálló vámterület, meg ,a nemzeti hadsereg?

Én a politikából csak annyit tudtam, amennyit odahaza a szülői házban hallottam és ezen az alapon feleltem az uramnak:

– Nézze, Vilmos, nekem mindez igazán nem kell. Én konzervatív levegőben nőttem fel és nem vagyok ismerős a hadseregben. Én nem ismerem a különbséget az uniformisok között és nem ismerem a disztinkciókat sem, én összetévesztem az őrmestert a kapitánnyal és a fináncot a bakával, nekem jó a közös hadsereg is. Elvégre vannak magyar huszárok is és nekem ez untig elég.

– Hát édes fiam – mondotta az uram –, akkor mi nem értünk egyet. Nekem nem elég a magyar huszár, nekem az kell, hogy nemzeti hadseregünk legyen. Szóval a maga egész kritikája az, hogy ne legyek olyan követelő. Hát én ugyan mást vártam, de lehet, hogy ez is kritika. Ki tudja, kinek lesz egyszer kettőnk közül igaza, nekem-e, aki ezeket követeli, vagy magának, aki meg van elégedve azzal, ami van.

Ezzel az uram összeszedte a paksamétáját, vége volt a felolvasásnak és még este 7 órakor megint csak előkerült a fiakker, ismét kint voltunk a Stefánia ütőn és ezzel szent volt a béke.

Másnap az uram szomorú arccal jött haza és azt mondotta:

– Szomorú hírt hozok magának. Ebben a percben kiabálják a rikkancsok, hogy Erzsébet királynét meggyilkolták. Gyorsan vegyen kalapot és jöjjön le velem az uccára, látni akarom az emberek hangulatát.

A város képe pillanatok alatt megváltozott: hihetetlen gyorsan gyászba borult az egész város. Minden kirakatban a királynő képe vagy szobra fekete lepellel vagy fátyollal és babérral övezve, legtöbb helyütt égő gyertyák. Minden arcon megdöbbenés, senki sem tudta megérteni, hogyan lehetett egy ilyen ártatlan, mártíréletet élő teremtetést meggyilkolni. Az uram hallgatag volt, figyelt és gondolkozott, mert este neki kellett cikket írnia az eseményről. A saját fájdalmas gyászom befolyása alatt kétszeresen tudtam átérezni ezt a gyászt és igazán szomorú szívvel tértünk haza a hosszú séta után.

Ebben az időben sehová se jártunk és a nagy magányosságban szomorú gondolataim folytonosan édesanyám körül jártak. Végül is elhatároztuk az urammal, hogy rávesszük édesanyámat a Budapestre költözésre. Egyelőre csak azzal, hogy a

télire jöjjenek fel. Sikerült őt erre kapacitálni, húgommal együtt feljöttek és a mi Eötvös uccai lakásunk közelében találtunk lakást részükre, úgyhogy már most állandóan együtt voltunk. Ezen a télen csak egymásnak és a bánatunknak éltünk, az uram se ment a Demokrata Körön, a Vigadó-kioszkon és az Abbázia-kávéházon kívül semmiféle nyilvános helyre. Annyira szigorúan vette az én gyászomat, hogy még privát helyre sem fogadott el meghívást abban az időben. Légrády Károlyék adtak nagy vacsorát, ott volt az egész Pesti Hírlap, csak az én uram hiányzott. Azt mondta, ott más ember a feleségével van, ha maga nem jön, egyedül nem megyek.

Szomorúságunk évében azonban egy édes reménységnek a hajnalsugara derengett: Vártuk a gólyát. Édesanyám zavartalan boldog reménységgel gondolt az ő első unokájára, de azt nem mondhatom, hogy a mi érzésünk, az enyém és az uramé is ilyen homálytalan lett volna. Valahogy mindketten úgy éreztük, hogy a születendő gyermek nem összekötő kapocs lesz közöttünk, hanem hogy szét fog bennünket választani. Az természetes, hogy a gyermek az anyát lefoglalja és az én uram maga is olyan gyermeteg kedély volt és az életnek jsok minden dolgában olyan gyámoltalan, hogy ő is teljes egészében igényelte az anyáskodásom. Titokban mindketten attól féltünk, hogy nem fog belőlem mindkettőjük számára annyi jutni, amennyit igényelnek.

Nem lis (egészen egy évre édesapám halála után, 1900 május 19-én született meg a fiúnk. Én szanatóriumba vagy a klinikára szerettem volna menni erre az időre, az uram azonban a világért se engedte volna meg, hogy a gyermeke ne a Terézvárosban jöjjön a világra. Mindketten bizonyosra vettük, hogy leányunk születik és már ki is választottuk részére a hármast nevet: Éva, Jancsika

és Borbála. Egy kis zavart okozott, hogy nem azt kaptuk, amit vártunk, de amikor már itt volt a fiú és az uram látta, hogy egy gyönyörű szép, egészséges aranyszőke hajú gyermeknek az apja, boldog volt ezzel is. De azért még sokszor emlegette, hogy szívesebben vette volna, ha leánygyermek van. Mindig azt mondta, ha leányom lett volna, még menyasszony korában is az ölembe ültethettem volna, én lettem volna az első udvarlója és büszkén vezetem volna be a nagyvilágba. A fiúgyermek ha még oly szép, sikerült is – mondotta –, akkor is kell, hogy kissé távolabb álljon az apjától, mert kell, hogy érezze az apai tekintélyt és bárhogyan szeretem is, kell, hogy egy bizonyos respekussal viseltesék irányunkban. Aztán mit ér egy átlagos fiú? Egy fiúnak mindig valami különösnek kell lennie, ki kell emelkednie a többi fiúk közül és legalább egy szakmában zseniálisnak kell lennie.

Mikor nevet kellett adni a fiúnak, én megint csak ragaszkodtam a hármast névhez és amikor az uram elment az előjárósághoz a gyermek anyakönyveltetése végett, azt mondtam, hogy írassa be Jánosnak elhalt apám után, Lászlónak leghűbb udvarlóm után és Dénesnek, mert akkoriban ez volt a kedvenc nevem. Amikor visszajött, az volt az első, hogy megkérdeztem tőle, bejelentette-e mind a három nevet?

– Ugyan kérem – mondotta –, talán nagykereskedést akar nyitni nevekből? Hiszen variálhatja a Jánost annyiféleképpen, ahogy akarja, mert hogy a Jánost azt bejelentettem, azt biztosan tudom, de hogy a többit is bejelentettem-e, arra nem emlékszem. De a Jánosból csinálhat Janit, Jancsit, Jankót, ha akarja Jeant, Giovannit és Johnt is. Elégedjék meg ennyivel. Látja, én is csak egyszerűen Vilmos vagyok és még azt se szeretem, ha Vilinek szólítanak. Mindenkinek legyen meg az

egy becsületes neve, de az azután legyen becsületes. A többit engedje át másnak.

A koma aztán Surányi József, a Pesti Napló akkori főszerkesztője és a felesége lett. Surányi maga kérte magának ezt a tisztséget és mi szívesen juttattuk azt neki. Az uram csakhamar bolondja lett a kis kölyöknek és már néhányhetes korában kezdte a szobában ide-oda hurcolgatni, gögicselését figyelni és kutatni, hogy kire hasonlít. Nem jöhetett hozzánk senki, akinek a fiát, mint csodagyermeket be oie mutatta volna. Leült vele a zongorához és pufók kis lábacskaival a zongorán operettáriákat kalimpált ki. Mikor már gagyogni is kezdett a gyermek, már mindenféle versekre tanította. Még 4 éves sem volt, amikor a legnehezebb Petőfi költeményeket kitűnő páthosszal el tudta szavalni. Kedvenc verse akkortájt Petőfi »Karácsonykor« című verse volt és ezt a nehéz költeményt;szavaltatta a 4 esztendő gyermekkel. Különösképp súlyt fektetett erre a strófára:

1

*Óh, aki együtt látta e családot,
Nem mindennapi boldogságot látott.
Mi boldogok valánk, mert jók valánk,
Embert szerettünk és Istent imádtunk.
Akármikor jött a szegény minálunk,
Vigasztalást és kenyeret kapott.*

Ez volt az uram hűséges arcképe, ez volt ő: a gyermekbe beleplántálni a szegények iránt a jó érzést és az adakozás erényét.

bükből állítsák elő. Az uram szorgalmasan utazgatott Mindszent és Budapest között és visszaemlékezve azokra az időkre, őszintén mondhatom, hogy minden ilyen utazásból szívbeli undorral tért vissza. Sehogysé tudta elviselni a vidéki korteskedés szokásait az azzal járó rettenetes sok pörköltözést és spriccerezést. Ő izig-vérig fővárosi ember volt és a legjobb akarattal se tudott beletörődni a jó vidékiek szokásaiba. Ma már persze a vidék se olyan, mint akkor volt.

Ezen a nyáron kint laktunk a városligetben. Az Erzsébet királynő utón egy óriási kertben árnyas fák között béreltünk lakást, ahol rajtunk kívül még 5 familia lakott. Nyári Orczy-udvarnak neveztük a házat, de az uram nagyon meg volt vele elégedve. Élvezte a szabad levegőt és külön öröme telt benne, hogy ő még nyaralni is tud a Terézvárosban. Hát bizony nyaralásnak nagyon szerény valami volt ez, de ő meg volt vele elégedve. A fontos hiszen az volt, hogy a kis gyermek egész nap a homokba legyen beásva és hogy az utam ne legyen éjjel a naptól átizzott lakásban. Egy kis egyfogatú kocsit béreltünk, amely reggel 9-kor bevitte az uramat az irodájába és 1 óra után megint kihozta ebédre a nyaralóba. Délután 3-kor megint bedöcögött az Eötvös-uccai irodába és a kocsit ilyenkor visszaküldte. Azután 5-től 7-ig kocsikázhattam a kisgyerekekkel, 7 órakor megint bement a kocsi az uramért, kihoztja őt és most már másnap reggelig ott maradt családja körében. Közel volt Ósbudavár, oda el-el látogattunk, ha pedig otthon maradtunk, kiültünk a kis verandánkra és ott éjfélutánig is el tudott az uram üldögelni, beszélgetve a szomszédokkal.

Augusztus vége felé édesanyám és Elsa húgom Marienbadból jövet levittek a gyermekkel Mátészalkára, az uram pedig beköltözött az Eötvös-uccába és ott szalmaözvegykedett. Ő egyáltalában nem volt bánatos szalmaözvegy. Barátaival estéről-estére el-

járt a híres ősbudavárba, ahol abban az időben a legnagyobb világitrakciók voltak szerződötve. Most is vannak szép nők a világon, de olyan szépek, mint abban az időben Osbudavárában a Barison nővérek, Violet Wegner, Leslie (páratlan attrakciók voltak), angolok és dánok, olyan szépeket én azóta sem láttam.

Hát később Jonson és Dean, milyen mese volt mindez! Soha olyan szépet, mint Violet Wegner (és Leslie. Szépségük a nőket is lázba hozta. Es milyen szám volt az ausztráliai énekesnő, Morcasani, az ő nevető dalával. Most 30 év után is fülembe cseng a kacagása. Ezek nagy vonzerőt gyakoroltak a szalmaözege urakra, természetesen az uramra is. Nem volt ő lump, nem szerette a züllést, de a szép nyári éjszakák, az üres otthon szinte készítették, hogy menjen és keresse a szórakozást. Megvoltak az apró kis fürtjei, de soha se lépte át a megengedett határokat, mindig megóvta a külszínt és mindig nagyon féltette a nevét. Csodálatos, hogy mindig akadtak jó barátok, akik velem közölték, hogy itt, vagy ott látták az uramat, ilyen vagy olyan nők társaságában. De mindig nagyon meg voltak lepve, amikor 'a fél mondatuknál már a szavukba vágtam és én fejeztem be, mutatva, hogy mindenről tudomásom van. Ilyenkor aztán nagyon lefőzöttnek érezték magukat. De akkor még nagyon fiatal voltam, nem tudtam mindent úgy felfogni, mint későbben és bizony féltékenykedtem. Ennek a hazulról irt levelekben is kifejezést adtam, de az uram mindig megnyugtattott. Ebben az időben kaptam tőle a következő levelet:

»Ártatlan vagyok, mint Dreyfus és Te gyanúsítasz. Igaz, hogy mitgefangen, mitgehungen. Akit Bíró Henrikkel látnak, azt már valami szeparés úrnak gondolják. De most mégis nagyon tévedtél Bíróval együtt volt az öccse és a kis felesége, akit nagyon megszerettem, mert min-

den buta szellemességemre hangosan felkacagott. Megutálnám magamat, ha ilyenkor kirúgnék a hámból, mert hiába, annyira befészkelted magadat nálam, hogy többé nem szabadulok meg tőled. Hiába, ma már összevagyunk kalapálva. Szédelgő módra nagy betűkkel írt és kurta leveleidet elnézem órahosszat és ha nem háborgatnak, csak rád gondolok. Tegnap, vasárnap délután az arcképeddel diskuráltam, de mert nem feleltél semmit, csak néztél két szép szemmeddel (nincs más szép rajtad, ne bizakodjál el) bocsásd meg az illetlenséget, elaludtam és aludtam este 6 óráig. Édesem, ilyen jó álma csak a tiszta lelkiismeretnek lehet. Utána sakkoztam a körben végkimerülésig. Ez is csak elég erkölcsös. Majd vacsoráztam a legbánatosabb szalmaözvegyvel és rózsaférjjel (ha rózsalány lehet, ilyen is lehet) Pollacsek Sándorral. Mit írnak még? Szívesen megrendíteném kedvéért a világot és kiforgatnám sarkaiból Európát, de nincsen semmi újság. Mát Isten veled drága feleségem, csókollak, ölellek, szívembe zárva tartalak. Vilmos.«.

Egy későbbi levél:

»Ne hidd, hogy rossz fát tettem a tűzre. Tudod, hogy milyen vagyok. Egyszer sokat dolgozom, másszor semmit. Egyszer nagyon jókedvű vagyok, máskor nagyon ideges. Egyszer nagyon figyelmes, máskor szemtelenül hanyag. Te szeress már csak így, amilyen vagyok. Mert hiszen én, azért mindig szeretlek. Ezek a román zsidók még mindig itt vannak. Szinte hihetetlen, hogy a XX. században ennyi akadályja lehessen az emberek kivándorlásának. Most már van elég pénz. Több 100.000 koronánál. De az hallatszik, hogy Amerika nem akarja befogadni azokat, akiknek nincsen legalább 50 dollárjuk. De remélem, vasárnap végre csak vége szakad a kálváriá-

nak, ha zsidóknál is lehet ezt a szót alkalmazni. Ez az akció érdekes találkozásokat hozott számomra. A múltkor kocsin vitt haza legintimebb ellenségem Simon József dr. az Országos Iroda titkára. Tegnap pedig, amikor Sándor Pál irodájában voltam, én fogadtam báró Bánffy Dezsőt. Én és Bánffy Dezső kezét szorítva: ugye mulatságos? mikor megmondtam neki a nevémet, azt mondotta: »Névről régóta van szerencsém ismerni.« Ez a mozgalom sok szép dolgot hozott a felszínre, de persze mint minden mozgás, sok szemetet is. Arról volt szó, hogy egy özvegy asszonyt, akinek négy, felnőtt leánya van, kiküldjenekbe Amerikába. Az asszony és a leányai könyörögtek. A párizsi Alliance Isreelite megbízottja pedig visszautasította őket. Erre azt mondja az asszony. »Én Romániában férjhez se adhatom a leányaimat.« Erre C... budapesti rabbi: »Hát azt hiszi, hogy ez a boldogság? A leányai férjhez mennek, gyerekek lesznek, lássa, nem volna-e jobb magának is, ha nem volnának gyerekei?« Szörnyű beszéd ez pap ajkán! Node ne politizáljunk. Azt kérded, mikor jövök? Szombathoz egy hétre bizonyosan, holnap talán még Keszthelyre megyek, bár ez nem bizonyos. Szegény anyámnak még nem is írtam. Igazán rossz fiú vagyok. De mi legyen azután? Azt se bánom, ha nem megyünk fürdőre és szeptemberben veled egy kis utazást tesztek Olaszország városaiban. Kenedy Siciliába megy ugyancsak szeptemberben. A Jánosom két centiméterjére büszke vagyok. Legyen egyszer olyan nagy, hogy ne méterrendszer szerint mérhessék a nagyságát. Vagy talán legyen inkább boldog, ez több, ez jobb.«

1901 nyarán a szokásos napi tudósítások egyikében azt írta az uram, hogy ne csodálkozzam a másnapi újságokban megjelenő híreken, mert ő engedve

barátai unszolásának, fellépett a Terézvárosban Radocza Jánossal szemben képviselőjelöltnek. Exkuzálta magát, hogy ne nevessem őt ezért ki és ne tartsam az elhatározását valami nagyvárosi hóbortnak és annak megnyilvánulásának, de ő valahogy úgy van velem, hogy szívesebben bukik meg a Terézvárosban, mint győz Mindszenten. Sokszor volt lent ebben a barátaim által részére kiszemelt kerületben, de minél többet járt le, annál kevésbé tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a vidéken lépjen fel és éppen ezért megpróbálkozik Budapesten. Vigasztalt, hogy pénzébe nem fog a dolog kerülni, fogjam fel az egészet úgy, mint valami ártatlan társasjátékot.

Még ma is érzem, hogy az első percben [mennyire megijedtem az uramnak ettől az elhatározásától.

Ismertem az ő érzékeny lelkületét és nagyon jól tudtam én, hogy az a kedélyes nyugalom, amelynek a hangján nekem írt, csak jótékony célú alakoskodás azért, hogy én ne izguljak, de tisztában voltam vele, hogy ő annál izgatottabb, mint ahogyan valóban súlyos kellemetlenség tett volna, ha holmi csúfos bukással végződik a vállalkozás. Nem gondolkoztam tehát sokáig, hanem megírtam, hogy jövök azonnal haza. Amikor szeptember első napjaiban megérkeztem, az uram ott várt reám a Keleti pályaudvarnál és azt mondta:

– Ha a fiakker a Lövölde-térnél befordul a VI. kerületbe, a Szív-uccában vedd elő a szemüveget és figyeld a zászlókat. Meg leszel lepve, mennyivel több Vázsonyi zászló lobog a házakon, mint Radocza zászló.

És tényleg, nem akartam hinni a szememnek, azt hittem valami varázslat; vagy valami csíny, mert a Szív-uccától kezdve végig az Andrássy-úton és be az Eötvös-uccában alig láttam mást, mint »Éljen Vázsonyi Vilmos képviselőjelöltünk« zászlókat. Mikor láttam, hogy ez a valóság, mindjárt másnap magam is belefeküdtem a dologba és részt vettem a

korteskedésben. Mindazokhoz az urakhoz, akikről az hírlett, hogy a szabadelvű párt hívei és kortesei, valami naiv bátorsággal és ravasz ürüggyel, elmentem és megkértem őket, hogyha nem is csatlakoznak az uramhoz, de ne hangoskodjanak ellene. Ebben az időben történt a következő mulatságos kis eset. Pető Sándor elmondotta az uramnak, hogy a Nagymező-uccában egy cukrász, amikor felszólította, hogy Vázsonyira szavazzon, azt felelte, olyan emberre pedig nem szavazok, akinek a felesége nem köszön vissza a szegény embernek. Az uram tudva, bog}- én nagyon rövidlátó vagyok, azzal mondta ezt el nekem, hogy ezentúl nagyon vigyázzak, ha az uccán valaki leemeli közelemben a kalapját, mosolyogva, mint a fényképész előtt köszöntsem. Mindjárt másnap történt az Andrassy-úton egy korosabb bácsi közvetlen mellettem levette a kalapját. A legbarátságosabb mosollyal hajtottam meg fejemet, mire a bácsi mindjárt mellém szegődött. Így mentünk szívélyesen diskurálva az Eötvös-uccáig, én persze abban a íriszben, hogy az illető valami kedves ismerősié az uramnak. Nagyon meleg nap lévén, az uram ingujra vetkőzve állt kint a folyosón irodaajtaja (előtt. Amint meglát minket kettesbe, elkiáltja magát tréfás hangon: »Mi az ördög, nem is tudtam, hogy Zichy Jenő az én feleségemnek is udvarol.« Nagyot néztem, Zichy pedig meglepetve kérdezi: »Hát maga Vázsonyiné?« »Ki volnék – feleltem –, azt hittem ismer!« »Dehogy ismertem. Melegem volt, levettem a kalapomat, hogy szelőlőttessem a fejemet. Nohát így se jártam meg, csak egyszer.« És elmondta hamarjában, hogy amikor az orosz cártól megkapta a Szt. Anna rendjelet, akkor felkiáltott: »végre hát egy szent a keblemen.« Az uram aztán elmagyarázta a cukrász esetét, rövidlátóságomat, a korteskedést és azt mondta, ha elkísérted az asszonyt, fessék most már bejönni és megmutatni, hogy sokkal rosszabb a híred, mint ahogy

a valóságban van. Mert Zichy gróf nagy nőbarát hírében állott. Én csak annyit tudok róla, hogy többször megfordult később a házunkban, az uramnak nagy tisztelője volt, kedves úri embernek bizonyult, aki rengeteg adomáival, mindég csak derút hozott magával és akit az uram éppen bohém természete miatt nagyon szeretett.

Akkor voltam először Feleký Béla dr.-nál, a kormánypart főkorifeusánál, aki midőn bejöttem, éppen a választók névjegyzékét tartotta a kezében és jelölgette meg a névsorban, hogy kikre számítanak. Valami ügyes kifogással elkértem tőle ezt a névsort és most bevallom, hogy nem is adtam többé vissza, hanem mint első nagy hőstetem bizonyítékát diadallal hoztam haza az uramnak. Büszke és boldog voltam, mert dicséretet kaptam az uramtól és azután mentem tovább és tovább korteskedni. Nagy dolog volt ez, a kijelölt neveket megismerni, hogy kikre számít az ellenfél.

Egy hónapig tartott a korteshadjárat, sok izgalommal és sok humorral párosulva, amíg végre 1901 október 2-án a választás napjára ébredtünk. Kora reggel már izgatottan vártuk a hírnökök jelentését, hogy mire esett az első szavazat.

Délelőtt 10 órakor egy különös és csodálatos hírt hoztak a hírnökök. Az történt, hogy a VI. kerületi előljáró, Mátray az előljáróságon az asztalra csapott és izgatottan kiabálta:

– Amíg én itt előljáró vagyok, Vázsonyi Vilmos nem lesz a Terézvárosban képviselő.

Alig fejezte be mondatát, lefordult a székről és szívszélhűdésben meghalt.

Akik ezt a hírt hozták, azt hitték, hogy valami örvendetes dolgot közöltek az urammal. Nem ismerték az uramat, ő ennek a hallatára valósággal önkívületi állapotba esett és kijelentette, hogy semmi szín alatt nem állja a jelöltséget, azonnal bejelenti

a visszalépését. »Nem óhajtok holttesteken átgázolva mandátumot« mondta. Sokáig kellett barátainak őt kapacitálni, sőt erőszakosan visszatartani szándékának megvalósításától, amíg végre megnyugodott.

A hírnökök egymásnak adták a kilincset és mind azt jelentette, hogy a szavazás pompásan halad a mi javunkra. A kültelket felvirágozott hatalmas társzekereken Vielwenig Lajos szállította. Az emberi hűséget erről a német Vielwenig nevű lelkes magyar emberről kellene mintázni. Hát Langsam bácsi, aki elől vitte a zászlót és külön fél méter hosszú kortes tollat hordott kalapján! Külön-külön páratlan lelkes emberek. Sohasem felejttem el a nevüket.

Dósa Mihály volt a kertések fővezére. Szép szál, hatalmas testalkatú, galambősz hajú, piros arcú lelkes ember, stentori hanggal és tüzes lelkesedéssel. Minden percben hozta a híreket, a sok szépet és jót a kisemberek magaviseletéről. A szavazók százai jelentették, hogy hazulról még azzal indultak el, hogy a kormánypárt jelöltjére fognak szavazni és mire odaértek az urnához, leszavaztak az uramra. Semmit se használt az ellentáborban nagyban űzött lélekvásárlás. Estefelé, bejött a mi öreg háziurunk azzal, hogy bár hallotta, hogy nincs szükség az ő szavazatára, mindazonáltal elmegy, mert ő már idős ember és nem venné a lelkére, hogy meghalljon anélkül, hogy szavazatát le ne adta volna az uramra. Elment, leszavazott, és mikor visszajött, néhány perc alatt hirtelen meghalt. Ez a két tragikus haláleset az uram érzékeny lelkét annyira megrendítette, hogy már semmi öröme se volt többé a győzelmi jelentésekben.

Éjfél körül járhatott az idő, amikor már hivatalos kihirdetés nélkül is teljesen bizonyos volt, hogy az uram óriási győzelmet aratott. Késő éjjel a lakásunk megtelt olyan lelkes emberekkel, aki-

ket ezelőtt sohase láttunk. Egészen mámorosak voltak a lelkesedéstől és, mint valami rabság alól való felszabadulás, úgy hatott rájuk az a csodaszerű dolog, hogy egy 32 éves fiatal ügyvéd teljesen a maga zsenialitásának az erejével meg tudta hódítani a főváros legnagyobb kerületét és nemcsak, hogy pénzt nem áldozott a győzelemre, mert hiszen nem volt miből, hanem szegénysorsú kisemberek rakták össze krajcáronként lelkesedésből a választási költségeket. Langyos nyári éjjel volt, a ház kapuját nyitva kellett tartani, mert folyón újabb és újabb csoportok jöttek, amelyek végül is teljesen megtöltötték a ház udvarát és az uramat óhajtották hallani. Végre is eleget kellett tenni a tömeg kívánságának. Kijött a babbal befutott kis földszintes folyosóra és ott kezdett el szónokolni. Felülről ráragyogtak a csillagok, sütött a hold és az egész olyan volt, mint egy szép Andersen mese. Ott állottam mellette, karomon az ágyacskájából kiráncigált Janikánk, aki már akkor is látta, mennyire szeretik az ő édesapját. Másfél esztendő volt a gyermek, nem sokat értett az egészszől, de az én uram csak így tudott örülni, ha hárman együtt vagyunk. Az uram óhaja volt, hogy a másfél-esztendő csöppség jelen legyen és megszokja a tömeget. Vajha mindig így együtt lehattunk volna. Talán felesleges mondanom, hogy az uram gyönyörűen beszélt, és az emberek ujjongva hallgatták. Azután jöttek jelenteni, hogy a választás befejeződött és az uram több mint 1000 szótöbbséggel győzött. Ünnepelesen meghívták, hogy jöjjön átvenni a mandátumot. Az uram beült egy kocsiba, melynek a lovait abban a pillanatban kifogták, mert lelkes fiatalemberek úgy akarták húzni a választás helyiségéig. Ezt azonban az uram semmiképpen sem tűrte és addig könyörgött és kiabált, míg végre valahogy kiszállt a kocsiból és azután gyalogszerrel, a lelkes tömeg kíséretében ment el

átvenni az óriási paksamétát. Mert a mandátum abban az időben bizony hatalmas irattömeg volt.

És ezzel véget ért az óriási választási hadjárat, amely tele volt izgalmakkal és a legváratlannabb fordulatokkal és a legmeglepőbb jelenségekkel. Barátokat tett ellenséggé, ellenségeket barátokká és az egész kerületet valami olyan feszült várakozásba sodorta, mint aminőket csak a legizgalmasabb versenyek alkalmával lehet a tömegben észlelni. Reggel öt óra volt, mikor az uram széles jókedvvel, mosolygós arccal állított be a hálószobámba és a nagy mandátum paksamétát az ágyamra lecsapva azt mondotta:

– A Drexler-pincéből jövök, ahol egész sereg olyan emberrel ittam brúdert, akit nem is ismerek. Tudod, hogy nem szeretek tegeződni, de muszáj volt, ez is a képviselőséghez tartozik. Várj csak, hogy is mondják csak? »Kérlek alássan« (Úgy-e így illik mondani egy képviselőnek?) Itt a mandátum, tedd el, neked adom, légy vele boldog.

Ebben a percben én csakugyan olyan boldog is voltam, hogy boldogabb már senki se lehetett nálam. A boldogságomat azonban igazán nem is az okozta, hogy az uram képviselő lett, hanem mert láttam, mennyire örül, hogy teljesült a kívánsága.

Pedig most már tudom, hogy abban a pillanatban elkezdődött az a nagy nyugtalanság, amely egészen a haláláig űzte, kergette egyik helyről és egyik helyzetből a másikba. Elkezdődött az az elolthatatlan szomjúság, amely által mindig valami jobbat, tökéletesebbet, igazságosabbat szomjazott és amely többé nem engedte őt pihenni sohasem. Eddig mindene volt az otthona, amelynél nem ismert szebbet, jobbat, kényelmesebbet és amelybe bárhonnan a legragyogóbb palotákból is mindig, mint olyan helyre vágyott vissza, amely legjobban kielégítette lelki egyensúlyba való vágyakozását. Most elkezdődött a nagy politika és ettől kezdve a csa-

ládi otthon is már csak mint az életének minden helyzete, csak rövid állomása volt pillanatnyi tartózkodásokra egy véget nem érő örök lázas utazásnak, így gördül tovább a kocsi...

Mulasztást követnék el, ha itt meg nem jegyzném, hogy Radocza Jánosnál nemesebb ellenfelet elgondolni sem lehet. Október 2-án nyerte el az uram a mandátumot és január 1-én már Radocza János vezette hozzá a Terézváros polgárságát újévi köszöntésre. Nemes szavakból palmaágot tett le az uram lábai elé, oly nagy elismeréssel adózott neki. Attól kezdve minden esztendőben újév napján Radocza János volt a vezetője az újévi köszöntőknek.

Ezek az újévek felejthetetlen emlékei az életemnek. Minden Szilveszter estén előkészítettem az újévet, ami abból állt, hogy már másnap kora reggelre két-háromszáz pogácsa frissen ki legyen sütvé. Reggel 10 órakor kezdődött a búcsújárás és mindig eltartott este hatig, amíg a sok küldöttség befejezte a köszöntéseit. Elöljáróság, rendőrség, kerületi orvosok, a különböző demokrata körök, egyesületek, a sok kedves ismerős és barát: egyik a másiknak adta a kilincset. Volt olyan újesztendő napja, amelyen az uram 20-22 beszédet is tartott. Végtelen jóleső érzés volt ez, dacára annak, hogy tudni lehetett a köszöntők legtöbbszöréről, miért jött. Azért, mert valamit várt az uramól, ha nem is önmagának, valamelyik hozzátartozójának és ehhez az újévi köszöntés olyan befektetés és biztosítás félének tekintendő.

Minden újév napján nagy ebédet rendeztünk, rendszerint 30 személyre és erre olyan egyéneket hívtam meg, akikről feltételeztem, hogy nem nagy szimpátiával viseltetnek az uram iránt, mert nem ismerik őt elég közelről. És mivel ő idehaza vendégségebédeken vagy vacsoráknál a legszeretreméltóbb, a legkedvesebb és legtökéletesebb házigazda volt, az volt a célom, hogy akik eddig nem sze-

rették, mindazok megismerve őt, megszeressék. És ebben a törekvésben ritkán csalódtam. Az uramat a vendégség sohase fárasztotta. Ellenkezőleg boldogtalan volt, ha egyedül volt. Olyankor mindig azt kérdezte tőlem:

– Mondd kérlek, miért nem szeretnek engem az emberek? Kimentem talán már a divatból? Mi az, hogy nekem ma egyedül kell maradnom? Ezt nem lehet kibírni!

Ilyenkor titokban áttelefonáltam Schlesinger Samu bácsinak, akit a történeli előnévvel ismertek, mert történeli birtokos volt. Ő Eötvös Károly legintimebb társaságához tartozott, az uramnak pedig leghűségesebb kártyapartnere volt. Samu bácsi soha se mondott nemet. Pár perc múlva már ott is volt és akkor az uram felderült. Samu bácsi kitűnő partner volt, mert nyugodtan, elegánsan játszott, nem ingerelte az uramat és meg volt az a jó tulajdonsága, hogy csaknem kivétel nélkül veszített. Az ilyen partnert a jó Isten is az uram részére teremtette, mert az uram soha, még a játékban sem akart csatát veszteni: sohasem azon boszszankodott, vagy búsult, hogy pénzt veszített, mindig csak a partie elvesztése bántotta. Ez nála hiúsági kérdés volt. Mint ügyvéd is csak olyan ügyet fogadott el, ahol biztosra ment. Nem emlékszem, hogy valaha is azzal jött volna egy tárgyalásról haza, hogy az ellenfél nyert. Rendszerint megkérdeztem délbe, hogy sikerült? A felelet mindig ugyanaz volt: »Milyen kérdés ez, hát a feleségem kételkedik bennem?«

Így volt a parlamentben is. Ő sohasem szítta vissza, amit egyszer kimondott. Mert néha napokon át töprengett azon, hogy elmondj on-e valamit vagy sem és csak akkor mondta el, ha biztosra ment, hogy meglesz az eredmény. A végzetes frankügynél is tudta, hogy mit tesz, csak azt nem tudhatta, hogy becsapják és elárulják és ez volt a veszte, ő nem

bírta el az igaztalan sikertelenségét. Meg vagyok győződve, hogy ebben a kérdésben a történelem fogja őt igazolni.

A választással járó izgalmak, szónoklatok annyira kimerítették és a hangszálait annyira megviselték, hogy mire a választás befejeződött, már betegnek volt mondható. Orvosi tanácsra elhatározta, hogy október havában mielőtt a parlament megnyílik, néhány hétre Abbáziába utazik. El is utazott. Én pedig ezalatt idehaza azzal voltam elfoglalva, hogy őt megkímélendő, a százával érkező gratulációkra, részben levélben, részben személyesen köszönetet mondjak. Nagy munka volt, mert az ország minden részéből csak úgy özönlöttek az üdvözlések, nem sok, ha azt mondom, hogy 3000 gratulációra kellett felelnem.

XX.

ÉLJEN VÁZSONYI!

Kis fiunk is abban az időben kezdett el egyes mondatokat gagyogni. Be akartam tanítani, hogyha az apja megjön, azzal fogadja: »Éljen Vázsonyi Vilmos az én drága édesapám.« így is történt. Az uram este érkezett meg Abbáziából, amikor a gyermek már aludt. Reggel pedig az apja aludt még, amikor ő odatipegett az ágyához megsimogatta az apja kezét és azt mondotta:

– Ébredj fel, éljen Vázsonyi Vilmos az én dráda apám, az én édes apám.

Az uram felébredt a könnyei kezdtek peregni és azt mondotta:

– Köszönöm Janikám, ezt a rövid, de szép igaz, ez a fontos, igaz felköszöntődet. Mikor elutaztam alig gagyogtál, három hét alatt anyád szónokot csinált belőled. Soha szebben, az bizonyos, engem nem köszöntöttek, csak így tovább Janikám!

Kimondhatatlan boldog volt. Beletemette az arcát a párnák közé és elkezdett zokogni. Alig tudtam megnyugtatni: vannak még nálánál sokkal boldogabb emberek is, akik nem veszik ilyen tragikusan a boldogságukat. Örüljön és nevensen és főképp foglalkozzék a gyerekekkel, legalább feleannyit, mint amennyit foglalkozni fog a politikával.

Hányszor neki is fogott később, hogy a fiával foglalkozzék, de sajnos, az ő élete olyan volt, mint a kombattáns katonáé: örökös harcban telt el, nagyon kevés idő jutott a családjának. Még a legszebbek voltak első időben nyaranta a város-

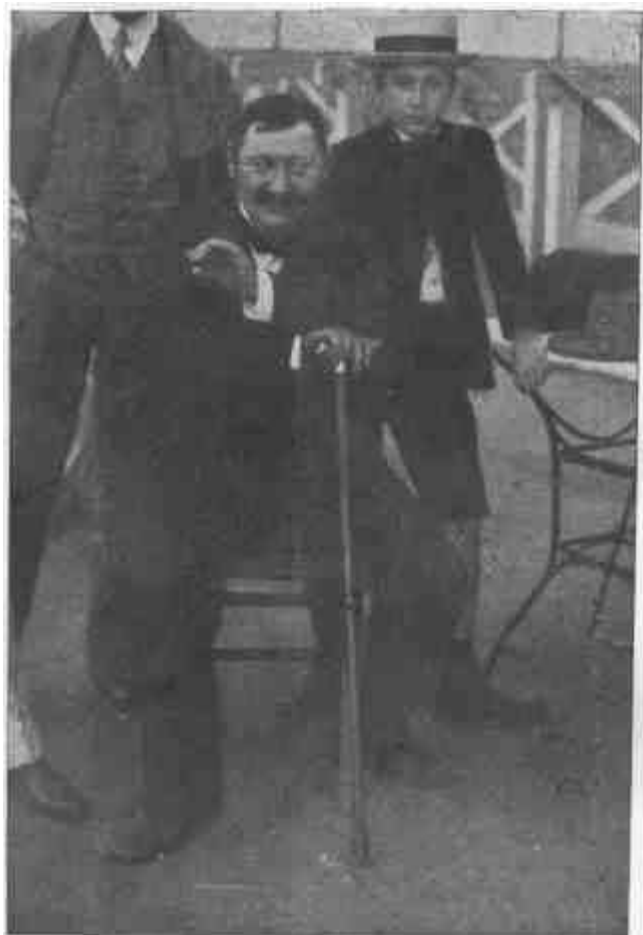
ligeti nyaralások. A szomszédságunkban egy öreg svábnak, Krausz bácsinak volt egy kis sárga festett csézaszerű kocsija és hozzá egy sárgaszőrű kis öreg lovackája. Krausz bácsi is már őszülőben levő emberke volt és a bajusza féloldalt szintén sárgás. Amellett Krausz bácsi sánta is volt és a sok bakon üléstől meglehetősen pocakos. Ez a díszes fogat jelent meg minden reggel 9 órakor a városligeti nyaraló kapuja előtt, ahol Krausz bácsi nagyot pattantott az ostorával és ezzel Jelezte, hogy rendelkezésre áll, de bizony, ha nem volt az uramnak tárgyalása, vagy nem volt ülés a képviselőházban, akkor nem igen sietett igénybe venni Krausz bácsi alkalmatosságát. Ennek legjobban a Palkó nevű öreg lovacska örült, amely mindig holt fáradt volt és jól jött neki az ilyen kényszerű pihenés.

Ez a Krausz bácsi volt a kisfiam első szerelme. Akár bement az apja 9 órakor a városba, akár nem, ő mindenesetre indulásig a bakon ült, fogta a gyeplőt és szabad volt neki néhányat ráruhintani az öreg Palkóra. Este 7-ig volt így a Krausz bácsi szolgálatban, akkor 9-ig szabadságot kapott, 9 órakor köteles volt még bennünket valahová elszállítani, ahol azután elengedtük. Amit ebben az időben az uram odahaza töltött napközben, az volt a gyermeké. Sokszor órákig mászkált négykézláb a kertben, hátán a gyermekkel és bizony gyakran volt az a csodálkozó érzésem, hogy az én 34 esztendősem, a Terézváros képviselője, pártelnök, országos hírvé publicista és híres ügyvéd, éppen olyan komolyan lovacskazik, mint a hátán ülő kisfia.

Ez volt a játék. De az élet nagyon komoly és fáradságos kezdett lenni. Az uram semmit sem engedett abból az izgalomból, amellyel eddig a Városháza ügyeivel foglalkozott. Halmos János volt a polgármester, Márkus József a főpolgármester és Waszilievecs az alpolgármester, akikkel nagy terveket kovácsoltak Budapest naggyátételére. E mel-

lett most már itt volt a törvényhozás, ahol szintén komolyan akarta a kötelességét teljesíteni. Szerelmes gondolata volt Budapestből kertvárost létesíteni. Mindezek tetejében ügyvéd is volt, akinek a mások ügyében-bajában kellett a fejét törnie és szaladgálnia. Elgondolható, hogy mint férjnek és mint családapának nem nagyon sok ideje maradt Mert ha a feleségét, hogy közkeletű szót használjak, néha-napján talán meg is csalta, de a kötelességét sohase csalta meg, ennek valódi szerelmese volt. De örök igaz szerelme különösen a Terézváros volt mindig. Szerette az egész fővárost, de ez a városrész valósággal a gyengéje volt. Még elképzelni se tudta volna, hogy a fővárosnak valamelyik másik kerületében lakják. Annyira a szívéhez volt növe ez a kerület, hogy azt igazán nem is lehet más szóval kellőképpen jellemezni, mintha azt mondja az ember, hogy szerelmese volt ennek a városrésznek.

A képviselőválasztás utáni esztendőben országos politikai körútra indult az uram. Megalakította a demokrata pártot Kolozsvárott, Nagyváradon, Temesvárott, Mezőtúron, Pozsonyban és Sopronban. A legtöbb vasárnapját vidéken töltötte, ahol mindennél nagy ünnepek között fogadták. Ha nem volt ilyen politikai utazása, olyankor eleget tjtett egy-egy meghívásnak, amelyben felolvasásokra invitálták. Egy ilyen felolvasása alkalmából, amelyet Debrecenben tartott, keletkezett az első nagy politikai kellemetlensége. A történelmi középosztályról beszélt és kifogásolta, hogy az iskolákban a nyers testi erők adorálására tanítják a gyermekeket és a fogai között holttestet táncoltató Kinizsit állítják oda az ifjúságnak példaképül, holott a magyar történelemnek annyi szellemi és lelki hőroza van, akiket ideálul lehetne állítani az ifjúság elé. Egy ottani lap szerkesztője, ha jól emlékszem, Móricznak hívták, az egész előadást és annak tendenciáját



VÁZSONYI VILMOS, JÁNOS FIÁVAL

kiforgatva azt írta az uramról, hogy megtámadta a történelmi középosztályt és kultúrbestiáknak nevezte annak tagjait. Ebből persze egy szó sem volt igaz, de politikai ellenfeleinek, a néppártnak az orgánuma, az »Alkotmány« kapott az eseten, mert úgy látta, hogy a fiatal zsidó ügyvéddel, akiben már látták a veszedelmes ellenfelet, ezúttal le lehet számolni. Éles támadás jelent meg az uram ellen és a néppártiak elhatározták, hogyha a parlamentbe legközelebb be fog jönni, nemcsak, hogy szóhoz nem engedik, de valami módon inzultálni fogják.

Drága jó öreg barátunk, a kuruc magyar Olay Lajos, a józsefvárosi demokrata kör elnöke, hosszú ideig képviselő, kora reggel eljött hozzánk és könyörögve kérte az uramat, hogy ne menjen be a parlamentbe, mert különösen az akkor nagyon harcias Rakovszky István, számtalan affér hőse, nagyban feni rá a fogait és minden áron nagy botrányt akarnak rendezni ebből az alkalomból. Kérte az uramat, hogy mivel minden csoda három napig tart, egy ideig ne menjen be a Házba, közben majd a dolog elalszik, új események jönnek, ez a dolog elveszti aktualitását és akkor nyugodtan folytathatja az uram, ahol most elhagyta.

Drága jó uram fel és alá járt a szobában, tépegette a bajuszát, szótalan volt és hatalmas harcot vívott önmagával, mert érezte, hogy mindent kockára tesz, ha most meghátrál és nem is fért össze az ő mentalitásával, hogy megretiráljon. Én is ott ültem és láttam, hogy mi megy végbe a lelkében. Rettenetesen sajnáltam, de éreztem, tisztán láttam, hogy itt most cselekedni kell. Kisurrantam tehát a szobából és azt mondtam a szobalánynak, hogy szaladjon és hozzon egy kocsit. Azután mintha semmi sem történt volna, visszajöttem, leültem előbbi helyemre és tovább hallgattam jóakarató kedves öreg barátunk kapacitációját.

Kisvártatva bejött a leány és jelentette: »Itt a kocsi«. Az uram kérdő pillantással nézett rám, hogy mit jelentsen ez? Én elértettem a kérdést és azt feleltem rá:

– Én úgy érzem, hogy az én uramnak bármi történjék is, be kell mennie a parlamentbe és meg kell ott állnia a helyét. Ne mondhasa soha senki, hogy gyáván megretirált.

Az uram megkönnyebbülten fellélegzett és azt mondta:

– A feleségemnek van igaza. Ha akármilyen lesz is, be kell mennem a házba. Hogy jövök én ahhoz, hogy amiért egy rosszhiszemű fickó elferdítve közli a beszédemet, ezért egy életen keresztül lakoljak. Én állom a következményeket.

Sok mindent mondhattak az ellenségei, de azt, hogy gyáva lett volna, soha.

Megcsókolt, vette a kalapját és azt mondta:

– Gyere öreg Lajos, menjünk be együtt.

Eddig hős voltam, de most, mióta eltávoztak, leírhatatlan félelem szorította össze a szívemet. Nem tudtam elgondolni, hogy vajjon most mi lesz. He-lyesen tanácsoltam-e, vagy valami végzetesen helytelent cselekedtem. Kinos órákat álltam ki, amíg hazajött. Végre nyílt az ajtó, bejött az uram és mosolygott. Tudtam, hogy ez a mosoly már azt jelenti, hogy nem történt hiba és megkönnyebbültem. Az uram azután elmondotta, hogy amikor belépett a Házba, mint a kopók a vadra, úgy estek rá vicsorgó fogakkal. De ő megállt, keresztbetett karokkal, nem is a helyén, hanem a Ház közepén és ezt kiáltottál oda a reá acsarkodó társaságnak:

– A »Kulturbestia« cikk hamisítás és rágalom. Amit én mondtam, azért helytálló.

És aztán röviden elmesélte, hogy mit mondott:

– Aki ebben kivetni valót talál – mondotta – ám jöjjön, itt vagyok egyedül. Nincs a Házban semmiféle elvtársam, kövezzenek meg!

Annyira imponált a magaviselete, mint ahogy a bátorság mindig imponál az embereknek. Elhallgattak, elődalogtak és csend lett.

Az én első politikai tanácsadásom tehát nagyon jól sikerült. Büszke és boldog voltam, hogy pipogya asszonyi módra nem beszéltem le az uramat, hanem inkább rábeszéltem, hogy álljon helyt a veszedelemben. Nem is felejtette el ezt nekem az uram soha. A későbbi esztendőkből számtalanszor visszatért erre a témára, és ilyenkor mindig az ő hamiskás, elismerő mosolyával nézett rám, mert tudta, hogy ez nekem jólesik.

Amikor az uram egy kicsit belemelegedett a képviselőségbe, elkezdődött a demokrata párt vidéki szervezése. Ezekkel a vidéki alakulásokkal azonban mindig több volt a munka, mint a siker. Folyton pénz és pénz kellett volna a fennállásukhoz, de bizony pénz az nem igen volt. A mezőtúri kör elnöke, dr. Bencsik László ügyvéd a legkiválóbb és legderekabb emberek egyike volt, akit csak valaha láttam, de szegény, mint a templom egere. Az ő lelkesedése nem volt elegendő a kör fenntartására, tehát hamarosan meg is halt a kör.

XXI.

POLITIKA, FOLYTON POLITIKA!

Sopronban eleinte Kasics Péter nyűg. min. tanácsos járt le az uram helyett, hogy a demokrata pártot megalakítsa. Lelkesedett az ügyért, nagy intelligenciájú ember volt, kiváló szónok, de a szervező tehetség hiányzott belőle. Később itt Zsombor Géza vette át a párt vezetését, amely olyan szépen fejlődött, hogy kilátás volt hamarosan egy választási sikerre.

Temesvárott a koalíció idején az ottani katólikus kör elnökét, Krémér Józsefet jelöltük demokrata párti programmal. Ellenjelöltje az akkori házelnök Návay Lajos volt. Krémer valami 20 szavazattal maradt kisebbségben, dacára a hatalmas kormánypárti terrornak. Pozsonyban is többször lent járt az uram, sőt ott egyszer az osztrák-magyar mézárosok tartottak nagygyűlést, amelynek ő volt az ünnepi szónoka. Nemesak magyar, de német beszédet is mondott és az utóbbival talán még nagyobb sikert ért el, mint a magyar szónoklatával. Ha német újságba cikket irt, azt is mindig eredeti nyelven írta, sohasem kellett magyarból németre fordítani a cikkeit.

Kolozsvárott Deáky Albert volt a párt elnöke és Várady Aurél a finom tollú erdélyi úr az al-elnöke. Harminc esztendő után találkoztam Várady Auréllal és könybelábbadt a szeme, amikor »az én uram« nevét kiejtette. Milyen idealista emberek voltak valamennyien!

Így járt folytonosan városról-városra és ter-

jesztette a demokrata eszméket, abban a hiszemben, hogy végül mégis csak megtalálja majd a kontaktust a főváros és a vidék közt. Ez a feltevése azonban nem vált valóra és ennek folytán a vidéki körök egyenként feloszlottak. A nagy munka meddőségében nagy része van annak, hogy az uram ebben a munkában úgyszólván teljesen magára volt hagyatva. Az ő lelkét tiszta idealizmus fűtötte, de kevés ilyen embere volt, aki segíthetett volna neki a munkában és aki az idejét és erejét oly önzetlenül tudta volna a nagy cél érdekében feláldozni, mint ő. A mai viszonyokhoz képest akkor gyerekjáték volt a megélhetés, de az emberek akkor is materialisták voltak, nem volt kedvük kézzel fogható ellenérték nélkül vidékre utazgatni. Erre csak akkor voltak hajlandók, ha azt gondolták, hogy onnan mindjárt mandátumot hozhatnak magukkal. 1904 november havában volt a képviselőházban a híres zsebkendőlobogtató jelenet, amikor a miniszterelnök, Tisza István intésére Berezel Dezső a Ház elnöke, zsebkendőjének elő rántásával jelezte az obstrukció tomboló lármájában a kormánypártnak, hogy álljanak fel szavazni. Ekkor történt, hogy az elkeseredett ellenzék összetörte az elnöki széket, a padokat, szétdobálta az iratokat és a tentatortókat röpítette azok után, akik az elkeseredés okozói voltak. Az uram, amikor ebédre hazajött, magából kikelve mesélte el, hogy a Házban milyen jelenetek voltak, ő ezekben nem vett részt, nem tört, nem zúzott, se nem dobált, mert elítélte, hogy az ellenzék ilyen módon akarja a jogait érvényesíteni. Az ő elve az volt, soha se rombolni, mert az könnyű, hanem mindig csak alkotni, mert az nehéz. Azt mondta, hogy a parlamentben vagy beszéddel lehet az igazat kiverelkedni, vagy sehogy: törni, zúzni, ő nem hajlandó, mert az sohase parlamentáris. De a mellényzsebéből kivett egy nagyon szépen faragott gombszerű kis cirádát, amelyet fel-

emelt az elnöki emelvény romjai közül, ezt emlékebe akarta magának eltenni. Én elvettem tőle, bevittem az ékszerészhez, ezüstbe foglaltattam és rávésettem az 1904 november 18-i dátumot. Karácsonyi ajándéknak adtam az uramnak, aki akkor még óraláncot viselt és ezt ráakasztotta fityegőnek. Alig kezdődött meg januárban ismét az országgyűlés, Justh Gyula megpillantotta ezt a jout-jout és elkérte tőle. Mikor hazajött és elmondotta, hogy a kis történelmi ereklyét Justh Gyulának ajándékozta, nagyon megharagudtam, mert én kelletténél nagyobb jelentőséget tulajdonítottam ennek a kis semmiségnek, és mint történelmi ereklyét, a fiam számára akartam megőrizni. Mikor szemrehányást tettem érte az uramnak, levette az óraláncát és kijelentette, hogy azt se viseli többé, mert ha egy szép napon az fog valakinek megtetszeni és elkéri tőle, ő azt is oda fogja adni, mert ő nem tud nemet mondani. Attól kezdve az óráját csak úgy hordta szabadon a mellényzsebében, ahonnan havonta átlag négyszer kiesett és többet volt javításban, mint a zsebében.

Nála egyébként nem is volt valami sok értelme, hogy óra legyen a zsebében, mert a legritkább esetben fordult elő, hogy ő kivette volna az idő megállapítása végett, ő ebédelni se azért jött haza, mert már ebédidő volt, hanem mert a dolog természeténél fogva úgy alakult a helyzet, hogy egyszer elérkezik az ebédelés ideje. Az bizonyos, hogy akármilyen társaságban volt, ő volt a legutolsó, aki ebédelni ment. Ennek folytán nálunk az ebédidő még körülbelül se volt előre meghatározható. Az órának önála egyéb szerepe volt. Ha hirtelen méregbe jött, benyúlt a zsebébe, kivette az óráját és a földhöz csapta. Amikor izgalmas időket élt, annak az óra itta meg a levét A Polónyi-Lengyel-pör ideje alatt legalább hat-szor vitte el Lengyel Zoltán az órát az óráshoz.

Ha a dolgok nem mentek úgy, ahogyan ő azt szeretette volna, az óra máris repült. Ez ő nála annyi volt, mintha valami személytelen egyént megütött volna. Mindig azt is mondta, hogy az óra az egy kis gépember. A ketyegése olyan, mintha beszélné és nagyon sokat tud mondani annak, aki érti a szavát. Mindig szándékában is volt egy óragyűjteményt beszerezni, mert imádta a régi és új konstrukciójú órákat, különösen a különféle hangon ütő és zenélő órákat. Egyidőben volt is már szép számban zsebóránk és falióránk, de sajnos az emigrációnk idején a legszebb darabokat el kellett adnom, hogy a külföldi tartózkodás óriási költségeit fedezni tudjuk. Nehéz szívvel vált meg tőlük, különösen egytől, egy gyönyörű zománcórától, melyet kedves jó barátjától, Húvös Józseftől kapott egyik születésnapjára emlékül, hát még mennyire fájtnak neki, hogy egy gyönyörű boule óránkat és két Mária Terézia korabeli zenélőóránkat is el müsszajt adni.

A parlamenti nagy esemény után a Hungária-szállodában gyűlt össze az ellenzék, ahol elhatározták a vezérlő bizottság megalakítását és ebben a vezérlő bizottságban, amelyben Apponyi Albert gróffal együtt az ország legjelentősebb férfiai vettek részt, az uram is benne volt. Tehát már 36 éves korában az ország első politikusai között foglalt helyet tisztán a zsenialitása alapján, melynél fogva ebben a bizottságban nagy és döntő szerepet is játszott. Itt kezdődött a barátsága előbbi dühös ellenfelével, Rakovszky Istvánnal. Ez a barátság, mely mindegyre őszintébb lett, fennállott egész életén keresztül.

Ebben az időben történt, hogy báró Bánffy Dezső, volt miniszterelnök, aki akkor szintén félig-meddig ellenzéki politikus volt, szeretett volna valami olyan platformot találni, hogy valahogyan ő is együtt lehessen az ellenzékkel és ennek a meg-

beszélése céljából egy ízben feljött hozzánk látogatóba. Gyönyörű világos szürke magas cilinderét az alá a szék alá tette, amelyen ült. Az uramnak akkoriban az volt a szokása, hogy minden nevezetesebb egyénnek, aki hozzánk látogatóba jött, bemutatta a fiát. Ekkor is kézenfogva bevezette a gyermeket, akinek illedelmesen be kellett mutatkoznia és aki azután egy ideig ott maradt, hogy jól bevésse emlékezetébe a közéletnek azt a nagy alakját, akivel, mint kis gyermek, apja házában megismerkedett. Mi természetesen belemelegedve a beszélgetésbe, rövid idő múlva elfeledkeztünk a gyermekről és nem vettük észre, amikor kiment. Később, amikor Bánffy búcsúzni akart, keresi a cilinderét, de bizony azt nem találtuk sehol. Végül az uramnak eszébe jutott, hogy talán a gyermek bevihette a szobájába. És csakugyan, amikor utána mentünk a gyerekszobába, ő már ott nagyban játszott a szürke cilinderrel, amelyet vasúti kupénak használt, és két bohócát utaztatta benne. Bánffy mosolyogva mondta:

– Látszik, hogy politikus gyermeke. A miniszterelnök fejét Dummer Augusztinak tekintette.

Sokszor jött még azután Bánffy Dezső hozzánk, de ezentúl óvatosabb volt, a cilinderét nem tette többé a szék alá, hanem mindig az asztalra rakta. Mégis egyszer újból elcsente a fiam ezt a nevezetes cilindert, amelyet ezúttal ólomkatonáival rakott tele.

— Kisfiam, mit csinálsz a kalappommal? Kérdezte tőle Bánffy, amikor bementünk a gyerekszobába.

— Bácsi kérem, én választást játszom, – felelte Janika, – de nem akarják kiabálni, hogy éljen Vázsonyi, azért a csúnya katonákat bedugtam a dűtyiba. Ügye jól tettem?

Mire az uram odafordult Bánffyhoz és azt mondta:

– Most láthatod a híres Bánffy-féle választást a Vázsonyi gyerekszobájában.

Bánffy erre elkomolyodva felelte:

– Legyen csak egyszer hatalom a kezében, majd meglátod, hogy nem lehet mindig úgy cselekedni, ahogy az ember azt az érzésével jónak látná. A hatalom nagy úr, bánni kell vele tudni és néha az ember ép az ellenkezőjét cselekszi annak, amit cselekedni szeretne.

Kiszedtük a katonákat a cilinderből, amelyet átadtunk Bánffynak, aki azt mondotta:

– Ha ezentúl ide jövök, ha elveimet nem is, de a cilinderemet a fogasra akasztom, mert mégse járja, hogy egyszer cirkuszt, másszor választást játszék vele a fiad.

Sok-sok év múlva, talán 1912-ben Bánffyékkel együtt nyaraltunk a Margit-szigeten és Bánffy sokszor felemlítette humorosan a cylinder-eseteket. Nagyon szerette a fiúkat és engem még ma is jó érzéssel tölt el annak az emléke, hogy ezzel az igazán nagyon kedves magyar úrral együtt tölthettem egy szép békebeli nyarat. Az ő nagyon kedves szép kislánya és az én fiam előadást rendeztek számunkra ott kint a szigeten és mi közös boldogsággal gyönyörködtünk a gyermekekben.

Öt nyáron keresztül nyaraltunk egymás után a szigeten, kedves emberek társaságában. Márkus Jenőék, Bródy Sándor, Váry Albert, Jeszenszkyék, Molnár Fefetic, Deutsch Lajos és még több más szeretetreméltó család és ismerős képezte a társaságunkat. A sziget egész nap olyan volt, mint valami elvarázsolt tündérgert. A férfiak reggelenként bementek a dolgukra a városba, csak mi asszonyok maradtunk odakint. A hotelnek nem volt hallja, hanem ott voltak a hotel előtt a gyönyörű nagy platánok, azok alatt ültünk kézimunkáinkkal régimódiasan és a gyermekeink ott játszadoztak előttünk a réten. Az egész társaság egyetlen nagy

családot alkotott. Az uram odahaza ebédelt a városban, ahová egyszer egy héten én is belátogatam körülnézni a háztartásban. Este 7 órakor jött ki csak az uram, de sohase egyedül. Éppen úgy hozta magával az esti társaságot, mint ahogy bent a városban szokta. Ő heteken keresztül ugyanazt a vacsorát étté: süllőt rostton és paszírozott roquefort sajtot. Hosszú asztalunknál a jókedv dominált. Az uram tartotta szóval a társaságot és néha éjfélig is elültünk az asztal mellett. Azután lementünk a fürdőház elé és ott nagy szavalóverseny kezdődött. Az uram szavalt magyar és német költeményeket, csodálatosan szép páthosszal. Heinét, Börnét, Petőfit, Vajda Jánost, aki kedvenc költője volt, a modernek közül később Babitsot. Márkus Jenő furulyázott hozzá, amihez különös képessége volt, úgyhogy majdnem úgy hangzott az egész, mintha megzenésített költemények volnának. Fölöttünk a hold világított, millió csillag ragyogott, lent a fűben szentjános bogárcák fényletek és tücskök ciripeltek. Nincs az a Reinhardt rendezés, amely ezeknél a szigeti estéknél szebbet tudott volna produkálni. Közben röpködtek Molnár Ferenc kacagtató mondásai és Vary Albert, későbbi koronaügyész és képviselő nyugodt és higgadt kritikái.

Éjjelről-éjjelre két órára járt már az idő, amikor elhatároztuk, hogy le is kellene feküdni, már t. i. mi. Mert az uram sohasem akart lefeküdni, sohase volt álmos és sohasem volt fáradt.

A boldogság netovábbja volt, ha megtörtént, hogy néha délelőtt is kint maradhatott. De vasárnap délután sohasem akart a szigeten maradni. Ilyenkor a kirándulók ellepték a szigetet és túl nagy volt neki a nyüzsgés és a forgalom. Ilyenkor a drága jó Hűvös papa elküldte egyik autóját és mi kirándulásra mentünk a környékre. Hol Piliscsabára Melly Béláékhoz, hol Máriabesnyőre Bódy

Tivadarokhoz, Pécelre Bárczy Istvánéhoz, vagy Tápiósápra Malonyai Dezsőékhez. Szóval minden vasárnapra más volt a program, amelynek az uram már előre örült, mert odakint a falun dalolt, jókedvű volt, játszott a gyermekekkel, elfelejtette a politikát, elfelejtett minden komoly dolgot és nyárs-polgár módjára élvezte a vasárnapot. Indulás előtt mindig kioktatta a sofört, hogy egész lassú tempóban menjen. Egyetlen hely, mondotta, ahol pontosan meg kell jelennem, a bíróság, mert ott a felemért kell helyt állnom, ott megfizetnek azért, hogy megjelenek, ott pontosnak kell lennem. Különben nekem soha semmi nem sürgös és néhány perc nem számít.

Szerény ember volt ő és igénytelen. Neki a lakásban is csak az volt a fontos, hogy legyen egy kanapé. Ez volt az ő tartózkodási helye, ő sohase ült, mint más ember, hanem török módra maga alá húzva a lábait, félig ült és félig feküdt a kanapén és bárki lett légyen is a vendégünk, ezen a pozitúrán nem változtatott. Még egy igénye volt: a fürdőkád. Szerencsétlennek érezte magát, ha egy napon nem fürödhetett.

1914-ben, a háború kitörésekor nyaraltunk utoljára a szigeten. Többé azután nem mentünk ki, Lendvay uccai házacskánk körül volt egy kis kert, Ka nem utazgattunk, akkor itt tartózkodtunk, a nyaralásokat feladtuk. A sziget is egészen más közönséget kapott, a mi társaságunk szanaszét oszlott, hogy soha többé össze ne találkozzék. A sziget már csak boldog szép ifjúságunk emlékének szent helye volt a számunkra.

XXII.

ÚJ OTTHON, RÉGI ÉLET.

Időközben elköltözködtünk az Eötvös utcai primitív lakásunkból.

Én első perctől kezdve azon dolgoztam, hogy ebből az ódivatú házból és sötét, rossz beosztású lakásból kikerüljek. De az uram a megszokás embere volt és mivel akkor már a szüleivel néhány éven keresztül ebben a házban, ebben a lakásban lakott, nem tudta elképzelni, hogy megszüntesse előbbi életmódját és más lakásba hurcolkodjék. Már nem is mertem neki szólni, de annál szilárdabb elhatározásom volt, hogy egészségesebb lakásba költözzünk kis gyermekünkkel. Végül, amikor 1903-ban a Teréz körúton találtam megfelelő lakást, felvettem anélkül, hogy az uramnak szóltam volna, mert nem is mertem volna neki megmondani, hogy a második emeleten lesz a lakásunk. De végül is közeledett a költözködés ideje és kénytelen voltam bevallani a bűnömet, de akkor is csak annyit mertem elmondani, hogy a mostani lakásunk közvetlen közelében, a Teréz körútra fogunk költözködni, egy sokkal szebb, kényelmesebb és barátságosabb lakásba. Azt, hogy a második emeleten fogunk lakni és hogy nincsen lift a házban, nem volt bátorságom neki megmondani.

Költözködésünk reggelén végre meg kellett mondanom, hogy ha a parlamentből hazajön, akkor már az új lakásban leszünk és hogy jöjjön a második emeletre, mert bizony a lakásunk ilyen szép magasan fekszik. Kínokat álltam ki, míg ezt kinyögtem

előtte és egész nap lelt a hideg, hogy mi lesz, ha haza jön erre a második emeletre. Aznap azonban véletlenül és váratlanul nagy szenzáció volt a házban, mert Dienes Márton és Papp Zoltán akkor tették le a Ház asztalára a híres Szapáry-féle megvesztegetési pénzt. 1903 július 29-én volt, Khuen gróf miniszterelnöksége alatt a híres nagy obstrukció idejében, hogy Szapáry László 10.000 koronát adott Dienes Mártonnak, hogy ő és Papp Zoltán ne szerepeljenek többé az obstrukcióban. Ők ezt a pénzt aznap a Ház asztalára tették és ebből kifolyólag egész késő éjjelig botrányos ülés volt. Khuen gróf néhány nap múlva beadta lemondását.

Egész nap nagy munkával elfoglalva, estére holt fáradtan kerültem az ágyba, de aludni nem tudtam, mert ismétlem, valósággal reszkettem a félelemtől, hogy milyen keserű szemrehányásokkal fog az uram illetni, ha hazajön a két emeletért. Végre hallom a nagy csöngetést és dörömbölést, szaladtam ki elébe, közbe a szobalány már nyitotta az ajtót és az uram ezekkel a szavakkal jött be az új lakásunkba:

– Nem is hittem, hogy ilyen alacsony lehet két emelet. (Pedig véletlenül abnormálisan magas emeletek voltak, mert a földszinten kávéház volt és ezáltal az emeletek magasabbak.) Mentem mendégéltem és mivel több lépcső nem volt, kopogtam, úgy amint mondtad a második ajtónál. Egy német hang kérdezte tőlem: »Wer da?« Mire gondoltam, magamban, ejnye, de furcsa! Hát a feleségem az én távollétemben, éjszakának idején ilyen durva hangú német embereket fogad a lakásban. És azt feleltem: »Mi az, hogy wer da? Vázsonyi!« Ekkor kinyílt az ajtó, ott állt egy magas termetű úriember puskával a kezében és azt mondotta: »Úgy látszik, tévedni tetszett, mert ez már a harmadik emelet, ön pedig a másodikon lakik, alát-

tunk.« No látod, hiába rettegtél a második emelettől, mert ha több lépcső lett volna, felmentem volna akkor is végig és meg sem éreztem volna. Most már nincsen okod többé félni, mert kiálltam a tűzpróbát.

Közben bementünk a lakásba és így hajnal tájba még végigvezettem az összes szobákon. El volt ragadtatva az otthonától. Belátta, hogy mennyivel jobb cserét csináltunk, de még ő tett nekem szemrehányást, hogy miért vártunk öt esztendeig, hisz most látja csak, hogy milyen különbség van lakás és lakás között. Hát még másnap, mikor reggel a hálószobába besütött a nap és nem törtetett senki a szobán keresztül, hanem szép csendben és nyugodtan alhatott, ameddig kedve tartotta, akkor látta csak, hogy tulajdonképpen most kezdődik az életünk. Nem volt ez a lakás valami luxuslakás, nagyon távol volt ettől. Csak kényelmes beosztása volt, szép nagy szobái és besütött a nap, amelyet annyira szeretett és amit öt esztendeig nélkülözött. Most ezentúl még jobban ragaszkodott Budapesthez, úgyhogy valóságos feladat volt őt rávenni, ha valahova el kellett utaznia,

Pedig erre hamarosan sor került. 1903 telén súlyos gégekaturrust kapott és orvosi tanácsra okvetlen délvidékre kellett utazni. Szilveszter előtti napon indultunk útnak a Déli vasúton egyenesen Bózenig. Útközben óriási hófúvás keletkezett, úgyhogy két hóeke ment előttünk, a fűtőtestek befagytak és mi a csontfagyasztó hidegben plédék közzé burkolva gubbasztottunk a fűtetlen kupében és el nem tudtuk képzelni, mi lesz a sorsunk, ha ez még sokáig tart és nem tudunk Bózenig eljutni. Hat órai késéssel, délelőtt helyett már esefelé érkeztünk meg végre Bózenbe, ahol a Hotel zum Greif című szállodában szálltunk meg. Siettünk átöltözködni, mert a szálloda igazgatója be-

jelentette, hogy Szilveszter este lévén, meggyújtják a karácsonyfát és nagy ünnepséget rendeznek, amelyen nekünk is részt kell vennünk. Amikor leértünk, azon vettük magunkat észre, hogy a másik teremben pompás katonazenekar játsza a legszebb magyar nótákat. Természetesen nyomban bementünk oda és örömmel láttuk, hogy a molinári ezred zenekara játsza ott a szép dalokat. Egyszerre csak rá nézek az uramra, ő meg énrám: mind a kettőnk szeme könnybe lábadva és mind a ketten egyszerre kérjük egymástól: »Mit csinálhat most Janika?« A gyermekre gondoltunk mind a ketten, pedig jó helyen volt az édesanyám gondjaira bízva, aki távollétünk idejére feljött bennünket a gyermeknél helyettesíteni. Leültünk a zenekar közelében egy asztalhoz és ott búslakodtunk kettesben.

Egyszerre csak egy fiatal pár lép hozzánk és a férfi bemutatkozik, hogy ő is budapesti ügyvéd és nászúton van a feleségével. Rózsaszín arcú, szép kis asszonyka volt, össze-vissza három napja férjnél és olyan félénken, zavartan nézett, mint egy megriadt özike, de látszott rajta az öröm, hogy végre van valaki az urán kívül is, akivel szót válthat. De mi is megörültünk nekik, mert hazakalandozó szomorú gondolatainkat elűzte az üde fiatal pár csevegése. Most már jól esett figyelni a katona banda zenéjét, akik gyönyörűen játsszák az akkori legnépszerűbb dalt: »Minek a szőke én nekem, mikor én a barnát szeretem«.

Másnap azután kimentünk Bózen-Grízbe, hogy talán ott már napsütést kapunk. Napsütés helyett toronymagasságú hóhalmokat láttunk, amelyek még ezen a vidéken is ritkaságszámba mentek. Végül is beláttuk, hogy ha gyógyulást akarunk az uram hangszálaira keresni, akkor délebbre kell mennünk. Elmentünk tehát Gardonéba, de ott se találtuk meg, amit kerestünk: az egész Garda-tó be volt havazva. Az idő olyan rossz volt, mint ná-

lünk rideg március eleji napokban. Most már elhatároztuk, hogy nem aprózunk tovább, hanem utazunk, meg se állunk San-Remoig, ott már majd bizonyára melegeget találunk.

Három napot töltöttünk Milánóban és azután mentünk tovább Génua felé. Amint Génuaiba megérkezve a Hotel de la Vilié-ben kimentünk a balkonra, egyszeriben mind a ketten kacagni kezdtünk, mert tényleg meg volt a kék ég és meg volt a ragyogó nap. Az uram azonnal felvette fehér tennisz-nadrágját, kék kabátját, én is fehér ruhába öltöztem és mint két jókedvű gyermek, mentünk le a Giardino Publicoba. El voltunk ragadtatva, hogy egyszerre ilyen tavaszba jutottunk és az uram, akinek fátyolozott volt a hangja, boldogan mondotta:

– Hidd el, ha csak két hétig tudom egyfolytában azt a napsütést élvezni, akkor bizonyosan meg is gyógyulok. – És úgy kacagott, mintha övé lenne a világ.

Genuából két nap után San Remóba utaztunk, ahol egy szép napon látogatónk érkezett: Terézvárosi polgár, demokrata, aki az esküvőnkön is jelen volt és a Radocza-féle választásnál, mint az uram egyik főkortese működött. Hazulról értesült, hogy itt vagyunk, ő pedig abban az időben Monte Carlóban töltötte a telet, vagyis a Kaszinóban, átjött tehát hozzánk, nemcsak azért, hogy meglátogasson, hanem, hogy magával vigyen bennünket a francia Riviérára. Azt mondta, meglássák, odaát még a nap is szebb, a tenger is szebb és ami a fő, a nők is szebbek. Nem hagyott békén, muszáj volt átmenni Monte Carlóba.

Istenem, milyen szép világ is volt akkor! Az útlevelet csak hírből ismertük, a vízumot még hírből se. Egyik percről a másikra lehetett útra kelni idegen országokba, nem kellett azon töprengeni, hogy lejárt-e az útlevél és megvan-e a vízum? Az



VÁZSONYI VILMOSNÉ, JÁNOS FIÁVAL

uramnak előítélete volt, mert mindig azt mondta, hogy ő úgy képzei Monte Carlót, mint ahol csak kétféle ember tartózkodhatik. Nagyon gazdag emberek, akik nem dolgoznak, hanem csak a vagyonukból élnek és így mindegy nekik, hogy hol vannak és kalandorok, akik ott hajszolják a szerencséjüket a játékasztalok körül. Szerinte másféle embernek ott nincsen keresnivalója. Mégis mikor oda kerültünk, el volt ragadtatva monaco fejedelemség szépségétől. A mi szempontunkból a fekvése is megfelelő volt. Az egész gyönyörűséges földi paradicsom. Az uramnak nem volt egy percnyi nyugta, sem türelme. Ebéd után már nézte a menetrendeket, mert mindent látni akart és mindent kikapasztalni. Minden nap más és más kirándulásokat tettünk. Valamennyi közül Cap Martin tetszett az uramnak legjobban.

Egy délután azt mondta, hogy lemegy a borbélyhoz, oda majd jöjjelek utána, ismét átmegyünk Cap Martinba. Amint eltávozott, rögtön rendbe hoztam magam és siettem, nehogy várakoznia kelljen reám. Néhány pillanat múlva azonban már vissza volt. Anélkül, hogy föltekintettem volna, csodálkozva kérdeztem, miért nem borotválkozott meg? Erre azt felelte:

— Hát nem veszed észre, hogy milyen szép vagyok? Csak azért siettem vissza, hogy megmondjam neked, ha igyekezel, még be tudsz csomagolni, mert a vonat csak egy jó óra múlva indul.

— De minek csomagolnék? — kérdeztem. — Minek kell kiránduláshoz csomagolni?

— Ugyan, szó sincs kirándulásról, amíg a fodrász az arcomat kapirgálta, olyan honvágy fogott el, hogy nem tudok tovább maradni. Kérlek ne is mondj ellent, ne igyekezz kapacitálni, hanem csomagolj és induljunk hazafelé.

Mivel már négy hetet kitöltöttünk és láttam az uram nagy vágyakozását, nem is ellenkeztem vele

tovább, hanem csomagoltam és egy óra múlva tényleg már repültünk vissza az ő leghűbb szerelméhez, Budapestre.

Ebben az évben kijutott nekünk a jóból, mert nyáron megint távol voltunk hazulról. Marienbadba utaztam, ahová az uramnak is utánam kellett jönnie. De megint csak úgy volt, ahogy szokott lenni, hogy az ő utazása folyton tovább és tovább húzódott, ami szenvedélyes reklamációkra szolgáltatott alapot. Ebben az időben írja nekem ezeket a sorokat:

»Elsején szabadságra megyek, nem járok be többé a laphoz, nem fogadok senkit és dolgozom idehaza. Vajha a fiam már érthetné írásaimat, nem ártana neki. Másképp látja a világot az, akinek az apja hat gyermeket nevelt fel 1200 forint évi jövedelemből, mint akinek az apja 14.000 forintból sem tud semmit, fájdalom, félretenni, Bródy Sándort szerettem volna meglátogatni, mielőtt útra kelek. Megérdemli tőlem. (Ebben az időben lett Bródy öngyilkos és szanatóriumban feküdt.) De félek, nem lesz rá időm, bár egy nap erre elegendő. Most pedig búcsúzom, mert itt ülnek a nyakamon és éppen ma érthetetlenül ideges vagyok. Alig tudok tollat fogni. Minden szűk, nagyon meleg van, a ruha rossz stb. Ismered ezt a félbolond állapotomat. Es,te újra cikkírás), valószínűleg az utolsó. Tegnap este kínok között írtam cikkemet. Már le akartam mondani, de nem volt senki, aki helyettesítsen. Az ember azonban olyan buta rabja a szokásnak, hogy telefirkáltam a lapokat és nyomtatásban meg se látszik, hogy fél észszel, félálomban dolgoztam. Leveledet megkaptam és fájdalommal láttam, hogy kedélyed nem nyugodt. Tudom, hogy ebben én is hibás va-

gyok és gondolatban gyakran kérek bocsánatot. Mit tehetek még? Csak ismételhetem, hogy igazán szeretlek, sőt nagyfa becsüllek és hála vagyok irántad. Mindent megérdemelsz tőlem és semmit se tagadtam meg tőled soha. Esdekelve kérek, légy nyugodtabb és derültebb kedélyű. Hagyj fel az előérzetekkel, az utóérzet is elég korán jelentkezik az életben. Leveledből drágasági bánatot olvasok ki. Most már se baj, ha egyszer ott vagy, ne légy szükesen, hanem kedved szerint, mert tudod, hogy gyűlölöm a pesti ember nyaralási módját, aki nélkülöz, csakhogy nyaralhasson. Ha a lakás rossz, cseréld ki jobbra, mert arra a négy hétre nem számít, ha 40-50 forinttal többbe vagy kevesebbe kerül a nyaralás. Én őszintén szólva, szeretem a fürdön a kényelmet. Elvem: inkább kényelemben izzadni, mint kellemetlenül nyaralni... Újra kérek, légy jókedvű, ne töprengj, keresd a társaságot, mert az jót tesz neked.«.

Azután tényleg eljött Marienbadba, ott töltött négy hetet és aztán engem még két hétre ott hagyva, megint hazajött. Itthon az a kellemetlen meglepetés várta, hogy egy elhalt újságíró barátja részére aláírt váltót kellett a Kereskedelmi Banknál kifizetnie. Ezek a váltók annak idejében inkább csak formaságok voltak, minden közgazdasági szakmában dolgozó újságírónak voltak a bankoknál váltói, amelyeknek bankszerűen kellett kiállítva lennie, vagyis kezesnek is kellett rajta szerepelnie, de egyébként a bank sohase követelte a beváltásokat. Most azonban az uram egy vezércikket irt a Pesti Hírlapba, amelynek címe »Róbert és Leó« volt és Zselánszky Róbert gróf és Lánczy Leó szerepeltek benne az agrárkapitalizmus és a fináncióke testvéri barátságáról szóló szatirikus fej-

tegetések kíséretében. A felelet az volt rá, hogy a Kereskedelmi Bank rögtön követelte a váltó kifizetését. Bármilyen nehezére esett is az uramnak, azonnal kifizette a tartozást, de viszont megfogadta, hogy soha többé váltót nem ír alá és ezt meg is tartotta élete fogytáig. Két esetben kérte őt meg két igazán jó barátja a váltó aláírásra és ő sajátjából adott kölcsönt, mert fogadalmát megszegni nem akarta.

Lánczy Leóval nem igen találkozott az életben, de amikor miniszter lett és néha be kellett mennie a főrendiházba, egy ilyen alkalommal Lánczy Leó megállította a főrendiház folyosóján, megfogta a kezét és bár ő már hosszú idő óta ki volt térve, ezt mondta az uramnak egészen elérzékenyülve:

– Mondd kérlek, nem szép dolog ez, hogy két ilyen zsidó fiú mint te meg én, a Weiszfeld és Landsberger, itt összetalálkozunk a főrendiház folyosóján és mind a ketten büszkék lehetünk arra, hogy önmagunknak köszönhetjük azt, amihez juttottunk.

Az uram csodálkozó szemekkel nézett rá és azt felelte:

– Nem hittem, hogy ilyen jó az emlékezőtehetséged. Azt hittem, régen elfelejtetted a származásodat, őszintén megmondom, bár tudom, hogy csak négyszemközt nyilatkozol így, mégis imponálsz nekem és nagyon tetszik ez az elérzékenyülésed.

Hazaérve ezt azonnal elmondotta és hozzátette, látod, ha Lánczy 15 évvel ezelőtt beszél velem így, sohasem született volna meg a »Róbert és Leó« cikk.

Ez is csak azt mutatja, hogy nem tudott az emberekre haragudni, csak o reá haragudtak a nagy fejűek, mert irigyelték az eszét és gyűlölték, mert bevehetetlen vár volt. Nem lehetett megvásárolni, pedig ők csak a megvásárolható egyéneket

szerették. Annál jobban imádta azonban a szegény ember a kisember. Tudom, látom, hogy az emléket még ma is imádják. Imádja a többség, mert fájdalom, szegény ember több van, mint gazdag. A nagyok mindig gonoszak voltak hozzá.

XXIII.

VÁLASZTÁSI EXTÁZIS KÉT NAP KÉT ÉJJEL.

De nagyon előreszaladtunk az eseményekben. Pedig a kocsi csak lassú tempóban gördül tovább. Vissza kell mennünk 1905-re, amikor ismét választások előtt álltunk. A koalíció áll szemben a Tiszaféle választásokkal, amelyek minden előbbit felülmutattak, erőszakoskodás és a választásokat befolyásoló egyéb eszközök és módszerek dolgában. Minden előbbit – mondtam. – Hej, mert azóta már egy kissé megváltozott a világ körülöttünk. Ami akkor non plus ultrája volt a választások befolyásolásának, az azóta majdnem a polgárok akarátának tiszta és szabad megnyilatkozásává dicsőült.

A Terézvárosban a kereskedelemügyi minisztert, Hieronymi Károlyt léptették fel az uram ellen. Hieronymi volt a kormány jelöltje Szatmáron is, ahol dr. Kelemen Samu ottani ügyvéd volt az ellenjelöltje, függetlenségi programmal. Mindkét helyen erős választási küzdelem folyt. A Terézvárosban heteken keresztül tartott a legszélsőségesebb korteskedés. Minden elképzelhető módon vásárolták a lelkeket. Csak úgy röpködtek az udvari tanácsosságok, a nemességek, a jó állások és végezetül, de nem utolsó sorban, a bankjegyek. Mindent elkövettek, hogy az uramat kibuktassák. Az egész város, de különösen a Terézváros a szó szoros értelemben alarmírozva volt heteken keresztül. Ekkor történt, hogy a mi kis fiúnk, aki ekkor 5 esztendő volt és életében először történt meg vele és talán utoljára is, hogy az édesapja ráütött, könnyes

szemekkel kifutott a szobából és az ajtóból dacosan visszakiabált: »Abcug Vázsonyi, éljen Hieronymi!« Amikor azt kérdeztük tőle, hogyan tehet ilyent, könnyelt szemecskéivel rámnézve, szepegeve felelte:

– Csak a jó emberre mondom, hogy éljen, aki engem megver, az rossz ember, annak abcug!

Egyízben az érsekucai iskola előtt, amely a választás helyisége is volt, úgy összeverekedtek az iskolából kijövő gyerekek a nagy választási harcban, hogy egy Hieronymi-párti kisfiút a kórházba kellett szállítani. Ha az uram kint sütkérezett a dunaparti korzón, a gyermekek mind köré sereglettek és boldogok voltak, hogy megsimogatta őket. Senki jobban ő nála nem tudott gyermeket és természet szeretni. Sokan közülük leveleket írtak neki és beküldték fényképeiket. Egy szívuccai 9 éves elemi iskolás fiúcska, rózsaszín kis levélpapíron, amelyre kis fecske volt rajzolva, a következőket írta:

»Kedves Vázsonyi bácsi/ Az imakönyvből vettem ki ezt a kis képet, szent Benedek van rajta, az anyuskám védszentje. Küldöm azért, hogy tessék ezt eltenni, hogy biztosan megválasszák. Kezeit csókolja ... elemi iskolai tanuló.«

Két vagy három ilyen szentképet kapott különböző gyermekektől és hogy ő benne magában is mennyi volt a gyermekkedély, azt bizonyítja, hogy ezeket a szentképeket azután mindaddig magánál hordta a tárcájában, amíg el nem málottak. Egy Beregi Tibor nevű kis fiú feljárt az irodába, csak azért, hogy néha magához ölelje.

Január végén, húsz fokban hidegben, két nap és két éjszaka tartott a szavazás. Embereink, akiket

a lelkesedés tüze fűtött, mennyei önzetlenséggel, lankdatlan kitartással és hűséggel állták a küzdelmet. Az egész országban befejeződött már a választás és a Terézvárosban még mindig folyt a szavazás és korteskedés. Az egész város, sőt az egész ország figyelme ide volt koncentrálva és a második nap éjjelén már mindenki a saját ügyének tekintette az itt folyó küzdelmet. A már megválasztott képviselők: gróf Apponyi Albert, gróf Zichy Aladár, gróf Zichy Jenő kedves jóbarátunk, Polónyi Géza és mások, megjelentek a kerületben és csikorgó hideg hajnalon nagy beszédeket tartottak a néphez. Egy úriasszony asztragán bekecsben és asztragán kucsmával a fején külön hajnali misét mondatott az uram győzelméért. Az egyik lelkes kültelki választó nagyobb adományt ígért a karmelitáknak, valamint a zsidó templomnak, ha az uram győz. A második hajnalon, amikor a választás győzelemmel véget ért, az asztragános úrinő fiakerre rakta az akkori fővárosi orfeum híres cigányprímását Vörös Eleket a bandájával együtt és a Teréz körúti ablakunk alatt dermesztő hidegben a leggyönyörűbb magyar nótákat huzattá velük.

De szép világ volt, de kár, hogy nem voltunk akkor vele megeledve.

Ezen a választáson már dr. Feleky Béla is a mi oldalunkon harcolt, akkor már kedves jóbarátunk volt és minden harcban segítőtársa az uramnak. Mikor elsőízben látogatott meg bennünket, behozta a fiát, hogy bemutassa. Nemcsak a fiát, hanem az embereket is arra akarta nevelni, hogy ez a fiú a Terézváros gyermeke, akit úgy kell kezelnie a kerületnek, mintha a saját lelkétől lelkedzett magzata volna. Mikor a gyermekkel bejött, azt mondotta:

– Mutatkozz be a bácsinak fiam!

Erre a fiúcska tanult tisztelettel annak rendje-módja szerint bemutatkozott. Feleky Béla

ugyancsak pózba vágta magát a gyerek előtt és szintén bemutatkozott:

– Én Feleky Béla bácsi vagyok.

Mire a gyermek nagy szemeket meresztett, kérdőleg az apjára nézett és azt mondotta:

– Hát a Feleky bácsi már nem gazember?

Persze óriási kacaj volt a válasz és a gyermeki őszinteségnek ez a spontán megnyilvánulása csak még jobban megpecsételte a két férfi barátságát.

A Hieronymi-választás híre az egész világsajtót bejárta, mert eddig nem volt még rá példa, hogy egy választás ötven órán keresztül tartson egyfolytába. Korteseink úgy be voltak rekedve, hogy mindannyian lefőzhették volna a suttogó baritont, mert már suttogni sem tudtak, hanem, mint a süketnémák csak jelekkel érintkeztek. A választási campagne alatt 210 beszédet tartott népgyűléseken és a kerület összes kocsmáiban az én uram. Neki se volt már hangja és annyira ki volt merülve, hogy kénytelen volt egy kis pihenőre az akkori dermesztő hideg elől Olaszországba utazni. Egyik híve, egy gazdag kereskedő vele utazott, de nem bizonyult megfelelő útitársnak. Jóraivaló salfe made man volt, de nem állott a műveltségnek olyan fokán, ami megadta volna neki az ilyen hosszú utazáshoz és állandó együttléthez elengedhetetlenül szükséges egyenrangúságot. Így például megtörtént, hogy az uram Rómában a fórumon hosszasan elmerengett, mert benne, mint a latin műveltség gyermekében, ezernyi-ezer képzetet és gondolatot keltettek fel ezek a dicsőséges romok, amelyek csodálatos világról beszélnek annak, aki érti a szavukat. Ez a derék kereskedő azonban semmit sem értett ebből a néma beszédből és a gondolataiban elmerülő uramat azzal ébresztette fel álmodozásából, hogy unottan kérdezte:

– Nem értem, mi van ezen a sok rossz téglán és kőrakáson nézni való.

Az uram ezen olyan dühre gerjedt, hogy csaknem megpofozta. Pár nappal később Rómából Nápolyba utaztak és hogy a vonaton könnyebben teljék az idő, kiterítettek a térdeiken egy plédet és alsózni kezdtek. Az illető úr folytonosan nyert, ami olyan jó kedvre hangolta, hogy állandóan nevetett. Ez volt az egyetlen, amit az uram egyáltalában nem tudott elviselni, meg lehetett vele őrjíteni, ha valaki kártyázás közben csipkelődött vagy nevetett, ha neki rosszul ment a lapja. Sokáig uralkodott magán, de végre is úgy elfogta a méreg, hogy felkapta az egész csomag kártyát és az ablakon keresztül kihajította. Nápolyban azután meg is kérte az útitársát, hogy váljanak el, amit az, dicséretére legyen mondva, meg is tett: hazajött. Az uram pedig most már egyedül maradt ott, hogy végre kipihentesse az idegeit.

Nápolyból hazajövet egy gyönyörű régi órát hozott ajándékba, Rubens feleségének, Helene Furmentnek arcképével. Vásárolt nekem még egy gyönyörű antik gyűrűt, karkötőt és egy kis brostút is, de sohase tudta magának se megmagyarázni, hogy hogyan, elég az hozzá, hogy Trieszt közelében a hajón erszényestől kilopták a zsebéből, ő általában bárhová utazott is, soha nem mulasztotta el, hogy nekem ajándékot ne hozzon. Egyáltalában a legnagyobb boldogsága volt, ha bárkit is megajándékozhatott. Ha együtt utaztunk is, mindenféle apróságot összevásárolt és nagyon meg volt sértve, ha valamire azt mondtam, hogy az vásári munka, vagy bazáraru. Olyankor mindig így felelt: »Az én barátnőimnek ez mind nagyon jó, ők nem olyan igény teljesek, mint te vagy.« Drága dolgokat nem szeretett venni másnak, csak a fiának, vagy feleségének. Mindenki más részére azzal a tudattal vette az ajándékot, hogy maga az aján-

dékozás a fontos, a tény, hogy gondolt rájuk, nem pedig az érték. Amennyire szeretett ajándékozni, éppen úgy tudott örülni annak is, ha neki valaki a legcsekélyebb dolgot hozta. Mert ő tényleg sohasem az értéket nézte, hanem mindig csak a figyelmet, amiben egyébként volt is része mindig. Volt egy gyönyörű cigarettatárca gyűjteménye, melynek szép darabjait részben ajándékba kapta, részben maga vásárolta. Már 36 darab volt belőle, de azután lassacskán, észrevétlenül sorban eltűnedeztek a szobájából, még hírmondó se maradt belőlük. Nem tudtuk meg soha, hogy mint becses emléket emelték-e el egyesek vagy egyszerűen ellopták és zálogházba kerültek. Tény, hogy azután elment a kedvünk bármit is szabadon kint tartani a lakásban.

XXIV.

VIRULÓ BUDAPEST!

És gördül a kocsi... mindig gyorsabb és gyorsabb tempóban.

Az évek múltak, a képviselőválasztások napjai vissza-visszatértek, de küzdelem már nem volt többé. Imitt-amott próbálkozott egy-egy jelentéktelen akar-nok, de annak a törekvése már csak derűt keltett. Tíz órára már meg volt mindig az eredmény és megfőtt a nagyszerű borjúpörkölt fél mázsa húsból, csapra volt verve a söröshordó és Teréz körüti lakásunkban folyt a nagy villásreggeli. Mindenki maga szolgálta ki magát. Vielwenig bácsi mossa a poharakat, a vendégek mind részt vesznek a tányérok kicserélésében és a pörkölt felszolgálásában. Utóbb már muzsika is akadt és késő délutánig ünnepeltük a választást. A Terézváros és Vázsonyi Vilmos egybeforrott, senki a világon sem tudta volna őket, de meg se kísérelte szétválasztani.

Hovatovább a városházának is elvitathatatlanul vezető egyénisége lett. Megalapította a fővárosi köz-ségi nagy pártot: amelyben a legkülönbözőbb ele-mekei tudta egybekovácsolni. Jöttek a nagy alko-tások, elsősorban a gázgyár megváltása, amellyel kapcsolatban egy különös eseményt örökítettem meg az emléktáramban.

A részvénytársaság, mely a főváros gázellátá-sának jogát bérelte és a hozzá fűződő nagy érde-keltség természetesen mindent elkövetett, hogy a koncesszió lejártával a főváros ne váltsa vissza a

jogot, hanem újabb megállapodást létesítsen. Viszont az én uram és mindazok, akik vele egy nézetben voltak, feltétlenül a megváltás mellett voltak. Miközben ez a nagy küzdelem folyt, két jóbarátunk, akik közül az egyik később nagyhatalmi pozícióra tett szert, a másik pedig Budapest egyik nagy kerületének a vezető embere volt, egy szép napon az uram távollétéin beállított hozzám, mintha csak úgy látogatóba jöttek volna: Beszélgetés közben, mely persze az akkor aktuális téma körül forgott, ..három takarékpénztári betétkönyvet mutattak fel. Egyik Janika névre szólott a másik kettő Margit névre volt kiállítva. Janika könyvében 20.000 korona, a másik kettőn pedig 40.000-40.000 korona, összesen tehát 100.000 korona szerepelt betétként. Barátaink azt mondták, hogy ha a városházán napirendre kerül a gázgyár megváltása és én valami ürüggyel az uramat elviszem 3-4 napra Bécsbe, ezért megkapom ezt a 100.000 koronát.

Mi a mi sorsunkhoz képest, szegény latainer emberek voltunk és ma már nem is igen lehet helyes fogalmat alkotni róla, hogy mi volt akkor 100.000 korona? Azt hiszem, hogy legalább is annyi, mint ma 500.000 pengő. Óriási vagyont jelentett ilyen összeg miránk nézve. Nagyon jól választották meg a küldöncöket is, mert én ezt a két urat, de különösen az egyiket, Józsi bácsit, lelkem melegével mint igaz jó barátomat szerettem, mélyen tiszteltem és igen nagyon becsültem annyira, hogy nem tudtam szívemre venni, hogy megbántsam őt az ajánlat rideg visszautasításával. Azt mondtam, hogy ne hagyják itt a három könyvet, én majd gondolkodni fogok a dolog fölött, ők pedig néhány nap múlva keressenek fel és akkor megadom választ. Ezt tudomásul vették és csak arra kértek, a uramnak ne tegyek említést a látogatásukról. Ez estefelé volt, olyan időben, amikor az uram velük együtt a Vigadó-kávéházban szokott tartózkodni.

Mikor az uram este a vacsorához hazajött, első dolgom volt, ez ugyebár természetes, hogy előadtam neki a látogatást és a látogatás célját azzal, hogy ő legyen szíves nekik a választ megadni.

Az uram előbb magánkívül volt a dühtői, de később lecsillapodott és azt mondta, hogy nagyon derék asszony vagyok, mert nem gondoltam azokra az előnyökre, amiket az ilyen pénz biztosít, hanem csak az ura becsületére. Ezért jutalmul kaptam tőle egy igazi szívből jövő csókot és hogy az anyagi veszteségem se legyen teljes, még ráadásul 50 koronát.

Másnap reggel felébredve azt kérdezte tőlem, vajjon megfigyeltem-e, hogy milyen nagyszerűen aludt az éjszaka? Mivel nemmel feleltem, azt mondta:

– Kár. Láthattad volna, hogy milyen édesen tud aludni a nyugodt lelkiismeretű ember. Ha tegnap engedtélt volna a kísértésnek és itt tartottad volna azt a három takarékkönyvet, ma reggelre már megbolondultam volna.

Másnap, amikor rendes időben bement a Vigadó-kávéházba, első dolga volt, hogy odalépett a két úrhoz és azt mondotta nekik:

– Akartok-e pénzt keresni? Ajánlok nektek egy jó üzletet.

Mindjárt sejtették, hogy valami tréfa vagy ugratás, mert az én uram nem olyan ember volt, aki jó üzleteket szokott volna ajánlani, mert mindenhez inkább értett, mint az üzletekhez. De azért álltak a tréfa elé:

– Halljuk! Halljuk! Hogyne akarnánk pénzt keresni.

Mire az uram azt felelte:

– Nem megyek Bécsbe, Pesten maradok, megváltjuk a gázgyárat, de ti keresték tisztán 100.000 koronát, mert a feleségem tiszteltet benneteket, ő nem reflektál a ti takarékkönyvetekre.

Később a drága Józsi bácsitól nagy szemre-

hányásokat kaptam, de a lelkiismeretem nyugodt volt, éreztem és ma is érzem, hogy így kellett cselekednem, mert ez volt a becsületes eljárás, Vázsonyi felesége nem tehetett mást.

Ebben az időben indultak tanulmányútra az uram, Bárczy István, Heltai Ferenc, Hűvös-József és mint titkár Sztankovics Szilárd. Párizsba és Londonba utaztak hogy tanulmányozzák a városi lakások építkezését Londonból kaptam tőle ezt a levelet:

»Savoy Hotel. Kívánságodhoz képest beszámolót tartok. Bécsben Hansi Nieset láttak a Józsefvárosi Színházban, egy hülye operettben és utána szépen hazamentünk. Az utón Bárczy üvöltött jókedvűen és inkognitóban. Lueger próbálna így ugatni Budapesten, rögtön benne volna »A Nap«-ban. Kedden este érkezünk Londonba. Hotelünk igen elegáns, magyar zenészek játszanak benne. Karmesterükkel rögtön szóba ereszkedtem, ő a mi tiszteletünkre egész magyar sorozatot játszott. Vecseynek hívják. Szerdán Bárczy ék bankárokkal tárgyaltak. En ettől távortartottam magamat. Este az Empire nevű színházban találkoztam a többiekkel, artista mutatványokkal, balettel, mókákkal és hangos smoncákkal kevert orfeumszerű színház. Aztán a Carlton Hotelben voltunk, amely az unatkozó angol előkelő világ egyik találkozó helye. Ma délelőtt voltunk a londonmegyei tanácsnál. Az elnök kedves, angol öreg úr, igen szívesen fogadott minket, városi automobilon és városi tisztviselőknél kíséretében megnéztük a népszállókat és a munkáslakásokat, amelyeket a város (London megye) építtetett. A népszállók roppant érdekesek, nyolcvan embernek van itt cellája (ágyhelyek külön rekeszekkel). Lent pedig van egy közös mosdó, szekrények, ruhák

megőrzésére, étkező, társalgó stb. Minden ra-
 gyog a tisztaságtól. Egy napra 30 krajcár a
 szállásdíj. A munkáslakások közül legérdeke-
 sebb volt egy külvárosi telep. Itt majdnem ki-
 zárólag orosz zsidók laknak. Sok-sok gyerek
 az udvarokon és játszótereken. Szegény kis
 apró vándormadarak! Mintha ösztönük súgta
 volna meg, vagy kiérezték volna a szememből
 sugárzó szeretetet, úgy tolongtak körül fajom
 apró kis madarai. Az angolok is csodálkoztak,
 hogy a kis gyerekek mint ragaszkodnak hoz-
 zám ismeretlenül és mint követnek lépten-nyo-
 mon. Néhány öregebbel beszédbe elegyedtem.
 Már mind beszélt angolul. Ebéd előtt találkoztam
 Molnár Ferencsel. Szombaton adják az
 »Ördög«-öt egyik színházban, azért jött ide. A
 vonaton idejövet egész magyar kolónia talál-
 kozott össze. Mi négyen, Szapáry Palika gróf,
 meg a titkára, Rudnyánszky volt képviselő. A
 vonat disze pedig egy angol grófnő volt, akit
 Palika Londonba kísért. Egy szép, fiatal és
 gyászos özvegy, aki igen demokratikusan érint-
 kezett velünk. Persze a szót szigorúan társa-
 dalmi értelemben véve. Ostendéig jól ment min-
 den, de a tengert egye meg a fene. Úgy sze-
 rettem és mégis hálátlansággal fizetett. Olyan
 tengeri betegséget kaptam, mint annak a rendje.
 Most itt ülök ennek a remek Hotelnek VI. eme-
 letén, remek szobám van. Kandallómban tűz
 lobog és az erkélyről remek kilátás nyílik a
 Temze partjára, mert hotelünk oda rug ki a
 Temzére. Én voltam a társaság legkedélyesebb
 tagja, amíg szárazon voltunk. Képzelheted, Pa-
 lika gróf hangos gyermek-röhejeit. Mi több,
 még Heltai is kilábalt morózus komolyságából.
 Első fényem Londonban, hogy neked írok, aki-
 ről tudom, hogy hűséges szeretettel gondolsz
 reám...«

A nagy községi párt nem volt hosszú életű. Annyira különböző felfogású férfiakkól tevődött össze, hogy csak folytonos kunsztokkal lehetett volna összetartani és miután a hivatását is már többé-kevésbé teljesítette az uram, úgy ahogyan összekalapálta ezt a pártot, ismét szélnek is eresztette.

Emléktárgyaink között van még ebből az időből a nagy községi demokrata pártnak értékes ajándéka, egy három részből álló ezüst tál, amelyet 1910-ben az uram születésnapjára ajándékoztak meglepetésül. Ebbe a következő nevek vannak bevésve: Bárczi István, Rózsavölgyi Gyula, Vaszilievics János, dr. Body Tivadar, gr. Festetich Géza, Hüvös József, Heltai Ferenc, Radocza János, Weisz Manfréd, Pucher István, Wodianer Artúr, Glück Frigyes, Bródy Samu, botfai Hüvös Iván, Bachruch Károly, Márkus Miksa, dr. Feleky Béla, dr. Pető Sándor, Wellisch Alfréd, dr. Reiner Ede, dr. Perl Soma, dr. Lengyel Endre, Wolfner József, Breitner L. Zsigmond, Freund Vilmos, dr. Leitner Adolf, beckói Bíró Henrik, Székács Antal, Klein Berthold, lovag Ullmann Gyula, Neuschloss Kornél, Schiffer Miksa, Simonovics Béla, Schön Ignác, Goldschmied Bernát, Wellisch Sándor, Ledermann Mór, Füredi Mór, Bogdányi Mór, Ladányi Zoltán, Kovács Ernő, dr. Stern Ármin, Szabó József, Nemes Marcel. Ő be sokan voltak akkor! Sajnos sokan elköltöztek közülük már jobb hazába, sokan pedig átköltöztek praktikusabb elvek pártjába. Nevük azonban itt maradt, ércebe van vésve és ezt nem lehet olyan könnyedén megváltoztatni, min a politikai elveket.

XXV.

ÚTON-ÚTFÉLEN.

A nagy közéleti munkában mindig kierőszakoltam egy-egy kis időszakot, amikor itt lehetett hagyni csapot-papot és egy-egy szép utazást tenni, így voltunk egyik nyáron Ostendében és ez alkalomból megnéztük Németország nagy részét, valamint Luxemburgot, Belgiumot és egy darabka Hollandiát. Az uram különösen szerette Ostendét, mert imádta a tengert és nagyon tudta élvezni az ottani nagy hullámverést. De legyünk őszinték, azért is szerette olyan nagyon, mert ott már abban az időben is egy szál trikóban fürödtek a nők, nem pedig olyan felöltözötten, mint abban az időben ez még nálunk a Balatonon és más hasonló fürdőhelyeken divatban volt. Azután az ottani nagy életet is szerette. Ostendében léptek fel a világ legelső művészei. Már 25 évvel ezelőtt ott hallottuk Carusot, Tita Ruffót, Baklanoffot és a zeneművészet más óriásait. Az uram annyira megszerette Ostendét, hogy másik nyáron megalkudott velem, hogy én a gyermekkel Ischlben vagy Bádénben maradok, ő pedig egyedül megy Ostendébe. Alltam az alkut, mert mindig szívesen adtam neki egy kis időt arra, hogy szabadon élvezze az életet. Elkísért bennünket Ischlbe, ő pedig elutazott Ostendébe. Azonban sehogysen találtam helyemet most az egyszer az uram nélkül, csakhamar otthagytam Ischl-t és elmentem Bádénbe, Bécs mellé. Akkor voltam először Bádénben és bizony nem sejtettem, hogy ez lesz az életem legszomorúbb állomása. Bádénből

azután írtam az uramnak, hogy miután már két hete távol van, fejezze be a legényéletet és jöjjön hozzám. Hiszen ő egész évben a »közé«, tehát olyan, mint valami elkommunizált tulajdon. Miután pedig én a magántulajdon híve vagyok, azért arra kértem hogy sürgősen jöjjön el hozzám Bádenbe.

Nem kellett kétszer kérnem, levelemre azonnal sürgönnyel válaszolt, hogy indul és másnap érkezik. Áttanulmányozva a menetrendet rájöttem, hogy csak későn este érkezhetik Bécsbe és csak éjfélkor lehetne Bádenben. Az idő, a nyár dacára, ősziiesen hidegre fordult, szakadt a hideg eső, nem akartam, hogy ilyen időben, hosszú utazás után, éjfélkor kijöjjön hozzánk. Mivel már nem volt időm sürgönyözni, mert már utón volt, a következő megoldást eszeltem ki. Betelefonáltam a Sache r-szállodába, ahová szállni szoktunk, hogy a Hotel előtt álló öreg hordárnak mondják meg, menjen ki a vonathoz és amikor a megjelölt vonat megérkezik, a kijáratánál kiabálja, ahogy csak a torkán kifér egymásután, hogy »Éljen Vázsonyi!« A Vázsonyi szót ugyanis a németek elferdítik, arra gondoltam tehát, hogy ha csak a nevet kiabálja, egészen másképpen fog hangzani, és az én szórakozott uram észre se fogja venni. De ha a bécsi pályaudvaron valaki éljent kiabál, az mindenesetre fel fog neki tűnni és akármit kiabál az éljen után, oda fog menni, ahonnan az éljenzés hallatszik. Megtelefonáltam, mondják meg az öreg hordárnak, hogy ha a kiabálásával sikert arat és ha egy köpcös úriember, egy földig érő nagy gallérban (amit mi idehaza malaclopó köpönyegnek szoktunk nevezni), egy nagy széles karimájú puha kalappal a fején meg fogja szólítani, akkor mondja meg neki, hogy az »éljen Vázsonyi« csak azért volt, hogy figyelmessé tegye és átadhassa neki azt az üzenetet, most éjjel, ebben a rettenetes időben már ne jöjjön ki Bádenbe, hanem szálljon meg a Sacherben és

másnap délben a 12 óras vonatnál várni fogom a bádeni pályaudvaron.

A terv fényesen sikerült. Az uram megérkezett és tényleg rögtön figyelmessé lett rá, hogy valaki torkaszakadtából kiabál »éljen Vászoni, éljen Vászoni!« Eleinte azt hitte, hogy rosszul hall, később arra gondolt, hogy talán valami részeg ember felismerte, de mindenesetre ment a hang után és amikor látta az öreg hordárt, aki egész komoly arccal éljenzett, természetesen megszólította és megkérdezte, hogy mi az ördögöt éljenez itt napszámba a pályaudvaron? A hordár aztán elmondta neki elejétől végig az üzenetet, amin az uram roppant jól mulatott és boldogan engedelmeskedett is, mert amilyen szenvedélyes utazó volt, annyira utálta az utazás eszközét, a vonatot és mindig boldog volt, ha közbeeső stációzást tudott csinálni. Másnap délben már szebb időben vártam a bádeni pályaudvaron és ő messziről kacagva kiáltotta felém »éljen Vászóniné, éljen Vászóniné« és egész a szállodáig folyton mesélte az öreg hordár ténykedését. Kitűnő ötletnek találta ezt a rendezést és évekig emlegette az ismerősöknek, hogy hogyan éljenezték őt a bécsi pályaudvaron.

(Még egyszer volt része életében egy ilyen pályaudvari éljenzésben, de ez szívből jött, nem fizetés ellenében. 1924-ben történt a Riviérán, hogy midőn a San Remói pályaudvaron kirándulásra készülve a vonatunkat vártuk, egyszerre csak a robogó vonat egyik kupéjából halljuk: »Éljen Vázsonyi! Éljen Vázsonyi!« A vonat megállott néhány percre és egy kedves vidám társaság szállott ki, hogy az uramat üdvözölje. Magyarok voltak, akik felismerték az uramat és most szeretettel fogták körül Neki egész életén keresztül túlon túl volt része abban, hogy éljenezték, de az ilyen spontán megnyilvánuló szeretet, mindig nagyon boldoggá tette. Semmiféle anyagi szolgálattal nem lehe-

tett volna neki akkorra örömet szerezni, mint az ilyesmivel.)

Németországba Berlint is érintettük és ott látunk életünkben először kabarét. Egy Hedio Herdina nevű kabarécsillag ragyogott akkor az éjszaka egén, aki azóta már régen le is tűnt: öngyilkos lett szegény. Egy hétig voltunk Berlinben és én nagyon szerettem volna minden este mást megnézni az aktuális nevezetességek közül. De az uram anynyira el volt ragadtatva ennek a nőnek a bájoságától és művészetétől, hogy az egy hétből három estét ugyanebben a kabaréban töltöttünk. Valószínű, hogy a többi négyet is itt töltöttük volna, ha valami közbe nem jön. A harmadik estén a mellettünk levő asztalnál két német junker meglehetősen kaptos állapotban folytonosan átbeszélte hozzánk. Engem mulattatott a dolog és visszafeleltem csacsi kérdéseikre. Az uram azonban nem volt barátja az ilyen hecceknek, elment a kedve az egész kabarétól, nem is várta meg a végét, hanem fizettünk és távoztunk. Többé azután nem kellett az estét kabaréban töltenünk, aminek én örültem legjobban. Másnap Reinhardt színházában a Lady Windermere legyezőjét néztük meg és az uram is koncedálta, hogy az ilyesmit mégis érdemesebb megnézni, úgyhogy azután a következő estét már a színházban töltöttük.

(Luxemburgban is történt velünk egy mulatságos eset. Még Ostendében együtt voltunk Nemes Zsigmond aradmegyei Tisza-párti képviselővel. Megbeszéltük vele, hogy együtt fogunk útrakelni. Luxemburgot az uram választotta első állomásnak, mert meg akart nézni egy olyan darabka világot, amelyen a legtöbb ember csak keresztül utazik, de nem érdemesíti arra a fáradságra, hogy kiszálljon. Éjfél tájban érkezünk Luxemburgba és halvány sejtelmünk se volt arról, hogy melyik szállodában kellene megszállnunk. Nemes Zsigmondnak támadt az

az ötlete, hogy mi törődjünk csak a csomagjainkkal, ő pedig bemegy az állomásfőnökhöz és megkérdezi, hogy melyik a legjobb szálloda. Nemesen aféle útiruha volt, amely emlékeztetett a vadászruhákra, amilyent nyaranta előkelő emberek inasai szoktak viselni; holfaltnis öves kabát, térdnadrág, hegymászó cipő és pamacsos, zöld tiroli kalap. Mivel előre ment az állomásfőnökhöz és azt mondta, hogy az uraságok kint várnak a feeleltre, az állomásfőnök úgy kezelte, mint a nagy urak komornyikját. Az állomásfőnök által megjelölt szálloda egészen közel volt. Nemes Zsigmond a csomagokkal és a hordárral előrement, én pedig, mint rövidlátó, cammogtam az urammal utána. Mire mi a hotelbe értünk, Nemes már mindent eligazított. Mi egyenesen a liftbe szálltunk, hogy felvitessük magunkat a Nemes által már megbeszélt lakosztályba. Odafönn bevezettek bennünket egy nagyon szép előszobába, azután az abból nyíló gyönyörű világoskék szalonba és abból egy még szebb hatalmas széles, francia ágyas hálósobába, amelyből gyönyörű fürdőszoba nyílt. Amikor én ezt a nagyúri lakosztályt megláttam, a hajam szála is az égnek állt, hogy mi lesz ennek az ára? Nem is foglaltam el addig, amíg meg nem kérdeztem a szobapincért, aki a lakosztályt bemutatta, hogy mit fogunk mi ezért fizetni? Azt mondotta 8 frankot. Ez nevetséges olcsó ár volt és természetesen boldogan egyeztünk bele, hogy itt fogunk maradni. Megbeszéltük Nemes Zsigával, hogy másnap 9 órakor találkozunk a reggelinél és együtt fogunk elindulni a várost megnézni. Még le sem feküdtünk, izgagtott dörömbölés hallatszott az ajtókon. Nemes Zsiga kiabált, hogy ha Istent ismerünk, engedjük meg, hogy akár a szalonban, akár a fürdőszobában, nem bánja akárhol is, csak engedjük meg, hogy ott aludjon. El nem tudtam képzelni, mi történhetett vele: hamar ajtót nyitottam és beengedtem. Erre

mondta, hogy nemcsak az állomásfőnöknél, de itt a hotelben is azt gondolták róla, hogy ő a mi komornyikunk, felvitték őt az ötödik emeletre egy manzárd szobába, ahol csengőnek nincsen nyoma és az eső úgy zuhog a feje fölött, hogy minden percben azt hitte, a szájába fog beesni, mert ő nyitott szájjal alszik és ezt nem bírja ki tovább. Lement az igazgatósághoz és reklamált egy másik szobát, de a felelet az volt, hogy eddig még minden inas meg volt elégedve ezekkel a szobákkal. Erre odaadtam neki ágyunk egyik párnáját és a szalonban vetettünk neki ágyat. Kora hajnalban, mielőtt észrevették volna, hogy nálunk töltötte az éjszakát, visszasompolygott a manzárd szobába, mert közben az eső elállott és gyönyörű napra virradtunk. Amikor reggel 9 óra után lementünk a kávéházba, Nemes Zsigmond szomorúan ült egy asztalkánál, amely vörös abrosszal volt leterítve. Természetesen mi a terem másik végére igyekeztünk és hívtuk, jöjjön ő is oda. De ő azt mondta, most már végig akarja játszani ezt a komédiát, mert a nappali világosságnál humorosnak tűnik föl neki ez az egész kaland. Amikor azután a pincér jött, hogy felvegye rendelésünket, az uram azt mondta a pincérnek:

– Nézze kérem, én magyarországi demokrata képviselő vagyok. Én nem ismerek ember és ember között különbséget. Menjen oda az inasomhoz és mondja meg neki, jöjjön ide az asztalunkhoz, mert mi vele együtt óhajtunk reggelizni.

A pincér rámnézett és azt kérdezte, vajjon én is megengedem-e, hogy az inas ide átüljön? Mire azt feleltem, természetesen, ha az uram kívánsága ez, úgy az enyém is csak ez lehet. Így aztán együtt reggeliztünk, de a komédia folyt tovább, mert reggeli után Nemes Zsigmond ment ki és megrendelt a portásnál egy kényelmes kocsit, amely körül-vigyén a városban. Mikor a nagyszerű négyülé-

Landauer a hotel elé érkezett, mi természetesen beültünk, Nemes Zsigmond pedig felpattant a bakra a kocsis mellé és keresztbefont karokkal nyílegyenesen ült a helyén, úgy, ahogy dukál.

Egy egész napot töltöttünk ebben a gyönyörű városban, amely csupa viaduktra van felépítve. Az uramnak nagyon-nagyon tetszett a város, gyönyörű természeti szépsége és hallatlan olcsósága, szilárdul elhatározta, hogy a rákövetkező nyáron okvetlenül ide jövünk nyaralni.

Persze soha többé nem láttuk Luxemburgot.

Egyszer Pest környékén próbáltam nyaralni Piliscsabán. Azonban teljes balsikerrel, mert az uramat semmiféle eszközzel nem tudtam rávenni, hogy kijöjjön. Csak társasággal jött ki és egy nappal tovább nem bírta a kultúrátlanságot. Hihetetlenül irtózott ezektől a primitív helyektől. Egész nyáron legnagyobb könyörgésemre és erőszakoskodásomra talán kétszer sikerült őt rávennem, hogy kijöjjön, de még egy napot is alig tudott kint tölteni, hanem egyszerűen megszökött. Így aztán többé nem is erőszakoltam ezt a dolgot, hanem akkor határoztuk el, hogy nyaranta a Margit-szigeten fogunk lakni, tavasszal, ősszel vagy télen pedig egy utazást teszünk. Így történt, hogy egyik nyáron, amikor a fiam 12 éves volt, az apjával kettesben elmentek a Lidóra. Az uram azt mondta, azért viszi a gyermeket magával, mert idehaza soha sincs ideje, hogy vele huzamosabb időt töltsön és így tulajdonképpen még nem is ismerik egymást. Elviszi hát magával a Lidóra, hogy megismerkedjenek, így én egyedül maradtam a Margit-szigeten, ők pedig elutaztak. Három heti távollét után, miközben a fiának töviről-hegyire megmutatta Velencét és Páduát, azzal jött haza, hogy tulajdonképpen most még egyszer el kellene utaznia, mert az út fárasztóbb volt ránézve, mintha idehaza dolgozott volna. Túlzott aggodalmasságában egy pillanatra sem merte a

gyermeket egyedül hagyni, örökké félt, hogy valami baj történik vele. A fiúcska pedig túl szigorú öröknek bizonyult, mert ha látta, hogy az apja hölgyekkel kedveskedik, mindig rápirított és ezt mondta: »Apa ne udvarolj, mert megírom az anyámnak.« Ezzel vége volt a varázsnak és az udvarlás füstbe ment. Az ismerkedés tehát apa és fiú között nem a legfényesebben sikerült és elhatározták, hogy ezentúl csak velem együtt fognak utazni. De ez is csak olyan fogadalom volt, mint a luxemburgi, mert bizony nem igen volt alkalmunk együtt utazgatni. A következő nyáron megint csak kettesben mentek el Balatonlellére. Itt azután már nagyon jól érezték magukat és az apában még mélyebbé vált a szeretet a fia iránt, akit születése percétől kezdve szinte jobban szeretett, mint kellett volna.

Voltak aztán közben olyan nyarak is, amikor a politika zajlása miatt nem lehetett elutazni, a darabont-kormány alatt folyton résen kellett lenni. Kristóffy akkori belügyminiszter gyakori vendégünk volt, mert szeretett volna a titkos választójogban az urammal megegyezni, de az uram semmi szín alatt sem volt hajlandó velük bármilyen kapcsolatba is kerülni. Ebben az időben az uramnak napilapja is volt és megtörtént, hogy éjjel, midőn nyitott ablak mellett az íróasztalnál ült, egyszerre csak féltéglányi kövek repültek be, sőt egy ízben be is lőttek az ablakon. A sors kedvezett és nem történt komolyabb baj. De az uram azt mondta, hogy ezentúl ő is töltött revolverrel a zsebében fog járni. Én ettől nagyon megijedtem, mert ismerem heves természetét és féltem a következményektől. Soha se azelőtt, se azóta nem mertem töltött revolvért a kezembe venni, de akkor egy óvatlan pillanatban elcsentem a revolverét, kiszedtem belőle az összes töltényt és elzártam azokat egy olyan fiókba, ahol tudtam, hogy senki se fogja megtalálni. Így járkált ő heteken keresztül üres

fegyverrel, abban a tudatban, hogy töltött revolver van a zsebében. Egy este rettentő dühösen jött haza, elmesélte, hogy az Andrassy út és Nagymező ucca sarkán észrevette, hogy valaki leselkedik rá, mire elővette a revolverét, hogy védekezzen. Természetesen, mondta, nem volt egyéb szándékomban, minthogy ijesztés céljából a levegőbe süssem el. Amikor az illető a fegyvert meglátta, már is futásnak eredt, ő azonban, hogy rájessen, megnyomta a ravaszt és akkor rájött, hogy üres revolverrel próbálkozik. Rémm dühös volt és azt mondta:

– Nevetséges komédia, hogy én lehúzzam a zsebemet egy ilyen otromba vasdarabbal. Ha ki-szedted a töltényeket, tessék, itt van, csukd hozzá a revolvert is.

És soha többé nem reklamálta a fegyvert.

Egy más alkalommal nesztét vette, hogy tüntetés készül ellene. A Teréz körúton laktunk és ő, mikor este vacsorához hazajött, előre megmondta, hogy nemsokára tüntetni fognak a ház előtt és megtiltotta, hogy kinyissam az ablakot. Kilenc óra tájban tényleg örült láрма és kiabálás hangzott a Teréz körúton és én a tilalom ellenére kinyitottam az ablakot. A függöny mögül kilesve az uccára láttam, hogy az egész tömeg 40-50 emberből áll, de azoknak is jórésze aféle apró kölyök és suhancgyerek. Ezek abcugolták Vázsonyit és kerepelőkkel, füttyökkel, ordításokkal pokoli lármát csaptak. Az uram egy darabig hallgatta, azután oda-rohant a nyitott ablakhoz és lekiabált:

– Megfizetett bérencek, nem szégyelltek magatokat? Hát ha pénz kell, itt a pénz!

Ezzel belenyúl a kabátja zsebébe, én pedig megdermedve állok és nézem a jelenetet. Kivesz egy marék pénzt és lehajítja az uccára. Csupa vadonatúj veretű fényes rézkrajcárok voltak, úgy tündökölték az esti világításban, mintha csupa 10 koronás arany lett volna. (Mert abban az időben ilye-

nek is voltak.) A gyerekek egymást tiporva és egymáson keresztül gázolva kezdték kapkodni a pénzt és egyszerre vége volt a tüntetésnek, sőt mi több, elkezdték éljenezni, hiszen ebben nagy gyakorlatuk volt. Nem volt már se abcug, se Vázsonyi, se népharag, felkapkodták a pénzt és már széjjel is szaladtak, nem is kellett hozzá rendőri beavatkozás, se semmiféle brutalitás. Az uramnak elárulták, hogy mi készül. Azok a szegények, akiknek éjjelente az Abbáziától lakásunkig osztogatta a 10 és 20 filléreket, eljöttek és elmondták neki, hogy felbérelték őket erre a tüntetésre. Azt szokta mondani, a befektetett tőkémnek kamatja ez, hogy az emberek el ne felejtsek az ellenem való tüntetést. Már délelőtt beváltott a bankban tíz forintot krajcárookra és ezzel az aránylag olcsó módszerrel megszüntette a tüntetést. Sokáig beszélgettek akkoriban erről a kitűnő ötletéről.

XXVI.

DERŰ – BORÚ.

Azokban az időkben, szinte túlságosan élénk társadalmi életet éltünk. Hosszú évek során át minden télen egyszer csináltunk egy 80-100 személyes délutáni fogadást, amelyre 6-8 óra között jöttek össze a vendégek és soha se széledtek el másnap reggel 8 óra előtt. Balog Károly híres cigányprímás szolgáltatta kitűnő bandájával a zenét. A társaság, a közélet, a politika, az irodalom és színpad élet kitűnőségeiből állott. Már abban az időben kedves vendégünk volt Márkus Emília, Beregi Oszkár, Molnár Ferenc, Tóth László, Haraszi Hermin, Hegyi Aranka, Lux Terka, Dóczy báró, Malonyai Dezső és sokan azok, akik akkor szereplő egyéniségek voltak. Már napokon keresztül megelőzően sütöttünk, főztünk, mert mi soha házon kívül nem rendeltünk meg semmit, hanem mindent odahaza készítettünk. Rendszerint nagy büffét csináltunk.

Majdnem minden évben február i-én zajlott le ez a multság, mert február 2-án ünnep van, a vendégek is nyugodtabban mulathatnak és az irodahelyiségeket is hozzá lehetett venni a lakáshoz. Az uram, aki imádta a vendégeit, ilyenkor elemében volt. Sokszor megtörtént, hogy egyik vagy másik vendég kérdezősködött nála, hogy az vagy amaz az úriember kicsoda. Mire ő nevetve azt felelte:

– Nekem nincs olyan szerencsém, hogy a feleségem minden ismerősét ismerjem. Majd odame-

gyek, bemutatkozom, akkor talán rájövünk, hogy ki az illető.

Tényleg így is volt, mert én ha olykor délután elmentem egy-egy zsúrra és ott megismerkedtem valakivel, aki nekem szimpatikus volt, azt meghívtam magamhoz. De sok ilyen végigmulatta nálunk az éjszakát, anélkül, hogy az uramnak sejtelve lett volna róla, hogy kicsoda!

Verner Gyula Tisza-párti képviselő szokta néha a verseit felolvasni és bár nem voltunk egy politikai nézetű, ő a leghűségesebb és legkedvesebb barátaink közzé tartozott. Az uram nagyon szerette például Malonyait. Zlinszky István, Szmracsányi György, Szász József, akkori képviselők és fess fiatalemberek, nagyon sokszor voltak vendégeink, az uram nagyon szeretett velük mókázni és mulatni.

Egy ízben, amikor Károlyi Mihály gróf volt a »Magyarország« főszerkesztője, az uram egy fontos cikket írt ebbe a lapba, amelyre nézve személyesen abban állapodott meg Károlyival, hogy a cikk névtelenül fog megjelenni, azért, hogy a benne kifejtett gondolat a lap véleményeként szerepeljen. Ennek dacára a cikk az uram nevével jelezve látott napvilágot. Az uram erre éktelen haragra gerjedt és Károlyi Mihálynak egy rettenetes goromba levelet írt és azt egyik irodai alkalmazottjával küldötte el, akinek meg kellett várnia, amíg a gróf hazatér és neki személyesen kellett átadnia. A levélben egyik súlyos sértés a másikat követte és a következménye természetesen nagy harag lett az uram és gróf Károlyi között. Ez a harag engem nagyon bántott, mert úgy éreztem, hogy az akkori viszonyok között az ellenzéki politikusoknak nem szabad széthúzniok, hanem össze kell tartaniok a közös szent cél érdekében. Kaptam tehát magam, írtam gróf Károlyinak egy levelet, amelynek tartalma az volt, hogy a politi-

kai harcot nem szabad a társadalmi érintkezésre átvinni és miután én hiszem, hogy ő ezt a nézetemet akceptálja, megkérem, hogy ekkor és ekkor jöj-
jön el hozzánk vacsorára, mert én azt akarom, hogy
ismét béke és barátság legyen közöttük. Károlyi
nagyon kedves levélben válaszolt, azt írta, ő neki
is az a véleménye, ami az enyém és bár sok eset-
ben nem lehet a politikát a személyes érintkezéstől
elválasztani, viszont néha azt okvetlenül meg kell
tenni, ő a jelen esetet is ilyennek tartja, köszönet-
tel elfogadja a meghívást. Zlinszky Istvánnak, Ká-
rolyi legodaadóbb hívének nem szóltam erről a
levélváltásról semmit, de az uram sem tudott róla.
Csak én és Károlyi Mihály tudtunk a dologról.
Zlinszkyvel és Szmrecsányival az Abazzia-kávéház-
ban találkoztam és úgy beszéd közben őket, mint
gyakran máskor is, vacsorára meghívtam. A va-
csora estéjén az uram a Vigadó-kávéházból haza-
jövet felhívta telefonon a függetlenségi pártot és
Sümegei Vilmost kérte a telefonhoz, akinek azt a
megbízást adta, hogy így meg úgy, mondja meg
a gazdájának, gróf Károlyi Mihálynak a vélemé-
nyét. Sümegei erre ártatlanul azt felelte, mi szük-
ség van itten üzenetekre, hiszen Károlyi már szmo-
kingban van és éppen indul hozzátok. Én a szoba
másik sarkában ültem és most már bevallhatom, igen
nagy drukokban hallgattam végig a beszélgetést,
amelyből persze az uramnak a mondatait hallottam
csak. És hallottam, amikor az uram ezt felelte:

– Micsoda bolond beszéd ez? Én hozzáam Káro-
lyi vacsorára? Honnan veszed ezt a számárságot?
Én nem tudok erről semmit! – És dühösen lecsapta
a kagylót.

Erre megpillantott engem a sarokban kunco-
rogni, mire dühösen rámszólt:

– Mi igaz abból a számárságból? Csak nem
hivtad ide Károlyit?

Mire megszeppenve feleltem:

– De igen, ide hívtam és el is jön, mert meg akarja neked magyarázni, hogy a háta mögött történt ez a perfidia és fogalma sincs ki követte el.

(A valóság az volt, hogy Károlyi tette gyáva-ságból.)

Az uram szokása szerint még dohogott, zsörtölődött egy darabig, de azután végigheveredett a pam-lagon és várta az eseményeket. Nemsokára belépett Zlinszky, Szmrecsányi és Héderváry. Mikor meg-kérdeztem tőlük, nem tudják-e vajjon Károlyi gróf elindult-e már, vágy még várunk kell rá, úgy néz-tek rám mind a hárman, mint a borjú az újkapura. Kizártnak mondták, hogy Károlyi eljöjjön, mert sokkal érzékenyebb ember, semhogy ilyen súlyos bántalmat egykönnyen megbocsásson.

– No majd meglátja, Zlinszky, – mondtam –, hogy néhány perc múlva itt lesz.

Mire az uram közbeszólt:

– Miattam itt lehet, én ha itt lesz is, úgy fogok tenni, mintha én nem volnék itt. Mert ő ne gondolja, hogy azért, amiért ő gróf Károlyi Aíihaly, neki jogában áll velem szemben perfidül viselkedni.

Ettől megijedtem és most már korholóra fog-tam a dolgot:

– Te házigazda vagy és ha vendég jön a házhoz az azt jelenti, hogy benne harag nincs és hai volt, akkor engesztelődés céljából jön ide. Min-denesetre köteles vagy vendégszeretőnek lenni és a vendéget kellőképpen fogadni. Ezt tőled tanultam olyankor, amikor olyan vendégek jöttek hozzád, aki- ket az én gyomrom nem tudott bevenni.

De nem folytathattuk tovább a diskurzust, mert a szobalány belépett és bejelentette gróf Károlyi Mihályt. A gróf bejött és ott a hívei előtt egészen megható módon kérte az uramat, hogy ne haragud- jon rá, mert ő nem oka a sajnálatos esetnek. Az

uram szívéről persze azonnal elszállt a harag, mert ő egyáltalában nem is tudott tartósan haragudni és a gyűlöletet éppenséggel nem ismerte. Számátlan esetben történt meg az életben, hogy akivel összeveszett, azzal hozzánk közel álló sok híve meg én is haragba jutottunk. Mi keményen tartottuk a haragot és egyszerre csak kiderült, hogy az uram már régen puszipajtás és mi még folyton haragszunk.

Ugyanezen az estén betoppant hozzánk Fedák Sári és örgróf Pallavicini György is. A szerény vacsora bizony reggelig tartott. Sok-sok esetben történt, hogy Fedák Sári, Kacsóh Pongrác, a kedves Gráci, ahogy őt hívtuk, Molnár Ferenc, Bárczy István ott ültek nálunk reggelig. A jó barackpálinka és konyak megtette a hatását. Kacsóh és Bárczy felváltva zongoráztak, Molnár pedig csak úgy talpon állva gyártotta hozzá a rímeket. Holtig fogom sajnálni, hogy ezeket a páratlanul szellemes rigmusokat, amiket Molnár Ferenc egy-egy ilyen éjszakán gyártott, nem írtam le és nem tettem el nagybecsű emléknék. Leopoldine Constantin, a híres bécsi színésznő, Lázár Ferenc és még sok világhírű alakja a művészetnek, mind vendégeink voltak, ha itt jártak és az uram szellemes társaságában mind kitűnően érezték magukat. Ha bármekkora is volt a társaság, órákig tudták csendben hallgatni az uram fejtegetéseit, őneki pedig olyan nagy készlete volt, hogy soha se merült ki és soha se volt fáradt, úgyhogy a társaságnak nem is volt szüksége egyéb mulattatóra, ő mindenkinek a nyelvéen tudott beszélni, a fiatal leányok mind szerelmesek voltak belé, mert pontosan meg tudta ütni azt a hangot, amely minden fiatal leánynak a szíréhez szólt. Egyik-másik fiatal leány egészen komolyan szerelmes volt belé, mint valami reményteljes fiatal emberbe. Ezeken a Molnár estéken versenyt rímelt Molnárral és a leghumorosabb és leg-

szellemesebb mondások ilyenkor fakadtak belőle, amiket aztán mindig nagy hatással tudott felhasználni beszédeiben.

Minden héten egyszer a Pannónia-szállodában is volt egy úgynevezett városi estély, amelyen összejöttek a városházi urak: a főpolgármester, a polgármester az alpolgármesterek és a többiek. Soha életemben nem ismertem bohémebb lelkű, jókedvűbb embert, mint amilyen Márkus József, az akkori főpolgármester volt. Neki is, az uramnak is, kedvenc nótája volt a »Hej gimbelem, gombolom« és a »Ki a fene látott szürdölmányon apró ezüst gombot...« Ezt este 10 órától hajnali 5 óráig nem unták el. Én közbe egyet-egyet táncoltam a főpolgármester úrral és azután folyt a mulatság tovább. Vaszilyevics János és Rózsavölgyi Antal alpolgármesterek is jókedvű részesei voltak e kedves multságoknak.

Ezektől a kedélyes esetektől eltekintve és bizony remeteéletet éltem. Folyton szolgálatban kellett lennem, mert ha az uram otthon volt, akkor állandóan jöttek olyan látogatók, vagy ügyfelek, akiket más elfoglaltsága miatt olymódon váratott, hogy bevezette őket hozzám. Ha pedig nem volt odahaza, akkor pláne otthon kellett tartózkodnom a folytonosan jövő-menő látogatók miatt. Hányszor történt meg a koalíció idejében, amikor az uram kidolgozta a titkos választójog törvényjavaslatának a részleteit, hogy gróf Batthyányi Tivadar jött érdeklődni a munka haladása felől. Az uram anynyira sokoldalúan volt elfoglalva, hogy őt soha se lehetett biztosan megtalálni. Ennek folytán kénytelen volt engem mindenbe beavatni, hogy én is tudjak mindenkinek felvilágosítással szolgálni. Gróf Batthyányi abban az időben úgyszólván mindennapos vendégünk volt, nagyon jó barátságban voltunk és mégis vele volt életemnek egyik legkellemtlenebb afférja. Régen elmúlt, tárgyalanná vált

ügy ez már. Azt hiszem ma már bátran elmondhatom.

A dolog úgy történt, hogy egy régi kedves ismerősöm, akit még gyermekkoromból ismertem és aki a Magyar-Francia Biztosító Társaság főhivatalnok volt, eljött hozzánk és beszélgetés közben elmondta, hogy a Gresham Biztosító Társaságnál megürül, most már nem tudom biztosan egy vagy két igazgatósági tagsági hely. Mivel ez igen kevés munkát és évi 3000 koronát jelent és mindenki tudja, hogy az én uramnak aránylag milyen kevés a jövedelme, jóakarátulag figyelmeztetett, szóljak gróf Batthyány Tivadarnak, aki akkor a Gresham elnöke volt, juttassa ezt az állást az uramnak.

Nekem nagyon tetszett a dolog és eszembe sem jutott, hogy az esetleg nehézségekbe is ütközhetik. Nem is szóltam az uramnak semmit, elhatároztam, meglepem őt ezzel az állással. Néhány nap múlva a képviselőházban jártam és a folyosón belebotlottam Batthyányiba, akit örömmel szólítottam meg:

– Nohát gróf úr, tényleg van telepátia az életben, mert én éppen arra gondoltam, milyen jó volna, ha önnel találkozhatnám és elmondhatnám, ami a szívemet nyomja.

Gróf Batthyány az ő szokott kedvességével válaszolt:

– Én meg nagy örömmel hallgatom. Méltóztások csak elmondani miről van szó.

Erre elmondottam neki az egész beszélgetést Hegedüssel és azt is, hogy az uramnak halvány fogalma sincsen az egésze-ről. Mire a gróf úr egy kicsit elkedvetlenedve simogatta az ő hosszú szakállát és azt felelte:

– A nagyságos asszony nem jó helyen kopogtat. Úgy látszik nem tudja, hogy milyen éhes csürhe ez a függetlenségi párt.

És mindjárt meg is nevezett néhány urat, akik

pályáznak erre az állásra. Erre én bocsánatot kértem és közöltem a gróf úrral, hogy nekem fogalmam se volt arról, milyen tülekedés folyik ezekért az állásokért. Kértem vegye úgy, mintha nem is szóltam volna semmit, főként, hogy az uramnak ne szóljon, mert ő erről nem tud semmit.

Ezután nemsokára képviselőválasztások voltak. Óbudán a hivatalos jelölttel szemben egy nem hivatalos jelölt is fellépett, Komjáthy Béla, akinek az uram kora ifjúságától kezdve nagy tisztelője volt. Elkerülhetetlen volt, hogy az uram őt ne támogassa. Betegen feküdt, amikor eljött hozzánk Bartha Ödön, szintén függetlenségi képviselő és kérte, hogy okvetlen menjen ki vele Óbudára Komjáthy mellett beszélni. Az uram szabadkozott, igazolta, hogy 39 fokos láza van és istenkísértés volna ilyen állapotban a ködös, hideg őszi időben Óbudára kimenni. Bartha kétségbeesetten könyörgött, ennek dacára és utóbb Komjáthy is eljött az uramat kérlelni, aki végül is az életveszély dacára sem tudta a kérést megtagadni és kiment Óbudára beszédet tartani. Bizonyára lázas állapota is hozzájárult, hogy beszédében hevesebb volt a kelletténél. Nem említette ugyan gróf Batthyány nevét, de annál inkább a 48-as párt működését és mindenki elérte, hogy Batthyányról van szó. Mikor hazajött már nagyon ideges volt és haragudott önmagára, hogy miért állt kötélnek és miért ment ki, de még jobban megharagudott néhány nap múlva, mikor megtudta, hogy gróf Batthyány Tivadar is kiment ellenbeszédet mondani, amelyben előhozta a velem való beszélgetést is, de teljesen elferdítve, olyan formában, mintha én őt a képviselőház folyosójára kihívtam volna, vagyis mintha direkt felkerestem volna abból a célból, hogy az uram részére egy állást kunyeráljak ki tőle. Holott én hangsúlyoztam előtte, hogy az uramnak fogalma sincs az egészről és hogy nem is szabad neki az én közben-

járásomról szólnia, még akkor sem, ha a kérés teljesíthető volna.

Amikor ez a beszéd a lapokban megjelent, az uram már súlyos betegen és lázasan feküdt és én nem mertem neki az újságot megmutatni. Hirtelen haragomban azonban elhatároztam, nagy megdöbbenéssel, hogy én magam veszek. elégtételt magamnak a súlyos sértésért. Volt egy régimódi hétágú, szíjjakból összefont korbácsunk, amelyet kabátom alá rejtve, bementem az uram hálószobájába és azt mondtam neki, idekészíték minden orvosságot, amelyeket szedjen be a maguk idejében, mert nekem egy kis időre el kell mennem hazulról. Erre ő az újságokat kérte, hogy amíg oda vagyok, olvasással agyonüthesse az időt. Azt feleltem nem jött újság. De az ő árgus szemével már észrevette az izgalmat és észrevette azt is, hogy a kabátom alatt valami dudorodás van. Gyengéden magához ölelt, mintha búcsúzkodnék tőlem és észrevette a korbácsot a kabátom alatt. Persze rögtön azt kérdezte, hová indulok én korbáccsal, mert ő még nem hallotta, hogy valaki Pesten, a belvárosban, kommissziózni korbáccsal járjon. Erre kibuggyantak a könnyeim, elmondtam neki, mi történt és hogy mit beszélt Batthyány Óbudán és megvallottam, be akarok menni a képviselőházba, hogy ott elégtételt vegyek magamnak a sértésért. Az uram erre határtalan dühre gerjedt és azt mondta, erről szó sem lehet, ha ő ilyen betegen ki tudott menni Óbudára Komjáthy Béla érdekében, akkor meg tudja védelmezni betegen a feleségét is. Sebbellobbal öltözködni kezdett és közben telefonált »A Nap«-hoz, hogy bejön cikket diktálni. A legnagyobb izgatottság közepette ült egy konflisba és ment be a szerkesztőségbe. Alig indult el, én felhívtam Braun Sándort, a szerkesztőt, aztán Hajdu Miklóst, a helyettesét és megkértem őket, hogy nagyon cenzúrázzák meg, amit az uram írni fog,

mert nem tudom, a láza nagyobb-e vagy az izgalma. Ők ezt meg is ígérték, de persze nem tartották meg az ígéretüket, mert a cikk úgy jelent meg, ahogy az uram lediktálta és túlzottan heves és erős támadás volt gróf Batthyány Tivadar ellen. A gróf sajtópert indított miatta az uram ellen. A vizsgálat során engem is beidéztek a vizsgálóbíróhoz, ahova az uram is elkísért és mielőtt bementem a bíró szobájába, kioktatott:

– Fiam, a, bíró bizonyára rá akar majd beszélni, hogy azok az erős kitételek, amiket Batthyány a pártjáról mondott, ne kerüljenek jegyzőkönyvbe, de én figyelmeztetek, hogy neked a szintiszta igazságot kell vallanod, se hozzátenned, se belőle letagadnod nem szabad, mert ez nem megy babra. Szórol-szóra jegyzőkönyvbe kell diktálnod azt, amit gróf Batthyány neked mondott.

Tényleg így is vallottam és a bíró valóban megjegyezte, hogy talán mint nem fontosat, kihagyhatnánk az »éhes csürhe« szavakat. Mire azt feleltem:

– Szívesen kihagynám, ha a gróf úr nem mondta volna, de mivel a gróf úr szószerint ezt mondta, ragaszkodnom kell, hogy a jegyzőkönyvben is ez legyen megörökítve.

Így aztán tényleg már folyt a per és az uram nagyban készült a tárgyalásra. Közben Londonba kellett utaznia a városi urakkal és amíg ő odavolt, hívei megkísérelték, hogy békét közvetítsenek a gróf és az uram között. Amikor erről tudomást szereztem, rögtön értesítettem róla az uramat, aki visszaírta, hogy csakis olyan megegyezésbe megy bele, amelyben megalázás nincsen és amelyben a gróf úr elégtételt szolgáltat. A béke azután létre is jött és én örültem és örülök is neki, mert hiszen távlatból nézve a dolgot, látni való, hogy csak a korteskedés hevében keletkezett az affér, amely házunk régi barátjával állított bennünket szembe.

Bár a magyar korteshadjárat mindig el szokott fajulni, de azért se azelőtt, sem azóta, sem altkor, nem volt divatban, asszonyokat citálni és hamis beállítással az uruknak kellemetlenséget okozni.

XXVII.

BÉCSI DELEGÁCIÓ.

1913-ban első ízben történt, hogy az uramat beválasztották a delegációba, amely ebben az évben Bécsben tartotta üléseit. Éppen erre az időre esett életemnek egyik legnagyobb szomorúsága: hirtelen elvesztettem édesanyámat. Galamblelkű édesanyám özvegységének idejétől kezdve itt élt Budapesten, közelünkben lakott és nem az anyósnak, hanem az édesanyának nagy szeretetével szerette az uramat. Bármilyen történt is köztem és az uram között, őhöz panaszra nem mehettam, mert már előre teljesen bizonyos volt, hogy őelőtte az uramnak lesz igaza. Az uram is szerette őt és talán szerencsés körülmény volt, hogy nem adhatta át magát az ő érzékenységével a gyásznak és a bánatnak, mert ugyanakkor Bécsbe kellett mennie a delegáció üléseire.

Amikor az osztrák politikusok Budapesten ülészttek, akkor itt voltak a nagy dáridók, ha pedig a magyar politikusok Bécsben funkcionáltak, akkor ott rúgtak ki a hámból. Az uram azonban nem a Kart a megengedni, hogy mély gyászomban nélküle egyedül maradjak Budapesten és határozottan kívánta, hogy vele menjek Bécsbe. Kívánságának eleget tettem és Bécsben szorgalmasan eljárta a delegáció üléseire. Soha életemben egy rakáson annyi mágnást és mágnásasszonyt nem

láttam, mint ott. Bár akkor még nem volt női választójog, a hallgatóságban mégis nagyon sok volt a nő, azonban polgárasszony rajtam kívül egy sem.

Gróf Károlyi Mihály is nagy szerepet játszott abban az időben a delegációban. Ő is először volt akkor delegátus és az uram fel is használta arra, hogy elmondattott vele egy beszédet, a román "zsidókérdésben, amelyet az uram semmiképpen nem mondhatott el. A beszédet az uram készítette el és megmutatta gróf Károlyi Mihály akkori legbuzgóbb hívének, Zlinszky Istvánnak is. Zlinszky hevesen kikelt az ellen, hogy ezt a beszédet gróf Károlyi elmondja, mert szerinte annyira filozemita hangokat a gróf nem üthet meg. Ebből nagy vita keletkezett, amelyben gróf Károlyi nem Zlinszkyre hallgatott, hanem az uramra, amit nagyon okosan is tett, mert tulajdonképpen ezzel a beszéddel tünt fel a közélet színterén.

Egy napon az uramnak Budapestre kellett utaznia és életemben először maradtam, habár csak egy napra is, egyedül egy szállodában. Anyám halála után talán tizedik napra történt ez, szívemben még teljesen friss volt a seb és nagyon nyugtalanul aludtam magányos hotelszobámban. Amikor elnyomott az álom, egészen különös dolog történt velem. Nagybátyám, aki anyámnak öccse volt és mint már említettem. Felsőmagyarországon szolgabírói 'tisztelet töltött be, kinél ifjúságom egy részét töltöttem, néhány évvel ezelőtt Bécsben halt meg és ott volt eltemetve. Jártam én azóta már néhányszor Bécsben, de bizony fiatal szívvel, jókedvűen, gondtalanul, inkább csak az élvezetekre gondoltam mindig, mint a temetőre. Akárhányszor voltunk is Bécsben, sohase jutott eszembe, hogy ki menjek a temetőbe, nagybátyám sírját felkeresni. Pedig nagybátyámat rajongóan szerettem, vagy talán ép ezért. És most egyszerre álomban meg-



VÁZSONYI VILMOS

jelent előttem az, édesanyám és tisztán hallottam, amint egész hangosan azt mondta:

– Édes leányom, jól tudod, hogy a nagybátyád itt fekszik a központi temetőben, én már nem nézhetem meg a nagybátyád sírját, bizony illenék, hogy te oda kimenj. Tedd ezt meg az én kedvemért, helyettem.

Erre megmondotta a sorszámot és sírszámot is, ahol a nagybátyám a temetőbe nyugszik. Sajnos, ezt már azóta ismét elfelejtettem, de akkor megjegyeztem magamnak és azonnal felírtam, mikor felébredtem. Többé nem is tudtam elaludni. Izgatottan vártam az uramat, akinek a reggeli vónattal kellett megérkeznie. Meg is érkezett és én azon melegeben elmondottam neki különös álmodtam. Aznap a delegáció csak délután tartott ülést és az uram rögtön kész volt, velem a temetőbe kijönni. Nagyon kíváncsi voltam, vajjon a sír megjelölése, úgy amint álmodtam, megfelel-e a valóságnak. Autóba ültünk és kimentünk a nagy távolságban fekvő temetőbe, ahol az uram bement az irodába és megmutatta azt a kis cédulát, amelyre én az álmomban hallott két számot feljegyeztem és kérte, mondják meg, vajjon ebben a sorban és ebben a sírban ki fekszik. A hivatalnok felütötte a nagykönyv megfelelő lapját és az uram óriási meglepetésére nagybátyám nevét olvasta ki belőle, ő fekszik az édesanyám által megjelölt sírban. Misztikus és csodálatos eset, mert teljesen bizonyos vagyok benne, hogy ő maga se tudta ezt, mert csak a temetésen volt jelen, amikor nem szokták az emberek a parcellaszámot és a sírszámot megjegyezni. Azután pedig édesanyám soha többé Bécsben nem volt.

Az uram, akinek különben is erős hajlama volt az ilyen misztikus, babonaszerű dolgok iránt, most teljesen ennek az eseménynek hatása alá került és még aznap délután úgyszólván az egész delegáció

minden tagjának elmondotta a különös történetet, amely aztán napokon keresztül megbeszélés tárgyát képezte.

E csodálatos élmény megfejtését máig sem tudom magamnak megmagyarázni, de még többször történt velem hasonló dolog. Most már egyedül töprenghetek a megfejtésen.

Az uram halála után történt például, hogy ke-restük azokat a költeményeket, amelyeket a háború alatt írt. Ebben az időben nem járt sehova, este bezárkózott a szobájába és éjfél utánig költeményeket írt. Amikor a forradalom kitört és mi elmenekültünk, (ezek a költemények ott maradtak íróasztalának fiókjában. A kommün ideje alatt, amikor házunkat elrekvirálták és valami tizenöten laktak benne, mindent feldúltak és kiraboltak. Elhunyt sógorom, dr. Rácz Dezső valami úton-módon kicsempészte az íróasztalból ezeket a verseket és magához vette. Mikor azután később ő is elment Magyarországról, ezeket elvitte magával és ezek csak akkor jutottak hozzánk vissza, amikor évek múltán a sógorom ismét visszatért. A verseket az uram vette át a sógoromtól és nem adta át nekem, hanem úgy rémlett előttem, hogy a Wertheim-szekrénybe zárta el azokat. Később sokszor kérte tőlem, adjam ki neki ezeket a verseket, mert egyiken, másikon javítani akar. De mindig azt feleltem, hogy én nem adhatom ki neki, mert nincsenek nálam, hanem ő csukta el azokat. De folyton újabb és újabb események jöttek és mindig újabb feledésbe mentek a versek. Mikor azután ő tőlünk örökre eltávozott, a fiam belenyúlt a Wertheim-szekrénybe, ott azonban a verseknek nyoma sem volt. Erre felnyitottam irodai íróasztalát, de ott is hiába kerestem. Végtelenül fájlaltam, hogy nem találtam a költeményeket és mindent átkutattam értük, de hiába. Éppen egy hónappal a halála után történt meg először, hogy ebéd után

a fejemet lehajtottam a pamlag szélére, mert hiszen még éjjel sem tudtam aludni, nemhogy nappal találtam volna nyugalmat. De most elnyomott az álom és abban a pillanatban megjelent előttem az uram. Kezét tréfás fenyegetéssel rám emelve, az ő huncut nézésével a szemében, azt mondja:

– Nem találsz a verseimet? Hiába keresed. Hát én megmondom neked, hogy hol vannak. A te kis íróasztalod fiókjában a kártyák alatt, amelyekkel kártyázni szoktam. Ha most bemégy, rögtön megtalálsz.

Fölnyitottam a szemem, az uram alakja csak látomány volt, nem volt sehol. Én futottam be a harmadik szobába, ott ült a fiam, akinek oda kiáltottam:

– Janikám, nyúlj be a fiókba, én nem merek. Az apád megjelent előttem és mosolyogva mondta el, hogy hol vannak a versek.

És amit soha se tudtunk megtalálni, az most egy szempillanat alatt megvolt, ott ahol ő azt nekem megjelölte, abban a fiókban, amit százszor és százszor kinyitottunk és csak azért nem vettük észre, mert rajta voltak azok a kis íróasztalok, amelyeket a kártyánál használni szoktunk és amikből több volt, mint amennyi kellett és így a legalsóra soha se került a sor és ezáltal az alatta fekvő versek sohase kerültek napvilágra.

Hol a megfejtése ennek a csodálatos esetnek? Nincs rá felelet, talán az okkultisták tudnának erre magyarázatot adni. Volt több ilyen látományom is, amióta nincs az uram, egyszer talán még elmondom azokat is.

XXVIII.

1914.

Alig telt le a szomorú gyászesztendő, jött a még szomorúbb: 1914. Egész életében semmi sem rendítette meg az uramat és semmi se okozott neki annyira mély szomorúságot és oly súlyos depressziót, mint a háború kitörése. Ezen a nyáron is a Margitszigeten laktunk, de közben én beteg lettem és bevittek a Herzel-szanatóriumba. A nagy professzor nekünk nemcsak orvosunk volt, hanem »tanár bácsi« címen a legjobb barátunk is. A tanár bácsinak nagyon sok hasonlatossága volt az uramhoz. Egyformán zseniálisak voltak, egyformán jóságosak és egyformán a tehetségük által lettek nagyokká. Az uram kevés embert tartott és becsült olyan nagyra, mint a tanár bácsit, akit rajongóan szeretett. De sokszor említette, hogy az ő számára a tanár bácsi pótolhatatlan.

A tanár bácsi úgy találta, hogy engem gyorsan be kell szállítani a szanatóriumba, mire az uram másnap reggel a tanár bácsi autóján beszállított. Rögtön a műtőasztalra fektettek. A szomszédos templom harangja éppen zúgni kezdett. A tanár bácsi tréfálkozott:

– No, most imádkozz Istenedhez, mert jön a kés és ki tudja, nem-e a mennyország útját nyitja meg előtted?

Az altató-maszk már rajtam volt, de még visszafeleltem:

– Lehet, hogy nekem a mennyország útját nyitja meg, de akkor a tanár bácsinak a Markó uccába visz majd az útja.

Mire nagyot kacagott és azt mondta az asszisztensének:

– Altasd el minél gyorsabban, mert különben még a nyelvét vágom ki. Ez július 18-án volt és én bizony október első napjáig a szanatóriumban sínylődtem. Az uram még kint maradt a Margitszigeten egy kis _szobában és a rettentő melegben onnan jött be hozzám minden reggel, délben, este.

Egy ilyen alkalommal történt, hogy a konflis, amelyen ült, nekiment a Margithídon átmenő omnibusznak. Az uram a kocsiban olvasott, nem vette észre a veszedelmet és az összeütközéstől kiesett a kocsiból. Az esés elég szerencsés volt, de a saját kocsijának egyik kereke valahogy súrolta az orrát és az egyik lábát. Így egyenesen a szanatóriumba jött, hogy kezelés alá vegyék. Nem volt valami súlyos dolog, de azért ott tartották 2 napig. Ezen a napon tört ki a háború.

Amikor az első transzport éppen arra ment, énekelve, ujjongva és nagyokat kurjantva, az uram valósággal kétségbe volt esve. Magánkívül volt az elkeseredéstől.

– Egy pillanatig sem maradok! – kiáltotta. – Nem bírom hallgatni, hogy viszik vágóhídra az embereket. Megyek vissza a Margitszigetre, ahol csend van és ahol nem hallom, hogy az emberek megőrültek és nem látom, hogy mennek egymást gyilkolni.

Ezzel tényleg kocsit hozatott és ment vissza a szigetre. Amint oda megérkezett, találkozott a szintén ott lakó Bródy Sándorral, az íróval, aki rögtön megkérdezte tőle, miért hagyta ott a szanatóriumot, holott előtte való nap arról volt szó, hogy még néhány napig bent marad. Mire meg-

mondta, mi készítette a visszajövésre. Bródy Sándor csodálkozva meresztette rá gyönyörű két nagy szemét:

– Nem értek, hát te háborúellenes vagy?

Mire az uram még jobban csodálkozva kérdezte:

– Én meg téged nem értelek, hát te csak nem vagy háborúpárti?

Erre nagy vita indult meg közöttük és amikor ez veszedelmesen kezdett elfajulni, Bródy Sándor azt mondta:

– Tanácsolom, hogy menj vissza a szanatóriumba, mert ma az olyan emberek, akik háborúellenesek, nem beszélhetnek veszélytelenül ilyen hangokon:

Az uram erre visszaintette az ő rendes kis konflisát és azt mondta:

– Igazad van: tényleg jobb lesz nekem a szanatóriumban. Reggel, amikor a menetek indulnak, majd bedugom a füleimet, napközben pedig csak olyan embereket engedek be magamhoz, akik mielőtt belépnek hozzám, már előre kijelentik odakint, hogy nem fognak nekem ellentmondani; főként nem magasztalják a háborút.

Tényleg visszajött a szanatóriumba és heteken keresztül ott maradt mindenki elől elzárkózva, mert nem bírta az emberek háborús hangulatát elviselni. Nagy ritkán történt, hogy benézett az Abbázia-kávéházba, de ott is csak bosszúságban volt része. Egy ízben, amikor bejött, ott találta az egyik képviselőtársát, aki ott ismerőseitől vett búcsút, hogy megy a háborúba. Az uram bosszús csodálkozással kérdezte tőle, hogy mi jutott eszébe, hiszen neki nem muszáj elmennie, hogyan veheti magára azt a felelősséget, hogy itt hagy egy asszonyt három gyermekkel és megy, nem is egy ismeretlen, hanem egy jól ismert veszélybe. A képviselő úr nem ellenkezett, de kezdte ki-

fejteni, hogy mindenkinek aki az ő korában van, kötelessége a hazát szolgálni. Erre az uram éktelen haragra gerjedt, felemelt egy széket, úgy odavágta, hogy darabokra tört és elkezdett kiabálni:

– Ez a legnagyobb badarság, amit életemben hallottam. Magyarország ebben a háborúban nem nyerhet semmit! Gyönyörűen vagyunk határolva hegyekkel és folyókkal, még tengerünk is van. Mi nem nyerhetünk semmit, mi csak veszthetünk ezen a háborún. Mindenki, aki mint magyar ember a háborúba vonul, az nemhogy segítené az országot, hanem a vesztébe kergeti, nem bírom elviselni ezt a hülye felfogást, hogy a magyar embernek rajongania kell a háborúért, ellenkezőleg, hintsetek hamut a fejetekre, sírjatok, hogy voltak olyan politikusaink, akik minket belekergettek a háborúba.

Hiába csitították, hogy ne mondjon ilyeneket, ne kiabáljon, mert ebből csak baja lehet, nem lehetett lecsillapítani, kiabálva, dühöngve hagyta ott a búcsúzó képviselőt és kifelé menet is kiabálta:

– Ez a legnagyobb lelkiismeretlenség, amit az ember a családjával szemben elkövethet. Megértem a cseheket, megértem a románokat és a szerbeket, mert ezek mind valamit el akarnak érní. De mit kaphatunk mi? Semmit és semmit, ellenben elveszthetünk mindent!

Az emberek mind elszállingóztak mellőle, mert félték, hogy még nekik is kellemetlenségük lehet és ő, aki soha nagy kíséret nélkül nem tudott az uccára kimenni, most egyszerre azon vette magát észre, hogy egyedül van. Búsan jött ki a szanatóriumba és szomorúan mesélte el az incidenst. Tisza Istvánnak is rossz néven vette, hogy nem volt elég erélyes a háború meggátlásában, mert állította, hogy Tisza akkori hatalmánál fogva, Magyarországot semlegessé kellett volna hogy tegye. Féltettem őt emberek közé engedni, borzalmas háborúellenes kirohanásai miatt már mániákusnak mond-

ták, mert mindenkinek csak Magyarország várható veszteségeiről beszélt.

Mindig szomorúbb és szomorúbb lett, látni sem akarta az embereket. De ő csak a háborúra haragudott, nem azok áldozataira, a szegény katonákra. Amikor jobban lettem, egy kis talicskán kiküldetett nekem a szanatóriumba 100.000 cigaretta-hüvelyt és a hozzávaló mennyiségben dohányt. A szanatórium akkor már tele volt sebesült katonatisztekkel, akik mind hozzáfogtak velem és az ápolónőkkel a cigaretták elkészítéséhez. Az uram úgy tervezte, hogy ezeket a cigarettákat a különböző kórházakban kiosztjuk a sebesült katonáknak. De még ma sem tudom, hogyan történt, a hadsegélyző hivatal, amely akkor alakult, valahogy tudomást szerzett a szanatóriumbeli nagy üzembről és azt kérte, hogy okvetlenül nekik küldjük el a cigarettákat kiosztás végett. Október 1-én egy hordár egy kis kézikocsival elszállította a 100.000 cigarettát. Büszkén mutattam a nyugtát az uramnak, de ő nagyon haragudott érte, mert azt mondta, hogy sokkal szívesebben vette volna, ha közvetlenül juttattuk volna el a legénységnek, akiknek azokat szánta, így meg sohase tudhattuk meg, hogy kik kaptak belőle.

Az uram volt az első abban is, hogy a Központi Demokrata Kör helyiségeit rendelkezéseire bocsátotta azoknak az asszonyoknak, akiknek az uruk hadba vonult, sőt részben már el is esett. A háború kitörésének első napjától kezdve a háború utolsó napjáig varróműhely volt a Demokrata Körben, ahol otthonmunkát végeztek a hadi-özvegyek. Minden héten eljöttek a kerületből és megkapták egy hétre a munkát, amelyet odahaza kényelmesen elvégezhettek és mikor leszállították, rögtön megkapták a munkadíjat, amire persze ráfizettünk, úgyhogy a hiányt a Terézvárosi Segélyalapból fedeztük, amit szociális utón hoztunk össze

és amelyet fényesen vezetett szegény boldogult dr. Kovács Ernő. A gyermekruháink annyira feltűntek az iskolákban, hogy a főváros azután szintén elhatározott ilyen gyermekruha akciót és azonkívül felállított a városháza épületében egy üzlethelyiséget, ahol ingyen kerültek kiosztásra női és férfi-ruhák, valamint cipők azok részére, akik kenyérkeresőjük hadbavonulása folytán támasz és kenyér nélkül maradtak vissza. Sőt hamarosan már a lengyelországi menekültekről is gondoskodni kellett.

A városházán ott ültem a helyemen egész délelőtt és egész délután 1914-től 1917-ig, irtózatos munkát fejtettem ki. Az étkezéseken kívül alig voltam odahaza, úgyhogy az urammal és a gyermekemmel igazán csak percekig lehettem együtt. Ezt a szomorú, munkát igazán nagy örömmel és nagy ambícióval végeztem, mert láttam az eredményt, hogy; a főváros nagyszerűen csinálja a maga népjóléti intézményét. És mivel egyszer azt hallottam; hogy Bécsben még sokkal többet produkálnak, kaptam magam és a várostól kapott mindenféle útbaigazító levelekkel felutaztam Bécsbe, ahol 3 napon keresztül semmi egyebet nem tettem, minthogy a bécsi városháza uraival jártam a jóléti intézményeket, tanulmányoztam, jegyezgettem, hogy ne maradjunk hátra a nyugati nagy városok mögött, hanem ha lehet, még túl is tegyünk rajtuk. Óriási feladat volt ez a három évi munka, mert nem volt hozzá autóm, se kocsim, a Lendvay uccától a Gerlóczy uccáig és vissza, hóban, fagyban, esőben és hőségben futkosni kellett, hallatlan megerőltetés volt és a vége bizony az lett, hogy 1917 február közepén teljesen összeroppanva, ismét szanatóriumba kerültem, ahonnan azután májusig ki sem jöhettem.

A háború éveiben a legvisszavonultabb életet éltük. Külföldre nem akart az uram utazni, itthon pedig legfeljebb Balatonfüredig ha jutottunk. Tár-

saságba se jártunk, mert az uram valósággal gyászéveket tartott ezekben az esztendőkbén. Így jött el 1917 május hava, amikor az emlékezetes választójogi népgyűlés volt a városháza udvarán. Soha imponálóbb népgyűlés még nem volt Budapesten. Körülbelül 100.000 ember vett részt benne és ez a tömeg természetesen nem fért el a városháza udvarán, hanem onnan kiszorulva, egészen az Andrassy útig állott zsúfolt tömegben. A népgyűlést .Bárczy István polgármester nyitotta meg és utána az uram mondott oly hatalmas beszédet, amelyben az akkori ország egész lelke kifejezésre jutott és amely valósággal lázba hozta a hallgatóságot, öfelsége aznap érkezett Budapestre és a polgármester a népgyűlés által elfogadott határozati javaslat ott azonnal felvitte a Várba, hogy átnyújtsa a királynak. Aznap délelőtt az uram véletlenül találkozott Wekerle Sándorral, aki azt mondta neki, hogy délután 6 órára ő lesz a megbízott miniszterelnök. Még mielőtt a gyűlésre mentünk volna, elmondta ezt nekem az uram. Gyönyörű verőfényes májusi nap volt, a népgyűlés után az uram gyalog, óriási néptömeg által kísérve, ment a városházáról a Központi Demokrata Körbe, hogy ott bevárja a polgármestert, akit az audiencia után egyenest oda vártak. Alig értem haza, az uram telefonált, hogyha keresnék, Hadik grófnál van, aki a szomszédságunkban lakott. Néhány pillanat múlva kis kertünkben megjelent gróf Károlyi Mihály zordon arccal és az uramat kereste. Megmondtam neki, hogy Hadiknál van, de néhány perc múlva idehaza lesz. Közben Márkus Jenő tanácsnok által arról értesültem, hogy valószínűleg Esterházy Móric lesz nem Wekerle lesz a miniszterelnök. Esterházyt akkor már közletről ismertük, ezért nagyon megörültem e hírnek.

Én egy ideig szóval tartottam vendégünket és természetesen arról kezdtem el vele beszélni, amivel

a szívem tele volt, a népgyűlésről. Kérdeztem tőle, hogy volt megelégedve? Mire kedvetlenül felelt:

– Nem voltam megelégedve egyáltalán, mert Vilmos nem engedte meg, hogy beszéljek. Pedig azt hiszem, hogy senkinek sincsen több joga ahhoz, hogy a városház udvarán beszédet tartson, mint nekem. Azért is jöttem, hogy Vilmosnak elmondjam lázáért a véleményemet.

Nagyon meg voltam lepve, hogy egy olyan egyéniség, mint; Károlyi gróf, ilyen nyíltan apprehendáljon azért, mert nem beszélhetett egy olyan népgyűlésen, amelyet az uram tervezett és rendezett. De látván rossz kedvét, nem szóltam semmit, hanem másra tereltem a beszédet. Azt kérdeztem tőle, tudja-e az örömhírt, hogy gróf Esterházy van kombinációba véve miniszterelnöknek? Ezzel a kérdéssel se volt szerencsém, mert Károlyi mogorván visszakérdezte, hogy tulajdonképpen kinek örömhír ez, mert neki nem az. És ha nekem örömhír, vajjon miért az? Mire őszintén megmondtam, hogy nekem azért örömhír, mert ismerem Esterházy grófnak nemes lelkét és demokratikus gondolkodását. Lelkesedésem azonban nem nagy hatással volt. Károlyira. Egyáltalában nem értett velem egyet és legkevésbé sem tetszett neki ez a kombináció. Csak az vigasztalta, hogy talán mégse lesz igaz.

Közbe hazajött az uram, aki szintén megerősítette a hírt, hogy valószínűleg Esterházy kap megbízást kormányalakításra. Én rögtön elmondtam az uramnak, hogy Károlyi haragszik, mert nem beszélhetett. Mire az uram az ő szokásos őszinteségével azt felelte:

– Nem tudom, mi jögon beszéltél volna? Hiszen nem vagy budapesti képviselő, sőt nem vagy Budapesten bizottsági tag se. A Károlyi név nem elegendő arra, hogy egy ilyen tömeg előtt beszédet tartsál. Különben se arról van szó, hogy a

tömeget hecceljük, hanem arról, hogy megnyugtassuk, ehhez pedig te nem igen értesz.

Ebben a pillanatban észrevettem, amit később közöltem is az urammal, hogy gróf Károlyi szemében csak úgy szikrázott a gyűlölet tüze, amikor az uram ezt mondta; dühös volt, jött-ment, mint egy vadállat a ketrecben. Hiába próbálta meg az uram, hogy megnyugtassa, el volt keseredve, részben, mert nem beszélhetett a rengeteg ember előtt, részben, mert mindjobban megerősödött a hír, hogy a *comme il faut* Esterházy lesz estére deználva miniszterelnöknek.

XXIX.

A MINISZTERSÉG.

Nemsokára telefonüzenet jött, hogy gróf Esterházy kéreti az uramat, keresse őt fel a hotelben, ahol lakik, mert beszélni akar vele.

Nevetve mondtam:

– Csak nem akar Esterházy miniszterséggel megkínálni?

Mire az uram kezével legyintett.

– Erről szó sem lehet, vagyonom nincs, most kezd egy kicsit menni az irodám, nem hagyhatom ott egy miniszteri tárcáért.

Gyorsan vacsoráztunk, természetesen már egész sereg hírlapíró és ismerős társaságában, akik mind kíváncsiak voltak az események alakulására. Az uram azzal ment el hazulról, hogy nemsokára megtelefonálja, mit akar tőle Esterházy, mert tudja, hogy nagyon nyugtalan vagyok. De bizony már éjfél felé járt az idő és én még mindig ott ültem néhány jóbarát társaságában a kis kertben, izgatottan várva az uram érkezését. Egyszerre csak telefonüzenet helyett megjelent ő maga és amikor a kiskapun benyitott azt mondja:

– Vizsla szaglások van asszony! Képzeljétek, Esterházy tényleg megkínált a miniszterséggel!

Csakhogy én nem vagyok Szalkay Margit, aki mindjárt; »igent« mondott és nem mondtam ki azonnal az »igent«, hanem gondolkodási időt kértem. De neked megvan a mentséged, – fordult aztán engesztelőleg hozzám, mert te tudtad, hogy ha azt mondtad volna nekem, hogy majd gondolkozol, ak-

kor én nem ültem volna még egyszer a vicinálisra, azért siettel az igennel. De nekem azt nagyon meg kell fontolnom, mert ez reám nézve súlyos anyagi veszteséggel és súlyos kötelességekkel jár.

Sohse voltam afféle sírvafakadó asszony, de most egyszerre megteltek szemeim könnyekkel de nem az örömtől, hanem az ijedtségtől. Könyörögni kezdtem az uramnak:

– Az Isten szerelméért, ne vállalj miniszterséget! Hiszen most a mi kis igényünk mellett megvagyunk a mi polgári egyszerűségünkben, de olyan szerepet vállalni, amelyre a német azt mondja: »Tittel ohne Mittel«, az igazán nem jó dolog és éh nem szeretném szerény háztartásunkat is lejjebb redukálni és az életnívómban lejjebb csúszni csak azért, hogy címben és rangban emelkedjünk.

Bizony egy szemet se aludtunk ezen az éjjelen, hanem folyton azon töprengtünk, mit kellene csinálnunk, hogy Esterházy grófot se bántsuk meg és hogy a jövedelmünk ne csappanjon meg. De persze ilyen megoldást nem lehetett találnunk.

Másnap azután megkezdődtek a komoly tárgyalások a miniszteri tárcák körül és ezek a tárgyalások nekem nagyon sok nyugtalanságot okoztak. Sehogy se tudtam belenyugodni abba a gondolatba, hogy az uram miniszter legyen. Szomorú magányomba hányszor gondolok most is arra, ha el nem vállalta volna ezt a megbízatást, nem lehetett volna kitéve annyi támadásnak, nem lett volna később kitéve annyi inzultusnak, nem őrlődtek volna fel az idegei és még ma is itt volna közöttünk életvidáman, boldogan. De a sors könyvében más-kép volt megírva és a sorsát senki el nem kerülheti. Úgy kellett történnie mindennek, ahogy volt.

Napokon keresztül folytak a tárgyalások és gyötörték minket a gondok. Természetesen nagyon sok érv szólt az uram minisztersége mellett. Első-

sorban felekezetének dicsősége, amely azért volt nagyon nyomatékos érv, mert egyszersemint a liberalizmusnak és az egyenlőségnek a dicsőségét is jelentette. Hiszen a nagy osztrák-magyar monarchiában sohase volt még zsidó miniszter. De ezenkívül még két nagy szempont is biztatta az uramat. Elsősorban, hogy ő akarta Magyarországnak megcsinálni az általános egyenlő titkos választójogot, fűtötte az a nemes ambíció, hogy ez a reform az ő nevéhez fűződjék. A másik szempont, amely miatt csábítóan hatott rá az igazságügyminiszteri tárca, hogy mint vérbeli jogász az elavult és ósdi törvények helyébe új és modern törvényeket alkosson. Ezek az ideális szempontok hatalmasabbnak bizonyultak minden anyagi megoldásnál. Ehhez járult még, hogy az egész újságíró-társadalom szinte megkövetelte tőle, hogy vállalja a miniszterséget. Az akkori erős cenzúra mellett tőle várták, hogy ezen enyhíteni fog. Nem tudták azt, hiszen az uram se tudta, amíg meg nem próbálta, hogy aki felelős helyen, hatalmon van, annak nem mindig lehet úgy cselekednie, ahogy azt a szíve diktálja. Itt bebizonyult Bánffy báró sok év előtt tett nyilatkozata a hatalmi kérdésekről. De ha nem is tudta azt pontosan az uram, azért ez a meggondolás is szerepelt az aggályai között. Tudta, hogy nagy dolgokat várnak tőle és tudta, hogy háború van és hogy a háborús idők légkörében nem lehet úgy kormányozni, mint a béke nyugodt időszakában. Ezer kifogással élt, de mindegyiket legyűrték, lekönnyörögték, míg végül már nem tudott más érvet felhozni, azt mondta Esterháznak:

– Nagy kérdés, kinevez-e a király, ha megtudja, hogy zsidó vagyok. Ezért felkérek, hogy ezt a kérdést tisztázd őfelségével, nehogy ebből kifolyólag valami kellemetlenség támadjon, mert ez nemcsak az én részemre, hanem felekezetem részére is végtelenül fájdalmas volna.

Esterházy engedett a keresnek, felment a királyhoz, előadta neki az uram aggályait, mire a király azt felelte:

– Minisztereim felekezete nem érdekel. A kérdés az, tisztességes ember-e vagy se. Ha ön jónak találja és nekem, mint tisztességes embert ajánlja, én elfogadom.

Most már nem lehetett tovább kitérni, meg kellett hajolni a sors akarata előtt és így egy szép májusi napon az uram felment a budai királyi palotába, hogy letegye az esküt mint magyar királyi igazságügyminiszter. A várból egyenesen az Eötvös uccába hajtatott az elé a ház elé, ahol az első lakásunk volt és ahol öreg szülei még mindig laktak. Édesanyja csókját kívánta elsőnek, és csak onnan tért haza hozzám ünnepi ruházatában, Ferenc József kabátban és cilinderrel a fején, amelyet le sem tett, amíg elejétől végig el nem mesélte az ünnepélyes aktust. El volt ragadtatva a királytól, hogy milyen egyszerű, milyen kedves és mennyi finomsággal fogadta a különkihallgatáson. Mert az együttes eskütételi aktus után külön-külön fogadta a minisztereket, másnap pedig ő, aki nem volt templomjáró ember, elment a templomba, hogy imádkozzon az Úristenhez, hogy adjon neki erőt ezt a magas hivatalt úgy betölteni, ahogy ezt tőle elvárják, hogy betöltse. Megköszönte az Úristen jószágát, hogy öreg szüleinek ilyen örömet okozhatott. Mert az édesanyja, az volt előtte mindig az igazi szent.

Másnap már megkezdődött az igazi munka, a robotolás. Az uram egész nap a minisztériumban ült és tízszer is kellett neki telefonálnom, niire ebédre vagy vacsorára haza tudtam kapni. Vacsora után pedig szó sem lehetett nyugalomról vagy pihenésről, mert akkor kezdődött meg csak azoknak a szünet nélkül való tolakodása, akik telve voltak mindenféle lehetetlenebbnél lehetlenebb ké-

résekkel. Mindenki ki akarta próbálni az urammal való jó viszonyát és az uramnak csak kettő közül lehetett választása: vagy bent a hivatalában dolgozni, de nem úgy, ahogy a miniszterek hivatali munkáját elképzelni szoktuk, hanem a rogyásig, vagy pedig odahaza az ambicionálok, az igénylők és a protektorok szakadatlan áradatával birkózni. Még nézni is kínos volt ezt a szörnyű tülekedést. Benne élni, ez a türelemnek, az önuralomnak, a kitartásnak és az okosságnak a non plus ultráját jelentette.

Hetek és hetek teltek el, amíg egy kicsit enyhültek ezek a személyi ambíciók, amelyek részben talán jogosak voltak. Valószínű, hogy a többi miniszternek is meg kellett küzdenie az igénynek ezzel a vad harcával, amelyhez a miniszterelnök, Esterházy, idegzete nem volt elég erős. Emellett egyéb bajok is voltak. Egyik sztrájk követte a másikat. Ezeknek a terhe is az uramra hárult, mert a kabinet tagjai közül egész politikai múltjánál fogva, ő állott legközelebb a szociáldemokratákhoz és ő tudott velük a legjobban tárgyalni. Napokat töltött vele, hogy egy-egy sztrájkban az ellentétet kiegyenlítse és a munkát megindítsa.

A háború negyedik éve és az ezzel járó ezerféle nyomorúság, az egyéni ambíciók vad csatája, a mindenféle alakban jelentkező nagy elégtelenség és forrongás a lelkekben: a politikai küzdelemhez nem szokott Esterházy erejét meghaladó nehézségek voltak. Ha talán már nős lett volna és lett volna rendes háztartása, amely a maga kénye-kedve szerint csak egy kicsit is szabályozhatta volna az ő életét is, legalább annyira, mint ahogy az uramét szabályozta, talán sok minden más lett volna. Így azonban akárhányszor megtörtént, hogy egymásra torló munkája között egész nap egyszerűen elfelejtett enni, vagy egy pohár tejjel bőjtölte ki a napot. Akkor tej-jegyek voltak és a

miniszterelnök nem engedte meg, hogy neki több tejet szerezzenek, mint amennyi egy személy ív szere engedélyezve volt. Sokszor valósággal könyörögtem neki, hogy táplálkozzék egy kicsit jobban és ne legyen annyira igénytelen; de mindig csak azt felelte, hogy kint a harctereken rosszabb helyzetben vannak az emberek és akik idehaza lehetnek, azoknak redukálniuk kell az igényeiket a koszt dolgában is, hogy annál több mehessen a katonáknak, akik a hazáért harcolnak. Ő igazán krisztusi alapon állott és nem prédikált másoknak vizet, miközben maga bort ivott, mint annyian mások ő előtte és utána.

Soha ideálisabb férfit, igénytelenebbet és őszintébbet Esterháznál nem ismertem. De ereje gyenge volt, csakhamar elkedvetlenedett, belefáradt és ott hagyta az állását.

Az uram azonnal elhatározta, hogy Esterházyval együtt ő is kilép a kabinetből, mért ő sok mindenféle indokai között legfőképpen azért vállalkozott a miniszterségre, mert erre Esterházy kérte fel és Esterházy lemondásával ez az ok nem volt többé. Mikor Esterházy, aki Svájcba készült, eljött hozzánk búcsúzni, az uram közölte vele ezt a szándékát. Erre Esterházy valósággal könyörögni kezdett neki, hogy ne hagyja el a kabinetet, maradjon és dolgozzon tovább, mert csak úgy tud nyugodtan távol maradni hónapokig, ha az uram benn van a kormányban és erős kezével és szellemével megakadályozza az akkor már nagyon fenyegető felfordulás bekövetkezését. Hosszas kérésének az uram végre engedett – bár ne tette volna! – Megígérte, hogy maradni fog Wekerle mellett is. Esterházy megkönnyebbülten vette tudomásul ezt az ígéretét, de azért nehezen búcsúzott el tőlünk, őszinte szívből sírtunk mindannyian, amikor az utolsó Istenhözad pillanata elérkezett.

Most azután igazán súlyos idők következtek. Né-

hány lap valósággal irtóhadjáratot kezdett az uram ellen. Napról-napra ő volt a téma és a napi sajtó rendelkezésére álló minden formában igyekeztek az uram nimbuszát lerombolni. Nem győzték őt eléggé gúnyolni, becsmérelni, sőt piszkolni, amiért az akkor már jelentkező bolsevista veszedelem tudatában, de csakis e tekintetben kissé szigorúbbra fogatta a cenzúrát és a Ház-ban kijelentette, hogy amely lap a bolsevik hangulatot szítja, azt irgalom nélkül el fogja taposni. Ez a kijelentése határtalan, gyűlölködést váltott ki ellene. Megírták róla, hogy hisztérikus vénasszony, aki rémeket lát, mert csak beteges rémlátás mondathatja valakivel, hogy Magyarországon valaha is bolsevizmus lehet és csak üldözési mánia sugallhatja azt neki, hogy a bolsevik veszedelem miatt újságokat vagy újságcikkeket 'üldözzön.

Közben még mindig folytak a birkózások a stallumok körül is. Ezek egyik legkeservesebbike Károlyi Mihállyal, folyt le, aki egy hívéből: államtitkárt akart csinálni. Az uram sehogy se akart kötélnék állani és egy kínos jelenet alkalmával, mégis mondotta kereken Károlynak, hogy nem bánja, akármit csinálnak abból az úrból, de ő nem hajlandó azt a minisztertanácsban proponálni. Hiszen gróf Batthyány a Károlyi-párt exponenseként van benn a kabinetben, tessék, ajánlja ő ezt az urat államtitkárnak.

Károlyi Mihály erre dühbe jött és kis lovaglóvesszőjével az asztalra vágva, most már megnyomva, minden szót, ezeket mondta:

– Ügylátszik elfelejtet, hogy egy Károlyi gróffal állasz szemben. Nekem nem lehet ellentmondani!

Erre az uram hangosan felkacagott és így felelt:

– Én az igazat és a nézetemet a királynak is megmondom, nemcsak Károlyi grófnak. Ellen-

ben te nem beszélhetsz így velem, mert ezt nem tűröm. Különben sincs kedvem ezt a témát tovább folytatni. Amit mondtam megmondani. A lovaglóvesszővel való csapkodás pedig inkább egy kocsis, mint Károlyi gróf modorára vall. Ezzel ott is hagyta és haza jött mélyen elkeseredve és szomorúan.

Februárig bírta ezt az óriási munkát és óriási küzdelmet, akkor összeroppant a nagy munka miatt. Beteg lett és 1918 februárjában fiával Balatonfüredre utazott. Már ebben az időben felmerült az a gondolat, hogy Károlyi Mihályt le kellene tartóztatni, ami talán véget vetne annak az elkeseledésben végződő mozgalomnak, amely a köznyomor növekedésével mind nagyobb és nagyobb méreteket öltött. Tudta jól mindenki, hogy a reménytelen háború szenvedéseiben van a végoka minden keserűségnek és a lelkek forrongásának, de az elfogulatlan szem előtt azért tisztán látszott az is, hogy óriási veszedelem rejlik abban az országra nézve, ha ezt a köznyomorúságot egyesek politikai érvényesülés céljaira akarják gyümölcösöztetni. Ebben a bűnben találta az uram bűnösnek gróf Károlyi Mihályt. Jól tudta azonban, hogy a letartóztatás, az akkori hangulat világában, nagyon is kétélű fegyver, mert egyszeriben mártírt csinálhat Károlyiból és megadja neki a mártírok ellenállhatatlan erejét és hatalmát.

Amikor az uram az egészségét Balatonfüreden ismét visszaszerezte valamennyire, elhatározta, hogy kihallgatáson jelenik meg a király előtt, őfelsége beleegyezését akarta kikérni Károlyi letartóztatására. Tudni akarta, mit szólna a király Károlyi letartóztatásának a gondolatához. Bécsi útján elkísérte Szurmay Sándor akkori honvédelmi miniszter, Pallavicini György örgróf államtitkár, Szurmaynak és az uramnak a titkára és én is velük mentem. Még külön megbízatásom is volt. Szóval kel-

lett tartanom Pallavicini örgróf urat, hogy azalatt az uram es Szurmay nyugodtan megbeszélhessék azt az egyöntetű tervet, amelyet azután őfelsége elé terjesztenek. Bécsben az urak a Magyar Házban szálltak meg, de az én uram nem vette Igényb. ezt a kedvezményt soha, hanem úgy, mint máskor, a jó öreg Sacher-szállodában laktunk. Másnap Szurmayval együtt mentek ki Bádenbe kihallgatásra a királyhoz. Izgatottan vártam visszatértüket és amint az az idő elmúlt, amely alatt számításom szerint már vissza kellett jönniök, türelmetlenségemben kiálltam a szálloda elé és ott várakoztam. Amikor az uramat megpillantottam, már messziről láttam az arcán, hogy nincs megelégedve az audienca eredményével. Ügy is volt. Szurmay a megállapodás dacára, amikor a király elé állott, nem pártolta az uram előterjesztését, ő az uram után ment be őfelségéhez és miután a fiatal király elsősorban katona volt, nem lehet csodálni, hogy inkább a katona véleményét fogadta el. Bár az uramat nagyon szerette és teljes mértékben megbízott benne, mégis, miután a vélemények eltérők voltak, inkább a katona-miniszter felfogásához csatlakozott és ennek alapján a határozat az lett, hogy Károlyival szemben várakozó álláspontra kell helyezkedni. A történelmet nem lehet visszafordítani és még egyszer másképpen kezdeni azt, ami elmúlt. Hogy ebből a várakozó magatartásból szerencsétlenség lett, ez a történelem ténye. Hogy miképen alakultak volna a dolgok, ha a forradalom felé haladó erőket leszerelték volna, az olyan titok, amire élő ember nem adhat feleletet. Meglehet az is, hogy talán még rosszabb fordulat következett volna az összeomlás után, de az is lehet és talán az is valószínűbb, hogy a romboló erők lefogása esetében, az összeomlással kapcsolatban éppen úgy, mint a háborúvesztes többi országokban, csupán meg-rázkódtatás lett volna észlelhető, nem pedig az a

teljes felfordulás, amely a mi országunk szerencsét lenségét annyira teljessé tette.

A halogató magatartás mindenesetre azt eredményezte, hogy az uramnak tökéletesen elment a kedve és a legszívesebben megszökött volna a miniszterségtől. Különbén sem volt semmi öröme ebben a méltóságban. Hiszen keze-lába meg volt kötve ezer köteléssel. Főleg mikor Wihdlaçhgratz herceg elkezdett intrikálni az általános, tikos választójog ellen és az uram meggyőződött róla, hogy Tisza Istvánt sem lehet, ebben, a dologban kapacitálni, akkor már mindent veszve látott, csak a módját nem tudta hirtelenében kieszelni, hogy mimódon szabaduljon a reá nézve értéktelen és semmiféle tekintetben sem használható hatalomtól.

Még egyéb igen prózai okai is voltak arra, hogy megelégedje a miniszterséget. Közönséges pénzgondok jelentkeztek a házunkban. A miniszteri fizetés nem fedezte volna a mi szükségletünket akkor sem, ha az uram ezt a fizetést felvette volna. Ő azonban egy fillért se vett fel belőle, hanem az egészset úgy, ahogy folyósítva volt hónapról hónapra szétosztotta azok között a minisztériumbeli munkatársai között, akik a választójogi törvényjavaslat óriási anyagát vele együtt feldolgozták. Azt mondta, »ő nem csinál pénzért választójogot«. Éppen így nem vette fel, amíg külföldön élt, képviselői fizetését sem, hanem az országgyűlés gyorsíróinak adta. Pár évvel előbb egy gyönyörű Szinnyi-Merse képet kapott, mint ügyvédi honoráriumot. Ezt a kedves, szép és értékes képet akasztottuk le a falról minisztersége idejében és adtuk el, hogy a háztartásunk szükségletét egy időre fedezzük.

Egyetlen őszinte nagy öröme a miniszterségben volt, hogy kinevezéseket, előléptetéseket szerzhettek olyanoknak, akiket erre érdemeseknek tartott vagy elsősorban olyanoknak, akiket mellőzöt-

teknek látott. Ezeknél a kinevezéseknél valósággal rekordszerű példákat statuált a gyors elintézés tekintetében.

Egyszer a következő eset történt. Egy nyári délután házunk terraszáról látom, hogy kertünkben a nagy fa alatt egy uniformisba öltözött úr üldögél. Én olyan városkában nőttem fel, ahol soha sem volt katonaság, nem tanulhattam meg az egyenruhák titkait. Szégyellem bevallani, hogy még most is teljesen ismeretlen terület ez én előttem és bizony én nem tudom megkülönböztetni az egyenruhák végtelen területén az embereket egymástól. Csak inkább sejtésekre, mint a tudásomra támaszkodva szóltam be az uramnak, aki kevéssel előbb jött meg a minisztériumból és kimerülten hevert a pamlagon:

– Fiaskám, azt hiszem, egy finác várakozik rád a kertben.

Az uram nem tudta elképzelni, hogy mi dolga lehet övele egy finácnak.

– Finác? Énrám? Miért? Csak nem akar rajtam valami adót behajtani? Kérdezd meg tőle, mi járatban van?

Lementem a kertbe és amikor az ismeretlen úrhoz értem, az felugrott, összeütötte a bokáját és bemutatkozott, hogy ő Z. törvényszéki bíró. Ezer bocsánatot kért, hogy ide merészkedett a privát lakásunkra, de ő csak átutazóban van, pár óra múlva megy vissza a harctérre és ebben a helyzetben kéri az uramat, hogy kivételesen fogadja őt.

Megnyugtattam, hogy délután okvetlen fog az urammal beszélhetni a hivatalban, ahol elsőnek fogja őt fogadni, ezt majd elintézem az uramnál. Idehaza pihennie kellett, megkíméltem minden zaklatástól.

Este az uram elmesélte, hogy az az úriember édesanyjának egyetlen fia, aki önként ment a harctérre és míg e a hazáért harcolt, azalatt – még

az uram elődje idejében – elhelyezték onnan, ahol házuk és szőllejük volt, és ahol ő járásbíró volt, úgyhogy most vagy az édesanyjától kellene elszakadnia, vagy az édesanyja otthonát is fel kellene dulnia. Kérése tehát az volt, helyezték oda vissza, ahol volt, hogy őt és édesanyját ebből a kincs dilemmából kiszabadítsák. Az uram nem mondta, hogy jóakaratokig fogja az ügyét átvizsgálni, hanem nyomban megvizsgálta és miután minden úgy volt, ahogy az illető előadta, azonnal teljesítette a kérését és most boldogan mesélte, milyen jól fog az éjjel aludni, mert azzal a gondolattal fogja álmra hajtani a fejét, hogy milyen nagy öröme lesz annak az öregasszonynak, ha megtudja, hogy a fia vele marad az ősi fészekben.

Ezek voltak keserves miniszterségének fénypontjai. Mint a gyermek, úgy tudott örülni, ha valakinek miniszteri hatáskörében örömet szerezhetett. Ebben élvezte ki a hatalmát.

Az egész habom alatt az uram nem igen akart utazgatni, de minisztersége alatt pláne a viláigért sem ment volna ki az országból. Mannheimbe kellett volna mennie már akkor, de ehelyett Balatonfüredre jött le néhány napra. Édesapját is le akarta magával hozni, azonban az öreg úr házi doktora figyelmeztette, hogy legjobb ha Budapesten marad, mert ereje napról-napra hanyatlik. Kora ősszel aztán az öreg úr hirtelen elgyöngült, ágybafeküdt és anélkül, hogy beteg lett volna, szép csendesen elaludt örökre. Élete szerencsés és boldog volt. Maga előtt látta két fiának hatalmas karrierjét kifejlődni és egyszerű tanító létére látta fiait méltóságos és kegyelmes urakká válni, ami az ő világfelfogása mellett szinte mesébe illő csodálatos szerencsének tűnhetett fel. Érezte a nagy tiszteletet, amely őt lépten-nyomon érte a fiai jogán és meg volt benne a kellő intelligencia és egyszersmind a kellő ízlés is, hogy ezt a helyzetét kellő méltósággal tudja

viselni. Nagy szenzáció volt, amikor a szegény öreg tanítónak a temetésén megjelent a m. kir. kor mány és akkora gyászoló tömeg, amilyen csak a közélet nagy alakjait szokta elkísérni utolsó útjára.

A nagy szomorúságban most valóságos jótétémény volt az uram hallatlan elfoglaltsága és ezer hivatalos gondja, melyek miatt nem adhatta át magát a fájdalomnak, amit édesapja halála miatt érzett túlérzékeny szíve. Bizony nem volt ideje gyászolni. Csak a temetés utáni délutánt töltötte idehaza és reggel már szokott időben ment a hivatalába vagy ahogy ő mondotta: »a taposó malomba«.

Májusra végett ért a miniszterség. A király akkor Budapesten volt, de annyira elfoglalva, hogy csak a pályaudvaron fogadhatta az uramat, de ott hosszasan elbeszélgetett vele és sajnálkozással vette tudomásul lemondását... »Remélem, – mondotta – még viszont fogom önt látni a miniszteri székben.« A remény nem ment teljesezésbe. Vajha teljesült volna! Nem mintha olyan nagyon jó dolognak tapasztaltuk volna a miniszterséget, hanem mert más Magyarországon élnénk most, ha olyan lett volna a dolgok menete, hogy öfelsége még egyszer miniszterré nevezhette volna ki Vázsonyi Vilmost.

Már régen nem volt akkora öröm a házunkéban, mint amikor az uram erről a pályaudvari audienciáról hazajött. Boldogsága és gyermekes jókedve betöltötte az egész házat. Füttyült, danolt, mintha valami nagy szerencse érte volna. Elővette a legrégebbi nótákat, még a legszentebbet, a bölcsődalát is, amivel édesanyja elringatta és amely mindig áhítatos érzést keltett a szívében. Boldog volt, hogy megszabadult a kínos felelősségérzet alól, amelyet nála jobban talán még soha semmiféle miniszter nem érzett, mert ha mindenki annyira a szívére venné, mint ő vette, akkor miniszternek lenni élet-

veszélyes foglalkozás volna és amennyire törik magukat utána a politikusok, úgy menekülnének előle. Az egész miniszterségből nem maradt más meg, mint egynéhány jóízű eset és egy árva díszmagyar. A jóízű eseteket sajnos nem gyűjtöttük össze, mint ahogy ezek feljegyzését mindig elhanyagoltuk. Pedig ha gondunk lett volna rá, kincseket érő pompás gyűjteményre tehattünk volna szert az idők folyamán. Egy jóízű dolog jut most eszembe. Egy napon, amidőn kora reggeltől késő estig szakadatlanul dolgozott és folyton-folyvást tárgyalt, fogadott és intézett el mindennemű kéréseket és hallgatta a panaszok és kívánságok áradatát, amellyel szinte elöntötték azok, akik az ő jó szívéen és semmiféle ceremóniát nem ismerő közvetlenségén keresztül akarták elérni céljukat, amelynek feltárásához sehol máshol hozzá se juthattak, egy ilyen napon, este 7 órakor elment érte Jani, hogy végre erőszakkal is kiszabadítsa és elvigye egy kissé levegőzni. Ilyenkor vele tényleg a legjobb volt erőszakoskodni. Jani kiszólt az altisztnek, akit az uram »Mocsai mester«-nek titulált, hozza be az édesapja kabátját, hogy már induljanak. Mocsai bácsi bejött a kabáttal, az uram pedig az akták közül odaszólt neki:

– Tessék kérem helyet foglalni, rögtön állok rendelkezésére.

Mire Mocsai mester félénken válaszolt:

— Kegyelmes úr, nem ismer meg? A kabátot szeretném feladni.

— Ja vagy úgy, – szólta nevetve az uram –, végre valaki, aki nekem is adni akar valamit és nem kér tőlem semmit. Nohát, ide azzal a kabáttal, gyerünk.

A másik mulatságos eset azt a nagy történet jellemzi, amely az uram körül akkoriban dühöngött. Ugyanaz az úr, akinek az államtitkárságát gróf Károlyi lovaglóvesszővel a kezében pro-

tezsálta, egy szép napon megjelent nálam a foglalkoztató műhelyben, ahol napjaimat töltöttem. Nem sokáig kertelt jövetelének a céljai körül, hanem rögtön kipakkolt vele, hogy mi járatban van:

– Ugyebár, tudja Kegyelmes Asszonyom, hogy a maga ura volt az, aki felállította az uccákon a gépfegyvereket a sztrájkoló munkások ellen? Nos hát, ha az ura nem fogja teljesíteni a kívánságunkat, akkor néhány napon belül megint fel lesznek állítva a gépfegyverek, de nem a munkások ellen, hanem a maga ura ellen, öfelsége a napokban Budapestre érkezik és az Ön urának vagy be kell adni a lemondását, vagy engem azonnal kineveztetni államtitkárnak, mert higgye el nekem, Károlyi meg tudja dönteni az urát, akire a legnagyobb szerencsétlenség volna, ha Károlyi jelle nére cselekszik. Én mindenesetre arra kérem Önt, ne szóljon az urának semmit arról, hogy én itt jártam, de mint jó barátjuk figyelmeztetnem kellett, nincs más választásuk: vagy én államtitkár leszek Károlyi-párti programmal, vagy jönnek a gépfegyverek az Ön ura ellen.

Legjobb barátnőm egyike, a foglalkoztató-műhely vezetőnöje, végighallgatta ezeket a rémisztő szavakat és szinte libabőrös lett tőle a háta. Én azonban kacagni szerettem volna, mert tudtam, hogy az uramnak mily forró vágya a miniszterségtől;szabadulni és mert éreztem azt a komikumot, ami ebben a fenyegetésben rejlett. De visszafojtottam a nevetésemet és komolyan válaszoltam az államtitkár önjelölt úrnak, aki azóta már tényleg hozzá is jutott ehhez a címhez.

– Bízsa csak képviselő úr az uramra az ő dolgait, bizonyára tudni fogja, mikor kell neki lemondania.

A képviselő úr vésztjósuló kimértséggel felelt:

– Kegyelmes Asszonyom, én csak megismé-

telhetem, amit mondtam, hogy az urát néhány nap múlva meneszti.

Otthon persze első dolgom volt az urammal közölni az államtitkáraspiráns úr látogatását és ijesztő jóslatait. Szegény uram, mint ebben az időben mindig, úgy ült és evett az asztalnál, hogy fogalma se volt róla, mit eszik, mikor ezt a történetet végighallgatta, elkezdett szívből kacagni, ahogyan már régen nem hallottam. Hihetetlenül mulatságosnak találta ezt a beállítást, hogy a király majd ellene gépfegyvereket fog felvonultatni, amiért nem akar ebből az úrból államtitkárt csinálni.

Pár nap múlva csakugyan Budapestre érkezett a király és akkor történt az, hogy az uram a fölmentését kérte, de a király ragaszkodott hozzá, hogy a kabinetben maradjon és Grecsák felmentésével őt nevezte ki tárcanélküli miniszterből igazságügyminiszterré. A délutáni lapok már hozták a kinevezést és rögtön megindult hozzánk a gratulációs felvonulása. Meg kell állapítanom a hitelesség kedvéért, a legelső látogatónk, aki őszinte szívből gratulálni jött, ugyanaz a képviselő úr volt, aki a géppuskákat beígérte.

Tévedését be sem ismerte, sőt úgy viselkedett, mintha ő volna a legjobb barátunk. Ugyancsak ő volt az, aki minden meghívás nélkül Balatonfüredre is elkísérte agyongyötört uramat és egész nap felváltva, hol az én fülemben, hol az uraméba fújta bele ezt a három szót: »Államtitkár akarok lenni, államtitkár akarok lenni!« Ullmann Adolf báró, aki ugyanakkor volt Balatonfüreden, tanúja volt ennek a szekatúrának és egyszer azt mondta: »Ez hát az a híres miniszteri hatalom, amivel olyan sokan visszaélnék, úgy látom, a maga ura nem visszaélni, de élni sem tud vele, mert az ő helyén én ezt az embert már sürgönyileg rég visszarendeltem volna Budapestre, hiszen ez egy igazi pióca.«

Miután az embereket szerette, tehát jól esett neki is az emberek szeretete, és ha ezt tapasztalta, az volt az egyetlen aktívája a miniszterségének. És ennek az öröme volt az én haszonrészem is a miniszterségből. No meg az, hogy az akkori rossz közlekedési viszonyok mellett olykor-olykor, igaz, ritkán, részem volt abban az élvezetben, hogy beleülhettem az uram hivatalos autójába. Mondom, csak ritkán jutottam hozzá, mert egyedül nem volt szabad az autót használnom. Az uram álláspontja az volt, ez a kedvezmény csak a minisztert illeti meg és ő azt nem ruházhatja át a családtagokra. Ha együtt mentünk valahová, akkor beleülhettem az autóba, másként nem. De ez is nagyon jól esett. A másik haszonrészem pedig az volt, hogy négy ízben utazhattam az urammal miniszteri szalónkocsiban. Kétszer Bécsbe és két ízben Balatonfüredre. Ebben is örömöm tellett. Az ára viszont ennek az örömnek az volt, hogy egy évig az uramat alig láthattam másként, mint gondokba elmerülve, agyondolgozva, meghajszoltan, rosszkedvűen és folytonfolyvást sietve és még így is csak pillanatokra. Sokszor jutott eszembe, annak az adomabeli gyönyörű almának a legendája, amelyet Lóth menekülése közben letépett a fáról, hogy szomjúságát vele eloltsa. De mikor beleharapott, akkor látta, hogy a gyönyörű alma belül hamu. Ilyen volt az uram minisztersége is. Kívülről azt hitték, Vázsonyi egy nagyon boldog ember, miniszter, autón jár, a királlyal jó viszonyban van, hatalom van a kezében, rangja, címe, méltósága, szóval csak úgy árad körülötte a gyönyörűség. Azt nem tudták, hogy rosszabbul él, mint amíg csak egyszerű ügyvéd és képviselő volt, de nem tudták azt se, hogy tele van gondokkal és keserűséggel, hogy nincs miből élnie és a pokol kínjait szenvedni folyton, midőn közelről és felelős helyről kell néznie, mint rohan az ország a pusztulásba, amelyet nem tu-

dott feltartóztatni. Sok boldog napja az egész életében sem volt, de az igazán az volt, amikor beadhatta és a király elfogadta a lemondását.

Milliószor emlegette idehaza a bolsevizmus rémét, de bevallom én sem hittem benne, hanem azt hittem, lázálmai vannak. Emlékszem egyszer a »Tanár bácsi«-val, Herczel báróval volt nagy vitája. A »Tanár bácsi« hitt egy gyöngé elrontott forradalom jöttében, de a bolsevizmust kinevette és azt mondta az uramnak: »Bolsevizmus Magyarországon? Soha! Ezek rémképek és fantazmagóriák, tégy le erről, ez ki van zárva itt minálunk!«

Az ő részére valóban ki volt zárva, mert meghalt a forradalom első hónapjában. Halála már az emigrációban érte az uramat. Keserves könnyeket hullatott, amikor hírül hoztam neki Pestről ezt a szomorú tényt és halk hangon mondta:

– Miért mondják, hogy minden ember pótolható? Ki pótolhatja a zseniális Herczelt? Senki! Az élet átgázol sokezer holttesten, amíg megint egy ilyen zseni születik.

Ha temetésre ment a rákosi temetőbe, sohasem mulasztott el néhány szál virágot tenni a »Tanár bácsi« sírjára, kit sohasem tudott felejteni.

XXX.

KÖZELEG A VIHAR.

»Újra ügyvéd leszek!« – ez volt az uram boldog jelszava a lemondása után. Azt képzelte, ezen túl csak tanácsadó irodát tart fenn, legalább egy *ideig*, mert mint mondta, tárgyalásokra sokáig nem fog mehetni, mivel az ő finom ízlésével összeférhetetlen volt, hogy olyan bíró előtt tárgyaljon, akit ő nevezett ki vagy ő léptetett elő és úgy gondolta, ez a bírót is feszélyezné. Mindenekelőtt azonban sürgős pihenésre volt szüksége. El is utazott sógorunkkal, RácZ Dezsővel Abbaziába és jóságának bizonyágaképen magával vitte a volt ajtónállóját, Mocsai mestert is, mert azt mondta, Mocsai mindig hivatalban volt, amikor ő és éppen úgy ki lehet fáradva a hosszú ideig tartó Durchmarschban, mint a gazdája, tehát éppen úgy rá van szorulva az üdülésre. És ha a gazdája igénybe veszi a pihenést, akkor gondoskodnia kell az ajtónálló pihenéséről is.

Fiúmében várta az akkori kormányzó, Jekkel-falussy Zoltán, aki olyan fogadtatásban részesítette, mintha még aktív miniszter lett volna. Abbaziában azután összeszedte magát testileg és lelkiileg is, mert a lelke talán még jobban megszenvedte a meddőséget, mint a testi munkát. Szíve mélyéig el volt keseredve amiatt, hogy a választójogot nem tudta megalkotni. Tudtunkkal Windischgrätz herceg volt az, aki a királyt befolyásolta, hogy ígéretét vonja vissza és halassza későbbi időre a választójogi törvény megalkotását. Ha így van, akkor ma már bizonyára Windischgrätz is belátja,

hogy ez a tanácsa végzetes volt, mert majdnem biztosra lehet venni, hogy ha akkor törvény lett volna a választójogi javaslatból, akkor a forradalom elkerülhető lett volna. Ha igaz, hogy Windischgrätz gáncsolta el a választójogot, akkor meggondolatlan-ságával ő adta meg az első lökést, amely a forradalomhoz vezetett.

Amíg az uram Abbáziában tartózkodott, Péter-Pál napján nagy jótékony célú ünnepélyt rendeztünk az Angol Parkban. A sátrak egész sora volt felállítva, amelyben nagyon olcsó áron, úgyszólván ingyen árusítottunk mindenféle árucikket, amit úgy szedtünk össze jószívű kereskedőktől ajándékba. Volt fűszersátor, textilsátor, cukrászdánk, vendéglőnk, trafikunk és mindenütt előkelő úrinők voltak az elárúsítónők. A lapokban megjelent hirdetményben délután 6 órára volt a vásár kezdete megjelölve. De már délután 3 órakor telefonáltak nekem, hogy kérjek rendőri kirendeltséget, mert a tömeg ostrom alá vette a kerítést, amelyen keresztül akarnak mászni, hogy szétszedjék a sátrakat és elvigyék a portékát. Azonnal betelefonáltam Sándor László akkori főkapitány úrnak és kértem, hogy kellő rendőri segítséget küldjön ki a vásár színhelyére, mert veszélyben forog a jótékony célú ünnepély. A főkapitány úr meg is tette az intézkedéseket, mire kijöttem 3 órára már tényleg nagyszámú rendőrség állta körül a kerítést. Így aztán rendben lefolyhatott a vásár. A vendéglőt Bódy Tivadar, akkori polgármester felesége vezette, a trafikot Bischoitz Matild, az Erzsébet-rend hölgye, a textilneműek osztályát Ugrón Gáborné és Szászy Gusztávné, Neszmélyi Lajosné, Kovács Ernőné, dr. Országné, Petőné, Hoffmann Pálma, Delmárné, Oesterreichné, Szalkayné, Salamonné stb. urinők árultak különböző hasznos árucikket. Én magam egyik helyről a másikra futkároztam, mint valami vásári kikiáltó, bár nagyon nem kellett erőlködni, hogy

túl adjunk a portékánkon, mert 6 óra helyett már 4 órakor meg kellett nyitni a kapukat, olyan türelmetlenül ostromolta azokat a tömeg. Bár most is úgy menne a kereskedőknek az üzlete, mint ahogy a miénk ment ott akkor. Összesen 111.000 korona bevételünk volt, ami óriási vagyont jelentett abban az időben. Este 7 óra tájban megjelent Sándor László akkori főkapitány úr, akinek beszélgetés közben azt mondtam:

– Nézze meg kérem ezt a tömeget. Átgázolnak önmagukon, átgázolnak egymáson, rajtunk és az áruinkon. Főkapitány úr, ez már a forradalmat jelenti

Válóban nem tudom, miért volt ez az érzésem; de szószerint ezt mondtam, mert szörnyű volt még látni is azokat a jeleneteket, amik ott az egyes sátrakban lejátszódtak. Talán azért volt ez az érzésem, mert az utóbbi időben folyton hallottam az uramtól, hogy közeledik a forradalom.

A főkapitány úr mosolyogva válaszolt:

– Oh dehogya, ez az ön urának a rémképe. Nem lesz nálunk forradalom, tessék nyugodtnak lenni, ha bárhol külföldön lenne is valami, Pestet elkerüli. Nem értem Vázsonyit, aki még jobban ismeri a magyar nép természetrajzát, mért rettegi, folyton a forradalmat.

Ez 1918 június 29-ikén volt. Csak négy hónap múlt el utána és itt volt a forradalom, úgy, ahogy az én uram megjósolta.

Mikor az uram Abbáziából visszajött az ügyvédi működéshez nem volt irodahelyisége. Minisztersége előtt irodahelyiségét odaadta az irodavezetőjének dr. Csató Ferenc ügyvédnek, aki családos-tól beköltözött és így ez a helyiség már nem állott rendelkezésünkre. Megindult tehát a keresés irodahelyiség után. Nem volt az könnyű dolog akkoriban. Végül is az én nagyon kedves jó barát-nóm Bischitz Matild az Andrassy út 121. számú

villájának két különbejáratú szobáját bocsátotta az uram rendelkezésére iroda számára. Itt nyílt meg július havában ismét a Vázsonyi-iroda.

Hát hogy az Andrássy út végén lévő irodánk valami néptelen lett volna, azt nem panaszolhatnám. Sőt igaz, ami igaz: a villa kertje és verandája egész nap tele volt emberekkel. Ezek az emberek azonban nem kliensek voltak, hanem részben vásárlók, részben pedig kéregetők, Mind visszajöttek a régiek, akik nehezen nélkülözték egy éven keresztül az ő pártfogójukat. Az ügyfelek ellenben csak nagyon nehezen kezdtek szállingózni. Az ő neve és ügyvédi múltja mégis nyújtott reményt arra, hogy őszre majd kialakul az iroda, azért az uram ki is adta a rendeletet, hogy irodahelyiséget kell keresni valahol bent a Terézváros belső körzetében.

Szeptember elején a fiammal Pöstyénbe utaztam, akkorára már tényleg jelentkezett egy-két nagyobb ügy s az uram e miatt nem jöhetett velünk, csak kilátásba helyezte, hogy meg fog bennünket látogatni. Megint úgy tett, mint azelőtt, csak húzni, halasztani a Pestről való elutazást. Szeptember második felében Lusztig kapitánynak egy ügyében, mely akkoriban nagy port vert fel, Bécsbe kellett utaznia. (Lusztig kapitány felesége volt Leopoldine Konstantin a híres színésznő, most Herceg Gézáné.) Úgy rendezte tehát a dolgát, hogy Pöstyénen keresztül utazott, ott időzött nálunk egy hétig. De az egész idő alatt komor volt és szorongó érzések kínozták. Folyton azt mondta, hogy ez a föld nem lesz sokáig a miénk. Nem tudta önmagának se megmagyarázni, honnan meríti ezt. Egyszer egy boltba mentünk be és ott hallottuk, hogy a tulajdonos tótul beszél a vevőivel és nem akar a magyar szóra reagálni. Mikor kijöttünk, az uram szószerint ezt mondta:

– Érzem és tudom, hogy csak rövid idő kérdése

és bekövetkezik a földrajzban valami változás. A Tiszák nemzetiségi politikája – sajnos – meg fogja magát bosszulni.

Azután egyedül maradtam Pöstyénben, mert a fiamnak is haza kellett jönnie, hogy az egyetemre beiratkozhasak. Egyszerre csak express levelet kaptam a fiamtól, aki azt írta, hogy azonnal jöjjen haza, mert Károlyiék agyonzaklatják az apját, hogy csatlakozzék hozzájuk. Én ezt, mint valami rémhírt fogadtam és azóta nagyon sokszor gondoltam már rá szorongó szívvel, vajjon nem lett volna-e bölcsőbb és a haza érdekében kívánatosabb dolog, ha Károlyiéknek sikerült volna megnyerniök az uramat. Az ő higgadtsága, céltudatossága és a kritikus pillanatokban mutatkozó elszánt bátorsága itálán meg tudta volna akadályozni, ha nem is a forradalmat, de a forradalom utáni eseményeknek oly végzetes alakulását, mint ahogy az a valóságban történt. De én azt akkor nem így gondoltam, mert nem is láthattam előre a jövőt: az express levél után azonnal csomagoltam és október 5-én hazaérkeztem.

Itthon tényleg nyakig úszott minden a politikában. Az uramnak egész nap és egész éjjel politikai tárgyalásai voltak. Az iroda sorsa már megint háttérbe szorult. Hol Károlyi jött» hol Nagyatádi, majd Hadik János, azután Rakovszky és ez így ment szakadatlanul. Az urain hol a néppárt helyiségében volt, hol a függetlenségekhez szaladt, hol ennél, hol annál a vezető politikusnál voltak megbeszélések, többnyire ebédelni se ért rá, nem-hogy a pihenésre maradt volna ideje. Ha le is feküdt, nem tudott aludni a gondoktól, folyton törte a fejét, hogyan lehetne kivezető utat találni a szörnyű helyzetből, hogy elkerülhető legyen a forradalom. Tudta, hogy a forradalom felforduláshoz fog vezetni és sejtette, hogy a felfordulásban a bolsevizmus fog elhatalmasodni. Mindig arról be-

szélt, hogy a mi gyönyörű határainkat meg fogják nyirbálni és hogy ezt csak megfontolt és nyugodtan végrehajtandó módszerekkel lehetne megakadályozni, ő ennek érdekében Károlyival is paktumra lépett volna a mi ellenkezésünk dacára is, mert az uram nem is annyira Károlyitól irtózott, mint inkább a környezetétől. Leküzdhetetlen antipatiát érzett két-emberrel szemben, az egyik volt Kunfi Zsigmond, a másik Jászi Oszkár. Jásziban azonban inkább csak a minden gyakorlati érzék híján politizáló teoretikust perhoreszkálta és azt a betűgöggöt, amely szerinte Jásziból kiáradt, viszont Kunfinak még a nevét se szerette hallani. Nem azért, mert Kunfi szocialista volt, mert hiszen az uram előbb is, később is nagyon jó viszonyban volt a szocialisták vezető embereivel. Sokszor összekasztották a löcsöt, de azután megint megtalálták egymást, ha közös cél érdekében kellett együttes erővel küzdeniök. Kunfitól azonban valósággal irtózott. Kunfit hatalomra éhes, irigy és fennhájzó, rosszlelkű embernek tartotta, akiről az volt a véleménye, hogy jó tolla és jó svádája valóságos veszedelem azokra nézve is, akiknek az érdekét szolgálni látszik, sőt talán saját pártjára nézve a legveszedelmesebb. Ebben is igaza lett.

Októberben a királyi család Gödöllőre jött, ahol hosszú ideig, legalább karácsonyig akartak maradni. Most megkezdődtek az izgalmas gödöllői kihallgatások. A király az uramtól több ízben kért tanácsot és biztosította őt, hogy sokat ad a véleményére. Az ő tanácsára hívták audienciára, Nagyatádi Szabó Istvánt, Huszár Károlyt, Zlinszky Istvánt és Garami Ernőt. A többiekről az uram nem tudott. Ezeket Bárczy vezényelte oda. Az uram elképzelése az volt, hogy Hadik János legyen a miniszterelnök és Károlyi Mihály és Nagyatádi Szabó okvetlen benne legyenek a kabinetben. Nagyatádi fel is esküdött a királynak és mindhalálig való hű-

séget fogadott neki, sőt a királynénak is, mint Huszár Károly szintén. Mikor azt hitték, hogy már készen van a kabinet, összeomlott az egész kombináció és megint más megoldások híre terjedt. Mikor az uram legutoljára kint volt Gödöllőn és vitte magával Nagyatádit, onnan halálos kimerülten, de azzal a tudattal jött vissza, hogy most máivége készen van a megoldás és a reggeli lapok már közölni is fogják a Hadik-kormány névsorát. Lakásunkat egész tömeg ember tartotta megszállva, akik órákig várták az uram visszatértét Gödöllőről és most minden szavát lestek, amidőn a történeteket elmondotta. De még be sem fejezte a meséjét, mikor már ott voltak az újságírók az Otthon Körből és újságolták, hogy a Hadik-kormány, még meg sem született és máris megbukott és hogy Károlyi Mihály van előtérben. Úgy beszéltek azután, hogy az uram távozása után Bárczy István borította fel a már kész megállapodást, ami az uramat annál inkább bosszantotta, mert eredetileg az ő szándéka volt az, hogy Károlyi Mihály legyen a miniszterelnök, mert ez talán megállította volna a bomlás folyamatát. Ezt a tervét azonban meghiúsították és most Bárczy hozakodott vele elő úból. Egyébként néhány óráig maga Bárczy is kombinációba volt véve miniszterelnöknek. Önjelölt pedig annyi volt, hogy se szeri, se száma. Talán az is baj volt, hogy Bárczy és társai egész nap kint maradtak Gödöllőn, fúrtak, faragtak, amíg az én uram csupa szerénységből az audienca után sietett haza. A dolgok ilyen fordulata nagyon elkeserítette az uramat, akinek az volt az első gondolata, hogy nem avatkozik többé semmibe, hanem elutazik külföldre. De mikor ezt meg is kellett volna valósítania, akkor az én biztatásom dacára se tudta azt megtenni. Megadással mondotta nekem, hogy tőle irányítást várnak és hogy nem hagyhatja el a süllyedő hajót, akármi sorsa lesz

is a hajónak. Elhatározta, hogy történjék bármi, kitart a helyén az utolsó leheletig.

A királynak közben el kellett utaznia Becsbe, mert Ausztriában is jelentkezni kezdtek a bomlás tünetei. Ott is kormányválság volt és új miniszterelnököt kellett kinevezni. Így hát József főherceg kapta meg a homo-regius megbízatását és nála folytak tovább az audienciák. Volt olyan nap, hogy az uram háromszor is volt a főhercegnél kihallgatáson. Egy ilyen alkalommal az uram távollétében beállított hozzánk Esterházy Móric gróf. Öreg jogtanácsosát temették a Kerepesi úti temetőben, onnan jött a gróf, gyalog, a szitáló hideg őszi esőben. Első kérése az volt, hogy adjak neki egy hőmérőt, mert úgy érzi, hogy láza van. A fiam szobájában lefeküdt a pamlagra, amíg a hőmérőt hoztam, mely tényleg 39 fokon felüli lázat mutatott. Azonnal intézkedtem, hogy forró teát kapjon és aszpirint hoztam, hogy a magas lázt csökkentsük. Amíg ezzel foglalatoskodtam, a szomszéd szobában egy küldöttség jelent meg: a kereskedelmi alkalmazottak egyesülete. Rögtön bejöttem hozzájuk, hellyel és szivarral kínáltam meg őket és türelmüket kértem, amíg az uram megérkezik. Délután 4 óra körül lehetett, nem volt még uzsonna-idő, a legpolgárabb időszak szerint sem. Ha tehát a küldöttség tagjait uzsonnával szokták is megkínálni, ezúttal még az esetben sem lehetett volna az uraknak feltűnő, hogy nem kapnak uzsonnát. Nem kerülte el azonban a figyelmüket, hogy egy csésze teát visznek keresztül a szobán és nem tudom már, én-e, vagy a fiam, valamelyikünk mindjárt mondta is az uraknak, hogy Esterházy gróf fekszik bent lázasan a fiam szobájában, neki viszik a forró teát, mint orvosságot. Ezt azért kellett ilyen részletesen elmondanom, mert később a forradalom idejében ebből az esetből kifolyóan ízléstelen támadás jelent meg e Városi Újságban.

Kötelességemhez híven kicsit szóval akartam tartani vendégeinket, és kérdeztem tőlük, hogy mi járatban vannak, milyen ügyben keresik az uramat, aki most szinte hozzáférhetetlen, annyira lekötik a politikai dolgai és ha egy-egy kis időre haza is tér, nagyon ki van merülve, ideges és izgatott. Azt felelték, csak közölni akarták az urammal, hogy kilépnek a demokrata pártból és csatlakoznak a szociáldemokratákhoz. Ez a bejelentés engem teljesen kihozott a sodromból. Ezzel az egyesülettel az uram rengeteget vesződött, még a házbérüket is ő fizette ki és ő adott nekik pénzt ahhoz is, hogy egyesületüket egyáltalában fenn tudják tartani. Röviddel ezelőtt a látogatás előtt, festették meg az uram arcképét a dísztermük számára és most hátat fordítanak neki. Nagy haragra gerjedtem és alaposan megmondogattam a véleményemet a küldöttségnek. Mondtam, hogy szégyeljék magukat, amiért így visszaélnék az uram jószágával és most hagyják őt cserben, amikor elérkezett volna az idő, hogy visszafizessék neki a sok jót, amit velük és értük tett. »Nem tudom, mi lesz az uram véleménye az Önök eljárásáról – mondtam –, de én a magam részéről hitehagyásnak és árulásnak tartom.«

Ebben a percben lépett be az uram, aki látva az izgatott hangulatot, kíváncsian kérdezte, mi van itt? Az azóta már szintén jobb hazába költözött Zerkovitz Emil, a küldöttség vezetője panaszolta azután el, hogy váratlan támadásban volt részük az én részemről. Én közben bementem megnézni, hogy Esterházy gróf hogyan érzi magát és hogy megitta-e a teáját. Nevetve fogadott és jókedvűen jegyezte meg:

– Már jobban vagyok. Hallottam a maga bátor beszédét és attól meggyógyultam. Örült a lelkem, hogy így megmondogatta ezeknek az uraknak az igazat. Mert az az én betegségem, hogy

ezeket a jelenségeket kell látnom. Ez már a forradalom bomlási tünete. Ettől vagyok én beteg. Amikor miniszterelnök voltam s kiálltam a miniszterelnöki palota erkélyére, az est csendjében, akkor látomások gyötörtek: láttam, hogy lángok csapnak fel a gyönyörű város talajából és tűzbe borítják az egész láthatárt és kimondhatatlan fájdalom facsarta össze a szívemet, hogy ezt a sok szépséget az elemek prédájává engedjük válni. De semmit se csinálhattunk, mert talán csak én és Vázsonyi, mi ketten voltunk meggyőződve arról, hogy ha nem tudunk kellő erélyt kifejezni, akkor feltartóztatatlanul jön a forradalom.

Láttam, hogy nagyon fel van indulva és csilapítottam, hogy;ne izgassa fel magát, hiszen most lázas és beteg. Pihenjen csak és várja meg, amíg az uram bent végez a küldöttséggel. Biztosan nagyon fog örülni, ha megtudja a kellemetlen ügy befejezése után, hogy ilyen kedves vendége van. Soha sem fogom elfelejteni, hogy a nemesen szép arcú Esterházy, milyen lángoló szavakat mondott, ott a fiam kis szobájában. Csak olyan ember beszélhet így, aki fanatikusan imádja a hazáját.

Azután visszamentem a másik szobába, ahol még mindig azt panaszták az uramnak, milyen erélyes hangon léptem fel velük szemben, pedig erre nem volt semmi okom, mert hát ők csak az idő parancsának engedelmeskedtek, amikor átmennek a szocialisták táborába.

Az uram azt felelte, hogy minden szavamat helyesli és aláírja. Az urakat pedig figyelmezteti, ne hamarkodják el a dolgot, mert olyan tárgyalások folynak, amelyekről a helyzet kialakulását lehet remélni és pedig oly módon, hogy az alakulandó koalíciós kormányban a szociáldemokraták is részt fognak venni, ha azonban nem akarnak várni, ám cselekedjenek belátásuk szerint, ő semmi esetre se fogja politikai meggyőződésüket erőszakosan be-

folyásolni, sőt még csak gáncsolni sem.

Azzal távoztak, hogy 48 óráig gondolkozni fognak a dolog fölött. De még ezt az Ígéretüket sem tartották meg. Akkor már az események rohanvást mentek. Akkor a kocsi már olyan tempóban gördült, mintha repülőgép lett volna. Még aznap este csatlakoztak a szociáldemokratákhoz és pár hét múlva a Városi Újságban támadás jelent meg ellenem, hogy Esterházy grófnak teát szervíroztam, míg a kereskedelmi alkalmazottak küldöttségének csak szivart, mert hát én a szegény alkalmazottakat lenézem és csak az arisztokratáknak gazsulálok. Az igazság az, hogy nekik hiába szervíroztam volna a forró teát és az egy gramm aszpirint: azt a lázat, amely akkor az embereket gyötörte, nem lehetett aszpirinnal csillapítani. 1918 október 18-ának délután 4 órája volt az idő!

Az említett cikket egyébiránt mi már Münchenben, önkéntes száműzetésünkben olvastuk, ahova utánunk küldöttek. Az uram felsóhajtott és azt mondta: »Milyen kár, hogy ilyen piszkosan alacsonyan gondolkodó emberek csinálták ezt a forradalmat. Talán ha idealisták vannak az élén, más-ként sikerül«.

Halkan még hozzá tette: »Ha tudnák, hogy Esterházy mennyivel demokratább sok vérbeli demokratánál!« ı

A szemében pedig ott csillogott a keserűség könnye.

XXXI.

FORRADALOM!

Mikor a küldöttség eltávozott, az uram bement Esterházyhoz, akinek kétségbeesetten panaszolta el, hogy a helyzet nem javul, de óráról-óra-ra rosszabbodik. A sok tanácskozás és audiencia József főhercegnél semmi eredménnyel nem járt. Azért az uram ennek dacára még mindig erőlködött, hogy valami módon feltartóztassa a rohanó eseményeket, amelyeknek katasztrofális végkifejlődését talán csak ő látta annyira közeli eseménynek, mint amilyen az valóban volt. Mindenki túlzottnak találta kétségbeesését, de ő teljesen tisztában volt a helyzet veszélyességével. Az árvízi hajós akart lenni, aki mindenkit kiment a halálveszedelemből. Nem törődött már az irodával, az anyagiakkal, családjával, se önmagával; kora reggeltől késő éjjelig járta az embereket, a pártokat, a csoportokat, hogy végre megalakulhasson egy olyan kormány, amelynek elég ereje legyen a rendet fenntartani. Csinált egy manifesztumot, melyben fel akarták hívni a nemzetet, hogy tartsa meg nyugalját, őrizkedjék a heccelőktől s igyekezzék a rendet az országban fenntartani. Sajnos ezt a manifesztumot Andrassy Gyula gróf vette magához és várt vele, mert mint Károlyi apósa próbált még egyszer Károlyival beszélni. Közben megalakult a Nemzeti Tanács és a manifesztum Andrassy gróf zsebében maradt, soha sem jutott a nyilvánosság elé. Az uram szeretne volna ezt a manifesztumot, mint történelmi ereklyét vissza kapni, de abban a zavaros

időkben Andrassy Gyula gróf maga sem tudta, hová tette vagy odaadta-e valakinek, így aztán vagy elkallódott vagy valaki talán megőrizte és most is őrzi még. Akkor az uram már mindent veszve látott és beszüntette az akciót. Könnyezve jött haza és csüggedten mondotta, hogy minden erőlködése hiábavalónak bizonyult, ő megtett mindent, ami emberileg megtehető, de halál ellen nincs orvosság. Kijelentette, hogy többé nem megy sehova, itthonról fogja nézni az eseményeket, amelyek most már lavinaszerűen gördültek a lejtőn lefelé.

A forradalom kitörése előtti estén nagyon sokan gyűltek össze nálunk. Többek között nagyatádi Szabó István, örgróf Pallavicini György, Zlinszky István, Szmrecsányi György, még sokan, de nagyon sokan mások. Ezen az éjszakán többször felhívták telefonon a királyt és kérték utasításait. Nagy baj volt, hogy ezekben a rettenetes órákban az uralkodó mellett nem egy erőskezű ember tartózkodott, hanem Windischgrätz Lajos herceg, aki bizonyára jóhiszemű volt, de bizony a politikához nagyon keveset értett, ő a politikát csak olyan úri gesztussal intézte el, mint afféle nagyúr, aki a politikát is csak szükséges dísznek és szórakozásnak vette. Kedves, könnyelmű ember volt, kapható minden pajkosságra és csínytevésre, de sohasem lett volna szabad megengedni, hogy azok közé tartozzék abban az időben, akiknek része van a haza sorsának intézésében.

Másnap 30-án már azon gondolkozott az uram, hogy azonnal elmegyünk valahová falura, ahol csendesen megvolnánk néhány napig, csak aztán jönnénk vissza, mikor itt már egy kicsit lecsöndesült a levegő. Boldogan csatlakoztam ehhez a tervhez, mert nagyon kívánatos fordulatnak tartottam elmenni ebből a rettenetes boszorkánykonyhából, amely körülöttünk forrott. Amint így beszélgettünk megszólalt a telefonunk és Szeged jelentkezett. Egy ot-

tani kedves jó barátunk Fülöp Zsigmond ügyvéd kérdezte tőlem, vajjon igaz-e hogy Pesten kitört a forradalom, mert Szegeden ez a hír terjedt el. Azt feleltem: »Az uram folyton jósolja, hogy napok kérdése a katasztrófa, úgy látszik ez jutott el Szóidig, de hála Isten itt még nem történt semmi, forradalomnak még nyoma sincs.«

Ez úgy körülbelül 8 óra tájban volt és mi csodálkoztunk rajta, hogyan lehetséges hogy Szegeden ilyen hírek keringenek. Azután leültünk a vacsorához, de az uram egy falatot sem evett, nié g mindig azon töprengett, hogyan lehetne megakadályozni a forradalom kitörését, melynek lefolyását és végkimenetelét pontosan úgy látta, mint ahogy az a valóságban bekövetkezett. Először történt meg, mióta ismertem, hogy már io óra előtt azt mondta:

– Nem emlékszem, mikor volt, hogy szolidan, polgári módon lefeküdtünk volna. Hát ma próbáljuk meg. Feküdjünk le 10 órakor, talán ha kialszom magam, holnap nyugodtabban tudok gondolkozni és hátha álmomban megjelenik nekem valamelyik bölcs próféta és ad egy okos tanácsot.

Ezzel készülődünk is már, hogy nyugovóra térjünk ebben a nálunk teljesen szokatlan időben. Még nem értünk hálósobánk küszöbéig, amikor kapunkról erős csengetés hallatszott. Nálunk nem volt szokatlan, hogy éjfélkor is jöttek hozzánk jó embereink, de most meg voltunk lepve, vajjon ki jöhet? Egyszerre csak bent voltak: Bódy Tivadar polgármester, Folkusházy Lajos alpolgármester, Szabó Imre tiszti főügyész, Déry Ferenc alpolgármester és még néhányan a városi urak közül. Roppant izgatottan mesélték, hogy ők a Pannoniában a szokásos szerdai vacsorát tartották, amikor bejött a sofőrjük és jelentette, hogy az autójukat elvitték, kitört a forradalom és nincs magántulajdon, ők persze rögtön siettek ki az uccára és látták ott a nagy felfordulást: a katonák már szedték le a

csillagjaikat és nagy tömegek vonultak össze-viszsa a Rákóczi úton.

Az uram erre nyomban felhívta telefonon a miniszterelnökséget, hogy Hadik János gróffal beszéljen, aki valóban bent is volt a hivatalában. Az uram megkérdezte tőle, milyen jelentéseket kapott a forradalom kitöréséről? Hadik csodálkozva kérdezte, honnan veszi az uram ezt a rémhírt a forradalomról? ő nem kapott semmiféle jelentést ilyesmiről.

– Ez a rémhír valóság, – szolt vissza az uram,
– mert e pillanatban nálam van Budapest polgármestere és főügyésze és réműlve beszélnek, hogy forrong az egész város. És most azt szeretném tudni, milyen intézkedéseket fogsz tenni a forradalom letörésére.

Mire Hadik János gróf szószerint azt felelte:

– Most én a programbeszédemet készítem, semmi egyebet nem mondhatok, különben ki a miniszterelnök, én vagy te?

Mire az uram letette a kagylót, de előbb azt mondta:

– Pardon, te vagy a miniszterelnök, igaz...
– és itt elkáromkodta magát.

Vendégeink késő éjjelig nálunk voltak és amikor elmentek, lefeküdtünk. De aludni nem tudtunk. Az uram nyugtalan volt, folyton csak azzal gyötörte magát, mit hoz a holnap. Korán reggel az uram utasítására felhívtam telefonon Sztérényit, hogy tőle megtudjunk valamit. Azaz, csak akartam őt felhívni, de hiába próbáltam a központot szólítani, telefonunk már ki volt kapcsolva és néma volt. Ellenben hallottuk a száguldó szekerek dübörgését. Mikor úgy 10 óra tájban a szürke ködös októbertvégi reggelen kinéztünk az ablakunkon, láttuk, hogy éppen a kapunk előtt megállt egy hatalmas teherkocsi és rajta egy óriási nagy hordó. Nem tudtuk elképzelni, mi lehet benne, csak azt láttuk,

hogy a szomszédos házfelügyelőnek és vicinék jöttek csapatostul üres edényekkel, amelyeket megtöltve vittek ismét vissza. Az inasunk jelentette azután, hogy a hordóban rum volt. A szekéren valami 20 gyerek ugrándozott 8, 10, 12 esztendősek, leánykák és fiúk vegyesen, fejükön őszi rózsakoszorú volt és sikoltozva táncolták körül a nagy rumos hordót. Infernálisan borzasztó kép volt, melynek láttán az uram valósággal kétségbeesetten kiáltott fel:

– Úristen, mi lesz itt estig, ha már korán reggel leisszák magukat a felnőttekkel együtt a gyerekek is!

Úgy 11 óra tájban roppant ijedtséggel jött hozzánk gróf Szécheny Miklós udvarnagy és összetett kezekkel kérte az uramat, az ég szerelmére, mentse meg a családját, mely a szomszédos Andrássy úti palotájukban halálos rettegésben van, mert részeg katonák akarnak betörni a házba. Az uram csodálkozva hallgatta Szécheny kérését, de még jobban csodálkozott a gróf úr tájékozatlanságán.

– Amint látom, nem tudod, hogy én magam is veszedelemben forgok és magamnak is védelemre volna szükségem. Nem nyújthatok neked védelmet, Károlyi Mihályhoz kell fordulnod és ő majd bizonyára megvéd. Én ugyan ma még nem beszéltem családomon kívül senkivel, telefonom is ki van kapcsolva, de mégis azt hiszem, hogy most már a hatalom Károlyi Mihály kezében van, csak ő tud védelmedről gondoskodni.

Szécheny erre nagyon szomorú lett és bánatosan jegyezte meg, hogy az autóját már korán reggel elvitték, hogy fog ő most gyalog felmenni a Várba Károlyihoz?

Erre nézve az uram már nem tudott tanácsot adni és így nagy busán elment az udvarnagy úr. Hogy azután kapott-e védelmet vagy mi történt vele, nem jutott tudomásunkra.

Néhány perc múlva beállított hozzánk egy régi újságíró, Szalay Mihály. Boldog mosoly ült az arcán, mikor jelentette az uramnak: »megalakult az új kormány: Károlyi Mihály teljhatalmú ura nemcsak a polgárságnak, de a katonaságnak is«. Az uram szótlánul, szinte ijesztő némasággal hallgatta a hírt, én pedig megdöbbenve láttam, hogy sápad el az arca és roppan össze pár pillanat alatt testileg és lelkileg. Rólam azonban, nem hiába konstata-
 tálta az uram oly sokszor, hogy erélytöbbletben szenvedek, én bizony nem tudtam szótlánul hallgatni a hírnököt.

Odaálltam Szalay elé és ingerülten mondtam neki:

– Tudja-e kérem, mi lesz ennek a forradalomnak a következménye? Maga most nagyon boldog, hogy Kunfi és Jászi miniszterek lettek, de nem hiszem, hogy ilyen boldog lesz akkor is, amikor majd jön a pogrom, amely magát se fogja megkímélni. Vegye tudomásul, az uram nem kíváncsi további részletekre és igazán kérem, legyen szíves távozzon, de minél előbb.

Ment is és azt mondta még a fiamnak távozásban:

– Úgy látszik a mama haragszik rám.

Azután évekig nem találkoztam vele.

Egész nap jöttek menték az emberek és hozták a híreket. Délután 5 óra tájban megjelent a Demokratapártnak egy nagy küldöttsége és vezérszónokuk Szücs Ernő dr., aki később Németországban telepedett le, felszólította az uramat, vegye a zászlót a kezébe és menjen fel másnap délelőtt felesküdni a Nemzeti Tanácsnak.

Nem tudom helyes volt-e vagy helytelen, de még mielőtt az uram szóhoz jutott, én már válaszoltam, még pedig erélyesen:

– Hogy merészel ilyen propozícióval hozzánk jönni? Ebből a házból senki sem megy a Nemzeti

Tanács elé esküdni. – De azután megijedtem nagy bátorságomtól és hirtelen leültem, mert az uramra nézve, láttam szelíden néző tekintetéből, hogy elhirtelenkedtem a dolgot.

A küldöttség szónoka sem vette komolyan amit mondtam, udvariasan tudomásomra hozta, hogy nem én hozzám jöttek és nem kíváncsiak az én véleményemre, ők az uramtól akarják hallani, mi az ő nézete?

Erre az uram nagy csendben a következőket mondta:

– A feleségem talán túlságosan temperamentuma, de azért igaza van. Én nem régiben tettem egy esküt, nem vagyok abban a kellemes helyzetben, mint sok történelmi nagyság, hogy nagykereskedést nyissak esküimből. Engem senki sem kényszerített arra, hogy letegyem a titkos tanácsosi esküt, viszont én nem kényszeríték senkit, hogy az én eskümet magára nézve kötelezőnek tartsa. Én állom az eskümet, nektek pedig szabad kezet adok a pártban, és tegyetek úgy, ahogy jónak gondoljátok! Aki mellettem marad, azt szívesen látom és örülök, ha minél többen lesznek mellettem, de aki el akar hagyni az ne kérdezzen és ne várjon tőlem utasítást.

Sokáig tanakodtak még, mitévők legyenek. Mindenképpen az uramtól akartak direktívát kapni, de belőle nem tudtak utasítást kicsikarni, sőt még tanácsot:sem, mert ő tudatosan nem akarta őket befolyásolni. Végül is teljes határozatlanságban távoztak el tőlünk. Alighogy elmentek, beállított a Térzvárosnak egy igazán hű polgára, Vielwenig Lajos bácsi, aki kihívott engem, hogy az uram észre ne vegye és suttogva mondotta:

– Elhoztam kérem a kapukulcsunkat, jöjjenek mihozzánk éjjel Vilmossal együtt és maradjanak nálunk, mert egész furcsa hangokat hallok ettől a sok részeg népségtől. Úgy látom, itt be akarnak majd törni és Vilmosra utaznak.

Vielwenig bácsi itt lakik a közelünkben, a Szondy uccában. Meg voltam hatva a jóságától és hűségétől, de azt mondtam, nem fogadhatjuk el a szívességét. Egyrészt, mert nem akarunk neki alkalmatlanságot szerezni, másrészt, mert tudom, úgy sincs az a hatalom, mely az uramat bujkálásra bírja. Vielwenig bácsi volt annak előtte a kültelek vezére, a hűség mintaképe. Egyek voltak ők elvhűségben, Dózsa Mihály és Langsamm Ede bácsival, a két utóbbi, sajnos, már szintén a múlté: de megérdemlik nevük megörökítését.

Azonban egyre jöttek a hírmondók és suttogták a fülembé a rémségeket. Az egész városban el volt már terjedve, hogy az uramat már meg is ölték, így szinte lehetetlennek látszott, hogy végül is ránk ne törjenek rossz szándékú emberek. Mindenki azt mondta, semmi esetre sem szabad az éjszakát a lakásunkban eltölteni, mert itt senki a világon meg nem őrizhet bennünket. Egyszerre csak megérkezett igaz jó barátunk, Brüll Alfréd, mielőtt még az uramhoz bemehetett volna, én kezdtem el vele tanácskozni, hogy mitévők legyünk. Végül elhatároztuk, hogy Brüll most bemegy az uramhoz és azt fogja mondani, ő most az uramért jött, hogy menjen ki vele a levegőre, tegyen egy kis sétát és nézze meg saját szemeivel az ucca képét. Brülllel megállapodtam, hogy így lassan-lassan elmegyünk az ő lakásáig, az Andrássy-út 9. számig, felmegyünk hozzá és egyelőre minden esetre ott fogunk maradni. Majd ha látjuk, hogy a házuk környékén nyugalom van, akkor ismét hazajövünk. Brüll Alfréd fényesen teljesítette a feladatot s a többi vendégeink is mind amellettt voltak, hogy csak induljunk el és ha szitál is egy kicsit az őszi eső, jót fog tenni az uramnak, ha ebből a méhkasszerű káoszából, ami egész nap a lakásunkban volt, kikerül. Akkor még a házukban volt fiam kisasszonya, aki akkor már 16-ik éve volt nálunk

s akinek azt mondtam, hogy mi egy hosszabb sétára indulunk, ne nyugtalankodjanak, ha nem volnánk idejében idehaza, adjon vacsorát a személyzetnek is azután feküdjenek le, zárják be alaposan a lakást és bárki csengetne, senkit a világon tne engedjenek be a lakásba, se a kertbe. Lehet, csak nagyon későn fogunk visszaérkezni, mert talán elmegyünk még ismerősökhöz.

Így megnyugtattuk öreg kisasszonyunkat, és rávettük az uramat arra, hogy eljött velünk sétálni, őt magát is érdekelte az ucca s folyton azt hangoztatta, hogy milyen nagyon nyugodt most az ő lelkiismerete és milyen jó érzése van neki azért, mert nincsen része abban a felfordulásban, mivel a háború kitörésének első napjától mindig háborúellenes volt és nem is csinált titkot az érzéséből. Ő mindig a háború ellen beszélt s kárhoztatta azokat, akik a háborút dicsőítették. Százszor elismételte, hogy nem is tudja felfogni, tulajdonképpen mivel tudják megindokolni azt a gyűlöletet, amit ellene szítának.

Nekiindultunk tehát este 7 óra tájban a sétának: (az uram, én, a fiam, Bischitz Matild, Brüll Alfréd és még néhányan. Gyalog mentünk végig az Andrassy úton és néztük a sok furcsaságot, amit a forradalom produkált. Csinos kis nőket láttunk, akik »szabad a csók« jelszóval egy csók ellenében ollóval levagdosták a katonatisztek disztinkcióit. Az uram még tréfálkozott is ennek a láttára:

– Milyen kár, hogy a civileknek nem varrtak csillagokat la kabarjukra. Most nekem is volnának csillagjaim jés olcsón juthatnék egy puszihoz.

Így jutottunk el Brüll Alfréd lakására. Abban a percben, ahogy beléptünk, megszólalt a telefon csengője. Brüll Alfréd odament a telefonhoz s mi csak ennyit hallottunk:

– Megölték? Lehetetlen! Mikor? Hogyan?

Tudtuk, valami nagy esemény történhetett és síri csendben vártuk, mikor teszi le a kagylót és mikor tudjuk meg a rémhírt. Néhány perc múlva halálsápadt arccal fordult felénk és jelentette, hogy megölték Tisza Istvánt.

A fiam ennek a hírnek hallatára szó nélkül elájult. Az uram pedig beleroskadt a díván sarkába, halálos sápadt lett és egy szót sem tudott szólni. Első teendőnk persze az volt, hogy a fiamat magához térítsük, mert roppant ijedséget okozott nekünk ez a szörnyű esemény. Mikor végre magához tért, az uram azt mondta, most vissza megyünk a lakásunkra, mert őneki semmi baja sem lehet. Tisza szomorú esete más. Ő hatalmon volt, amikor a háború kitört és ha azt nem is lehet róla mondani, hogy a háború mellett volt, de talán nem igyekezett eléggé megakadályozni a habogni kitörését. Én azonban, mondta nyíltan és merészen, a háború első napjától kezdve mindig ellene beszéltem, ellene cselekedtem, mi történhetne tehát énvelem s miért bántanának engem?

Minket nem kellett meggyőznie ártatlanságáról, hogy nem érdemel bántódást senki részéről, mégis könyörögtünk neki, hogy egyelőre csak maradjunk Brüll Alfréd lakásán, majd Bischitz Matild és a többiek vissza mennek lakásunkra és meggyőződnek arról, nem ólálkodnak-e ott holmi gyanús egyének, eszerint fogjuk aztán elhatározni, hazamenjünk-e vagy sem.

Ebbe nagynehezen belenyugodott, ott maradtunk és vártuk a híreket. De nem kaptunk sehonnan sem hírt, mert Brüll Alfréd telefonját is kikapcsolcsolták, az ismerősök pedig nem tudták, hogy hol vagyunk, de különben sem küldhetett senki hírt ily késő (éjszaka). Mi persze egész éjjel nem aludtunk. Amint másnap reggel a szivarvégekből megállapítottam, az uram 11 szivart szívott el és már korán reggel siettetett, menjek haza és nézzem

meg, nem történt-e valami az éjjel lakásunk körül; és azután értesítsen, ő is hazajöhet-e. Nem volt türelme tovább a vendégszerető házigazda szíveségét igénybe venni.

A Vilmos császár után földalattira ültem, amely zsúfolva volt emberekkel és mégis néma csend honolt a kocsikban: senki sem mert hangosan beszélni, csak suttogva tárgyalták az emberek az eseményeket. Az Aréna útnál kiszálltam a permetező őszi esőben, siettem haza lakásunkra. Kapukulcsom volt, nem kellett csengetnem. Észrevétlenül nyitottam be ia lakásba. Rögtön láttam, hogy minden rendben van, ez megnyugtató. Lefutottam az alagsorban levő konyhába, megnézni, mi van a személyzettel. Öreg kisasszonyunk roppantul megörült, amikor meglátott és elmesélte, hogy egész éjjel alig lehetett lefeküdni, olyan jövés-menés volt a lakásban. Detektívek több ízben becsengettek s nem elégedtek meg azzal, hogy azt mondták nekik, nem vagyunk odahaza, hanem bementek a hálósobákba, erről meggyőződni. Ezek a detektívek nem rossz szándékkal jártak nálunk és nem rosszindulatból kutatták végig a lakást. Ellenkezőleg: a főkapitány rendeletére jöttek, hogy az uram lehetőleg feltűnés nélkül hagyja el a lakást, mert üldözőbe vették. Katonák is jártak a lakásban, de nem vittek el semmit, csak az uramat keresték, ők azonban már kevésbé jó szándékkal, mint a detektívek. Látva a vetetlen ágyakat, amit a kisasszony megmutatott, elődalogtak és nem bántottak senkit.

Amíg a kisasszony ezt nekem referálta, ismét megjelent két detektív, és mint a rendőrség hivatalos üzenetét közölték, hogy mivel nem tudják garantálni az uram biztonságát, kérik, lehetőleg azonnal hagyja el a fővárost. Valami hirtelen sugallatot követve, a detektíveknek azt mondtam: »Az uram már nem is tartózkodik Budapesten. Nagyon köszönöm Pál főkapitány úr figyelmességét, de meg-

előztük az ő gondosságát, nincs mitől tartaniok az uraknak, az uram már elutazott«.

Nem szoktam valótlanul mondani, de ez most hirtelen egészen ösztönös hazugság volt, az a gondolat villant át bennem: jobb átvinni a közutdatba, hogy az uram már nincsen hazai földön.

– Amint látják, egyedül vagyok a személyzettel a lakásban, kérem a főkapitány urat, legyen kegyes estére valami rendőri készültséget kiküldeni, mert félünk így a lakásban maradni.

A detektívek nagyon udvariasak voltak és azt mondták, majd ők maguk jönnek el este 8-tól reggel 8-ig, csak gondoskodjam elegendő teáról és jó sok rumról, mert éjjel már hűvös van, jól esik a meleg ital. Alig tették ki a lábukat, rögtön megtanácskoztam a kisasszonnyal, hogy a fiam és az uram részére be fog csomagolni, kb. 2 hétre való ruhaneműt, amit én majd elszállítok oda, ahol jelenleg tartózkodik, mert hol vagyunk, azt még a kisasszonynak sem mertem megmondani, nehogy véletlenül elárulja. Még elcsomagoltam hamarjában ezüst tárgyainkat, mindent, ami értéket képviselt. Azután felmentem az államvasutak igazgatóságához. Ott Kotányi igazgató úrral megbeszéltem, hogy két hálókocsi jegyet veszünk az esti bécsi személyvonatra és azzal az uram és fiam el fognak utazni. Amikor ezt eligazítottam, siettem vissza Brüll Alfrédhoz, mert tudtam, hogy már nagyon nyugtalanul várnak rám. Már délre járt az idő, mire odaértem és bizony mind a ketten ideges nyugtalanlás között vártak reám. Mindent elmondtam hűségesen és kértem az uramat, egyezzék bele az utazásba, mert csak így kerülheti el a kellemetlenségeket. Hiszen a ma reggel megjelent lapok is tele voltak uszítással ellene. Azt mondtam, én idehaza maradok, kis házunkra vigyázni és azért is, hogy nekik megbízható értesítést küldjek olykor-olykor arról, ami itt történik.

Az uram semmi szín alatt hallani sem akart az utazásról. Egész mániákusan ismételte folyton, hogy amikor a háború összeomlik, miért kell neki a hazáját elhagyni, holott ő mindenkinél nagyobb pacifista volt és első pillanattól kezdve, még veszedelmes körülmények között is fennhangon merte hirdetni, mennyire nincsen éppen Magyarországnak a háborúra szüksége. Még a minisztersége alatt is:ő sürgette a külön békét. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúskodnak arról, hogy ő mennyire exponálta magát a különbéke érdekében, épúgy, mint a bolsevikiekkel kötendő bresztlitovszki béke ellen és hogy ő nem és nem hagyja el a hazáját.

Közben az uram fivére Vázsonyi Jenő, aki az Államvasutak elnökigazgatója volt, megtudta véletlenül, hogy hol vagyunk es oda jött Brüll Alfréd lakására, ő is helyeselte az elutazás gondolatát, csak hogy ő arra az álláspontra helyezkedett, hogy nekem is okvetlenül velük kell utaznom és nem szabad egyedül idehaza maradnom. Ez volt fiam-'kívánsága is. Az uram azonban ragaszkodott ahhoz, hogy én itthon maradjak, mert azt mondta, ő ismeri az embereket, senki sem fog neki őszinte híreket küldeni, csak én. Végül is arra határoztam el magamat, hogy velük megyek, hiszen nem is tudtam, miről van szó, nem éltem még át forradalmat, meg voltam győződve, hogy két héten belül megint minden lecsendesül és mi hazajöhetünk. Szaladtam haza, hogy magamnak is becsomagoljak egy kis bőröndöt és ellássam a személyzetet vagy három hétre pénzzel és élelmiszerrel. Így mindent elintézve azzal búcsúztam, hogy ma november i-e van és én körülbelül 20-án megint itthon leszek. Azután visszaszaladtam az Államvasutakhoz, hogy még egy hálójegyet váltsak a magam részére is, de Kotányi lebeszélte erről, helyesebbnek tartotta, hogy egy fél fülkét lezárat a mi számunkra, amelyben, ha nem is leszünk olyan kényelmesen, de mindenesetre

együtt leszünk, ami ebben a zavaros világban nagyon is kívánatos.

A haditerv az volt, hogy este még egyszer hazamegyek lakásunkra, onnét a három bőrönddel Bischitz Matild kocsiján kihajtatok a Nyugati pályaudvar érkezési oldalára és ott fog majd várni az uram és a fiam. Mikor este 7 órakor hazamentem, csodálatos módon újból funkcionált a telefonunk, amelyen egyszerre három helyről is jelentették, hogy egy szörnyű hír van elterjedve a városban. Az egész város tele volt azzal, hogy a kenyérmezei fogolytábor feloszlott és 25.000 orosz fogoly vasvillákkal, kaszákkal és egyéb gyilkoló eszközökkel felszerelve jön Pestre ölni és rabolni.

Szakadó esőben, vak sötétben, olyan borzalmas körülmények között indultam el otthonról, amelyet a gyermekek rémítésére szoktak kitalálni mesékben. Éppen akkor érkeztem a nyugati pályaudvarra, amikor egy vörös keresztet kocsiból kilépett Brüll Alfréd egy férfival a karján, akinek kalapja mélyen be volt húzva az arcába és így nem láthattam, a vak sötétségben és az én rövidlátó szememmel, hogy kit vezet. Csak annyit hallottam, hogy amikor a szolgálattevő hivatalnok kérdezte Brülltől, ki az illető, azt felelte, beteg magyabátyja, akinek a részére egy fél fülke van fenntartva. Ekkor odasúgtam Brüllnek, hogy mikor jön az uram és kivel jön? De ő nem válaszolt, hanem leintett:

– Pszt. Ne kérdezen semmit csak szálljon be és majd azután mindent meg fog tudni.

Erre persze azt gondoltam, ez az úr, akit a karján vezet, biztosan csak az uram lehet. Így nem szóltam semmit, hanem elindultam megkeresni a részünkre fenntartott fél fülkét. Utánunk jött két tartalékos katonatiszt, az egyik Nobel Árpád, az uramnak hűséges, derék jó embere és Weisz Ri-

chárd, a híres birkózóbajnok. Amint így együttesen megkerestük a fentartott fülkét, ők nyomban visszafordultak, hogy a fiamat az állítólagos nagybácsival szintén elkalauzolják a kijelölt helyre. Néhány perc múlva tehát már hárman ültünk a kis félfülkében, a két katonatiszt pedig a folyosón álldogált Budapesttől Bécsig, mert aznap ülőhely arra a vonatra még aranyért sem volt kapható. Most néztem meg csak jobban, vajjon tényleg az uram-e az, aki itt ül mellettem, mert a felismerhetelenségig el volt változva. Nem elég, hogy a sors egyik napról a másikra összetörte és megöregítette, hanem amidőn elutazása előtt borbélyt hivatott, hogy rendesebb állapotban induljon az ismeretlen útra, a háta mögött s a fiam Brüllel konspirálva rábírták a borbélyt, hogy észrevétlenül borotválja le a bajuszát. Nem volt nehéz észrevétlenül megcsinálni az operációt, mert szinte nem is tudta, mi történik vele és körülötte. Csak amikor a borbély készen volt és ő belenézett a nagy tükörbe, akkor döbbsent meg, látva, hogy a tükörből egy idegen arc tekint rá vissza. Toporzékolt haragjában: »miért csinálnak belőlem paprikajancsit« és megint csak elismételte, hogy egyáltalán nem tudja, mire való ez a komédia. Dühös volt, de olyan állapotban, hogy ellentmondani már nem tudott: mindenbe belenyugodott.

Így indultunk el végre 9 óra után és én már sirva könyörögtem az uramnak, szóljon legalább egy szót, hogy a hangját halljam, mert nem akarom elhinni, hogy ő az. Egy teljesen idegen ember ült ott a kupéban mellettem. Végre mikor látta, hogy elsírom magamat, megszólalt:

– Kis csacsikám, hát ki lehet itt más, mint a te szerencsétlen flótásod.

Csak ekkor hittem el, hogy tényleg az én szegény uram az, aki itt most teljes bizonytalanságban megválí az ő imádott Budapestjétől.

... És gördül, akadozva, döcögve, egészen furcsán a kocsi kereke.

Kupénkba folytonosan ki- és bejöttek katonák és mindenféle kérdésekkel zaklattak bennünket. De a két katonatiszt mereven ott állott a kupénk ajtaja előtt és amennyire lehetett megkímélt bennünket a tolakodásoktól. Később egy kissé kényelmesebbé tudták tenni számunkra a helyzetet, mert a fiunkat elhelyezték a mellettünk levő kupéban, ahol csupán egy miniszteri tanácsos ült, aki a királyi családnak Gödöllőn hagyott értéktárgyait vitte haza Bécsbe. Így értük el Érsekújvárt. Ott azonban már megrekedtünk és órákig vesztegeltünk. Végre délután 3 órára mégis megérkeztünk az osztrák fővárosba, ahol azonban az uram nem akart maradni, azt mondta, neki oka van rá, hogy itt tovább, mint estig ne időzzön. Így azután csak éppen, hogy megfürdött, máris szaladt a német nagykövethez, Wedel grófhoz, tanácsot kérni, nem volna-e a legjobb Németországba letelepednie. Rendkívül ki volt merülve s el volt fáradva, mert hiszen a forradalom kitörése előtt heteken keresztül valóban emberfeletti munkát végzett és ha nem jött volna a forradalom, akkor is aktuálissá vált volna az elutazásunk. Wedel gróf azt a tanácsot adta, legokosabb lesz Münchenbe utazni és ott maradni. A bajorok, mondotta, nagyon kedves emberek és ő nem tudja elgondolni, hogy ott bármiféle felfordulás jöhessen, ott mindenképen jól leszünk elhelyezve. Azt mondta, éppen este indul két kurirkupé két kurírral. Azokkal majd beszélni fog és azoknak helyet kell engedniök a mi számunkra. Kiállított három kísérllevelet, aféle diplomata-paszuszfélélt, hogy útközben semmi bántódásunk ne essen.

Rémes út volt. Az egyik kupéban mi hárman és az egyik kurír, német előkelő úri fiú, a másik kupéban, ami azonban csak félfülke volt, a

másik kurír. Linztől kezdve a hazatérő felbomlott hadsereg ostrom alá vette kupénkat és folyton benyitottak. Az ajtóra ugyan rá volt írva: »kurír-kupé«, de ez őket nem zavarta, mintha külön élvezet lett volna számukra folyton benyitni és minket molesztálni. A kurír egyszer azt mondta egy főhadnagynak, nem látja kérem, hogy ez kurír-kocsi, mire az azt felelte, mióta lettek a hölgyek kurírok? Mire a kurír azt felelte: »amióta maga így mer kérdezősködni«. Azután a kupénk elé a folyosóra végig felálltak és mindenféle trágár dalokat énekeltek egészen Salzburgig, Ott természetesen át kellett szállnunk és amidőn a német vonatra felszálltunk egy német utitársra akadtunk, aki nem tett egyebet, minthogy Münchenig folyton azt hajtogatta, hogy bizonyára éhen fogunk pusztulni, mert Münchenben a világon semmi eleség nincsen már. Így agyongyötörve érkeztünk meg végre és búcsúztunk el nagyszerű kurírjainktól.

XXXII.

MÜNCHENBEN.

Münchenbe november 3-án érkeztünk és 5-én, amikor az ebédől hazajöttünk, hogy Írószereket vásároljunk, mert végre, meg akartuk írni a címlinket haza Pestre. Az üzlet tulajdonosnője német beszédemből rögtön észrevette külföldi voltomat és kérdezte, milyen nemzetiségi vagyok? Amikor megmondtam neki, hogy magyar vagyok, nagy érdeklődéssel kezdett faggatni, vajjon a forradalom kitörésekor még Magyarországon voltunk-e? Mikor megmondtam neki, hogy éppen a forradalom elől jöttünk el onnét, azt mondta, akkor bizony ide nem jó helyre jöttünk, mert itt holnapután, csütörtökön, este 8 órakor szintén ki fog törni a forradalom.

Mióta 30-án este hazulról eljöttünk most kacagta el először magát az uram és hahotázva mondta:

– Ilyet azután még az öregapám se hallott: ez a német pedantéria és pontosság non plus ultrája. Előre tudják, hogy milyen napon és hány órakor tör ki a forradalom.

Mikor azonban kinevette magát, legyintett a kezével: »ez csak olyan asszonyi szóbeszéd, nem kell komolyan venni«.

Aznap délután és másnap egész nap még csütörtökön is reggeltől estig élveztük a szabadságot, a gyönyörű szép őszi napokat, amelyek beragyogták a Residenz-Gartent. Enyhe idő volt, csütörtökön délután ott ültünk a padon a szép kertben, nagy magányosságban. Csak egy-egy magas rangú katona-

tisztet lehetett látni, amint ki- és bejártak a palotába, sőt láttuk magát az öreg Ludwig királyt is, aki megállt egy-egy polgárral diskurálni, sőt egy kis iskolásleánnyal is, akit kikérdezett, hogy mit tanult ma az iskolában. Az uram ezt a látványt még jobban élvezte, mint a szép őszi napot és nem gondoltunk többé a papírkereskedőné jóslatára.

Csak az bántott bennünket, hogy hazulról nem jött semmi hír. A bajor lapok sem közöltek semmit arról, hogy Magyarországon mi történik. El voltunk zárva a világtól és halvány sejtelmünk sem volt arról, mit hozhat a jövő. Terveket pláne nem kovácsolhattunk. Csak reméltük, hogy egy-két hét majd elmúlik és akkor megint haza mehetünk.

Csütörtökön este tanakodtunk szállodai szobáskánkban, hogy valahova lemegyünk egy szerény vacsorát vásárolni, amelyet majd itt a szobánkban fogunk elkölteni. Ahogy így tanácskoztunk, gyanús zajt hallottunk az ablakunk előtt. Önkéntelenül az órára néztem: pont nyolcat mutatott! És a következő pillanatban már ki is derült, hogy mi az a gyanús zaj a ház előtt: géppuskák kattogása és fegyverek ropogása. Itt volt a bajor forradalom! Pontosan éppen úgy, ahogyan azt kedden délben a papírkereskedőné bemondotta.

De Isten tudja, hogy van az, az ember ha idegen helyen él, valahogy úgy érzi, hogy ez az egész dolog nem tartozik ő rá és nem tudja igazában komolyan venni. Mindössze azt a következményt vontuk le belőle, hogy az uram kíváncsi lett és ment, nem is az uccára, hanem csak le a hotelbe, hogy megrendeli a vacsorát és egy kicsit majd körülnéz, miről is van hát szó. Cseppet se tartott tőle, hogy ő neki, mint idegennek valami baja essék. Alig volt azonban lent néhány pillanatig, halál-sápadtan jött vissza a rémhírrrel:

– Gyerekek, baj van! Ott lent a hotel halljában

éppen most határozták el a katonák, hogy az osztrák és magyar vendégek szobáiba bemennek és fegyverek után kutatnak. Mivel ennivalót a szállás semmi szín alatt nem akart kiszolgáltatni és mivel én nem akarok jelen lenni, amikor a szobákat átkutatják, hiszen fegyverünk úgy sincsen, menjünk le inkább az uccára és nézzünk ott körül, vajjon ez a forradalom hasonlít-e a hazaihoz. Aztán meg, hogy hol lehet vacsorát kapni, higgyétek el, e percben most nekünk ez a legfontosabb, emellett pedig tanulmányozzuk ezt a fene nagy német rendet, mert egész biztos, majd meglátjátok, hogy itt a forradalom is meg van óráról-órára szervezve.

Lecsuktuk a szekrényeinket, szobakulcsainkat magunkhoz vettük és elindultunk négyesben, mert időközben összetalálkoztunk Münchenben egy ügyvéd ismerősünk ott tanuló tehetséges fiával, aki hozzánk csatlakozott. Így nekiindultunk, hogy szemtanúi legyünk a forradalom kitörésének. Az uccára érve rettenetes lárma, rikoltozás és fegyverek dörgeése töltötte be a levegőt. A Karlsplatzon már olyan örületes nagy volt a tumultus, hogy alig bírtunk rajta átvergődni, de muszáj volt, mert mindannyian szörnyű éhesek voltunk. Ebéd óta nem ettünk és a müncheni ebédek abban az időben hasonlítottak az orvossághoz. Mindenből egy evőkanálnyi.

Hozzá még ezek a picinyke adagok szörnyű rosszak is voltak, a mi magyar gyomrunknak úgyszólván élvezhetetlenek.

Az éhség kergetett bennünket és keresztül-törve a tömeget, mentünk, mendegéltünk, majd egy étterembe vagy kávéházba beülünk, megvacsorázunk és akkor nyugodtan bevárjuk, amíg a tömeg szétoszlik és mi ismét hazamehetünk. De ez csak hiú remény volt. Minden kávéház és minden étterem bezárva. Hiába jártuk be a várost, már n óra volt és még mindig nem találtunk seholy

helyet, ahol egy falatot ehattünk volna. Már éjfél lehetett, amikor azon vettük magunkat észre, hogy messze kint vagyunk a városból, abban a negyedben, amelyet Schwabingnak hívnak. Ebben a városnegyedben volt Nemes Marcell palotája. Az uram azt gondolta, hogy ilyen kritikus időben Nemes Marcell is bizonyára otthon tartózkodik és ajánlta, menjünk fel hozzá, mert egyrészt annyira fáradt már, hogy nem bírják a lábai, másrészt pedig olyan éhes, hogy rosszul lesz, ha hamarosan nem eszik valamit. Így hát ebben a szokatlan időben becsöngettünk Nemes palotájába és bebocsátást kértünk. A portás már ismert bennünket és azt mondta, úgy tudja Nemes úr már régebben lefeküdt, de azért csak próbáljunk felmenni. Ezen a környéken isteni nyugalom volt, itt semmi jele nem volt annak, hogy forradalom van a pályaudvar környékén. Katonák, részegembernek erre felé nyoma sem volt.

Nemes Marcell egy egészen rendkívüli egyéniség volt. Pályafutását itt Budapesten kezdte, mint szerény ismeretlen kiskereskedő. De már fiatalon megszállta valami isteni ihlet, mert máról-holnapra művész és zseniális művésztudós lett belőle. Talán egész Európának nem volt még egy olyan műértője, mint Nemes Marcell, és talán senki a világon nem volt képes úgy megérteni és megbírálni festményt vagy műtárgyat, mint ahogy azt ő értette. Palotája Münchenben, Tutzingban és Párizsban egyaránt káprázatos műtárgyakkal volt megpakva. Mindezekhez 40 esztendőskorában maga is festegetni kezdett és mindenki elismerte, hogy ebben is sokra vitte. Amit tudott, mindent önmagának köszönhetett: egy *salf made man* a szó legteljesebb értelmében. A nagyvilág társadalmában előkelő pozíciója volt, gazdag és nagyon tekintélyes. Münchenben óriási házat vezetett, amelyben a főhercegektől kezdve lefelé minden előkelőség, min-

den nagy ember, politikus, színész, író, mindenki megfordult. Néha annyian voltak együtt, hogy ő maga sem tudta, kik vannak nála és képtelen volt a házigazdának azt a kötelességét teljesíteni, hogy vendégeit egymásnak bemutassa. Amikor bemutásra került a sor, csak úgy hümmögött: »Hmmm, excellenz ... Hmmm, Fürst... Hmmm, miniszter...« De a Fürst ilyenkor nem nevet, hanem fejedelmet jelentett. A vendégek azután egymás között tudták meg, hogy ki kicsoda és nagyon jól találták magukat. Nemes házába nagyon szívesen jártak az emberek. Természetesen elsősorban azért, mert ott annyi világhírű műkincset láttak összehalmozva, amennyit kevés múzeumban lehet együtt látni: festményeket, porcellánokat, bútorokat, régi brokátokat, bronzokat, szóval mindent, ami egy műgyűjtőt érdekel. De szívesen jártak azért is, mert Münchenben abban az időben nagyon szűkös volt az ellátás. Nemesnél vagy ahogy őt ott kint hívták, Herr von Némesznél pedig a kitűnő Ágnes gazdasszony jóvoltából minden prima volt. Az akkori időknek jellemzésére legyen felemlítve, volt igazi zsemlye, más háznál Münchenben csak fekete kenyér, volt tejes kalács, másutt csak kétszersült, régi, a béke világ maradványa, volt igazi tejszínhab, másutt csak kondenzált tej. Szóval együtt volt minden ami jó, ami szép, még a paradicsom sem lehetett különb.

Emlékszem egy mulatságos epizódra. Egy ízben amikor szintén nagy társaság volt jelen, az asztalfőn ültem, jobbról-balról egy-egy úr, kiknek nevüket a bemutatkozásnál nem értettem. Egyszerre a társaság egyik tagja azt javasolta, hogy játszunk társasjátékot, úgyhogy mivel nem igen tudja egyik a másikatól, ki kicsoda, a külső szerint találjuk el a foglalkozását. Erre megszólal jobboldali, meglehetősen corpulens szomszédom: »Nos, excellenciás asszonyom, mit gondol, mi hát az én foglalkozásom.« Végignézttem rajta, láttam kis pocakján egy

szép aranyláncot fityegni, nyugodt, kellemes, kedves külsejű volt, különben is már akkor huzamosabb idő óta beszéltünk Magyarországról és ő különösen a gazdasági viszonyokról érdeklődött. Erre azt mondtam: »Azt hiszem ön egy nagy banknak lehetett az igazgatója.« Óriási kacagás, mire szomszédom azt mondja: »Fast gut errathen? Majdnem jól eltalálta, ugyan nem bankot igazgattam, de Lippe Detmoldnak voltam uralkodó fejedelme, uralkodásom csődbe ment.« (Így mondta: »Meine Regierung ist pleite.«)

Máshol azonban bizony nagyon siralmas volt Münchenben az ellátás. Többnyire csak gödölyehúst és fehérrepát lehetett enni kapni és hozzá kukoricavagy zabkenyeret. Bizony az ételmezés olyan volt, hogy ma 12 év után is borzongat a hideg, ha rá gondolok. A pensió kosztja nap-nap után személyenként öt deka gödölye- vagy házinyúlhús volt. Péntek persze hústalan, kicsi, szálkás piócaszerű halacsák. A húshoz a főzelék szintén háromféle, fehér répa, egy kellemetlen szagú piros káposzta és egy rosszminőségű krumplisterc. Ha az ebéd közeledett, már reszkettem a rosszullettől. Az öt deka húst mindég kettészeltem, az uramnak és a fiamnak, mondván, hogy én úgy sem bírom megenni, meg nem is vagyok éhes, egyék csak meg. Ők pedig éhesek voltak, megették. Milyen boldogság volt, amikor néhány hét múlva felfedeztünk egy boltot, ahol lehetett, ritkán ugyan, de mégis egy kacsát vagy egy libamájat kapni és néha egy kis felvágottat. Igaz, hogy a felvágott is csak házinyútból készült, de így valahogyan mégis ehetőbb volt. Hány könnyem folyt el, mert éhes és szerencsétlen voltam; de sohasem mondtam meg az uramnak könnyeim valódi okát, mindig kitaláltam valamit, ha észrevette, hogy sírtam. Istenem, neki aztán Igazán nem volt szabad tudni, hogy én boldogtalannak érzem magam. De hiszen később már

nemcsak, hogy nem éreztem magamat szerencsétlennek, hanem inkább hálát adtam az Istennek, hogy így együtt hagynak egész nap és hogy végre az uram csak az enyém, mint abban az időben mondani szoktam, köztulajdonból magántulajdon lett. De azért mégsem volt erre szükség és jobb lett volna emigráció nélkül megúszni az életet. Az én uram nem így akarta, nem így óhajtotta. Az bizonyos.

Nemes Marcel háza azonban, mint mondtam, kivétel volt. Amikor most éjfélkor az ágyból felvertük, sejtelve se volt arról, hogy Münchenben kiütött a forradalom. Hiába erősítettük, nem akarta elhinni. Rövid tanácskozás után határozatba ment, hogy az éjjelt itt fogjuk különböző kanapéken eltölteni és csak reggel megyünk vissza a hotelünkbe. Egy héttel a pesti forradalom kitörése után, ugyanannak a napnak ugyanazon éjjelén éppen úgy virrasztottunk, mint egy héttel azelőtt.

Másnap reggel megbeszéltük, hogy nem is megyünk vissza a szállodába, hanem itt, ebben a csendes negyedben, amely úgy hasonlít a mi Városligetünkhöz, tehát emlékeztet a mi otthoni lakásunk levegőjére, itt fogunk igyekezni valahol egy pensióban magunknak lakást keresni. A magunkkal hozott pénz nagyon kevés volt, azért is igyekeznünk kellett olcsóbb megélhetést találnunk. Hazulról nem hozott az uram csak néhány fillért, minden értékét otthonhagyta, mely azután teljesen értéktelenedett, nehogy azt mondhassa bárki, hogy ő adószökevény és elviszi a vagyonát. Így pusztult el azután, így lett semmivé egy élet anyagi eredménye, több százezer korona érték, amely a fiamnak ma is kasszájában van, mai értéke, hála az igazságos valorizálásnak, alig néhány fillérre rúg. Bár kivitem volna titokban és átváltottam volna, milyen gondtalan lett volna az életem, így nincs más egyebem, mint sok szép emlékem és még több csúnya, szomorú gondom.

Az uramat és a fiamat Nemes Marcellnál hagyva, reggel 9-kor elindultam a kis Herz Imrével, hogy lakást keressek valahol a környéken. Jártunk pensióról-pensióra, de sehol egyetlen szoba nem volt kapható. Két órakor halálos fáradtan és csüggedten mentünk vissza, hogy megebédeljünk és azután folytassuk a kutatást. Végre délután 5 óra tájban, annyi szaladgálás után, Nemes Marcell házában a szomszédságában, az Ohm uccában, a Lehman-pensióban, egy harmadrangú kis helyen, bent az udvarban, egy elhanyagolt kert közepén kaptunk egyetlen szobát, két ágygal és egy dívánnyal, személyenként 8 márkáért, azzal a megállapodással, hogy a háromszori étkezést behozzák a szobánkba, hogy ne kelljen a közös ebédlőbe lemennünk. Még elgondolni is szörnyűség volt nekünk, akik szokva voltunk személyenként a külön hálószobához, most hármunknak egy szobában kelljen aludnunk és étkeznünk. De mit volt mit tenni?! Én még ennek is örültem, mert egészséges helyen volt, az angolkert közvetlen szomszédságában, nagy csend közepette és emellett jó összeköttetés volt be a városba. Azt is az előnyök közé számítottam, hogy ott lakott nem messze tőlünk a magyar alkonzul, Lorenz úr, egy erdélyi szász, derék, becsületes úriember, akivel mindjárt nagy barátságot kötöttünk.

Este hét órakor már be is költöztünk új lakásunkba. Statárium volt: 7 óra után nem volt szabad az uccán mutatkozni. Amikor az uram belépett a szobába és meglátta az asztalon a vörös-csíkos kék abroszt, kibuggyant a könny a szeméből és elkezdett hangosan zokogni. Mindkettőnket a karjába zárt és sírva mondta:

– Hát ide jutottunk! Úgy sajnállak titeket, hogy ezt mind nekem köszönhetitek.

Én megsimogattam és azt mondtam:

– Vilmos császár is megbukott a politikájával

együtt és ő sem fog többé olyan fényes palotában lakni, mint a potsdami és a berlini kastélyok. Te nem sikkasztottál, nem csaltál, nem vetted el a másét. Megbukott a politikád. Ki tudja, nem lesz-e mégegyszer igazolva. Hiszen mindig igazságos ember voltál és mindig a hazád javát óhajtottad, azért küzködtél és dolgoztál gyermekkorod óta. Ne hagyd el magad, örülj neki, hogy itt együtt vagyunk. Sem én, sem a fiad nem teszünk neked ezért szemrehányást, hogy most ideiglenesen egy szobára vagyunk kárhozthatva. Meglátod, minden jóra fog még fordulni, aztán hát ez egy bohém-tanya, kedves, kedélyes. Majd meglátod, ha reggel besüt a nap és a madárkáknek az ablakból morzsát hinthetsz, mennyire fogod áldani Istent, hogy ide kerültünk.

Az uram lelkében örök optimizmus volt: szívesen hagyta magát vigasztalni. Amikor látta, hogy mindketten felvidítani igyekszünk, elhitte, vagy legalább is úgy tett, mintha elhinné, hogy bennünket nem bánt ez a nyomorúság, amelybe jutottunk. Pedig dehogy is nem bántott! Külön-külön a magunk lelkében mindannyian odavoltunk, hogy ilyen nyomorúságos miliőben kell most napjainkat töltenünk. Hát még mikor másnap feltálaták ebédünket? Zsemlyelevelessel kezdődött, amelyet nem lehet elfelejteni, ha az embernek része volt benne. Egyszerű meleg víz volt, amelynek a tetején néhány szem zsír úszkált és nagy darab régi zsemlyék tartottak benne úszóversenyt. Szörnyű volt nézni is, hát még megenni. De az uram éhes volt és bizony megette az én porciómat is. Azután következett a már említett fehérrepa-főzelék, rajta három szeletke hús, amelyen keresztül lehetett látni. Végül egy szörnyűséges szilvásgombóc, amely úgy odaragadt a szájpadrólunkhoz, hogy egész nap dolgoztunk vele, amíg el tudtuk onnan távolítani. El lehet gondolni, milyen szörnyű volt akkor ezt

nap-nap után átélni. Hogy az uramra végzetes hatása volt ennek az egész menekülésnek és hánytvetettségnek, az egészen bizonyos. Soha életében addig egyetlenegyszer se panaszkodott, hogy valami testi fájdalma lett volna, most pedig folytonosan volt valami panaszja és valami kellemetlen érzése. Mindezekhez járult, hogy az otthoni dolgok tekintetében teljesen tájékozatlanok voltunk. Amióta hazuról eljöttünk, már majdnem két hete, semmiféle hírt nem kaptunk. Már körülbelül egy hete laktunk pensióban és az uram még nem akart az uccára kimenni. Már attól kellett tartanom, hogy búskomorságba esik. Művészetem felmondta a szolgálatot, nem tudtam már elég vigasztaló szót találni. Egyik express-levelet a másik után indítottam útnak Pestre, ha Istent ismernek, tegyenek valamit, hogy hírt kapjunk. Elhatároztam, hogy okvetlenül hazamegyek, részben azért, hogy lakásunkat elpakoljam, személyzetemet elküldjem, részben pedig, ami halaszthatatlan volt, hogy valami pénzt hozzak magammal, mert mert alig volt miből élnünk.

Tényleg sógorom végre kiküldött egy Sávoly nevű úriembert azzal, hogy engem másnap elkísér Budapestre. Az én szándékom valósult meg ezzel, mégis kimondhatatlan nehéz szívvel hagytam ott az uramat és a fiamat. Kikísértek a vonat-hoz és szomorúak voltak, nemcsak azért, mert ott hagytam őket, de azért is, mert ők nem jöhettek szintén haza. Az utazás rettenetes volt, a vonat minden legkisebb állomáson megállott és ellepték nagy zsákokkal a »hamsterolók«, akik bejárták a környéket élelmiszerek gyűjtése végett, amiket aztán Münchenben jó pénzért eladtak. A hatszemélyes kupéban tízen ültünk és négyen álltak. Se azelőtt, se azóta nem láttam a vasúti kupék belsejében álló publikumot. De akkor bizony így volt, bejöttek és kedélyesen azt mondták: Ach, da ist noch

ein schöner Stehplatz: óh, itt még van egy szép állóhely.

November 3-án érkeztünk Münchenbe és november 16-án már útban voltam hazafelé. Salzburgig valahogy csak eljutottunk, de mikor éjfél után egy óraker Salzburgba befutott a vonatunk, ott kijelentették, (hogy nincsen tovább csatlakozásunk. Hideg téli éjszaka volt, az egész világot méter magas hó fődte és nekünk azt mondták, hogy Salzburgban is statárium van; nem lehet a városba bemenni. Viszont a legközelebbi vonat csak másnap reggel, valamikor nyolc óra után indul Bécs felé. Szörnyőség volt, még csak el is képzelni, hogy mi most éjféltől reggel nyolcig a fűtetlen váróteremben töltsük ezt a hideg éjszakát. Bementem tehát az állomásfőnökhöz, elsírtam a keservemet és ő erre egy vasutast adott mellénk, aki bekísért bennünket a városba. A Bristol-szállodában azután egy jéghideg szobába tessékeltek be és ott megmondtam, hogy úgy magam, mint a másik jéghideg szobában elhelyezeti útitársamat, 7 óraker keltsenek fel, hogy idejében a vasúthoz mehessünk. Bundástól feküdtem le az ágyba, hogy meg ne fagyjak és vártam a reggelt.

Hajnali 5 óraker, vaksötétben, irtózatos dörömbölés ébresztett fel, valaki az ajtómat döngette. Rémulten kérdeztem, mi történt, mire a hotelszolga felelt, jó salzburgi dialektusban: »Csak azt akarom mondani, hogy öt óra van, ne tessék még felkelni«. Nem tudtam hirtelen eldönteni, ez vicc-e vagy ostobaság, de mégis felkeltem; a jéghideg szobában jéghideg vízben egy kicsit megmosakodtam és lementem könyörögni, hogy egy forró teát kaphassak. Mondhatom, még soha életemben nem láttam Salzburgot olyan szépnek, mint akkor. A kis temető a város közepén vakító hóval volt beborítva, olyan volt az egész világ, mintha minden cukorból lett volna, úgyhogy önkéntelen a Jancsi és Juliska me-

séje jutott eszembe. Szívem csordultig volt szomorúsággal és minden gondolatom, minden idegszálam München felé irányult, ahol otthagytam búslakodó, szomorú uramat és reményvesztett, csüggedt fiamat.

Végre megint csak a vonatonál voltunk és egész napi utazás után késő este, valamikor 10 óra tájban megérkeztünk Bécsbe. Reggel már 7 órakor a vonatonál voltam és nagy nehezen el tudtam helyezkedni egy elsőosztályú kupében, amelyben csak az egyik oldalon volt az ablak kitorve, amit azután mindenféle plédekkel igyekeztünk eltorlaszolni. Velem egy fülkében jött még Környei Béla jeles operaénekesünk és egy nagyon elegáns francia hölgy. A dermesztő hideg ellen nem tudtunk más orvosságot, mint azt, hogy majdnem az egész úton vöröspecsenyét játszottunk, vagyis addig ütöttük egymás kezét, amíg vörös lett és egy kissé átmelegedett. Késő este értünk Budapestre, ahol a vonatonál Nádossy Imre, az igazságügyminisztérium volt elnöki tanácsosa és Folkusházy Lajos alpolgármester vártak engem kedvesen. Ez ma furcsán hangzik, de akkor természetes volt. Nagyon kedvesek voltak, hazakísértek a lakásomra és megígérték, hogy naponta el fognak jönni, amíg idehaza vagyok, nehogy valami kellemetlenségem legyen.

Személyzetem még teljes számban együtt volt, az egész háztartás úgy funkcionált, mintha csak üdülésre mentünk volna néhány hétre. Két fizetett polgárőr is ott cirkált a ház körül, mert a Városligetnek ezen a tájékán ez akkor úgy volt rendszeresítve. Az urak látták, hogy halálos fáradt vagyok, elköszöntek és én boldogan gondoltam rá, hogy végre lesz egy nyugodt éjszakám. Szép gondolat volt, de nem teljesülhetett, mert a két polgárőr egész éjjel járt fel-alá házunk kis kertjében és mintha csak szerenádot akartak volna nekem

adni, egyik dalt a másik után énekelték. Legtöbbször a »Süvít a szél Késmárk fölött« dalt ismételték, mivel a szél tényleg süvített, ha nem is Késmárk fölött és ez a süvítés és a sok bús ének felingereltek és egész éjjel nem tudtam a szememet behunyni. Korán reggel azután behívattam őket és megmondtam, hogy szívesen fizetem a köteles díjat, csak mondjanak le arról, hogy itt a ház körül örködni fognak. A legkedélyesebb hangon felelték, hogy ők nyomdászlegények és ha beprotezsálom őket Miklós Andorhoz, többé soha nem énekelnek, ellenkező esetben nekik lopniok kell vagy pedig kosztot is kell nekik adnom, a fizetségük mellé, mert ők így megélni nem tudnak. Ezen az alapon megegyeztünk. Adtam nekik ajánlólevelet Miklós Andorhoz, adtam kosztot és fizettem a megszbott díjat, ők pedig kötelesek voltak kapuzárás előtt hazamenni. Így őriztek engem a polgárőrök 1919-ben.

Estéknént felváltva voltak nálam a jó emberek: Folkusházy, Nádossy, Láday, Krausz Simon, Ohrenstein báró, Kotányi Zsigmond, eljött Palugyay, a volt államtitkár és volt titkára, Glósz. Eljött Bódy, Váry, Táby és sokan olyanok, akik abban reménykedtek, hogy az uram csillaga ragyoghat még újra, azután Reiss, Pető és többen a régi jóbarátok közül. De nem mindenki volt ilyen bátor, bizony a legtöbb ismerős, sőt a családtagok közül is nem egy, félt kijönni hozzánk, mert hiszen akkor nem volt elsőrendűen biztonságos a Vázsonyi Vilmosék házába látogatóba jönni. Egyik hetilap ebben az időben nagy fontoskodva megírta, hogy nálam estéknént összeesküvések folynak, magasrangú katonatisztek, városházi urak és bankigazgatók között. Mondanom sem kell, hogy ebből egy árva szó sem volt igaz. Furcsa világ volt ez. Például a szegény tanár bácsi, Herzel báró akkor halt meg, amikor idehaza voltam, és én azért

nem mentem a temetésére, mert nem akartam a nyilvánosság elé menni, csak hogy senki meg ne kérdezze, hol van az uram, mit csinál, mikor vagy mért nem jön haza. Hogy fájt a lelkem pedig, hogy nem tudtam ott lenni.

Az egész időmet azzal töltöttem azalatt a két hét alatt, amíg idehaza voltam, hogy feloszlattam a háztartásomat. Lakásunk egy részét kiadtam egy vasúti tisztviselőnek, de nem pénzért, hanem azért, mert vállalkozott rá, hogy amíg Münchenben vagyunk, havonként egyszer kijön és hoz nekünk élelmet, esetleg ruhaneműt, meg amit majd kérni fogok. Mikor mindennel elkészültem, ismét visszautaztam Münchenbe. 1918 december 2-án este 11 órakor a személyvonattal indultunk. A kupénk ablakai ki voltak törve és a határon óriási vexaturákon estem át, mert az éléskamrából egy rúd szalámit és egy fél sonkát magammal vittem. Minden áron el akarta venni tőlem a határőrkatona.

Bécsben a kísérőm egy fél napig a pályaudvart járta, hogy megtudja, mikor indulunk München felé. Azt a hírt hozta, délután 6 óra tájt fog a vonat indulni, de tanácsos lesz már 3 órakor a pályaudvarra kimenni, hogy helyet kaphassunk.

Így másnap két órakor elindultunk szakadó esőben a pályaudvarra.

A pályaudvaron felejthetetlen borzalmas látvány tárult szemeink elé. A Mackensen-hadsereg utazott hazafelé. Nemcsak a kupék voltak tele az első osztálytól a harmadikig, hanem a lépcsőkre se lehetett fellépni, mert minden lépcsőfokon is ült egy-egy katona. Még az ütközőkhöz is hozzá voltak kötve a katonák. Senki sem akart a másik vonatra várni. Mindenki ezzel akart továbbmenni, hogy minél hamarabb odahaza lehessen a családjánál. Sokat próbáltam már addig az ideig is az életemben és a legnehezebb körülmények között is megtudtam őrizni a nyugalمامat, de egyéb-

ként se tartozom a síró-rívó asszonyok közé, de mikor ezt a képet megláttam, amely önmagában véve is borzalmas volt és arra gondoltam, hogy ezek másnap mégis mind otthon lesznek a hozzátartozóiknál én pedig ott fogok maradni, hirtelen szörnyű sírógörcs fogott el, annyira sírtam, hogy az állomásfőnök odajött hozzám megkérdezni tulajdonképpen mi bajom van. Őszintén elpanaszoltam neki kétségbeejtő helyzetemet, mire az állomásfőnök, jólelkű bécsi úriember, elmondott egy hivatalos titkot. Az innsbrucki üzletvezető meghalt és ma délelőtt volt itt Bécsben a temetése. Családja és az új üzletvezető szintén ezzel a vonattal utaznak Innsbruckig. Külön kupéjuk van, amelyben már bent is ülnek, de a kocsijuk ki van tolvá a pályaudvar végére és csak akkor csatolják hozzá a vonathoz, ha már indulóban lesz. Körülbelül 20 percig kell gyalogolnom, akkor elérem ezt az egész sötét kocsit. Ha ebben a szakadó esőben el tudok odáig jutni és ha ők engem befogadnak, akkor meg lesz oldva az utazásom problémája.

Elindultam borzasztó felhőszakadásban, vak sötétségben, hogy szerencsét próbáljak. Az érzésem az volt, hogy már nem egy fél órát, hanem másfél napot baktatok, amíg végre megláttam a sötétségben a kis méccsel világított külön vagon. Nagynehezen felkúsztam a lépcsőig és megkérdeztem a kalauzt, aki a kocsi folyosóján állott, vajjon itt utazik-e az elhunyt üzletvezető családja? A kalauz idegenül nézett rám, de igennel felelt és mindjárt hozzátette, hogy hiszen én nem tartozom hozzájuk, mert nem jöttem velük Innsbruckból. De egy elszánt asszony mindig feltalálja magát: »Nem jöttem ugyan velük, – feleltem, – de most velük megyek vissza, engedjen csak be hozzájuk.« így jutottam be egy nagy termes kocsiba, ahol az üzletvezető özvegye és gyermekei voltak elhe-

lyezve. Egy pillanat alatt megérttettem velük, hogy ki vagyok, mi járatban vagyok és kértem, hogy ha Istent ismernek, vigyenek magukkal. Sokat nem beszélhettem, mert az izgalom, a fáradtság, a rettenetes felhőszakadás, amelyben jöttem, mindez hozzájárult, hogy egyszerre összeestem. Szegények még ők ijedtek meg és kölni vízzel mosogattak, amíg megint magamhoz tértem. Bánatos szívük még jobbá tette őket, mint amilyenek talán voltak és megnyugtattak, hogy mindent el fognak követni., hogy legalább Salzburgig velük mehessek. Azonnal átvittek a másik kocsiosztályba, ahol egyedül volt az új üzletvezető és kérték, biztosítson helyet számomra. Így is történt. Pfeifer úr, az új vasúti üzletvezető, udvari tanácsos, a nevemet hallva, azonnal tudta, hogy az uram kicsoda. A nevét jól ismerte, mert figyelemmel kísérte úgy a Polónyi-Lengyel-, mint Désy-Lukács-pert. Mindjárt elmondtam neki, hogy van még egy útítársam is és annak is helyet muszáj szerezni. A finom és kedves Pfeifer úr azonnal elküldte a szolgáját megkeresni Wallner urat és elhozni a bőröndöket. Hálát adtam az Úristennek, hogy ilyen jó emberekkel találkoztam és kimondhatatlanul boldog voltam, ebben a rettenetes sötét kocsiban, néma csendben. Világítani még gyufával sem volt szabad, mert ha észrevették volna a kocsit, azonnal ellepte volna a tömeg. Minden állomáson örületes zsvivaj, fülsiketítő lárma, káromkodás, veszekedés: mindenki helyet akart találni, hiszen a vonat nem is ment minden nap és az emberek akkor is el akarták érní a céljukat.

Másnap délelőtt mégis csak eljutottunk Salzburgba, ahol Pfeifer úr velem együtt kiszállott és engem az állomásfőnök figyelmébe ajánlva, kedvesen búcsút vett tőlem azzal, ha egyszer Innsbruckon keresztül utaznám, vagy bármiben segítségemre lehetne, szívesen fogja azt megtenni. Salz-

burgban órák hosszat ácsorogtunk, míg végre tovább utazhattam és éjfél tájt megérkeztem Münchenbe, ahol ugyanazok vártak, akik három héttel előbb kikísértek. Elsősorban az uram és a fiam, azután Pályi Menyhért tanár, a Balogh fiúk, egy egész kis magyar kolónia. Mindannyian rettentő kíváncsiak voltak, »milyen lehet odahaza a "forradalmi világ«.

Az uram valósággal rajongó szeretettel fogadott, tudtam, nemcsak azért, mert a szerető feleségét látta bennem, hanem azért is, mert én jelentettem most neki Budapestet. Magammal hoztam egy darabka hazai levegőt és magammal hoztam a reménységet. Nem kérdezett semmit, csak az arcomat vizsgálta és csak azt hajtogatta: pihend ki magad és csak holnap beszélj.

Mindannyian bekísértek a pensióba, amely már nem volt a régi egyszobás nyomortanya, hanem két gyönyörű szoba, a Március uccában. Késő hajnalig ottmaradtak a magyarok és talán Przemysl várát se fogták olyan ostrom alá, mint ahogyan engem ostromoltak, hogy beszéljek és beszéljek. Az uram csak hallgatta, mert tudta jól, hogy ami őt közletről érinti, azt majd csak akkor fogom elmondani, ha magunkra maradunk. Én csak most vettem észre az uramnak a sápadtságát és szomorú kedélyét. Másnap bevallotta, hogy amíg én távol voltam egy szívspeciálistával konzultált.

A müncheni napok túlságosan egyhangúak voltak és ez őt végtelenül deprimálta. Későn kelés és azután nagy séta a városban. Utána egy undorító rossz ebéd a pensióban; azután kicsit irogatott, hol önmagának naplószerűen, hol pedig diktált a Bayerischer Kurír szerkesztőjének, nem a saját neve alatt, nem is pénzért, főként azért, hogy szórakozása legyen és még inkább, mert meg akarta, ismertetni a külföld előtt a magyar politikát. Délután rendszerint elmentünk a Parade-kávéházba,

amelyet este 7 órakor már becsuktak. Hét órákor ismét haza, rossz kis vacsora, utána egy dominóparti. Münchennek csúnya ködös klímája van télen és így bizony vacsora után egész télen se mozdultunk ki a lakásunkból. De sok kedves családdal voltunk érintkezésben: műtörténészekkel, képviselőkkel, újságírókkal jöttünk össze. Az új ismerősök nem győzték élvezni az uram szellemességét. Az ottani néppárt egyik előkelő vezetője, a Dresdener Bank akkori elnöke, mindig azt mondta, hogy külön finom csemege számára, ha az urammal együtt lehet és kereste vele a minél gyakoribb érintkezést. Az uram olyan gyönyörű német-séggel beszélt, hogy minden társaságnak ő lett a központja és körülülve, feszült figyelemmel hallgatták szellemes és humoros előadását.

Ez azonban mind csak külsőség volt: a hatalanságba az uram sehogyan sem tudott belenyugodni és nem tudta megszokni, hogy neki ne legyen pontos munkaköre. Mással nem tudtam rajta segíteni, legalább azzal akartam könnyíteni a helyzetén, hogy kivigyem a pensióból, megszabadítsam annak rettenetes rossz kosztjától és ennek a rossz kosztnak az egész házat betöltő még rosszabb szagától. Sok (utánjárással sikerült a Bayerischer Hofban két csinos kis udvari szobát kapnom, minimális olcsó árban. Végre volt tehát egy kis fogadószobánk is jés egy szép kis fürdőszobánk. Többre nem Ivolt szükségünk, mert Jani fiúnk közben a Semmeringre (utazott, hogy őrajta keresztül, könnyebben tudjunk Pestről hírt kapni. A hatásban nem csalódtam, ez volt az első lökés ahhoz, hogy az uram kedélye egy kicsit jobbra fordult. A Münchenben élő magyarok nagy része most már majdnem naponta találkozót adott egymásnak nálunk.

Januárban egy nagyon szomorú hír jött: az uram édesanyja meghalt. Képzелhető, milyen le-sújtó hír volt ez órá. Az édesanyját valósággal

imádta, az ősszel búcsú nélkül kellett otthagynia és íme, most sohasem fogja többé látni, sohasem fog többé vele beszélhetni. A gyász hír vétele után valósággal összetörött és amikor kissé magához tért, leült levelet írni nővérének, aki édesanyját ápolta. Jellemző az akkori viszonyokra, a levél hetek múltán felbontva visszaérkezett azzal, hogy a címzettnek nem kézbesíthető. A levélben ugyanis volt egy passzus, amibe azt írta, »az Isten verje meg azokat, akik miatt nem lehettem jelen az édesanyám temetésén«. A cenzúra a levelet felbontotta, valaki magára vette az átkot és a levelet, bár nem semmisítették meg, de nem is kézbesítették, hanem visszaküldöttek.

Február első napjaiban megakarták nyitni a képviselőházat. Scharnagl, akkori bajor néppárti képviselő, aki jó ismerősünk volt, megígérte, hogy a megnyitáshoz két jegyet fog küldeni. Az uram semmiképp se akart az ülésre elmenni, hanem arról volt szó, hogy én megyek el egy magyar fiúval, aki hírlapíróskodott Münchenben. Reggel mégis addig beszéltem az uramnak, amíg rávettem, hogy-hogy legalább néhány percre menjen be, hiszen mégis csak érdekelni fogja mint politikust, ha személyesen látja, hogyan mutatkozik be az ottani forradalmi kormány. Tudtuk azt, hogy Kurt Eisner, aki független szocialista volt, tehetséges, okos ember, nem akarja balfelé sodortatni a dolgokat, hanem el volt tökévelve, már a bemutatkozásnál átadni helyét a belügyminiszternek, Auernak, akit a polgárság is nagyon szeretett és akinek a politikai felfogása azonos volt Garamiéval, ő maga pedig a külügyi tárcát akarta megtartani. Auer a többségi szociáldemokrata pártot képviselte Eisner kabinetjében. Jól informált körökből tudtuk ezt és azért akartam, hogy az uram ennél a történelmi aktusnál jelen legyen. Megbeszéltük, hogy az uram Balogh újságíróval elmegy a szomszédunkban fekvő

képviselőházba, végignézi a megnyitást és egy fél-óra múlva visszajön a jeggyel, azután én megyek el. Tíz órakor lement az uram, mert már várta Balogh, de negyedóra se telt el, már visszajött, halálos sápadtan. Ijedten kérdeztem:

— Mi történt, az Istenért, miért jöttél vissza? Talán itt felejtetted a jegyeket, vagy rosszul lettél?

— A jegyek nálam vannak, de már vége az ülésnek, nincs ülés.

— Ez lehetetlen – feleltem –, hiszen még oda se érhetél. Mi történt, látom rajtad, hogy valami történt.

Mire az uram, aki közben már leroskadt a díványra, azt mondta:

– Igazad van, tényleg történt valami. Abban a pillanatban, ahogy kiléptünk a hotel kapuján, néhány lépésnyire tőlünk, Arco gróf agyonlőtte Eisner Kurtot.

Az uramnak könnyes volt a szeme, mikor ezt mondta, mert valóságos hidegrázása volt. Pedig ő igazán nem volt barátja az akkori bajor politikanak, de a véres merénylet, amelynek közvetlen tanuja volt, annyira elővette, hogy percekig nem tudott magához térni. Az ő lágy szívével, az uccán látni egy holttestet, ez több volt, mint amit ő el tudott viselni.

Később azután lementünk a szálloda halijába megtudni, tulajdonképpen miért is történt a merénylet, amely annál sajnálatosabb volt, mert amint később kiderült, Arco gróf elsiette a dolgát. Ha vár néhány órát, magától megoldódott volna minden, nem kellett volna gyilkolnia.

A külügyminisztérium, ahol Eisner hivatalos volt, szorosán hozzá volt építve a Bayerischer-Hofhoz, ahol mi laktunk. Onnan vittek hamar le egy paplant, amelybe belecsavarták Eisner holttestét és a lakására szállították. A szálloda hallja tele volt

nemcsak a szálloda vendégeivel, hanem mindenféle idegenekkel, akik ott tíz percen belül óriási tömegben sereglettek össze. Még egy félóra sem telt el az esemény után, már minden ház fala tele volt ragasztva kis plakátokkal, hogy a hamis hír terjesztőit magas pénzbírsággal, sőt szabadságvesztéssel sújtják.

Kimentünk a szálloda elé, ahol már akkor azon a helyen, ahol a gyilkosság történt, egy örületesen nagy vörösszallagú koszorú feküdt és két katona állott őrt mellette. Aki arra elhaladt, mindenkit kényszerítettek, hogy kalapját megemlje. Az is furcsa volt, hogy harmadik vagy negyedik napon a gyilkosság után Kurt Eisner felesége, aki Elly Relly néven azelőtt ismert táncosnő volt, ott a koszorú előtt egy filmoperatőrnek a gépe elé állott, aki róla felvételeket készített.

Eisner temetése egészen hihetetlen méretű volt. Soha életemben akkora koszorúkat még nem láttam. Az összes virágosboltokat kényszerítették koszorúk kötésére. A legkisebb is lehetett négy-öt méter átmérőjű. Négy-öt ember kellett egy-egy koszorú felemeléséhez. Az összes királyi fogatokat befogták és azokban Kurt Eisner családja foglalt helyet. Bajorország két városát kivéve, az egyik Bamberg volt, a másikat bizony elfeledtem, a temetés alatt mindenütt zúgtak a harangok. Utána országos gyász következett. Soha még München olyan kedélytelen nem volt, mint abban az időben. Több, mint egy hétig tartott a statárium, amely alatt hét óra után élő lélek az uccán nem mutatkozhatott. A külügyminisztérium kapuja meg volt szállva vöröskatonákkal. Az uram emiatt sohasem ment el ezelőtt a kapu előtt. Mindig átment a túloldalra, ahol aztán egy üzlet előtt találkoztunk, mert én meg szándékosan arra jártam, sőt naponta szóba álltam az őrtálló katonákkal, akik között minden nap cigarettákat osztottam szét. Velem roppant ked-

vesek is voltak, nekem mindent elmondtak és előre jelezték, hogy mikor és hol lesz fosztogatás és mikor és hol lesznek tüntetések.

Eisner Kurt halála utáni délelőtt is tudtomra adták, hogy este valószínűleg egy kis parázs fosztogatást fognak rendezni, nem ők persze, hanem az ő tudtunkkal. Este hét óra tájban szállodánk rosszul világított halljának egy sarkában üldögélünk az urammal, amikor egyszerre csak belépett Eisner volt titkára. Civilben volt, de nagy vadászfegyverrel a vállán és utána nagyon sok katona. Odamentek a portáshoz és hallottam, amint sutogják, hogy egyes szobákba be akarnak menni. A katonákat mind ismertem, odamentem hozzájuk és megkérdeztem tőlük, vajjon a mi szobánkba is be akarnak-e menni? Azt felelték, oda nem mennek, mert egészen más céljuk van. Az igazgató azután megmondotta, hogy Vilmos császár fiát keresik, akit arra akarnak kényszeríteni, hogy azonnal hagyja el Münchent. Tényleg ott állott már két autó és nemsokára egy hátsó kijáraton kiment a királyfi a feleségével és kíséretével, akikkel aztán feltűnés nélkül elhagyták a szállodát. A helyzetet azonban nem találtuk nagyon barátságosnak és az igazgató is mentegetődzött, hogy ő semmiért sem tud felelni, mert ezek a katonák fegyverkérés ürügye alatt bármelyik szobába bemehetnek.

Az uram ott ült egy sarokban, csendben nézte a katonákat, hallgatta furcsa beszédüket és amikor visszajöttem hozzá, azt mondta:

– Azt hiszem ezek az emberek úgy fogják fel a helyzetet, hogy akik eddig szállodában laktak, most menjenek az uccára vagy népházba. Vessük le a bundánkat, mi már elég soká hordtuk, most majd ők hordják. Nem tudják felfogni, hogy a szellemi munkás az agyával robotol annyit, mint ők a kezükkel.

(Minden esetre én kikaptam, mert társalogtam

velük. Az uram ugyan szerette belül, ha valami hírt hoztam, de kívül nem szerette, ha egyáltalán abban az időben idegenekkel beszélek, pláne nem katonákkal.)

Mindjárt másnap megalakultak a különböző »tanács«-ok. Az elsők között volt a szállodai élelmezési tanács, amely azon kezdte működését, hogy megtiltotta a rendes menü kiszolgálását. Azt mondták, hogy nem szükséges más, mint leves és főzelék feltéttel. A szállodában természetesen néhány napra előre meg volt a szükséges készlet. Mivel az uram betegkosztoson élt abban az időben, és az orvos által előírt diétát tartotta, hogy a sok fehérrepa és kecskehús élvezetétől lefogyott testsúlyát pótolja, ennek folytán tennem kellett érte valamit. Bementem az élelmiszertanácshoz, amelynek egy nagyon jóra való bádogosmester volt a totum factuma és avval megértettem, hogy a szállodás most nekünk ugyanazt az árat számítja a rossz kosztért, mint amennyit számított tegnap a jóért. Azonkívül azt is mondtam, hogy mi itt vendégek vagyunk, vendégjogot élvezünk, minket nem lehet olyan elbírálás alá vonni, mint a helybelieket, meg az uram beteg és olyan kosztot kell ennie, amely belőle ismét egészséges embert csinál.

Szopora érvelésem nem maradt hatás nélkül a jóra való bádogosmesterre, mert rendelkezése folytán három napi koplalás után tényleg megkaptuk a régi rendes jó kosztunkat, ami bizony akkor nagyon fontos vívmány volt a mi számunkra. A kedélyében elgyötört gondterhelt embert legalább arra a kis időre, amíg megfelelően táplálkozik, jókedvre deríti a megfelelő étkezés.

Ezek a napok bizony nagyon kellemetlenek voltak Münchenben, főleg azért, mert nem lehetett tudni, meddig tartanak és hova fognak vezetni. A bolsevizmus szele volt ez, amely azonban nem tudott erőre kapni. Ez a kihegyezett állapot csak tíz

napig tartott s azután minden visszaszökkent a már megszokott rendes forradalmi hangulatba. Én még mindig szóba álltam a külügyminisztérium előtt strázsáló katonákkal és osztogattam nekik a cigarettákat. Tudtam, hogy fogalmuk sincs róla, ki vagyok, gondoltam legfeljebb azt hiszik, hogy valami bolondos hisztérikával van dolguk. Egyszer a bolsevizmusra hajló időszak alatt megkérdeztem az egyiktől, mit gondol, soká fog-e még ez az állapot tartani? Legnagyobb meglepetésemre a katona is kérdéssel felelt:

— Mért érdekli ez önt madame? Hát mért vannak önök egyáltalában itt és mért nem odahaza?

— Hogyhogy odahaza? Hiszen maga nem is tudja, mi hol vagyunk odahaza.

— Dehogy is nem tudom. Tudom, hogy önök magyarok, csak azt nem tudom, miért nem az ön ura az elnök Magyarországon?

Sejtelmem sem volt róla, miféle elnököt gondol a katona és meglepődve feleltem:

— Nem értem mit kérdez. Hát miféle elnök lehetne az én uram?

Mire a katona nagy meglepetésemre ezt felelte:

— Hát nem az ön ura volt az általános titkos választójog minisztere Magyarországon? Hát akkor csak neki dukálna a köztársasági elnökség.

Nagy zavarba hozott ez az egyszerű bajor közkatona, aki ennyire informálva volt a magyar politikáról. Hamarjában csak ezt tudtam neki felelni:

— Igaza van, az uram volt a választójogi miniszter, de most beteg, nem politizál és azért vagyunk itt, kezelés alatt áll.

Megmondtam ennek a derék bajor katonának, hogy a magyar köztársaság elnöke Károlyi gróf. Erre aztán a hat katona egyszerre kezdett el nevetni és az én jól informált közlegényem azt mondja:

— Hát Magyarországon még mindig grófnál

kezdődik az ember? Also in Ungarn fangt der Mensch noch immer beim Grafen an?

Befutottam a szállodába és elmondtam ezt az uramnak, aki egy nagyobb társaságban ült bent a hallban.

– Látod fiam, – mondtam – hiába kerülöd az én katonáimat, nem rosszindulatú emberek ezek, sőt meglepően kulturáltak. Az inkognitódat is ismerik és egészen nyugodtan mehatsz el mellettük, nem muszáj átmenned a másik oldalra.

Azután elmondottam az előbbi beszélgetésemet a katonákkal.

Az uram ráammeresztette okos kék szeméit és olyan arcot vágott, mintha valami tréfát hallgattott volna végig. Aztán csak ennyit mondott:

– Szinte lehetetlen, hogy egy ilyen bajor parasztfiú honnan ismerheti így egy másik ország dolgait. Ha ezt nekem most más mesélte volna, azt hinném be akarja magát nálam hízelegni, de ha te mondod, akkor el kell, hogy higgyem.

Aztán úgy magyarázta nekünk, hogy valószínűleg a minisztérium szemmel tartja azokat, akik a Bayerischer Hofban laknak, tekintve, hogy a minisztérium szomszédságában van a hotel. Ez volt a magyarázata annak, hogy tudták az uram kilétét.

– Majd holnap mutasd meg nekem ezt a katonát, de csak a másik oldalról, mert én már megszoktam a túlsó oldalon járni és ezentúl se fogom zavarni a katonákkal való barátkozásodat. Bizalmam az ősi erényben, te csak barátkozz velük továbbra is, én meg csak hadd menjek ezentúl is a túloldalon. Kettőnk barátságán nem fog semmit sem változtatni. Nem vagyok féltékeny természetű, tudod.

Néhány nappal később egy mérsékelt demokratikus kormány alakult Münchenben és az idegen, aki csak vendég volt ott, semmiből sem vette észre, hogy forrong az ország.

Közben meghalt az öreg bajor királyné és a forradalmi Bajorországban nem volt olyan bolt-kirakat, se olyan vendéglő, vagy egyéb nyilvános hely, amelyben a királyné arcképe vagy szobra nem lett volna látható. Általában a bajor hercegek mind megmaradhattak otthonaikban, egyiknek se történt semmi baja. A német császár unokaöccse, Hohenzollern Lipót herceg azonban, akinek ott palotája volt, nem tetszett a bajoroknak és őt szerették volna Münchenből kitessekelni. Amikor Kurt Eisnert megölték, a herceg azonnal kitűzte palotájára a vörös lobogót. Ezt az ízléstelenséget már nem tudták elviselni a müncheniek, megmondták a hercegnek nincs joga kitűzni azt a piros lobogót, amelynek eszmevilágában nem hisz. Felszólították, hogy azonnal távolítsa el a vörös lobogót palotájáról, önmagát pedig Bajorországból.

Egy Budapestről odaszakadt kedves úriasszony, Farnady Mizzi, egy nap azzal hívott meg bennünket teára, hogy Aroldtné, a híres jósnő is ott lesz a társaságban. Mi már ott voltunk, mikor ez a híres nő megérkezett, akinek fogalma sem volt róla, kik vannak a társaságban. Bárkinek hajlandó volt négy szemkört, egy külön szobában jósolni, aki öt márkát fizetett. Semmi mást nem kérdezett, csak azt, milyen évben, milyen hónapban és napon született és rögtön megmondta, hogy az a nap a hétnek melyik napja volt. Az uramnak például azonnal megmondta, hogy vasárnap született. Ezenkívül még a következőket olvasta ki csillagászati könyvéből:

– Az idén, születése napján, az Ön hazájában a politika meg fog fordulni, de nem az Ön javára, Ön nem fog hazamehetni, sőt talán még itt sem maradhat, mert lehetséges, hogy bosszúálló emberek idáig követik és életére törnek, de az csak átmenet lesz, mert jövő évben, 1919-ben, okvetlen haza fog kerülni. Aztán eléri-e a célját, vagy sem,

ezt nem látom tisztán, mert Ön sokat fog betegeskedni és így nem tudom, lesz-e ereje ahhoz, hogy keresztülvigye mindazt, amit célul kitűzött.

És milyen különös! Az uram születésnapján megérkezett, azóta már meghalt sógorom, nővéremmel, egy meghatalmazást hozott, melyet valamelyik müncheni közjegyző előtt kellett volna az uramnak aláírnia annak az igazolására, hogy a tavaszi választásokon hajlandó mandátumot vállalni. Elinultak a közjegyzőhöz, éppen annak a kapuja előtt találkoztak a rohanó rikanccsal, aki egy délben megjelenő müncheni lappal száguldott. Az uram több újságot vett meg, mert mindig leste, melyikben talál valami hírt Magyarországról. Most is megállott, megvette a lapot, amelyet szokása szerint, mindjárt ott az uccán el is kezdett olvasni. Amint belepillantott, rögtön látta a nagy újságot: Magyarországon kiűtött a bolsevizmus! Most már fel se mentek a közjegyzőhöz, hanem visszajöttek szomorúan a szállodába.

Íme bekövetkezett, amit az uram 1917-ben a bresztlitovszki békekötés után megjósolt! És bekövetkezett az is, amit Aroldtné 2 hónappal ezelőtt megjövendölt, hogy az uram születésnapján fordulatot vesz a magyar politika, de nem abban az irányban, ahogyan az az uramnak kedvére volna. Az uram jóslása politikai éleslátásra vall, de a jósnő jövendölése csodával határos, vagy az eseményben megnyilvánuló véletlenség az, amely előtt tátva maradt az ember szája, mert hiszen ez a végzetes változás nemcsak, hogy megtörtént, hanem pontosan azon a napon történt meg, amelyet a jósnő a csillagokból kiolvasott. Mindenki hall sok ilyen csodálatos jóslásról és valószínű, hogy ezek legnagyobb része csak mende-monda, ez az eset azonban, amelyet itt most elmondtam, hiteles. A fiam aznap, apja születésnapjára a Semmeringről ezt sürgönyözte:

»Gratulálok, a csillagok nem hazudtak.«

Most azután csakugyan be volt előttünk deszkázva a világ. Sógorom és nővérem még aznap sietve hazaindultak, mi pedig most már még sűrűbbre fogtuk összejeveteleinket müncheni ismerőseinkkel, akik legnagyobbbrészt a szellemi arisztokráciához tartoztak. Az uram már azt is forgatta a fejében, hogy a legjobb volna beállani valamelyik nagyobb német lap munkatársának. Csak néha-néha írt az uram apró feljegyzéseket, nem naplószerűen, hanem csak éppen úgy, ahogy a gondolatai egymást kergették. Had iktassak ide néhányat ezekből a feljegyzésekből.

»A zsidók Magyarországon vagy szocialisták, vagy kapitalisták voltak. A kapitalisták minden kormányt támogattak. Támogatják a szocialista kormányt is... Borzasztó, olyankor zsidó a hadügyminiszter, amikor a hadsereg nem védi a hazát a küllellenség ellen. Ennek csak rontó és mérgező hatása lehet. Azt fogják mondani: hogy a gyáva zsidók árulták el Magyarországot. Ezelőtt kama-tozott a zsidóknak, hogy én demokrata voltam. Ezért nem lehetett Luegerizmus Budapesten. Talán a jövőben hasznukra lesz, hogy én nem vettem részt a forradalomban és becsületesebben tartottam meg a miniszteri eskümet, mint a fajmagyar zsentrik«.

»A forradalom nemzetinek indult és szociális forradalommá lett. A trikolor gyászbaborult és diadalmas a vörös lobogó. A polgári forradalmárok hiába szájaskodnak, ők már csak beszélő halottak. Nincsen életük, mert nincsen hatalmuk. Mi harcoltunk a jogért, az agitáció szabadságáért, hogy azután a szocializmus szabadon megfojthasson minket és röhögve tagadhassa meg tőlünk az agitáció »szabadságát«.

»A jövő pártja a nemzeti szociális párt. Átveszi a szocialista programból mindazt, ami jó. Ragaszkodik a nemzethez, mert a nemzetköziség csak

fantom, amíg a Volapük világnyelv gyanánt el nincsen fogadva és a fajok nincsenek eltüntetve. A kapitalizmus védelme nem polgári érdek. Számszerűleg a nagybirtokosok és a nagyiparosok alig néhány embert jelentenek. Polgári érdek és önérzet szempontjából nem érdemelnek védelmet, ímert polgári érdek és önérzet nincsen bennük. Ők minden áramlattal meg akarnak alkudni, mert mindig menteni akarják a tőkéjüket, ők terjesztik a félelem, a gyávaság és a megalkuvás szellemét. A polgári társadalom gerince: az önálló földműves, a kisbirtokos és a középbirtokos, a kisiparos és a középiparos és a kereskedő... A szabad foglalkozásúak azért renegátok, mert nekik mindegy, hogy a társadalmi rend milyen. Az ő foglalkozásuk nem szocializálható: az ügyvéd, az orvos, az író, a művész nem dolgozhat és nem termelhet kollektíve. De ez csak látszat. Ha az ucca és a csőcselék az úr, a szabadfoglalkozás kiváltságos helyzete megszűnt és anyagi tönkje el nem kerülhető«.

»Folytatás: az én régen hirdetett elveim uralma. Ez nem új álláspontom. Alig van valaki, aki előrehaladottabb szociális nézeteket hirdetett volna, mint én. Parlamenti beszédben követeltem az összes energiák állami tulajdonba való vételét, a kőszén, vas, villany, légszesz szocializálását. Elsőnek követeltem első parlamenti beszédemben a gabonamonopóliumot és a kiviteli kereskedelem államosítását, a (választójogi bizottság ülésén, mint miniszter kifejtettem, hogy a bolsevik áramlat ellen egyetlen orvosság van, a független kis egzisztenciák szaporítása, birtokfelosztással, a kisipar támogatásával, ha milliárdokba kerül is. Teleszky közbevetett: Honnan vegyük a pénzt? Én: Honnan? Ahonnan a többit vettük. (A hadi milliárdokat,))«

»Ha a nagyüzemek szocializálódtatnak, ha a birtokfelosztás megtörtént, a szocializmus likvidálva van, akkor rendet kell teremteni, mert különben

csak egy programja marad: a fosztogatás. Ennek pedig hamar vége van, mert a fosztogatásból eredő vagyon nem termel, tehát az anarchia önmagát öli meg«.

Polgári szempontból neki mindegy lehet, hogy a salgótarjáni, tatai, rimamurányi és Weisz Manfréd és a többi magánmonopóliumok-e, vagy állami üzemek.

1. jegyzet. Városházi működésem antikapitalista volt, mert az üzemek városítása tőlem származik.

2. jegyzet: A nagytőke által fentartott sajtó tipikusan gyáva. Mindegyik a szocialistákat pártolja, hogy azok elkeseredésükben rendet ne csináljanak. Nekünk kispolgári pártnak kell maradnunk.«

»Jogállam. Legyen új a világ, de legyen annak is rendje. Minden világrend elviselhető, ha ismerem a jogomat és van fórum, amely megvédelmez. Első követelés: közigazgatási bíróság, amely a közigazgatás és az államhatalom minden ténye ellen birói védelmet nyújt.«

»A bolsevizmus csak mellékterméke, hulladéka a kapitalizmusnak. Egy világnézetből fakadnak, miként a termék és melléktermék forrása is egy: a materializmus, avagy a smokkok Marx után rebegik: »a történelmi materializmus.« Az ember koncentrált gondolata a gazdasági boldogulás. Ez elborít minden más gondolatot. A vörös lobogó talán a vérrel elborult agyvelőt jelképezi, mely a materiális jóléten kívül egyébre nem gondol és törzuz, hogy ezt elérje. A kapitalizmus a kevesek szocializmusa. A (Szocializmus a tömegek kapitalizmusa, ebben a szocializmusban éppen olyan kevésbé van etika és vallás, mint a kapitalizmusban. Csakhogy a kapitalizmus nem agresszív a vallással szemben, csak korrumpáltabb, nem tagadja az etikát, de álszentelkedően kigúnyolja, míg a szocializmus a vallást össze akarja törni és az erkölcsi tényezőket

a materiális tényezőkkel szemben háttérbe szorítja; A kommunista rend lehetséges volt a kereszténység első századaiban, midőn a testvéri érzéstől áthatott szelíd rajongó szívesen lemondott a földi javokról. Előfeltétele a megjavult, megváltozott, megtisztult, rajongó ember, akiben az isteni túlnyomó. De a ma kommunistája nem rajongó, hanem boiseviki bestia. De nem is csinálhat kommunizmust, nem is hirdeti, ha annak nevezi is magát, hanem a »proletárság diktatúráját«, vagyis csak topográfiai változást a társadalom elhelyezkedésében. Aki lent volt, felfelé került és aki fent volt, abból elnyomott lesz. Mit ér ez a változás az egyetemes emberiség szempontjából?«

»Az ember nem lesz tökéletesebb, csak jobban felfegyverzett bestia lesz belőle a technika fejlettségével. Képzeljük el, hogy egy ragadozó állat a telefon, telegráf, vasút, repülőgép stb. használatába jut. Csak veszedelmesebb bestia volna, csak nem kulturáltabb. A. kultúra a lélek dolga, nem csupán a tudásé. Hiszen ez a tudás különben is egyéni. Tudott az, aki a technika vívmányait felfedezte. Mi nem tudunk, csak gépiesen elfogadjuk, amit alkotó elmék teremtettek. Egy gyerek, aki telefonálni tud, csak nem bölcsőbb és kulturáltabb, mint Arisztotelész volt?«

»A kapitalizmus mellékterméke a szocializmus. Amint leöli, maga is kárt szenved.«

»A vagyonok halmozása, a fényűzés és a kényelem vágya felduzzasztotta a proletárságot. íme egyszerű példák az életből. A borbélylegény proletár, magam borotválkozom: agyó proletár. Az aranyműves proletár, kell ez a luxus? Nem! A proletár mehet. Rengeteg cselédet tartunk. Boldogtalan vagyok, magam tisztítom a ruhámat. Az egyszerűség a felszolgálók sokaságát teszi feleslegessé. Fényűző bútorok, paloták, házak stb. mind nélkülözhetők. Azt merem állítani, hogy a proletárok

fele csak azért van a világon, mert a felesleges fényűzést és kényelemszeretetet szolgálja. Büszkeségre tehát nincsen oka. Éppen olyan felesleges, mint azok a herék, akiket szolgál. A polgárság megváltása: az egyszerűség, a puritanizmus. A huszadik század Rousseau-i elve: az egyszerűséggel függetlenné leszünk. Nem is irigyelhetnek minket, mert nem a fényűzés tesz engem arisztokratává, hanem a műveltségem, a gondolkozásom és a lelkületem, amely felülhelyez az átlag bestiákon, vagy átlag háziállatokon. A rongyokba burkolt ember rongyaiban is magasabb rendű, mint a tarka zebra, mely szép ruhája dacára is csak barom marad. Az erőszakos kommunizmus ezt a folyamatot, melynek önként kellene bekövetkeznie, gyorsan és erőszakosan idézi elő. Elszedvén a nagy vagyonoikat, melyek a proletárok teljesen felesleges nagy százalékát tenyésztették és kitarították (a kényelem és fényűzés felesleges élő eszközét), egy munkanélkül maradt társaságot teremt, melyhez most még járul a volt kapitalista vagyonfosztottak osztálya, mely proletárrá süllyedt, de elhelyezkedni nem tud. Egy új arisztokrácia képződik tehát, »proletárdiktatúra« neve alatt. A régi proletárok joga, hogy államilag kitartsák őket. Ez a proletár hitbizomány. Csak az lehet szemetes kocsis, aki már előbb is az volt, mert újra nincsen szükség és így tovább. Az erőszakos kommunizmus tehát megcsinálja a szocializmus összeomlását, a társadalom felbomlását a teljes rend helyett (mert ez volna a kommunizmus) a teljes anarchiát.«

»A Forradalom. Mi szükség volt rá? A függetlenség megvolt. Andrássy jegyzéke, amely a Jugoszláv államot elismerte, megvolt. A fegyverletétel az olasz fronton megtörtént. Mit hozhatott a forradalom? Csak az anarchiát, a front züllesztését, teljes védtelenségét. A Hadik-féle program, amely az általam és Apponyi-által közösen készi-

tett határozati javaslaton alapult, meghozta a teljes általános választójogot, a birtokreformot és a szociálpolitikát. A mozgalom nem is volt köztársasági. A szociáldemokrata miniszterek is letették a királynak az esküt. Csak később jött a gurulás. Kényszerből lettek köztársaságiak. Csak Károlyi miniszterelnökségét akarták. Azt hitték, hogy a tömeg ezzel beéri.«

»Az előző vasárnap nagy népgyűlése csendes volt, mert Károlyi Bécsben volt és azt hitték, hogy miniszterelnök lesz. Ami történt, számukra is meglepetés volt. Katonai lázadás, mert eltitkolták ostobán a fegyverletételt. A Nemzeti Tanács csak hasznosította. Heltai inkább csinálta, mint Károlyi.«

»Az orosz események hatása alatt ellene voltam a forradalomnak. Ismertem guruló törvényeit. Beszélgetésünk Károlyival és Kunfival, aki őt magyar Lwoff hercegnek: nevezte. Én kacagva:

– Inkább Luleff herceg, mert aki kézben tartja az rázhatja, amerre tetszik. (A lulet zsidó kegyeszer, száraz pálmaágakból összekötözött hosszúalakú csokor. A sátoros ünnepek megfelelő imái alatt a hívő a kezében tartja és időnként rázogatja.)

Károlyi:

– Nem értem mit akarsz ezzel mondani?

Mire én:

– Kunfi, a volt hitsorsos megértett, majd ő megmagyarázza neked.«

»Az én geniális gázságom, hogy ki kell sajátítanom Károlyi Mihály programját. De hiszen ez előbb volt az én programom. Károly király pedig mindig a békét akarta és a háború megindításakor nem volt még uralkodó.«

»Gödöllői audienciák: Szabó István hűségesküje. Huszár Károly és a keresztény szocialisták nemcsak a királyért, de a királynőért is. Nekem legkevesebb okom volt a királyért lelkesülnöm. A választójogban cserben hagyott, Windischgrätz és Wekerle

árulása miatt. De emlékeztetett a badeni búcsúkihallgatásra, mikor titkos tanácsosi eskümről beszélt. Nem felejtettem el, hogy nem formalitás, hanem lényeg.«

»Tudtam-e, hogy lesz forradalom? Igen. A királynak megmondtam. Károlyi nemcsak miniszterelnök, de köztársasági elnök akar lenni. A király tudta, hogy az én politikám nem a Tiszáé. Mindig a feloszlatást sürgettem nála míg nem késő. Milyen más a helyzet, ha benn ülnek a szocialisták.«

»Demokratikus fejlődést akartam anarchia és rázkódás nélkül. Anélkül, hogy végtelenné tennők és kinyitnók az ország határait. Hadikot csak feltételesen ajánlottam, ha kellő erélyre szánja magát. Ez volt a csalódásom és a bűnöm. Hadik habozott egy hétig. És akkor is limonádézni akart. Ekkor fogtam elő Rakovszky Istvánnal együtt újra Hadikot. A gödöllői audiencia meglepetése. Károlyi Bécsbe utazik a királlyal. Gödöllőn a király kinevezte volna rögtön Károlyit, de Andrássy Bécsből telefonált: megghiúsította. Hazugság, hogy nekem lett volna erőm megakadályozni Károlyi Mihály miniszterelnökségét. Andrássy volt a helyzet ura és Windischgrätz akkor már az ő alárendeltje volt. Este telefonon beszélt Andrássyval Hadik, informálta, én is beszéltem vele. Már ekkor felvettem újra a belügy, hadügy kombinációt. Tehát nem személyes rancunne volt eljárásom oka. De ismertem Károlyi gyenge és demagóg jellemét. Megkérdezte, akarok-e bemenni a kabinetbe. Határozottan megtagadtam. József főhercegnél találkozásom Károlyival, Lovászyval és Batthyányival. Újra az ajánlat. Erre Batthyányi: »Rendőri felügyelet alá akarsz minket helyezni?« Én: »Nem, hanem szövetségeseiteket a ti érdekeitekben.« Délután Pallavicini: »Károlyi sir, érzékeny családi jelenet, mindent elfogad.« Én: »Helyes, de jöjjön el, adja írásban.« Károlyi jön. József főherceg előtt azt az ajánlatot, hogy

József főherceg az összes pártokkal alakítson kabinetet, visszautasítja. Az én ajánlatomat elfogadja. Csak Szmrecsányi belügyminisztersége ellen tesz kifogást. Székelyt elfogadja. Hadügy: bárki, csak Szurmay ne legyen. Ajánlani fogja teljes erővel a Nemzeti Tanácsnak. Jelen van Apponyi, Tóth János, Szmrecsányi, Hadik, Pallavicini, Szabó. Éjjel Hadik-Barkóczy Endrénél jelenti, hogy nem fogadják el a Nemzeti Tanácsban. »Az uraknak kellemes volna, hogy én így lejárjam magamat!« Csak ez járt az eszében. Másnap délelőtt Hadik váratlan megbízatása. Nem fogadja el. Este a rendőrség lázadása. Hadik programot készít. Éjszaka felhív és megbízást ad Ráthhoz és Sebess Déneshez. Jól van, de nem avatkozom bele. A forradalom éjszakaijában felhívom, mikor már dezinált miniszterei vannak. »Fontos tanácskozásunk van, nem érek rá!« »A demagóg természet. A demokrata tudja, hogy van határ. Természetes, hogy mások túllicitálják és konzervatívnek látszik, aki keservesen kezdte meg a kezdeményezés munkáját. A demokrata nem törődik vele. A demagóg mindig »balra« megy. Nem engedi magát »lejártni«. Legurulhat az ország, de ő fenn akar maradni. Az én szerepem tragikuma: nem volt hatalom a kezemben. Hiába láttam a veszedelmet. Wekerle, Tisza konoksága lehetetlenné tette koncepciómat. Mikor a király föl-eszmélt, hogy igazam van és csak én szolgáltam híven, már késő volt. Ekkor már nem is vállalkozhattam volna.«

Sok minden van feljegyezve, amit ma még idő ejtött volna nyilvánosságra hozni. A forradalom kitörésének egy nappal előtte például elmondta az uram, hogy bizalmas tanácskozás volt Andrassy grófnál, egyszerre azt veszi észre, amikor éppen

nem nagyon hízelgően nyilatkozott Károlyiról, hogy nagyon különösen mozog egy ajtót takaró függöny, ügyesen ment odáig és véletlenül megrántotta mögötte állott Károlyiné! Meg kell jegyeznem, hogy az uram nagyon szerette, eszesnek, ötletesnek és kedvesnek találta Katinka grófnőt és az ajtó melletti fülelésén jól mulatott.

XXXIII.

BOLSEVIZMUS ITT, OTT, AMOTT.

A magyarországi bolsevizmus kiütése után az uram mindjárt gondolta, hogy most már bizonyára itt Bajorországban is komolyan neki fognak látni a februárban be nem vált bolseviki puccsok megismétlésének. Azon tanakodtunk, mi volna jobb, a Semmeringre utazni a fiunk után vagy őt elhozatni és valahol másutt felütni a sátorfánkat. Mivel az uram nem volt benne bizonyos, hogy Ausztria szintén nem követi-e Magyarország példáját, sürgette a fiunk minél előbbi visszatértét. Azt akarta, ha valami baj lesz, legyünk együtt valamennyien. Így aztán Jánosunk április 4-én este a kis Herz Imre társaságában megérkezett. Herz Imre közben odahaza volt. De amikor a bolsevizmus kiütött, szülei attól való féltükben, hogy esetleg besorozzák vörös katonának, ismét gyorsan külföldre menesztették. Bizony a fiam nagy influenzával, harminckilenc fokos lázzal érkezett meg.

Nyugtalan éjszaka után az uram korán felkelt és átment a Dresdener Bank elnökéhez, Seitz úrhoz és tőle valami tanácsot akart kérni. En a fiam körül foglalatostkodtam, de alig múlt el tíz-tizenöt perc, az uram halálsápadtan jött vissza és azt mondta, hogy nem tudott a bank épületéig eljutni. Az uccákon a legnagyobb pánik uralkodik, mert úgy, mint ő azt előre megérezte, kitört a bolsevizmus!

– Legokosabb lesz, ha rögtön csomagolunk és bár eddig sohasem akartam Svájcba menni, mert

minden kalandor évszázadok óta odaigyekszik, most mégis azt mondom, talán okos volna, ha arrafelé vennénk utunkat. De nagyon sürgősen, mert könnyen lehetséges, hogy a magyarok most már kérní fogják a bolsevista Bajorországtól a kiadatásomat. Okos volna tehát, ha még ma el tudnánk utazni.

Kétségbeejtő helyzetben voltam. A fiam nagy influenzával feküdt, amit a vonaton szerzett és a kevés magunkkal hozott fehérnemű éppen a mosodában volt, igazán nem tudtam, mitévő legyek. Szekrényünk könyvekkel telve, mert az uram lassanként egy egész kis könyvtárt szedett össze. Így hát csak az uram és fiam holmait csomagoltam össze és azt tanácsoltam, menjenek ők mindenestre a határig, a legközelebbi vonattal Lindauba, én pedig majd utánuk megyek abban a percben, amikor megtudom szerezni a fehérneműinket és esetleg útlevelet Svájcba. Az útlevél Svájcba valóban fontos lett volna; de a fehérnemű-kérdés olyan igazi asszonyi kicsinyesség volt abban a komoly órában. Talán tizenkét ing és tizenkét alsónadrág miatt ott maradtam a forrongó Münchenben. »A legkomolyabb asszony is gyerekes« – szokta volt az uram mondogatni.

A déli vonattal ők már útnak indultak. Alig, hogy elutaztak, én Imrével elszaladtam a svájci konzulátusra, hogy mit tehetnénk kijuthatásunk érdekében. Ott a konzulátus orvosához, dr. Monacohoz utasítottak, aki megvizsgált és kiállított részemre egy bizonyítványt, hogy a svájci levegőre szükségem Van. Herz Imrét semmi szín alatt nem akarta megvizsgálni, de végül nagy kérésemre mégis megtette, mivel azonban semmi baját nem találta, kijelentette, neki bizonyítványt nem adhat. Éppen így nem adhat se az uram, se a fiam részére látatlanban.

Visszaszaladtam a szállodába, mert azt gondoltam, esetleg már lehet hírem az uramtól és a

fiamtól. Tőlük nem volt hír, de annál rosszabb hírrel fogadott a szálloda igazgatója, aki valamennyi vendégének ajánlotta, hogy lehetőleg [már a reggeli vonattal utazzanak el, mert, amint hírlik, Münchent izolálni fogják és a vonatok már nem fognak közlekedni.

Másnap, vasárnap, április 6-án, hajnali 4 órakor jöttünk ki a szállodából. Se hotelszolgát, se hordárt nem lehetett találni, magunk cipeltük a táskáinkat. Öt lépésről öt lépésre. A kis Imre kezében hegedűtök es egy gondosan behúzott tenniszrakett. Szegény gyermek nem akart megválni ezekről a holmiktól, bár ez abban a pillanatban igazán felesleges volt. Nekem mindig le kellett tennem két táskámat, mert én még ilyen terhet sohasem cipeltem. Részből nagyon nehéz is volt, részben olyan irtózatossá hideg volt, mintha nem is húsvét, hanem karácsony felé jártunk volna. Az uccákon mindenütt nagy hótömegek állottak. Soha életemben nem fogom elfelejteni ezt a hajnali sétát a vasúti állomásig. Mikor már bent ültünk a kupékban, meg volt a remény, hogy délre talán mi is megérkezünk Lindauba. De mekkora csalódás várt reánk! Ez a vonat a jó mátészalkai vicinálnál is lassabban dőcögött. Délben még csak Kremsnél voltunk, ahol azt mondták, hogy át kell szállnunk, mert a közönségnek csak negyedik osztályú kupék állanak rendelkezésre. Én ebbe is beletörődtem volna, de az én kényes pesti kis útitársaim, sehogyse akart a negyedik osztályba átszállani. Szörnyülködve gondolt arra, hogy mit fognak Pesten szólni ahhoz, ha megtudják, hogy Herz Imre negyedik osztályon utazott. Én váltig biztattam, hogy most ne törődjön ezzel, a pestieknek most más gondjuk van, csak menjünk, hogy tovább juthassunk. Végre már ment volna, de a vonat fűgőbb volt, mint mi és otthagyt bennünket. Kétségbe voltam esve: mi lesz most már velünk. Az

állomásfőnök megnyugtatót, hogy délután hat óra-kor indul egy másik vonat Lindauba.

Leraktam holminkat az állomásfőnökségnél és bementünk a városkának egy nagyon rendes kis szállodájába, ahol két szobát nyitattam, hogy pihenjük ki az eddigi fáradoalmakat. Herz Imre ruhástól rádőlt az ágyra és egy perc múlva úgy aludt, mint a bunda. Mint egy drága, fiatal 18 éves ártatlan gyermek. Én azonban annyira nyugtalan és türelmetlen voltam, hogy nemcsak aludni nem tudtam, hanem még a szobában megmaradni se. Kiszaladtam az uccára, ahol éppen templomból jött a tömeg és ment valami gyűlésre, amelyet nagy plakátok hirdettek. Mit volt mit tennem, sodródtam én is a tömeggel. Es egyszerre csak én is ott voltam a gyűlésteremben. Véletlenül egy polgári népgyűlés volt, ahol azt fejtegették, hogy amit a munkástársadalom tud, azt a polgári társadalom is meg tudja csinálni. Ezentúl a sztrájkra ők is sztrájjal felelnek. Az orvos nem megy a beteghez, ha hívják, mert sztrájkol, a gyógyszerész nem ad ki gyógyszert, mert sztrájkol, a bankpénztáros nem ad ki pénzt, mert sztrájkol. Szép volt, de engem az éhség hamarosan visszakergetett a szállodába. Megrendeltem ebédünket, amelynek szagától azután Imrécske felébredt. Ebéd után pedig kimentünk az állomásra, hogy helyet biztosítsunk magunknak. Hát bizony megint csak negyedik osztályok állottak rendelkezésünkre. De most már Imre se húzódott, hanem boldogan ült be mellém kis kofferjére, maga elé rakva hegedűtokját és teniszraketjét, mert hogy ezek nélkül egy percig sem tudott meglenni.

Keserves utazás után éjfélkor örületes hidegben érkeztünk meg Lindauba. Ott várt az uram türelmetlenül és kétségbeesve, mert egész nap nem tudott orvost találni, aki megnézte volna beteg gyermekünket. Siettünk a szállodába, amikor odaértünk,

el voltam szörnyűködve, hogy fűtetlen manzárd-szobában találtam lázas fiamat. Éjfél után két óra felé járt az idő és én mégis leszaladtam a portáshoz, hogy nincsen-e olyan szobájuk, ahol fűteni lehet. Már hogyne volna, hiszen ezek csak turista-szobák, de az urak azt mondták, hogy csak át-utazóban vannak, azért adtuk ezeket. Azonnal lefoglaltam az első emeleten két kényelmes, jól fűtendő szobát, ahova kora reggel már le is költöztünk és ettől fogva hangulatunk, de különösen az uramé, mindjárt vidámabbra változott.

Csak reggel említette a fiam, hogy ő az apja háta mögött sürgönyt küldött Andrassy Gyula grófnak Bernbe, melyben közölte vele, hogy odautazásunk életkérdés. Kérte, szerezze meg nekünk a beutazási engedélyt, azt mondta a fiam, nem akarta az apját még ezzel is izgatni. Csak akkor fogja neki megmondani, ha igenlő feleletet kapunk. Este felé megjött a sürgönyválasz Bernből, hogy beutazásunk engedélyezve van és az engedély már a határon fekszik. Most törhettük a fejünket, hogy a bódeni tó négy partja közül, melyik lehet a határ, ahol a beutazási engedélyünket megtaláljuk. Természetesen, most már a sürgönyt megmutattuk az uramnak, aki még mindig nem volt elhatározva, menjünk-e Svájcba, avagy, ha nem terjed a bolsevizmus, maradjunk-e itt. Ami engem illet, én halálosan el voltam keseredve, mert szörnyű hideg ólmos eső esett kétségbeejtően egész napon át. Szürke sötét volt az égbolt, a nap egy percre se sütött ki és az egyik ágyban a fiam feküdt betegen, a másik ágyban a kis Imre, akit természetesen éppen úgy ápoltam, mint saját gyermekemet. Szaladtam egyik ágytól a másikhoz és közben oda-oda pislogtam szegény búsuló uramra, aki maga sem tudta, mitévő legyen és hogy mit csináljon, utazzon, ne utazzon. Néha odaálltam az ablakhoz, kibámultam és annyira erőt vett rajtam a kétségbeesés, hogy

azt gondoltam, legjobb volna mindjárt bele ugrani ebbe a mély tóba és itthagyni ezt a hányt-vett életet. Hiszen fogalmuk sem lehetett arról, meddig kell még hontalanul bolyonganunk. Emigrációnk óta először, de teljesen el voltunk keseredve.

Azután megint azt gondoltam, hogy nekem az anyának és feleségnek nem szabad elcsüggednem. Hiszen nekem kell beléjük lelket öntenem, nékem kell az uramat vigasztalnom és serkentenem, hogy el ne veszítse életkedvét és tartsa fenn az energiáját a következő virradásra. Erre aztán megint odaálltam vigasztalónak és betegápolónak.

Azután elhatároztuk, hogy másnap délelőtt elmegyünk a határrendőrségre megtudni, beutazásunk sorsát. El is mentem, de sehogysem tudtam megértetni a határrendőrrel, miről van szó és így visszasiettem a szállodába, hogy a hivatalos órák tartama alatt még az uram maga mehessen el és magyarázza meg érthetőbben a határrendőrnek, hogy mit akarunk.

Az uram elment és őt a határrendőr jobban megértette és azt a felvilágosítást adta, hogy a beutazási engedélyünk csak Kreuzlingenben lehet. Tanácsolta, hogy egy óra múlva induló hajóval utazzunk el innen, mert körülbelül délutánra már itt is kiüt a bolsevizmus és akkor el lesz deszkázva a világ önök előtt, – mondta. Ezzel a szomorú hírral jött vissza az uram és a hír megerősítéseként figyelmeztetett, nézzünk ki az ablakon: a hotel előtt álló Maximilián szobrán már csavarják a vörös sált, mintha védeni akarnák a szegény Maximiliánt, hogy torokgyulladást ne kapjon. Akárhogy is el volt keseredve az ember, ezen a ténykedésen nevetni kellett.

Hamar csomagolni, indulunk Konstanzba! Ez már a bádani hercegségben van, ott előre láthatóján

nem lesz bolsevizmus és csaknem össze van építve Kreuzlingennel, mely már Svájchoz tartozik.

A fiam nem nagy örömmel fogadta a hírt. Imre ellenben vígan kiugrott az ágyból és ujjongva elkiáltotta magát:

– De jó, hogy az orvost becsaptam azzal, hogy izületi csúszom van. Most hát én is kijuthatok Svájcba. Kutya bajom! Komédia volt az egész betegség.

Bizony legjobb kedvem lett volna Imrét kicsit megverni. Napokon át aszpirinokkal traktáltam, az urammal együtt emelgettem, mert folyton azt nyögte, hogy nem tud az ágyban megmozdulni. És most kisül, hogy semmi baja sincsen. Szegénykének minden meg van már bocsátva. Régen nincs már ezen a földön: gonosz időben, gonosz emberek a tehetséges és mulatságos fiút kegyetlenül megölték és szomorú emlékké változtatták azokat az időket, amiket ezzel a jókedvű fiúval együtt töltöttünk.

Gyorsan csomagoltunk és alig telt bele egy fél óra már kinn voltunk a hajóállomáson. Mire kiértünk elállott a napok óta szakadó eső, kisütött a nap, az első igazi tavaszi nap és mire a hajóállomásra értünk, ott már kedves kis leánykák ibolyát árultak, amikből az uram vásárolt egy csokrot, melyet ünnepélyesen nyújtott át nekem:

– Asszonyom, ékszer helyett fogadja imádójától ezt a kis csokrot. Az ékszert eladhatná, de ezt az ibolyát lepréseli imakönyvében és majd erről mindig eszébe fog jutni, hogy volt Lindauban egyszer egy vörös világ, amit én ibolyával igyekeztem lilára festeni. Szellemes úgy-e? – kérdezte aztán.

Ismerősökre is találtunk a hajón, akik szörnyű dolgokat meséltek a bolsevizmusról. De alig helyezkedtünk el, egyszerre csak felkiált az uram:

– Azonnal vissza kell fordulnod Münchenbe, mert most jut eszembe, hogy nincs bajor kiutazásunk. Ha Svájcba akarunk jutni, ahhoz bajor ki-

utazást kell szerezni, mert ezt a bádeni hercegségben, ahol csak átmenetileg fogunk néhány napig tartózkodni, nem kaphatjuk meg.

Erre a hírre halálos elkeseredés és elszántság támadt a szívemben. Kijelentettem, történjék bármi, én Münchenbe nem megyek vissza. Majd Konstanzban meg fogom szerezni a kiutazási engedélyt, akármilyen módon.

A további komplikációknak a mi Imre barátunk vette elejét, aki azonnal önként vállalkozott rá, hogy ő visszamegy Münchenbe, megszerzi mindannyiunk részére a kiutazást és két napon belül elhozza azt nekünk Konstanzba. Viszonzásul csak azt kérte, hogy azután mi is szerezzük meg neki a svájci beutazási engedélyt.

Az uram egészen meg volt hatva ettől a készségtől és elérékenyülve mondta kis barátunknak:

– Nem mertelek volna édes fiam erre kérni, mert túlságosan fiatal vagy, heveskedsz és én féltelek, ha vissza mész, még valami bajod eshetik. De ha magad vállalkozol rá, akkor bizonyára elhatározad, hogy okosan és óvatosan fogsz viselkedni. Menj hát Isten nevében. A kis pénzemből odaadok neked kétezer márkát. Ha esetleg mégse tudnál visszajönni, ne kelljen Münchenben pénz nélkül csavarognod. Kevés pénzünk van, ez a kétezer márka nagyon fog hiányozni, de nem akarom, hogy pénz nélkül legyél. Azt a tanácsot adom neked, menj el Nemes Marcellhez, ott a legjobb helyen leszel, és ha nem tudsz utánunk jönni, maradj ott mindaddig, míg ismét el tudsz jutni Bécsig, ahol már közelebb leszel szülédhez. Ha pedig visszajössz utánam Konstanzba, mindenesetre ígérem, amit tudok mindent megteszek az érdekedben, hogy kijöhess velünk vagy utánunk Svájcba.

Keservesen töprengtem mi lesz velünk, ha Imre mégse tudja megszerezni a kiutazási engedélyt.

Mikor partra értünk, eszembe jutott, hogy egy nagyon kedves ismerősünknek, egy berlini híres műépítésznek, Kaufmann Oszkárnak a felesége, a bádeni főpolgármesternek a leánya. És mindjárt arra is gondoltam, hogy mivel Konstanz is a bádeni nagyhercegségben van, bizonyára lesz ennek a kedves ismerősünknek Konstanzban valami összeköttetése. Nem szóltam senkinek egy szót sem, hanem titokban, hogy se az uram, se a fiam ne vegyék észre, megkértem az Insel Hotel portását, ahol megszálltunk, keresse ki a berlini telefonkönyvben Kaufmann műépítész telefonszámát és hívja fel az interurbán telefonon. Majd én azután beszélek az illetővel. Isten tényleg csodálatos módon megsegített. Ezekben a zűrzavaros időkben nem telt bele egy fél óra, már hívtak a telefonhoz és szerencsésen otthon találva Kaufmann barátunk feleségét, azonnal beszélhettem vele. Sírva panasztam el neki a mi szomorú kálváriánkat és kértem, hogy mondja meg, van-e itt Konstanzban olyan ismerőse, akinek valami befolyása volna és akihez bizalommal fordulhatnánk. Azt felelte: »A városi főorvos rokonom, azonnal fel fogom hívni és megkérem, keresse fel önöket.«

Kimondhatatlan boldogságban szaladtam fel a második emeletre és ujjongva törtem be az ajtón:

– Mégis szeret bennünket a jó Isten!

Mikor ujjongva befutottam a szobába, az üres volt. Az uram az erkélyen állott és sóvárogva nézte a hegyeket és szavai a fülemben csengenek:

— Ez hát a fehér hegyeknek országa. Sohasem akartam odamenni, hisz nem vagyok kalandor, nem vagyok bujdosó lengyel nemes, mi vagyok hát? Egy szárnysegett sas. Túlmagas célokat tűztem magam elé, beletörtek a szárnyaim.

— Vilmosom, ne deklamálj, ébredj fel! – kiabáltam és végre elújságotlam a telefonbeszélgetést.

Leírhatatlan, hogy milyen boldog volt az uram,

Becézett, udvarolt, nem is tudta mit mondjon; de arra is emlékszem, hogy azt mondta:

– Üdvöském vagy, – és simogatva megcsókolt.

Ha most gondolkodom ezeken a dolgokon, tényleg valami csodát kell benne látnom, hogy abban a zaklatott, meggyötört hangulatomban eszembe jutottak a berlini Kaufmannék és hogy ennek a gondolatnak a nyomán ilyen gyorsan kibogozódott a mi vizsgálatlanul összebogozott helyzetünk.

Nem telt bele egy óra, már kopogtattak az ajtónkon «és belépett egy sántikáló emberke, aki bemutatkozott, hogy ő doktor Weiszschädel, a Kaufmanné rokona. Nagy örömmel üdvözlöttük, előadtuk neki az aggályunkat, hogy ha nem kapjuk meg Münchenben a kiutazási engedélyt, akkor hiába lesznek a beutazási engedélyek, mégse tudunk eljutni Svájcba. A kedves főorvos igyekezett bennünket megnyugtatni azzal, hogy a Bezirks-hauptman neki sógora, és mivel ő délelőtt nem ér rá, majd elküldi holnap hozzánk a feleségét, aki el fog velünk menni és majd megpróbálja jkedvezően elintézni a dolgot. Sőt eljön a felesége velünk Kreutzlingenbe is megnézni, tényleg ott van-e a beutazási engedélyünk.

Az uram hálálkodva és boldogan szorongatta az orvos kezét:

– Látja doktor úr, én vasárnap születtem és már szinte babonás hittel hiszem, hogy én a szerencse gyermeke vagyok. Egész délelőtt sejtelmem sem volt arról, mi fog itt velünk történni, hogyan fogjuk utunkat folytatni. És erre a Gondviselés küld hozzám egy ilyen nagyszerű, jó embert, mint amilyen Ön. Igen, Ön az Isten küldötte minálunk, higgye el, én nagyon istenfélő vagyok és a feleségem valami felsőbb parancsnak engedelmeskedett, midőn eszébe jutott Berlin és ott az Ön rokonai.

A főorvos aztán másnap reggel ismét eljött a

fiamat megnézni és bejelentette, hogy a déli órákban a felesége is eljön. Így is történt. Egy keresztül-kasul finom, intelligens nő, a német asszonyok példátlan egyszerűségével eljött hozzánk, elkísért minket a Bezirkshauptman hivatalába. Az uram ott mindjárt felmutatta a Wedel gróf által kiállított ajánlást és ez nem maradt hatás nélkül a pedáns német bürokratára. A legnagyobb nyájasággal, kedvességgel kezelt bennünket és azonnal kiállította a kiutazási engedélyeket. Egyszersmind tanácsolta, hogy most azonnal menjünk át a svájci határra és tudjuk meg, mi van beutazásunkkal.

Kocsira ültünk és negyed óra múlva ott voltunk a hidon, amely elválasztja Németországot Svájc-tól. A (svájci őrség katonai azt mondták, legokosabb, ha az uram minden értéktárgyát nekem átadja, ő pedig igazoló okmányaival a doktorné kíséretében bemegy az útlevélhivatalba. A doktornét ugyanis mindenki ismerte ott és az ő kedvéért elengedték az uramnak, az akkor még kötelező motozást. Ottmaradtam a kocsiban és vártam türelmetlenül. De már néhány pillanat múlva vissza is jöttek. Messziről láttam már, hogy siker koronázta útjukat, mert az uram arca csak úgy sugárzott a jókedvtől és máris valami csintalan adomát mesélt a doktornénak, aki nagyokat kacagott. Mikor odaértek hozzám, az uram mutatta a Calonder svájci miniszter aláírásával ellátott beutazási engedélyt és tréfásan szólt a doktornénak:

– Látja, nagyságos asszonyom, ez az ici-pici kis nő, aki itt alig látszik ki a kocsiból, az én mentőangyalom. (Rettender Engel.) Neki köszönhetem, hogy magukkal megismerkedhettem és hogy ilyen gyorsan hozzájutottam a be- és kiutazási engedélyhez.

Ettől kezdve megint a régi volt. Egész utón tréfált, mókázott, szellemes adomákat mesélt. Folytonos kacagásban tartotta a finom, kedves doktor-

nét, akire amíg csak élek, hálatelten fogok visszaemlékezni.

Harmadnapra megjött a kis Imre is – szomorúan, mert a legnagyobb utánajárás dacára sem tudta a kiutazási engedélyt megszerezni, se nekünk, se saját magának. Minden ügyessége csődöt mondott: a bolsevista Magyarország alattvalóinak még az akkori Bajorországban is nehéz volt a helyzete. Miután pedig a mi beutazási engedélyünk csak három személyre szólt, bármennyire is fájt a szívünk kis barátunkért, nem tudtunk rajta segíteni. Az uram arra kérte tehát, hogy igyekezzék megint Münchenbe vissza és onnan Bécsbe, hogy szüleihez közelebb legyen. Megígérte neki, hogy Svájcban majd mindent el fog követni, csakhogy megszerezze az ő számára is a beutazási engedélyt.

Mi pedig indultunk Svájcba. A határon csak tizennégynapos tartózkodási engedélyt kaptunk. Amikor ugyanis Konstanzból a határra értünk, a határrendőr azt kérdezte, meddig óhajtunk Svájcban tartózkodni. Ha az uram erre azt felelte volna, legalább egy esztendeig, akkor minden rendben lett volna. De ő azt felelte: »Csak addig maradok, amíg hazámban ismét rend lesz.« A határrendőrnek úgy látszik saját számítása volt ennek a terminusnak a megállapítására, mert egész egyszerűen 14 napi tartózkodást írt be az útlevelekbe. Ebből aztán nagy bajok lettek. Zürichben a lábunkat lejárattuk, hogy legalább három hónapra meghosszabbíthassuk a tartózkodási engedélyt, de minden hiába volt. Végül is tudomásul kellett venni, hogy ilyen engedélyt csak Bernben kaphatunk a Bundesrattól, és evégből kénytelenek voltunk átmenni Bernbe. Célunkat azonban itt sem tudtuk elérni, az uram végre dühében és elkeseredésében magához a miniszterhez ment fel, akinek erélyesen megmondotta, hogy ha egy svájci volt miniszter a bolsevizmus elől Magyarországra jönne és vendégjogot kérne, azt szó nél-

kül megadnák neki. »Önök megadták a vendégjogot Ausztria császárnak és Magyarország királyának, én ennek a magyar királynak voltam a minisztere, hát remélem, akkor én is itt tartózkodhatom ugyanannak a vendégjognak az alapján.«

Így azután nagy nehezen három hónapra, vagyis április 15-től július 15-ig megadták a tartózkodási engedélyt azzal, hogy azt azután három hónapról három hónapra még mindig meg lehet hosszabbítani. De azután egyszerűbbé tettük a dolgot, mert Luzern mellett egy piciny helységben, Menzenben adófizető polgárok lettünk, ami biztosította nyugodt ott tartózkodásunkat. A világ egyben mindenütt egyforma, abban hogy pénzzel majdnem mindent el lehet érni.

XXXIV.

HELVÉCIA HÓTAKART TETŐI.

Svájcban akkoriban ugyancsak vegyes magyar társaság tartózkodott. Elsősorban persze ott volt a királyi család. Azután Windischgrätz herceg családostul. Andrassy Gyula gróf családjával. Miklós Ödön volt államtitkár és még nagyon sokan mások, akik úgynevezett királypártiak voltak. Aztán ott voltak többen a Károlyi-éra emberei közül, Garami Ernő a Károlyi-kormány kereskedelemügyi minisztere, Ignotus, akit a Károlyi-kormány küldött volt ki, Kádár Endre az író, Manheim Louis, Vály Árpád, sokan, sokan. Mi Bernből Montreuxbe költöttünk, ahol a Mirabeau pensióban vettünk lakást. Nagyon ránkfért a csend és a nyugalom, mert testileg-lelkileg ki voltunk merülve valamennyien. Egyik szomszédunk a Windischgrätz család volt és közeli szomszédságunkban laktak Garamiék is, La Tourban. Garami, aki nem volt hajlandó a kommünt szolgálni, annyi kegyet élvezett a munkásmozgalomban eltöltött hosszú évtizedes munkájáért, hogy családjával együtt elhagyhatta Magyarországot. De Svájcba nagyon nehéz helyzetbe került, mert sehogysem tudott magának tartózkodási engedélyt szerezni. Mikor már minden fáradsága hiábavalónak bizonyult és már azon gondolkozott, hogy valahol másutt üti fel a sátorfáját, mulatságos módon, az uram csapott fel prókátornak és garanciát vállalt a megbízhatóságáért és azért, hogy nem fog politizálni.

Ez a szélső jobboldaltól a szélső baloldalig terjedő politikai felfogásban élő vegyes társaság odakint egészen jól megfér egymással, mert egyelőre mindenkinek csak egy közös gondolata és vágya volt: ismét Magyarországon lenni, odahaza élni. Akárhol, akármikor, akárcik jöttek össze, folytonfolyvást csak arról folyt a beszélgetés és tanácskozás, mit lehetne odakint tenni, hogy Magyarországot visszalendítsék a rendes kerékvágásba, hogy ismét alkotmányosság és jogrend legyen a hazánkban. A honvágy mindennél súlyosabb betegség. Ezt csak az tudja, aki megpróbálta, hogy milyen rettenetes állapot az, amikor az ember reggel felébred az idegenben. Aztán elindul az ember a gyönyörű tó partján, süt a nap, ragyognak a gyönyörű fehér hegyek és az ember folyton arra gondol, fájdalmasan, sajtó szívvel, mennyivel jobb volna most otthon a Dunakorzón, hogy milyen szép a Duna és milyen szépek a budai hegyek. Azután jön a délután, szól a Kurmusik és az embernek összeszorul a szíve, mert Radies muzsikájára, vagy Magyarai nótáira gondol. Majd beesteledik, kigyuladnak a lámpák és a mi lelkünk odahaza van az Andrassy úton. Csak az álom hoz újra megnyugvást. Mert álmunkban megint otthon vagyunk, minden úgy van, mintha semmi sem történt volna és éljük azt az életet, ami után ébren vágyakozunk.

A külföldi lapok folytonosan tele voltak rémhírekkel. Csak egész rövid tudósítások jöttek Magyarországról. De azt mindig szörnyűség volt nekünk olvasni. Az uram minden lapot megvett, amibe csak egy sor is volt Magyarországról. Mert ő a sorok közt is olvasott. Néha gondosan becsomagolva kaptunk egy-egy »Vörös Újságot«, de ebben semmi egyéb nem volt, mint csupa rendelet. A szovjethatóságok rendelkezései. Ebből ugyan nem lehetett okosabbnak lenni. Elhalt sógoromon kívül, aki szorgalmasan irt nekünk, senkitől a világon nem

kaptunk levelet. Se rokon, se ismerős nem mert nekünk írni.

Szerény lakásunkon nagyon gyakran gyűltek össze tanácskozni a magyar urak: Albrecht főherceg, Andrássy Gyula gróf, Windischgrätz herceg, Bornemissza báró, Hunyady József gróf, Miklós Ödön, Apponyi Gyula gróf, Garami Ernő, Ignotus, Charmant Oszkái és még sokan mások, hogy megbeszéljék, miként lehetne az országon segíteni. Az urak közül többen pénzt adtak össze egy lapnak a megjelentetésére, amelynek csak az lett volna a célja, hogy a külföld előtt a magyar ügyet propagálja. A lap szerkesztőjéül Blaskovich Sándor volt kiszemelve. De nem tudtak annyi pénzt összeadni, amennyi kellett volna a lap megindításához, mert budai Goldberger Leon és Vágó Mátyás bankáron kívül alig volt valakinek pénze. Andrássy Gyula grófék Luzern fölött Bürgenstockban a lehető legszerényebben éltek, Hunyady József grófék pedig Luzernben, egy, a miénkhez hasonló kis pensióban laktak.

Montreuxban két hónapig maradtunk, de azután tűrhetetlen lett a meleg, nem bírtuk tovább a klímát és átköltöztünk Luzernba. Ott egész kis magyar kolónia volt, ami a honvágybetegséget egy kissé enyhítette, mert nem kellett az embernek mindent magába fojtania, megértő lelkekkel közölhette gondolatait..

XXXV.

VÖRÖS UTÁN FEHÉR.

Egyszerre megjött a sürgöny, hogy a bolsevizmus megbukott és szabad az út hazafelé. De nem csak a sürgöny jött, hanem futár is, aki levelet hozott Malcomes bárótól. Bethlen István gróf megbízásából irt a báró úr, hogy az uram azonnal térjen haza, mert kötelessége most résztvenni a politikában. Ennek a meghívásnak habozás nélkül és örömmel tett az uram eleget és boldogan készült a hazatérésre. Abban állapodtunk meg, hogy én és a fiam elmegyünk a Berner Oberland egy kis szerény helyére, Kanderstegbe, és ott bevárjuk, míg az uram hív, hogy mi is jöhetünk haza. Elkísértem őt Zürichbe, mert saját szememmel akartam meggyőződni róla, hogy jó helyet találd a vonaton.

Az uram már a svájci határállomásról, Budisból irta a következő levelet:

»Édes jó Margitom! Ez a levél biztosan elér a jó ebéd után, megragadom tehát az alkalmat és rossz tollal, de jó szívvel újra búcsúzom tőled, Képedet magammal viszem, kép nélkül is. És ne hidd, hogy altatás, minden nap, ha magamé vagyok, előttem vagy és én öllelek. A számkivetés igazzá teszi, amit egykor irtam: »Ezüstös fővel is, mint két boldog gyerek – derüsen járjuk majd az életet, – Míg végsőt dobban nyugtalan szívem – És el nem vehet tőled már senkisémet.«

*Minden úgy lesz, amint kívánod és nemso-
kára együtt leszünk mind a hárman. Ne légy
ideges, Jani pedig szeressen Téged, amint meg-
érdemled és legyen esze és szíve, vigyázzon
egészségére. Ha egészséges, előtte még az élet,
a világ. Innen táviratoztam Bécsbe, Feldkirchbe.
Amint látod, engedelmes vagyok, ölel, csókol
Janival együtt Vilmos.«*

Az osztrák határon, Feldkirchben összetalálko-
zott Garamival, Ignotussal és még sok más magyar
emigránssal, de Garami és társasága ott az osztrák
elnök kupéjába szálltak be, míg az én uram
szerényen megmaradt az ő másodosztályú fülkájé-
ben. Feldkirchben várta őt dr. Herz is, a kis Imre
édesapja és ott újságolta, hogy Imre Smrecsányi
Dárius magasrangú katonatiszttel Szegedre ment.
Vesztére szegény, mert utóbb, amikor a fehérnek
garázdálkodása elkezdődött, ezt a szegény fiút, azt
hiszem máig is ismeretlen körülmények között, meg-
ölték.

Odahaza pedig a néhány napos szocialista kor-
mány megbukott, József főherceg vette át a hatal-
mat. Rövidesen odahaza volt azután az uram is
és hazulról, a Britannia-szállodából, ahol akkor la-
kott, írta nekem a következő levelet:

*»1919. augusztus. Édes Margitom! Éjszaka
van és pesti rettenetes meleg. A sok nappali
herce-hurca után végre irhatok neked, akire
minden percben gondolok és nagyon, de na-
gyon hiányzol nekem. Nélküled elképzelhetetlen
az élet. Már két hete nem láttalak! Hosszú nagy
idő. Már vágyom mindenképpen utánad. Egy-
előre itt tart a kötelesség, de számlálom a na-
pokat, hogy újra ölelhesselek. Sokszor be jó
volna, ha nálam volna itt okos kis fejed és
erélyed, melyet a müncheni jósnő még a csilla-*

gokból is kiolvasott. Feldkirchben nagy volt a roham. Az összes svájci szerencsejátékosok törtettek Bécs felé. Vonzotta őket a szegény halott Magyarország. Talán még egy font húst ki lehet belőle vágni. Az utón akadt egy derék magyar fiú, aki felajánlotta hálófülkéjét, mint egy új »Kemény Simon«. Az első kedvező fordulat és biztató fel. Innsbruckban behozták a bécsi Presse-t. Benne a fordulat, hogy a Peidl-kormány eltávolított. Hosszú orrok, hosszú magyarzatok. Rágyújtok egy Undorodores szivarra. Bécsben a vonathálón várak, sok magyar. Szocialisták közül Buchinger és Kondor. Astoriabeli lakásom egész nap ostrom alatt. Szalont kell nyitatom.

Tanácskozások a nemzeti színben ragyogó követségen. Majd Lovásznál, aki e percben valószínűleg miniszterelnök. Másnap indulunk. A bécsi magyarok megállítanak és szeretettel üdvözölnek és megérkeznek az első szeretetadományok: szivarok. Különvonaton utazunk. Királyhidán sorban állanak a határőrök, kezükben a trikolor és felhangzik a himnusz. Mi ez a többieknek? Szép látványosság. Az én szememből kibuggyant a könny. Rettenetes kilenc hónap után újra látom a nemzetiszínű lobogót. Van hazám! De szomorú a kép mindenfelé. Mi lett szegény Magyarországból? Mint valami fényes mulatóhely, nagy éjszakai dorbézolás után. Az elmúlt vigasság szomorú, vigasztalan tanyája. Gyönyörű szépség, aki ráncosan az árokban hemperg. Hungária, de megcsúfoltak és meggyaláztak! Kelenföldön már megszálló csapatokkal találkozunk, mert csak az ő engedélyükkel futhat be a vonat. Végre megérkezünk. Mi ez? Nagy ünnep van? A Rákóczi utón az üzletek zárva és valami züllöttség és elárvultság árad ki a városból. Az Aggteleki uccán megismert egy tömeg

ember és kalapjukat lengetik. Éljenek. Engem, száműzöttet, a kiűzöttet, az agyon rágalmazottat. A szívem elszorult. Tudok-e még hinni? Tudok-e még örülni? A Britániában lakom és lakásom reggeltől estig szakadatlan ostromban van. Jönnek a régi hívek s mivel kedveskedjenek ebben az éhező városban? Mindenki hoz valamit, hogy szeretetét kimutassa. Miközben meghatottan fogadnak és én újra beszélek, mikor olyan soká hallgattam. Láttam lakásukat, és ami neked kedves hír lehet, meg van minden ruhád. Elhozta a Flórát is a derék Babusáné. Flóra megismer, produkálja a régi ügyességeit. Közeledik a politikai komédia. Politikusok nem lehetnek jobbak. Ma is intrikálnak, marakodnak, és én magasból nézem, mert nekem nincsen többé ambícióm hatalmat gyakorolni ebben a szegény országban. En erre a szerepre nem vágyom és nem vagyunk-e elengedők önmagunknak? Mit akarunk a sorstól egyebet, minthogy egymás mellett éljünk boldogan és szeretettel...»

Boldog voltam, amikor ezt a levelet Kenderstegben megkaptam, mert azt láttam, nem akar aktív részt venni a politikában, csak a háttérben igyekszik minden jó ügynek segíteni, mint ahogyan néki sohasem voltak hatalmi vágyai. Boldoggá tett az a hír is, hogy otthon szeretettel fogadták és elhalmozták kedveskedéssel.

Egy másik levele ezekből a napokból:

» ... A politikában itt minden rothad, egy lépéssel sem megyünk előre. Ennivaló már van, de nincsen pénz, nincsen munka. Az emberek vidáman veszekednek és stréberkednek tovább is, miként a régi jó időben. A megszállók protekciója alatt gombamódra terjeszkednek az

új effemer orgánumok. Ma, tekintettel a zsidó újévre, egy ilyen papiros nagy betűkkel hirdette, hogy én Csernoch Jánosnál ebédeltem és az ő ajánlatára békedelegátus leszek Párizsban. Egy szó se igaz belőle, de a zsidók mind megvették a lapot és örültek a szenzációnak. Én változatlanul a pártatlan közvetítő szerepében maradok. Voltam a miniszterelnöknél, akit arra akartam rábírní, hogy ő maga vegye kezébe a pártközi egyezséget. (A miniszterelnök Friedrich volt.) Megígérte, de semmíse történt. Közben a vidéken rettenetes megtorlás indult meg a kommunisták ellen. Sorra felkötik, megverik és fogságba teszik őket és kitör, amit előre megjósoltam, a rettenetes antiszemítizmus. A Dunántúl sok községéből: Enying, Lepsény, Szentgyörgy, Kenése, kiűzik a zsidó lakosokat. Budapesten az »ébredő magyarok« izgatnak plakátokon és hitfeleink, akik cserben hagytak, Székely, a rabbik, nálam keresnek menedéket. Könyörögnek, hogy ne utazzam el. Erre a hivatalos lapba egy szózatot írok a magyar társadalomhoz. Hogy a bűnösökért ne üldözzék az ártatlanokat. A becsületes emberek üdvözlnek. A keresztények is. De az elvadulás akkora, hogy újra kapok piszkolódó, névtelen levelet, /gaza volt Vészinek, aki azt mondotta: Elismerem, hogy zsidók is voltak azok között, akik nagy gazságokat követtek el és ezért magamra veszem a legsúlyosabb büntetést: Zsidó maradok. Most kapom drága leveledet. Szépséges szép fiam, minden nap táviratoztam Pestről, nem vagyok hibás, ha nem érkeztek meg a táviratok. Mindig rátok gondolok és életem programja, hogy a tietek leszek, veletek és értetek élek. E percben nem tudok programot csinálni, de minden esetre vissza akarok menni hozzátok. Most semmi gond« Fel a fejjel! Események

igazoltak. Büszkén mehetek az uccán. Az én nevem nem átok többé, önérzettel viselhetitek. Legyen áldott az Isten neve, aki nem hagyott el minket. Reggel megy valaki Svájcba, arra bízom e sorokat. Ölel, csókol Te jó, Te hűséges teremtés, Janival együtt«.

Ugyancsak szeptemberből ez a levél:

»... Borzalmas dolgok történtek Magyarországon.

Te a távolból nem érezheted agy, mint idehaza. Még én is, akár Bécsben is, hidegen néztem a dolgokat, de itthon a mérges gázok atmoszférájában a tudómre megy a méreg. Borzadály és pokol, melynek csak a színe változott. Hiszen van vörös és fehér égés. Most a pokol láng fa fehér. Az emberek elvadultak, elromlottak és irigyek, mert szegények. Szerencsétlen ország, mi lesz itt télen, ha megjön a kijózanodás? Nyugatmagyarország elveszett a marakodások között. Élelem van, de nincs pént. Mert minden szörnyű drága. Az emberek nem dolgoznak, csak nyüzsögnek és veszekednek. Az ügyvédség egyelőre pang. A helyzetet nem látom világosan, csak azt tudom, hogy sok az éhes, ravasz ember és egymást marják ahelyett, hogy egyesült erővel segítenének az országon. Most pedig lefekszem a Te neveddel és a Te képeddel. A boldog jövő: fájdalom, még messze van. De nem veszem hitemet A kis családnak még szépen, boldogan kell együtt lennie idehaza, mert én a vándorláshoz már öreg vagyok. Légy türelmes aranyos Margitom. Mihelyt lehet, nálatok leszek. Az utazást utálok, de szeretlek benneteket«.

Ijesztgették mindenfelől, nemcsak idegen besúgók, hanem az úgynevezett legjobb barátai is, akik,

mint később kiderült, céltudatosan arra dolgoztak, hogy ő elmenjen Budapestről, hogy nekik szabaddabb területük legyen a politikai kalózkodáshoz. Szeretném átadni nevüket a közvéleménynek; de hiszen aki jártas a politika boszorkánykonyháján, az így is, úgy is tudja, kikről van szó. Végre megunta a dolgot és rászánta magát, egy időre Bécsbe áttenni működésének színterét, hogy onnan egyengetse, amennyire lehetséges, a hazai dolgokat. Én pedig fiammal együtt közben ismét lejöttem Luzernbe, ahol inkább tudtam hírekhez jutni a jövőmenő magyar emberektől. Itt kaptam az uramtól Bécsből a következő levelet:

»... Nem kellett félned, hogy miniszter leszek, vagyis az entente viceházmestere, El voltam erre tökéelve, de nem is lehettem volna. A »Judenrein«, jelszó kiadatott. És én, aki a fő antibolsevista voltam, hazaérkezvén, már csak egy zsidó voltam. Azok a hitvány fráterek, akik paroláztak Károlyival, naponként esküdtek a Nemzeti Tanácsnak és a Köztársaságnak, akik szolgálták a szovjetet, nem voltak zsidók, most felkaptak a keresztény paripára. En csak zsidó vagyok nekik és ellenem éppen úgy tombolnak, mint a többi zsidó ellen. Ez a hála. Nevetni kellene, ha nem volna olyan szomorú. Az undor hajtott el Budapestről. Bár másfelől meg kell mondanom, hogy híveim bámulatos szeretettel és ragaszkodással vettek körül és értem mindenre készek. Én bízom, nem a jósnőben, de a becsületben. Látod, hisz számkivetett voltam, Ide nem vetettek meg és nem voltam komikus figura. Hadd ugráljanak az apró alakok, míg az entente kezéből lehet csak valaki ember.«

Amíg Budapesten időzött, egyebet sem tett, mint reggeltől estig tárgyalt és azon fáradozott, hogy

létrehozson egy olyan koncentrációs kormányt, amely minden pártot kielégít. Amikor először járt fenn egyedül Clarknél, aki akkor az angolok részéről időzött Budapesten, Clark felajánlotta neki a miniszterséget, amit ő köszönettel visszautasított. Clark ezután megkérdezte tőle, nem volna-e helyes mégis egy zsidóból minisztert kreálni és mondaná meg ő, kit találna erre alkalmasnak a mostani időben! Az uram erre azt felelte, ez az idő egyáltalán ínem alkalmas arra, hogy zsidó ember miniszterséget vállaljon. Különben is, mondta, nem muszáj miniszternek lenni ahhoz, hogy valaki a hazáját szolgálja. Közben a sógoromtól sürgönyértésítést kaptam, hogy az uram élete veszélyben forog, hívjam el valami ürüggyel Budapestről. Micsoda ürüggyet találhattam? Azt sürgönyöztem neki, hogy megbetegedtem, mire azonnal elutazott hozzánk. De amikor megtudta a családfintaságot, nagyon megharagudott. Három nap múlva már ment is újra vissza Budapestre, ahol ismét Brüll Alfrédhoz szállt. Teljesen különbe járatú, lakrész állott a rendelkezésére, fogadhatott, jöhetett, mehetett, nem zavart senkit. Erre nagy szüksége is volt, mert lakosztálya valószínűleg ostrom alatt volt, annyian keresték fel, azt lehet bátran mondani, hogy az ország első politikusaitól kezdve, a legkisebb emberig, mindenki feljött hozzá. Október volt már, erről datálódik az a levél, amelyet akkor irt nekem:

»Én drága jó Margitom! Mindenben alkalmazkodom Hozzád. Hidd el, az élet tökéletlen nélkülületek. Es ha egyedül vagyok, ha lerázhatom a rajtam mászkáló bogarakat, az embereket, csak veletek vagyok, csak rátok gondolok és a füstkarikában ott lebegtek előttem. Fájt a szívem és titokban könnyezem, hogy így széjjel vagyunk szakítva és nem vagyunk együtt, mint régen, hárman, boldogan. Talán nem is

tudtuk, hogy milyen boldogok voltunk valamikor. Olyan lettem, mint a kisgyermek. Minden este, mikor lefekszem, – de ki ne ne vess! – imádkozom. Isten, ad nekem vissza az én Margitomat és Janit, hogy újra egészségben együtt legyünk. Mihelyt lehet újra nálatok leszek. Csak várok bizonyos eseményeket, mert nem akarom, hogy szememre hányhassák, hogy cserben hagytam mindent. Azt az egyet tudd meg, a Te képed senki és semmi el nem homályosíthatja. A távolból is erős vagy és én mindörökre a Tied vagyok. Adjon ez neked erőt és türelmet. A politikában összekovácsoltam az apró pártokat, a mi lobogónk alatt, Bárczy, Márkus Jenő stb. most együtt vannak. Tegnap az »Új Nemzedék« kért tőlem cikket. Írtam a forradalom előtti szerepemről. Íme egy keresztény lap ad alkalmat, hogy korrekt szerepemet, esküöm megtartását kiteríthessem. Megígérték, hogy soha többé engem támadni, tiszteletlenségükkel engem illetni nem fognak. Utolsó csengetés. Asszonyoknak írok, a legnőiesebb asszonyoknak, ennek a bolond gyerekeknek. Ugrálva, egyik tárgyról a másikra. Int a küldönc, siessünk...«

1919 október 12-ről kelt levele:

»Vasárnap éjjel. Brüll Alfréd lakásáról. Ha itt lehetnél, vagy messziről nézhetnél lelkembe, sohasem volnál velem szemben rosszkedvű, érezned kellene, hogy nincsen nap, amikor nem gondolok Reád, és milyen igazán vágyom én is utánatok, hogy kibeszélhetném magam két hűséges lélekkel. Nem vagyok tökéletes ember, ha nem vagyok körötökben. Én Isten csapásának tekintem, hogy széf jel vagyunk szakítva, múltkor azt hitték, hogy bolond lettem, mikor Brüll társaságát azzal hagytam el: »Most megyek a

szobámba, mert beszélgetni akarok a családommal.«, »Hogy megy az?« kérdezték. »Én értek hozzá« jeleltem. Es értek is hozzá, mert ha egyedül vagyok, mindig hangosan beszélgetek veletek. Amely percben elkészültem, megyek. Szép szó. Ez azt jelenti, ha megtettem mindent a sikertelenség biztos tudatában, mehetek anélkül, hogy a lelkiismeretem, vagy bárki más jogosan szemrehányást tehetni. Édes fiam! Az emberek leromlottak. Most az antiszemitizmus a kenyér, keresztény jelszó alatt a kalandorok mindig Kun Béla receptje szerint dolgoznak, az állam hatalmát és pénzét használják fel pártjuk szervezésére. A miniszterelnökségen találkoztam néhány ifjú mágnással. Úgy néznek rám, mintha azt kérdeznék: »Hát ez mit akar?« Most keltek fel a deresről és már a régi gög fujtatja őket. Én hangosan, hogy hallhatják, elmondom, hogy itt többé nem lehet úr a kaszinó. (Ebben aztán szokása ellenére nagyon tévedett, ez az én szerény véleményem.) Es alaposan mosdatom a grófi tacskókat, hogy hosszú távollét után a jelentkező konkurrenst látják bennem. Egy értekezleten újra megmosdattam őket és kijelentem, hogy én csak segíteni és használni jöttem. Hívásra, de nekem ambícióim nincsenek. Elég volt. Pont. Soha többé. Odasüllyedtünk, hogy románok tartják fenn Budapesten a fogrendet és békességet. A kormányon apró emberek és az entente úgy nézi, éppen, mint Kun Béla pusztítását. Hazánk nagyfai pedig hallgatnak, mert nem mernek szembeszállni az áramlattal. A szocik le vannak törve, de mit főtt a helyükbe? Azelőtt zsidó és mágnás egyformán szenvedett, mert burzsuj volt és pária. Ma a zsidó másodrangú lény, közéleti szerepre nem jogosult. Lehetett ellenforradalmár, mindegy. Az üresfejűek és kalandorok ebből az irányból akarnak meg-

élni. Én hiába hirdetem a békességet, a meg-
 egyezést. Mit ér az én szavam?! Reggeltől estig
 járnak hozzám a politikusok. Most már a kül-
 földiek is hívogatnak. Újra beszéltem Roma-
 nellivel, most már nem kellemesen és hivata-
 los vagyok a francia generálishoz. Commen pe-
 dig, aki már Luzernben felkeresett, az én la-
 kásomon explikálta a román-magyar barátsá-
 got Hegedűs Lorántnak, Lovászynak stb. E hé-
 ten nyelvbeütöttem Bárczy-Ugron-Sándor-féle
 fúziót. Szépen sikerült, jól is fogadták. Most
 kell végbemenni a Lovászy polgári és munkás-
 párt fúziójának. Akkor, e héten egyesült erő-
 vel megkezdjük a de mars ot a keresztény blokk-
 kai szemben. A megegyezésre semmi kilátás.
 Akkor azután jön az utolsó felvonás az ententé-
 tal szemben kijelentjük, hogy ez a kormány
 nem az ország kormánya. Az általa kiírt választá-
 sokban nem veszünk részt és az így kötött
 békét nem ismerjük el. Akkor mehetek. De itt
 marad – azt hiszem – az anarchia és a sze-
 génység. Borzasztó lelkiismeretlen játszma fo-
 lyik itt. Nem a nép rossz, csak az urai, he-
 nyelő vezetők. Ez a sáskahad éppen úgy le-
 gelni akar, mint a Kan Béla zsidó gyereket,
 a keresztények és a zsidók nemes versenyre
 keltek, hogy ki tudja jobban tönkretenni az
 országot. Napjaim egyhangúak, csupa értekezés,
 hiábavaló locsogás és tollfosztás. És este
 mégis halálos fáradt vagyok ettől. Idegeim el-
 kopnak. Unom az egészret rettenetesen, már
 csak vége volna. Édes jó Margitom! Igazán
 nincsen, mi örvendeset jelentenem. Számlálom
 a napokat, hogy újra együtt lehessünk és tiszt-
 tességgel elmehessék innen. A románok, úgy
 hallom, még egy hónapig maradnak. Szomorú.
 Ölel Vilmos.«

Az október hónapot részben Budapesten, részben Bécsben töltötte, míg novemberben ismét yiszszament Budapestre, ahol akkor már Beniczky Ödön volt a belügyminiszter. Nálunk arról volt szó, hogy november végén Luganóból, ahol már beálltak az őszi nagy viharok, Zürichbe megyünk és maradunk mindaddig, amíg az Engadin behavazódik. A telet azután itt szándékoztunk tölteni. Levelezés útján úgy állapotunk meg az urammal, hogy november végén Zürichbe jön és ott tölt néhány napot. Felkísér minket a hegyre, aztán Budapestre vagy Bécsbe megy vissza.

Abban az időben már én régebben nem kaptam tőle levelet, azért nagyon nyugtalan voltam. A magyar lapokból, amelyek erős cenzúra alatt állottak semmit sem tudtam meg és így el voltam zárva Magyarországtól. Egy ilyen szürke novemberi délelőtt, amikor úgy szakadt az eső, ahogy csak Zürichben tud, a Viktória-szálloda előcsarnokában álltam. A borzalmas, ólmos szakadó esőt nézve azon gondolkodtam, hogyan lehetne ebben a rettenetes időben a szemben lévő pályaudvarra menni, egy »Az Est«et venni. Hiába tanakodtam azonban a fiammal, csak arra az elhatározásra jutottunk, hogy ebben az időben még a szálloda kapujáig se lehet kimenni. Egyszer csak előttem terem egy fess fiatalember és azt mondja:

– Remélem, a kegyelmes asszony most csak megismer?

Tényleg megismertem a hangjáról. Albrecht főherceg volt, aki ezt azért mondta, mert egyizben Bernben az uccán találkozva, rövidlátó szememmel másvalakinek véltem és ebből aztán egész mulatóságos félreértés lett. A fenséges úr melegen érdeklődött, hogy mi hír van az uramról és mikor emiittem, hogy most már napok óta nincs egyéb hírem otthonról, mint az, hogy tegnap este egyik előkelő pesti pénzügyintézet igazgatója jött meg és el-

mondta, nem tudja igaz-e, de Bécsben arról beszéltek, hogy az uramat letartóztatták. »Elképzelheti a fenséges úr, hogy mennyire nyugtalan és ideges vagyok.

Albrecht főherceg a legnagyobb szeretetremél-tőséggel felajánlotta, hogy a pályaudvaron meg-nézi, kapható-e a tegnapi »Az Est«, mert abban bizonyára említés lesz erről, ha igaz. Megköszön-tem kedvességét, mondtam, hogy az volt az én szándékom is, de ebben a rettenetes időben nem lehet még a pályaudvarig sem menni, ez az oka, hogy még nincs lapunk és nem tudunk semmit. Albrecht főherceg azonban nem ijedt meg a rossz időtől, hanem már is átszaladt a pályaudvarra és néhány perc múlva újsággal a kezében állott is-mét előttünk azzal, hogy valóban van »Az Est«-ben egy rövid kis hír, amely szerint az uramat nem le-, hanem feltartóztatták, Bécs felé való utaz-tában. Izgatott kedélyállapotomnak éppen ez is elég volt. Sokáig vitattuk még az eseményeket a főher-ceg úrral, azután fiammal együtt felmentünk szo-bánkba tanakodni afelett, mit lehetne tenni, hogy kiszabadítsuk az uramat.

Délután bekopogtatott hozzánk a portás, hogy Fridek gróf úr kérdezteti, fogadjuk-e őt? Fridek gróf Albrecht főhercegnek volt az álneve. A fő-hercegi család ezen a néven tartózkodott akkori-ban Svájcban. Természetesen örömmel vettük a fenséges úr látogatását. Albrecht főherceg úr, a megtestesült kedvesség volt, okos és mulatságos fiatalember. Jóidéig elbeszélgettünk a magyar vi-szonyokról. A fenséges úr oly közvetlen és kedves volt, amellet okos és ékes, hogy igazán öröm volt a társaságában lenni. Egyszerre csak sürgöny érkezett, amiben az uram közölte, hogy másnap ér-kezik.

Milyen nagy boldogság volt, mikor megérkezett. Elbeszélte, hogy nemcsak kísérőlevele volt Beniczky

Ödön belügyminisztertől, mert ez nem sokat ért volna, hanem egy francia kapitány utazott vele és tulajdonképpen ennek köszönhette, hogy életben maradt.

Az történt ugyanis, hogy az úton katonák jöttek a kupéba azzal, hogy parancsuk van öt Győrbe bevinni és letartóztatni. De a francia kapitány saját személyével fedezte őt és teljes nyolc óra hosszát visszatartotta a vonatot összes utasaival együtt. Kijelentette, hogy nem engedi az uramat letartóztatni és nem engedi másként Győrbe szállítani, minthogy rendes utasokként menjenek Győrön keresztül. Hiába erősítette az uram, hogy a belügyminisztertől írásbeli kísérelve van, hiába firtatta, ki adta ki ezt a parancsot a letartóztatására, minden olyan homályos volt, hogy sohase tudtuk meg bizonyossággal, kitől jött a parancs, legfeljebb csak sejtettük, de meg vágyok róla győződve, hogy a sejtésünk alapos volt. Végül nyolcórás késedelem után mégis tovább indultak és Győrben már az akkori főispán, Bartos János kijött az állomásra és nagy bocsánatkérések közt jelentette ki, hogy az egész dolog csak tévedésen alapul. Ez alatt a nyolc óra alatt ugyanis jobbra-balra mentek a telefonok és a táviratok és aki az elfogatóparancsot kiadta, úgylátszik tudomást szerzett arról, hogy az uram egy francia katonatiszt oltalma alatt van, talán észbekapott, hogy a külföld előtt egy kicsit túlságosan nagy port verne fel, ha a volt igazságügyminisztert, a király titkos tanácsosát, legnagyobb ellenforradalmárok egyikét, csak úgy szó nélkül eltennék láb alól, mint akkoriban annyi szerencsétlen embert eltettek. Bizony az uram életét akkor ennek a derék és bátor francia kapitánynak köszönhette. Ez a dolog sokkal komolyabb volt, mint ahogyan én azt itt leírom, mert a valóság valóban az volt, hogy az uram abban az időben, vagy talán még azután is sokak előtt nagyon kel-

lemetlen egyén volt és az ilyenekkel akkoriban nem sokat teketóriáztak.

Az uram nagyon rossz színben, letörve érkezett meg és szomorúan mesélte el ezt a közép-korba illő történetet. Másnap már megostromolták a hotelben a külföldi lapok tudósítói és az ismerősök közül nagyon sokan biztatták, hogy adja le a világsajtó részére ezt a szomorú históriát, hadd lássák, milyen rettenetes állapotok uralkodnak Magyarországon. De az ő elkeseredése fölött győzedelmeskedett a hazafiassága. Egyetlen sort se adott le a vele történt rémhistóriából a lapoknak. Ellenkezőleg, előadást tartott az újságíróknak, hogy olyan országban, amelyben háború volt és a háborút forradalom követte, ott elkerülhetetlenek jáz ilyen jelenségek. Folyton hangoztatta mindenki előtt, hogy az ország nem tehet róla, ha a forradalom zűrzavarai után az ilyen turbulens elemek erőre kapnak. Olyan ember nem volt, aki előtt az ő szájából egy becsmérő szó kijött volna, a hazája ellen. Sőt a történetek dacára és annak ellenére, hogy úton-útfélen ijesztgették, nem volt türelme Svájcban, hanem rövid pár nap múlva már ismét visszafordult és egyelőre Bécsbe utazott.

Bécsbe (érkezve, december közepén írja nekem a (következő levelet):

»... Hol is hagytuk el? Egy kis zokogás a telefonban, Davostól Buchsig. Ezen az entente vonaton mi, a hozzákapcsolt kupé utasai kényelmesen utaztunk. Négyen vannak egy fülkében. Nekem csak ilyen futott. Mi ketten egy fülkében voltunk, ami hálókocsivá alakítható át az egész, csak ágynemű nincsen, mert a kapcsolt kupé utasainak a helyzete körülbelül az, mint ma otthon a zsidóké. Mi csak túrt emberek vagyunk, a jog az az entente-utasoké. De meg van az a kényelem Feldkirchben, hogy

nem kell kiszállani és a passzus és a holmi rövid, felületes vizsgálata a kupéban történik. Ott-hon a legnagyobb krízis és zűrzavar. Jóslásaim beteljesedtek. A kényszerházasságon nincsen áldás. A változás látszólagos. A katonai uralom teljes, a reakció tombol és az internálási rendelet vogelfreijá teszi, aki kellemetlen. A vidékről megint szörnyű hírek jönnek. Állítólag rabolnak és fegyveresen szedik el a boltosoktól az árukat. Nem tudom a hírek valóságát ellenőrizni. De az itteni szocialista sajtó tele van azzal, hogy Kecskeméten közel száz embert hurcoltak és gyilkoltak le. A demokrata és szocialista miniszterek Pollicinellek. Hatalmuk nincsen, de felelnek. Ez a morális csőd. Bárczy és Peyer hagyják ott a miniszterséget, menjenek ki, de az ententenák notifikálják, hogy csak kössön békét a többiekkel, hogy emiatt ne teríthessék rájuk a keresztény hazafiak a vizes lepedőt. Egyébként teljes a passzivitás. Most jön egy angol hírlapíró, tehát vége. Aranyom ne sírj, hanem szórakozz. Én innen nem mozdulok addig, amíg a terepet gondosan át nem tekinthetem, légy tehát nyugodt.»

XXXVI.

A LAVINA DAVOSBAN.

Tévhit az emberekben, hogy Davosban csak betegek vannak. Ugyanannyi sportoló van ott, mint St.-Moricban. Mi is felmentünk Davosba, egy kedves barátnőm kedvéért és amikor feljöttünk, három hét óta éjjel-nappal szakadatlanul esett a hó. Soha életemben addig ilyen hóhegyeket nem láttam, még gondolatban sem tudtam elképzelni, hogy ilyesmi létezhetik. Nem csak mi, az idegenek voltunk emiatt szörnyen idegesek, hanem a helybeliek is panaszkodtak, hogy kibírhatatlan ez az örökös havazás, amilyen a krónikások szerint százhárom éve nem volt Svájcban. December 23-án már szánkóval is alig lehetett közlekedni, mert a lovacskák nem bírtak a nagy havon keresztül gázolni, üzletekbe, házakba alig lehetett bejutni, mert képtelenek voltak a havat eltakarítani. Egyszer csak ebéd után két óra tájban jött a hír, hogy legördült az első nagy lavina. Rémes volt hallgatni a szegény emberek jajveszékelését, akiknek hozzátartozóit a lavina maga alá temette. Örökké feledhetetlen marad nékem ez a dátum, amely a természetnek egy olyan borzalmát mutatta meg nekem, amilyenről nem volt fogalmam. Aznap délelőtt érkezett oda egy előkelő párizsi házaspár. Délután az orvoshoz mentek, ahol a férj ment be először a rendelőbe miután sürgős dolga volt, A feleségével megbeszélte, hogy ha ő is készen lesz, a hotelben találkozni fognak. A férj el is készült és elment az útjára. Az asszony az ápolónő segítségé-

vel éppen vetkőzödni kezdett, amikor a lavina keresztül szaladt az orvosi szobán és egy pillanat alatt megölte az asszonyt az ápolónővel együtt. A másik eset az Angesterre Hotel előtt történt. Egy szánkóban két hölgy és egy úr ült: vártak még valakire, aki a hotelből hozzájuk akart csatlakozni. Egyszerre jött a lavina, felkapta az egész szánkót a bentlívőkkel együtt, átvette az ucca másik oldalára és a hó alá temette a járművet a bentülőkkel, kocsistól és lovacskával együtt. Ez a társaság hat-nyolc óra hosszat volt a hó alatt, amíg kiásták őket. Csodálatos módon még csak náthát sem kaptak. Én nem laktam egy helyen a fiammal, elképzelhető tehát az a rettenetes izgalom, amin átmentem, mikor azt hallottam, hogy a lavina a fiam lakásának tőszomszédságában zuhant le. Fiam azonban nyomban a telefonhoz kéretett és megnyugtatót, hogy semmi baja sem történt.

Az egész látkép szörnyen szomorú volt. Az emberek rettegésben éltek, mert nem lehetett tudni, nem lesz-e folytatása a lavinaomlásnak. És bár csukott szobában se menekülhet meg az ember a lavina elől, ha útjába kerül, mégis inkább bent maradtunk, mert úgy én, mint a már azóta elhalt gyönyörű szép, szellemes barátném, Béschity Linka, akivel együtt laktam, teljesen melancholikussá lettünk. Fiam egy jó barátja, Rác Andor lakott ugyancsak a Kurhausban, ahol én. Ő volt az egyetlen ember, aki bírta idegekkel, mókázott, adomázott csakhogy engemet és Linkát felvidítson.

Hiszen nincs az a temető, mely szomorúbb volna, mint amilyen szomorú volt akkor az egész kis helység. Sehol egyebet nem lehetett látni, mint megdöbbenő arányú hóhegyeket, rettenetes szürke égboltot, éjjel-nappal a hó hullását, a csákányos emberek szomorú menetét, akik igyekeztek a hó alól kimenteni a lavina áldozatait. Azt hiszem, hogy ezt a karácsonyt a jó davosiak sohasem fogják el-

felejteti, mint ahogy én is karácsonykor mindig visszaemlékezem arra a szörnyűséges fehér fergetegbe.

Az uram olvasott valamelyik lapban erről a lavinaomlásról, mert táviratilag érdeklődött, vajjon nem történt-e bajunk? Azután levelet is irt: ő se volt vidámabb hangulatban mint mi. Levelét így kezdi:

»Karácsony napján. Petőfit idézhetném: »Én hozzám is benézett a karácsony, tán csak azért, hogy bús orcát is lásson.«. Mi az ördögnek kellett nekünk elszakadnunk a pesti kis hamisok összevisszaugrálása miatt. Most itt ülök, mint remete a hóban. Alig hagyom el a szobámat. Este mindig itthon vagyok, itthon is étkezem, emberiszonyban kezdek szenvedni. Boldogabb karácsonyt mindannyiunknak. »Istentelen latrok, akik életemet bolyongássá teszik. Hitvány barátok, kiket nem rendít meg ez a tragikum.« Nem tréfa, ha azt írod, hogy Te vagy az egyetlen hűséges barátom. Jani tanulhat a példámon. Ne éljen közéletet, hanem tanuljon gyakorlati pályát.«

Levélváltásunk ebben az időben elég sűrű volt, de az uram leveleinek a hangja egyre melancholikusabb lett. Ő legszívesebben Budapesten szeretett volna tartózkodni, de a »barátai«, talán nem is annyira jóságból, mint inkább politikai mesterkedésből folytonosan azt izengették neki: »még nem érkezett el hazatérésének az ideje«. Pedig ő betegesen vágyott arra, hogy hazamehessen. Ez a vágy még a régi boldog világban is elfogta, ha külföldön tartózkodott. Sokszor előre megcsinált programunk is megghiúsult azon, amikor külföldön jártunk, hogy egyszerre csak ellenállhatatlan honvágy fogta el a lelkét. Igaz, hogy most annyira megundo-

rodott odahaza a sok álnok embertől, mint még soha és most több erőt érezhetett magában egy olyan szándék megvalósítására, hogy külföldön telepedjék meg.

Februárban azonban nagy könyörgésre ismét kijött hozzánk Svájcba. Gyönyörű szép verőfényes időnk volt, a nők könnyű selyemruhákban, a férfiak felsőkabát nélkül jártak-keltek. Tizenegy órától délután négyig a hőmérő huszonöt-huszonnyolc fok meleget mutatott 1800 m magasban. Az uram pompásan érezte magát. Megint sziporkázott a szelleme és mindenkit mulattatott, aki a közelébe került. De azért belül égette a türelmetlenség és folyton leste az otthoni híreket, amelyekből a svájci lapok csak nagyon szerény porciókat adagoltak. Itt vette hírét Polónyi Géza halálának. Polónyi Gézával sok harca volt az uramnak pályafutása során, most mégis megrendítette a halála híre. Rezignáltan beszélt ennek az örök ellenfélnek az elmúlásáról és elszomorodott hangulatával adta meg neki a távoli végtisztességet.

Talán két hétig volt az uram ezúttal Svájcban és ezt az időt felhasználta arra is, hogy meglátogassa. Károly királyt, akinek azt a tanácsot adta, Jöjjön haza okvetlen, addig, amíg *nincs parlament*, vagy ha ezt nem akarná, amit az uram a legcélszerűbbnek tartott volna, úgy várja meg, míg az igazi hűséges tanácsadói fogják neki megjelölni az erre legalkalmasabb pillanatot.

Február második felében fiamat Svájcban hagyva, az urammal együtt Bécsbe jöttünk. Innen azután sűrű telefonálgatások indultak meg, hogy célszerű-e az uram hazajövelete, vagy sem?

Végül ismét csak én mentem haza a helyeztet kikémleni.

XXXVII.

KIFOSZTVA.

Idehaza sok mindenféle meglepetésben volt részem, de a legnagyobb meglepetésem a lakásunkban ért, amely akkor már egy úricsaládnak volt bérbeadva. Természetesen nagyon kíváncsi voltam, hogy milyen állapotban vannak a holmijaink, amelyekről annak idején az uram úgy értesített, hogy nem hiányzik belőlük semmi. Az uram ugyanis amikor a bolsevizmus bukása után először jött Budapestre, nem nyitotta ki a vitrineket, mert szentül meg volt győződve, hogy a függönyök mögött minden úgy van, ahogyan hagytuk. Ezért írta is nekem, hogy örüljek, mert minden épségben megmaradt. De én már gyanakvó voltam és amikor hazajöttem, első dolgom volt kinyitni az öt szekrényt. Keserves meglepetés várt rám. A három ebédlői vitrin teljesen ki volt fosztva, csak a szalonban álló két szekrénynek maradt meg a tartalma. Látszott, hogy akik elvitték, műértők voltak, mert az értékesebbeket vitték el és a silányabbakat hagyták ott. Nem egy ezek közül egész kis vagyont reprezentált. Vary Albert, az akkori főügyész igazi jó barátunk volt és mindent megtett volna az érdekemben. De amikor Bécsben tartózkodó uramnak megírtam a történeteket és tőle kértem tanácsot, hogy mit tegyek, azt felelte, hagyjam futni az egészset.

Így mai napig se tudom, kik voltak a lakásom kifosztói. A bútorokat mind teljes épségben találtam és a szőnyegeink is mind meg voltak, egyet

kivéve, amelyet ollóval szétvágtak. Azt hiszem a bolsevistáknak semmi köze nem volt a dologhoz, hanem valószínű, hogy inkább a régebben elbocsátott cselédeink, akik azt hitték, hogy most övék a világ és elérkezettnek látták az időt, hogy amire talán annak idején titokban sóvárogtak, most mindazzal megajándékozhatják magukat.

Most azelőtt a keserves feladat előtt állottam, hogy ezekből az értéket képviselő megmaradt tárgyakból pénzt csináljak. Kiszámíthatatlan volt, hogy meddig kell még külföldön élnünk, kellett a pénz. Az volt a terv, hogy a tárgyakat nem egyenként adjuk el, hanem aukciót rendezünk belőlük. Kedves jó barátaink, Kovács Ernőék, rendelkezésemre bocsátották lakásuknak egy szobáját, oda raktam még megmaradt vitrinünk tartalmát, ezüstjeinkét, képeinket és néhány értékes dísztárgyunkat, amelyek nagyon a szívünkhöz voltak nőve. Az volt a megállapodás, hogy ha majd én eltávozom a fővárosból, akkor barátaink a Demokrata Kör központi helyiségében megtartják az árverést és eljuttatják nekünk a befolyt összeget. Jóbarátaink igazán nagylelkű kifejezést adtak a szeretetünknek, mert néhány igazi hívünk megvásárolta azokat a tárgyakat, amelyekről tudták, hogy az uram kétségbe volna esve, ha azokat hazatértekor nem találná.

XXXVIII.

KÓBOR ÉLET.

Egy hónapig voltam akkor idehaza és ezalatt az idő alatt egyszer két idegen úr jelentkezett nálam, akik elmondották, hogy ők az Ostenburg-különítményhez tartoznak, mint legitimisták felajánlották, ha az uram hazajön, megvédelmezik minden veszedelem ellen. Hogy kik voltak, nem tudom. Nem mutatkoztak be, csupán annyit mondtak, ők most nem viselik a becsületes, igazi nevüket, hanem felvett nevekkal járnak. Nem kérdeztem tehát tőlük, hogy hogy hívják őket, mert a valódi nevüket úgysem mondhatják meg, viszont a felvett nevükkel úgysem megyek sokra. Nem tudtam eldönteni, mi legyen ez, őszinteség, vagy törbecsalás. Mindenesetre megköszöntem nekik a bizalmukat és megjegyeztem, hogy az uramnak egyelőre még nincsen szándékában visszatérni.

Mikor Bécsbe visszamentem az uramhoz, már tavasz volt. A Grand Hotelbeli lakásunkhoz közel fekvő Stadtpark kikeled pompában ragyogott, jól esett benne az urammal naponta nagyokat sétálni. De mégsem éreztem jól magamat, mert fájdalmas vágyódás fogott el a fiam után, aki közben arról értesített bennünket, hogy egy svájci kisleánnyal eljegyezte magát. A szülői áldást kérte hozzá, mire azt felelte neki az apja, majd személyesen fogja megadni, ha legközelebb kijövünk hozzá. Igazi poétikus gyermekszerelem volt. Bájos kisleány, aki ma már ügyvédi diplomával rendelkezik. A kislány svájci birtokosnak leánya volt,

nagy műveltségű gyermek, kit az utam első látásra gyermekeként megszeretett. Az áldást megadtuk azzal a feltétellel, hogy négy esztendeig várnak egymásra, ők vállalták a feltételt, de szerelmük nem állta a hosszú próbát és csak egy ideális barátság maradt meg belőle, ami ritkaság számba megy a mai világban.

Bécsi életünk a lehető legsivárabb volt. Este bizony magam főzöttem vacsorát, szállodai szobánkban, bár tudtam, hogy ez tiltva van, de van-e valaki e világon, aki tiltott dolgot még nem követett el? Aztán vendéglőben vacsorázni drága lett volna, mivel nem nyomoríthattam az uramat hideg vacsorákkal, hol rántottát, hol ham and eggset, vagy virstlüt főztem és ennek ő jobban örült, mint a legfinomabb menüknek. Balkonunkon egész kis éléskamra volt és a személyzet szemet hunyt fölötté, mert az uramat mindenki rajongásig szerette.

Készültünk, készültünk, hogy majd kimegyünk Svájcba, de bizony az uram régi szokása szerint, csak nem akart elindulni. Végre is április havában a szó szoros értelmében megszöktettem. Egy napon kijelentettem az uramnak, akár jön, akár nem jön, én az esti vonattal elutazom. Kérdésekkel ostromoltak bennünket, hogy jön-e az uram is. Ha jön, meddig marad távol stb. Némelyek úgy vélekedtek, hogy most semmiképen sem mehet el Bécsből, mert bizonyos, hogy húsvét táján döntő események lesznek Budapesten. Kondor Bernát és ha jól emlékszem, Balogh Elemér voltak a legnagyobb uszítók, hogy ne menjen el Bécsből. Hagytam őket beszélni, magam is résztvettem a diskurzusban, de ezenközben szorgalmasan csomagoltam az én ruháimmal együtt az uram öltönyeit is. Végül minden be volt csomagolva, az uram észre se vette, hogy az ő holmijai is eltűntek a szekrényekből. Az ismerősöktől elbúcsúztam s az uramat arra kér-

tem, ha már nem jön velem, legalább kísérjen ki a vasúthoz. Ezt szívesen megtette. Néhány barátunk is velünk jött, hogy azután ők majd visszakísérik az uramat. A pályaudvaron tudomásunkra adták, hogy a svájci vonat másfél órai késéssel indul. Most már megkérdeztem az uramat, nála van-e az útlevele és mindene rendben van-e, mert remélem, nem képzelem, hogy nála nélkül elutazom. Erélyesen a sarkamra álltam, nem akartam a barátainkkal, meg vele vitatkozni, de egy percig sem gondoltam rá, hogy otthagynom és elárultam, hogy minden ruhaneműje be van csomagolva. Az uram dohogott, mérgeződött, végül is beadta a derekát.

Luzernben a fiam várt ránk a vonatonál az ő svájci kis menyasszonyával. A svájci nők nem valami szépek. Az érdes levegőtől rendszerint túlságosan friss az arcszínük és többnyire tenyeres-talpasak. De a mi fiúnk menyasszonya kivételesen szép nőcske volt. Már akkor, 1920-ban bubi frizurája volt, öltözete a legújabb divat szerinti és német-svájci létére is egész francia benyomást tett. Az anyja, az tetőtől talpig tősgyökeres svájci nő volt, tipikus kisgazdáné, aki csak úgy mint a többiek tej- és sajtermékekkel foglalkozott. Az idős úrinő egyáltalában nem csinált belőle titkot, hogy leánya elhatározásától nincsen valami nagyon elragadtatva. Az ő helyében bizony én sem valami szívesen egyeztem volna bele az ilyen gyermekházasságba, hiszen a vőlegény 20 éves volt, a menyasszony pedig 18 éves.

Amikor egyszer öfelségénél jártunk, kedvesen megkérdezte: »Hogy van a fiuk?« »Köszönöm felséges uram érdeklődését, a napokban jegyezte el magát.« A király csodálkozva szólt: »Eljegyezte magát, de hiszen azt hittem, még nagyon fiatal, hány éves?« »Az idén volt húsz.« »Húsz év? Hiszen még gyermek! Mikor Galiciában állomásoztam ott a lengyel zsidóknál volt szokásban az igazi gyermek-

házasság, és ezelőtt nálunk a királyi családban is szokás volt túlkorán nősülni, ami szerintem nem helyes, csodálom, hogy beleegyeztek.« Mire az uram pajkosan azt felelte: »Csák a vőlegénykedéshez adtuk beleegyezésünket felséges uram, a házasság még messze van, várniuk kell négy évig.« »Ez már nagyon helyes« válaszolta a király.^

Mi nagyon megszerettük a kislányt, különösen az uram örült neki nagyon, mert azt mondta, most már nem kell idegen nőknek udvarolnia, hanem a saját kis menyének fogja a szelet csapni, akit nagyon fog szeretni. Ehhez egyébként nem is kellett nagy elhatározás, mert a kis nő roppant szeretetreméltó volt. Hogy a házasságból azután mégsem lett semmi, az csak a kislány okosságán múlt. Ambiciózus kis nő volt és megunta a hosszú várakozást. Azt mondta, hogy nem tudja a szabadságát évekre lekötni és azért másfélévi mátkaság után megegyeztek a fiammal, hogy visszaadják egymásnak a jegygyűrűjüket és mint a legjobb barátok szétválnak. A kedves kis Mária járt nálunk fent Pesten is és azóta is találkoztunk, majdnem minden nyáron valahol útközben. Hogy menynyire komoly nő, azt bebizonyította azzal, hogy ma már Svájc egyik legnagyobb városában törvényszéki jegyző. Doktorátusa van s fölviheti akár a bírói hivatal legmagasabb rangjáig.

Luzernben csak néhány napig maradtunk, onnan elmentünk az urammal a királyt meglátogatni, akinél egy egész napot töltöttünk. Alkalmam volt meggyőződni felőle, hogy szebb és okosabb gyermek, mint az akkor kilencéves, Ottó trónörökös, igazán kevés lehet a földön. A gyermekek a kertben játszadoztak, ahol mindegyiknek meg volt a maga kis virágágya, a nevének kezdőbetűjével. A maga virágágyát minden gyermek sajátkezűleg művelte. Akkor is ott kapálgattak öten egymás mellett: Ottó, Etelka, Károly, Róbert és Félix.

A kis Etelka főhercegnőnek azt mondtam, hogy bizonyára egyszer még valahol királyné lesz belőle, mire a kislány csodálkozva függesztette rám nagy kerek szemeit és azt felelte: »Királyné? Én sohasem leszek királyné, én csak mama akarok lenni.« Ottó királyfi a hozzáintézett kérdéseimre olyan meglepő feleleteket adott, hogy az uram elbámult rajta, mert gyermekszájából ilyen még nem hallott. Nem is akarom e helyen reprodukálni, nemcsak azért, mert egy kilencéves gyermek szavainak nem lehet valami fontosságot tulajdonítani, hanem azért sem, mert úgyse hinné el senki. De talán egyszer mégis nyilvánosságra hozhatom ezt a csodával határos beszélgetést, amilyent gyermektől, aki tizedik évében van, még nem hallottam. Ki tudja emlékszik-e még arra? És ez-e még ma is a nézete? Felejtethetlen nap volt ez számomra. Kár, hogy nem lehet erről most bővebben írnom. Nem csupán sok mágnás családunk, hanem sok gazdag polgári család is példát vehetett volna róluk. Mielőtt eltávoztunk, a királyi család egy fényképét kaptuk emlékbe, a király és a királyné aláírásával.

Őfelségének beszélgetésünk alatt felemlítettem, emlékszik-e még arra, hogy Piffel hercegérsek tiltakozott az uram titkos tanácsossága ellen, mire őfelsége ingerülten felelte: »Hogy képzelsz csak el ilyesmit? A hercegérsek úr soha nem avatkozott a magyar politikába. Különben is, aki jó volt miniszternek, az jó kell hogy legyen titkos tanácsosnak is.«

A titkos tanácsosi kérdés eredete az volt, hogy alig volt még 3-4 hétig az uram miniszter, eljött hozzám a kabinet egy tagja azzal, hogy tudonne, ha az uram annakidején távozik a miniszteri székéből, nem kaphatja meg a titkos tanácsosságot zsidó volta miatt. Hogy beszéljem meg vele, melyik kintetés volna az, amelyet elfogadna. Természete-

sen ez a kérdés nem csak hogy váratlanul ért, de teljesen érthetetlen volt számomra.

— Hogyan, hát bukófélben van az uram, hogy ez már most aktuális?

— Bukófélben nincs az ura, – felelte a miniszter úr – azonban erről már most nagyon beszélgetnek, azért főként, mert tudomásunkra jutott, hogy Piffel hercegérsek járt öfelségénél és tiltakozott az ellen, hogy zsidóvallású ember megkapja a v. b. t. t-t.

Csupán ennyit feleltem:

– Ehhez a kérdéshez nem szólhatok hozzá, tudtommal az én uram nem reflektált soha címekre, most se igen fogja magát ez után törni.

Néhány nap múlva gróf Serényi Béla, az akkori kereskedelemügyi miniszter keresett fel azzal, hogy mit gondolok, elfogadná-e az uram a Szent István-rend kiskeresztjét most távozása után még ennél is nagyobb rendjelet a titkos tanácsosság helyett, hiszen még egyetlen Rothschild sem tudta ezt a címet elérni, mert zsidók voltak.

– Milyen furcsa, hogy a gróf úr ugyanabban a járatban van most nálam, mint a múltkor minisztertársa és druszája. Ugyanazt felelhetem, mint a minap, engem ez a téma nem érdekel, azt hiszem az uramat sem.

Néhány hét után maga Wekerle jött el és azzal állított be:

– Hozom a báróságot!

Az uram Csodálkozva nézett rá:

— Mit hozol? Báróságot? Csak nem nekem szántad, remélem, hogy csak tréfálsz.

— Dehogy is tréfálok, komoly dolog ez barátom. No milyen előnevet választol? Fiad van, nincs jogod visszautasítani.

— Hát ha a fiamról van szó, döntse ő el a kérdést.

És ezzel már lekiáltott a kertbe, ahol a nagy fa alatt magolt a fiú első szigorlatjára.

— Jani siess fel, Wekerle miniszterelnök úr nagyon komoly ügyben tetőled vár feleletet.

Huncutul nevetett és várta fia feleletét, ki már itt is volt. Wekerle az ő utolérhetetlen kedvességével elismételte:

— Néhány napon belül báró kis- és nagyvázsonyi Vázsonyi János lehetsz fiam, apád tőled teszi függővé, mivel hogy azt mondja, neki nem kell, én meg azt mondom, neked kell. No, felelj hát, öcskös.

— Ha az apám azt mondja, neki nem kell, úgy én is azt mondom, hogy nekem sem kell. Zsidó bárónak lenni már nem érdekes, ellenben van egy propozícióm, terjesszen fel engem a kegyelmes úr, zsidó grófnak, persze a vele járó domíniummal: első zsidó gróf, ez már teszi.

Az apja átölelte fiát:

— Jól feleltél fiam, mikor azt mondtad, hogy nem kell néked se a báróság, a grófság pedig jó viccnek. Látom már, hogy az én fiam vagy, letetted a vizsgát. Báróság! Mennyi dolga volna hitvesemnek – tréfálkozott megint. — Az anyja minden portörölőjébe behímezte a nemesi ötcakkos koronát, most szegénykém hímezzen még két cakknit hozzá, úgy-e fiam, ezt nem lehet tőled kívánni.

— Szóval kosár az egész vonalon, vihetem vissza a báróságot, még meg fogod bánni Vilmoskám – felelte Wekerle.

De nem bánta meg soha. Én meg öfelségétől első találkozásom alkalmával megkérdeztem a Piffli hercegérsekre vonatkozó beállítást és íme kisült, hogy egy árva szó sem volt igaz belőle. A rendes kis hátmegetti politikai intrika volt. Serényi gróf szerepe pedig tisztán félrevezetés, mert ő puritán ember és nekünk igazán kedves jó barátunk volt. Hányszor jött el Hantos Elemér társaságában ba-

rati traccsra. Kár hogy ő is fiatalon itthagya a földi létet.

Valamit említettem még őfelségének a román personál-unióra vonatkozólag is, mire a király többek között szószerint azt mondta: – Tudja, kegyelmes asszonyom, hogy ez a Budapest egy nagy traccsfészek. Milyen jó dolguk lehet ott az embereknek, hogy ilyesmit ki tudnak találni.

Közvetlen, nyájas, bájos ember volt a király, fáj, hogy a múltidőben kell róla írnom.

Ezután Lugaóba mentünk. De az uramnak már nem volt türelme tovább maradni, visszautazott Bécsbe, én megvártam a május tizenkilencedikét, a fiam születése napját, amelyet még vele töltöttem, azután elbúcsúztam és mentem vissza az uramhoz.

Bécsből hamarosan ismét haza kellett jönnöm, mert az uram ideges és türelmetlen volt, nem bízott a hazuról kapott hírekben és információkért engem küldött haza. El sem tudom mondani, hogy milyen nagyon kedvesek voltak hozzám a politikus urak. Eljött a látogatásomra Apponyi Albert gróf, Andrassy Gyula gróf, örgróf Pallavicini, Szmrecsányi György, aki akkor az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke volt és többen mások. Jól tudtam, hogy ez a kedvesség nem az én személyemnek szól, hanem az urammal szemben tanúsított megtiszteltetés, de annál jobban örültem neki. Tapasztalataimról azonban egyelőre nem tudtam beszámolni az uramnak, mert akkor még erősen működött a levélcenzúra. Az uram megpróbált naponta felhívni telefonon, ha egyébért nem, csak hogy egymás hangját halljuk, s hogy egy pár mindennapi dolgot megbeszéljünk. Volt saját külön nyelvünk is, előre összeállított szótárunk, kit és mit milyen névvel fogunk nevezni, de sajnos, ezeket a telefonbeszélgetéseket abba kellett hagyni, részben azért, mert a cenzúra nem engedélyezte, részben

pedig azért, mert az uram a cenzornak, aki a beszélgetést figyelte, olyan hallatlan gorombaságot mondott, hogy ez az ismeretlen kémlelő egyszer meg is mondtotta az uramnak, hogy hiába fog próbálkozni ezentúl telefonálni, többé nem fog kapcsolást kapni. Így azután el kellett raktároznom a tapasztalatokat arra az időre, amikor ismét találkozhatunk.

Amíg idehaza tartózkodtam, egy napon Héjjas Iván plakátokat ragasztott ki a házak falaira és dörgedelmes hangon a Simonyi-Semadam-kormány lemondását követelte. Ez óriási konsternációt keltett a városban. Aznap délben Weisz Manfréd báró-eljött a Bischitz-villába, kétségbeesve, hogy bizonyára ismét nála fogják megkezdeni a házkutatást, már nem is tudja, hova rejtőzzék el. Nekem azt tanácsolta, minél előbb hagyjam el Budapestet, mert nem vehetem a lelkekre, hogy a vendéglátó háziasszonyomnak miattam baja essék. Ez előttem is plauzibilis volt, de egyelőre még nem utazhattam el, mert Magyarország akkor bojkott alatt állott: nem volt kifelé közlekedés. Várnom kellett tehát. Ebben az időben egy délután József főhercegéknél is hivatalos voltam, őfensége tőlem szeretett volna a királyról közvetlen híreket kapni és ezért ért a kitüntetés. Nem tartanám időszerűnek, ha e látogatásom alatt folytatott beszédünket ezekben a feljegyzésekben nyilvánosságra hoznám, remélem, erre is nyílik majd alkalom. Igazán érdekes dolgokat mondott el úgy a főherceg úr, mint a főhercegnő.

Most az volt a legnagyobb gondom, mi úton jussak ki Bécsbe. Vonatközlekedés nem volt, a hajóra pedig csak körülményes módon lehetett feljutni. Hacsak Géza lapszerkesztő barátunk vállalkozott rá, hogy eljön velem a főkapitányhelyetteshez, úgy hiszem Miklósnak hívták, talán megadja a kiutazási engedélyt. Exkuzálta magát, hogy ő nem adhat engedélyt, de felhívja a belügyminisz-

tériumot és megkérdezi, megadhatja-«. Elöttem kérdezte meg telefonon:

– Vázsonyiné Svájcba akar utazni a fiához, megadhatom-e az engedélyt?

Áldássy rövid felelete ez volt:

– Semmi szín alatt, ezt csak a belügyminiszter úr adhatja meg.

A belügyminiszter akkor Dömötör vagy Deme-ter volt. Arra kértem Hacsakot, menjünk fel egyenesen a miniszterelnökségre. Simonyi-Semadam az akkori miniszterelnöknek ügyvéd korában az uram egyszer nagy szívességet tett. Még se akartam én hozzá személyesen bemenni, hanem csak Hacsakot küldtem. Ő be is ment, de nem ért el semmit, a miniszterelnök azt mondta, ő nem adhatja meg az engedélyt, ennek megadására csak az illetékes, aki a legfőbb hatalmat gyakorolja.

Teljesen tanácstalan voltam, kétségbeesésemben felszaladtam a szomszédságban lakó József főherceg úrhoz protekcióért. Azonnal fogadott is. Csodálkozott, hogy nem akarnak kiengedni az országból, de sajnálkozással jelentette ki, hogy bizony az ő protekciója most nem sokat ér. Hacsak kint várakozott rám, már messziről látta az arcomon, hogy nem értem el semmit, de kijelentettem, hogy ha törik-szakad, én a ma délután induló hajóval el fogok utazni. Amint a kocsink a Rudolf téren elhaladt, nagy sokaságot láttunk az uccán ácsorogni. Azt hittük valami szerencsétlenség történt, de hamarosan kisült, hogy itt adják ki a cseh vízumokat és ez az óriási tömeg mind erre várakozik. Azt mondtam Hacsaknak, próbáljunk mi is szerencsét. Valami vérmes reményéseim nem voltak. De gondoltam: próba szerencse. A szolgának odaadtam a passzusommal a névjegyemet. Nemsokára visszajött, hogy csak a kerületi tiszti orvos ajánló soraival adják ki a vízumot. Erre Hacsakkal elhajtattunk az aradi uccai előljárósághoz, ahol

dr. Demkó Béla, jó barátunk, azonnal kiállította a szükséges bizonyítványt. Ezzel ismét vissza és tíz percen belül kezemben volt a vízum. Boldog voltam. Bárczy István jött értem autóval és vitt ki a hajóállomásra. Hála Isten minden jól ment és másnap délután már Bécsben voltam, mint nagy meglepetés, mert az uram igazán nem számított arra, hogy a bojkott ideje alatt viszontláthasson. Most már nem volt más baj, mint a rekkenő hőség. De ennek is akadt orvossága. Egy forró júliusi napon eljött értünk Charmant Oszkár budapesti közjegyző, nagyműveltségű úriember, aki az uramat nagyon szerette és elvitt alsóausztriai birtokára, Hollensteinba, amely gyönyörű kis hely az Yps völgyében. Charmantéknál az emeleten kaptunk két bájosan berendezett szobát. Teljesen úgy volt, mint az angol regényekben szoktuk olvasni, hogy a vendégeket a háziak semmiben sem zavarják. A szobánk előtt nagy terrasz volt, gyönyörű kilátással. Az uram azt mondta mindig: »Az alpesi levegő sem olyan tiszta, mint amilyen a Charmant kastélyban.«

Két hetet töltöttünk ebben az idillikus légkörben és ez a két hét mindenkor úgy élt az emlékezetünkben, mint életünk legszebb ideje. Az uram és Charmant nagyon megszerették egymást, mert mind a ketten tetőtől-talpig becsületes, jóérezű, igaz emberek voltak. A véletlen csodálatos módon úgy intézkedett, hogy mindketten hazájuktól távol, Ausztriában egy és ugyanazon napon, ugyanabban az órában, szívük dobogásának hirtelen megszűnésével fejezték be életüket.

Bécsben az a meglepetés ért bennünket, hogy a magyar követségen semmi szín alatt sem akarták az uram útlevelét meghosszabbítani. Folyton attól rettegtek, hogy az uram öfelségéhez megáruzkodni. Nem volt más hátra, minthogy az uram a meg nem hosszabbított, de még le nem járt út-

levéllel elutazzék Svájcba, mert bizonyos volt benne, hogy ott feltétlenül meghosszabbítják az útlevét, míg, ha lejárni engedi, akkor egyáltalában nem tudott volna megmozdulni. Fájó szívvel le kellett mondanom arról, hogy én is elutazzak. Mivel azonban Bécsben tűrhetetlen volt a meleg, Ischlben húzódtam meg, ahol olcsóbban is lehet élni és Svájchoz is közelebb éreztem magamat, ahol az uramai fiamat betegen találta. Még soha az életben nem volt alkalmam a szegénység súlyát ilyen fájdalmasan érezni, mint most, mikor nem utazhattam el gyermekemhez, mivel nem volt rá pénzünk. Mikor a fiunk meggyógyult, az uram eljött hozzám Ischlbe. Itt ugyanazok a patriarchális viszonyok uralkodtak, mint a régi császári világban, ugyanaz a régi zenekar játszott és ugyanabban a régi színházban ugyanazok a régi színészek szerepeltek! El is határoztuk, hogy szeptember végéig ott maradunk, mert a korai ősz nagyon szép a Salzkammergutban, meg aztán azt is számításba vettük, hogy minél később megyünk Bécsbe, annál többet takarítunk meg pénzben is, idegzetben is.

De Isten megint másképp rendelkezett. Talán egy hónapig voltunk Ischl-ben, mikor megeredt a szokásos Ischl-i eső, amelytől ott nem szoktak megijedni, mert hiszen alig van nap, hogy elmaradna. De most nagyon komolyan vette a dolgot és nem hogy elállott volna, hanem nap-nap után jobban és jobban nekidurálta magát és szünet nélkül folyton erősödő tempóban szakadt lefelé. Már a suhogást hallgatni is kínszenvedés volt néhány nap múlva. Én már árvíztől félttem és könyörögtem az uramnak, menjünk át Salzburgba. Az uram azonban kinevetett és megnyugtatóan, hogy ez a szapora eső Ischlnek örök idők óta sajátja és itt árvízveszedelemről szó se lehet. Pedig rövid pár nap múlva megtörtént az, ami talán még soha: Ischl elöntötte az árvíz, Goizernnél megszakadt a

gát és a villanytelepet előntötte a víz. Az eső pedig csak nem akart elállani, szünet nélkül zuhogott, mintha dézsából öntötték volna. Folyton a davosi hóesésre kellett gondolnom. Ott lavina, itt árvíz. Nem szörnyűség? Apránként az uram nyugalma is elpárolgott és ő is roppant idegessé vált. Nyitott ernyővel kiállt a szabadó záporba, a balkonra és elkezdett az Úristennel hangosan pörölni. Mivel ott nagyon belejött a német beszédbe, a jó Istent is németül vonta kérdőre, miért rendezte be úgy az életet, hogy soha sincsen vége a szenvedésnek? Miért kellett Davosban a lavinának lezuhanni és miért kell éppen most, amikor mi itt vagyunk, árvíznek lennie, mikor sem Davosban lavina, sem Ischlben árvíz száz esztendő óta (nem volt? A keskeny ucca szembe levő épületében a tűzoltóság tanyázott. Onnan egyszerre csak átszóltak, hogy kivel veszekszik maga most ebben az ítéletidőben, miért nem megy be a szobába és örül, hogy ott van az emeleten, ahová a víz még sem jöhet fel? Ne káromkodjék – mondották –, mert ezzel ugyan nem használ semmit. Erre az uram még dörmögött egy kicsit és bejött a szobába:

– Látod fiam, itt még azt sem teheti meg az ember, hogy jól és szépen kikáromkodja magát. Szörnyű nagy itt a fegyelem, csak az esőt nem tudják fegyelmezni.

Végre reggel 7 óra tájban felszóltak a tűzoltók az ucca másik oldaláról, hogy majd csónakkal idejönnek az ablak alá, köteleken leeresztenek bennünket és átvisznek az ucca másik oldalára, ahol átjáró házakon keresztül Ischl-nek olyan részébe juthatunk, amelybe a víz nem hatolhat el. Mindjárt csomagoltam. A csomagolásban örületes gyakorlatom volt, mert két és fél év alatt negyvenháromszor csomagoltam ki és be. Azután Istennek ajánlva lelkünket, a tűzoltók segítségével le-

ereszkedtünk a csónakokba és úgy éreztük magunkat, mintha Velencében lettünk volna. Ischl napokon keresztül el volt zárva a világtól, mert az árvíz a síneket is egész darabokon felszedte. Mint mindig, most is szeszélyes dolgokat produkált a víz ereje. A folyó közepén például van egy szikla és a sziklán egy embermagasságú Krisztusszobor. Az árvíz elvitt a szikla körül mindent, még a kisebb szikladarabokat is és felért a Krisztusszobornak egész a derekáig, de csodálatos módon magának a szobornak semmi baja se esett, úgy állott ki a vízből a Krisztus-alak, mint valami csodálatos mementó. Mintha a halál torkából menekültünk volna, úgy éreztük magunkat, mikor az eső ismét elállott, a nap kisütött és a víz apránként visszahúzódott a medrébe. De a menekülés érzete még akkor is bennünk volt és mihelyt a vonatközlekedés megindult, azonnal szaladtunk át Salzburgba.

A két hét elteltével azonban az uramat ismét elfogta a honvágy, ha nem is Budapest után, de legalább közel az ő Budapestjéhez, Bécsben akart lenni. Vissza is tértünk Bécsbe. Most azonban nem szállodában laktunk, hanem jóbarátaink, Tószegiék által felajánlott lakásukban.

Bécsből azonban megint csak hazaküldött egy kicsikét Budapestre. Amíg idehaza tartózkodtam, Nádossy Imre volt az egyedüli az ismerősök közül, aki engem meglátogatván, azt mondotta, az uram nyugodtan haza jöhet, mert hiszen őt semmiféle felelősség nem terheli. Hiszen ő volt az egyedüli, aki idejekorán figyelmeztette a sajtót a bolsevizmusra és ő maga is mindent megtett ennek az elhárítására. Kizárt dolog, hogy neki bármiféle bántódása lehessen.

Lótottam-futottam és mindent pénzzé tettem, amit csak lehetett, hogy minél több pénzt vihessek ki. Ekkor adtam el az uram óra- és szelence-

gyűjteményét, amelynek minden darabjától a legnagyobb szívfájdalommal váltam meg, amikor visszatértem és átadtam az uramnak a pénzt, ő gúnyos mosolyával rámnézett és keserűen jegyezte meg: »Ezt se hittem volna, hogy valaha te leszel a családfenntartó. Látod, látod, milyen rossz partit csináltál.«

Azután ismét vidámabban mosolygott és tréfásan fenyegetett:

– Vagy nem is annyira családfenntartó vagy te, mint inkább egy destruktív nő, amit én szerettem és összekuporgattam, azt te ilyenkor, amikor hazamész, egy-kettőre szétkalapárod.

Sohasem említettem előtte, milyen nagy fájdalommal adogattam el ezeket a tárgyakat, hiszen a legnagyobb részét ő vásárolta.

Mikor ismét visszatértem hozzá, november végén kiköltöztünk Bádenbe, ahol néhány hét leforgása után úgy ismerték az uramat, mint akár a Terézvárosban, de az uram is nagyon szerette ezt a kis várost és az ottani lakókat. Mert ezek már ép úgy köszöngettek neki jobbról balról, mintha a Terézvárosban lett volna.

Báden és Abbázia volt a legkedvesebb két külföldi helye, nagy kár, hogy ezúttal éppen őszre esett bádeni tartózkodásunk, mert Báden tulajdonképpen tavaszi város. Bizony így ősszel, mikor már négy órakor beáll a sötétség, akkor nem a legmulatságosabb. De még mindig jobb volt itt, mint Bécsben. Hetenként egyszer berándult az uram Bécsbe, ahol kedves kis női ismerősei voltak és ezeket fel-felkereste. De estére mindig pontosan odahaza volt.

Újévtájt azután kijöttek a demokrata hívek boldog újévet kívánni. Lehettek talán harmincan is és az uramat a szó szoros értelmében boldoggá tették. Valósággal sugárzott az örömtől és este, amikor lefeküdt, még átszólt hozzám:

– Látod fiam, én mégis boldog ember vagyok. Ha nem volna több barátom, csak annyi, ahányan most ide eljöttek, már akkor is meg kellene elégednem a sorsommal. Hány ember van, akinek sokkal nagyobb neve van, mint nekem és nem tudna annyi ember összehozni. Hidd el, minél magasabb polcra jut az ember, annál kevesebb a barátja és annál több az ellensége. Én azt hiszem, hogy nekem sokkal több a barátom, mint az ellenségem és ez boldoggá tesz. Gondolj a nagy Napóleonra és Szt. Ilona szigetére, milyen kevesen maradtak vele.

Fél éjjelen át dörmögött mindig erről a témáról és végül is egy gyermek boldogságával aludt el. Sőt amikor másnap reggel felébredt, még akkor is dicsekedett vele, hogy régen nem aludt olyan jól, mint ezen az éjjelen.

Örömeiben az éjjel kedves papagályával a Flórával és kis kanári madarával álmodott, elmesélve álmát, kérdezte: »No mit szólna az álmhoz? Mi a megfejtése? Az-e, hogy csak az állatok a barátaim, vagy pedig az, hogy állatok a barátaim?«

XXXIX.

HAZATÉRÉS.

Gördül a kocsi...

Új tavasz jött, új március, a felszabadulás szent hónapja.

Egy ilyen gyönyörű márciusi napon, 14-ikén elindultunk, hogy mindannyian hazatérünk. Mint az ígéret földjét, úgy leste az uram a magyar határt. Túláradó boldogsággal fogadta, amikor a határon legnagyobb udvariassággal találkozott. Ebben a boldog hangulatban érkeztünk meg a vágyva-vágyott Budapestre. Itt azonban hajléktalanok voltunk, mert a házukba még nem költözhattünk be. Nem volt tehát mit tennünk, a Teréz körúti irodába vertünk szerény és szűkös fészket én meg az uram, meg a kis svájci lány, aki velünk jött, a fiunk pedig egy pensióban helyezkedett el.

Húsvét vasárnapján a fiam menyasszonyával kiment a futballmeccsre, mi pedig kettecskén odahaza maradtunk. Az uram boldog volt, hogy van egy olyan délutánja, amikor a világon senki sem zavarja. Elővette a háború alatt irt verseit és ezeket olvagatta. Halvány sejtelve sem volt arról, hogy míg ő ilyen ártatlanul szórakozik, Buda büszke várában milyen komoly események játszódnak le. Hétfőn délelőtt sem ment el hazulról és így még mindig nem tudtunk semmiről. Húsvéthétfő délutánján ott kézimunkáztam az uram nagy foteljében, egyszerre csak átment valaki a szobán, akit én rövidlátó szememmel nem ismertem meg és megy be egyenesen az uramhoz. Akkoriban min-

denki gyanús volt nekem. Sietve bekopogtattam az uramhoz, hogy lássam, ki van tulajdonképpen nála. Kopogtatásomra, az uram odajött az ajtóhoz és kis résre nyitva, megkérdezte, mit óhajtok. Sűgva kérdeztem, ki van bent nála, mire ő mosolyogva felelte:

– Valaki, akivel én már kibékültem és akivel te még nem akarsz kibékülni.

Most persze még kíváncsibb voltam, hogy ki az, mire az uram megsűgta: Purjesz Lajos.

Purjesz nem sokáig kerülgette jövetelének célját, rögtön rátért a tárgyra és megkérdezte az uramat, miről beszélt a királlyal, amikor tegnap itt járt minálunk?

Az uramnak még a lélegzete is elállt a meglepetéstől. Nem tudta mire vélni Purjesz kérdését, aki váltig erősítgette, hogy a király igenis itt járt és mindenki tudja, hogy az urammal sokáig tárgyalt.

Az uram erre méregbe jött, kijelentette, hogy színét se láttái a királynak, és hogy itt járt volna, éppen olyan kacsa, mint az, hogy ő találkozott volna vele. Purjesz azonban nem hagyta magát egykönnyen, nevetve mondta az uramnak, kár olyan nagyon titkolódnia, mert a Lánchídon látták, amint nyitott autón együtt mentek őfelségével. És az uraim minden erősítgetése dacára se akarta elhinni, hogy ez nem igaz.

Másnap már kora reggel beállított hozzánk Siegescu József egyetemi tanár. Közben egyszerre csak bekopogtatott Palugyay volt államtitkár is. Köszönése után rögtön suttogó hangon kérdezte tőlem:

— Hát itt volt?

— Kicsoda? – kérdeztem meglepődve, mert fogalmam sem volt róla, hogy kiről beszél.

— Hát a király – felelte Palugyay. – Ne tagadja, tudom, hogy tegnapelőtt itt volt és hogy sokáig tárgyalt Vilmostal.

Én csak ámultam és csodálkozva mondtam Palugyaynak, hogy én minderről semmit sem tudok. Mi egész vasárnap és hétfőn egyedül voltunk idehaza és semmiféle királylátogatásról nincsen tudomásunk.

Palugyay azonban csak tovább faggatott:

– Miért tagadja előttem? Hiszen tudja, hogy én éppen olyan hűséges legitimista vagyok, mint maguk.

Most már bevallható: i, én abban a percben azt hittem, hogy Palugyaynál nincs rendben valami és jobbnak láttam mindent ráhagyni. Közben Siegescuval együtt kijött az uram, akinek elmondtam, hogy Palugyay milyen kérdésekkel ostromolt. Az uram elkacagta magát:

– Ugyanebben az ügyben van itt Siegescu és ezért volt tegnap nálam Purjesz is, mindebből csak azt a gyönyörűséges tanulságot lehet levonni, hogy mennyire nincs meg az összetartás a legitimisták között. Íme itt vagyunk hárman, legitimisták, és egyikünk se tud a dologról semmit. Úgy látszik, a legitizmust is ki akarja magának sajátítani egy kis társaság és mint magántulajdont óhajtja kezelni.

Közben megszólalt a telefon is és el se hallgatott többé: szakadatlan ostromoltak bennünket az érdeklődők, a kérdéssel: igaz-e, hogy húsvétvasárnapján a király Pesten járt, és hogy nálunk is volt? A fiam akkoriban a »Magyarország«-nak volt a munkatársa, ő is telefonált és megerősítette a hírt, hogy a király tényleg Budapesten volt vasárnap, de rövid egy-két órai itt tartózkodás után Szombathelyre utazott, ahol lázas betegen fekszik.

Erre azután kitört a harag az uramból, dühöngött, hogy miként lehetett a királyt kitenni egy ilyen sikerületlen akciónak. Szidta azokat a meg gondolatlan urakat, akik ilyesmibe beleugratták a helyzetet nem ismerő tapasztalatlan uralkodót, akinek óriási erkölcsi kárt okoztak, bűnös meggondo-

latlanságukkal. Talán ekkor eszébe jutott a királynak, hogy az uramnak volt mégis igaza, amikor Miksa főherceg jelenlétében megmondta, hogy nem minden eskü megbízható.

Annyira a szívére vette az uram ezt a dolgot, hogy a szó szoros értelmében betege lett. Különbem sem volt valami rózsás az egészsége, de ezek az izgalmak teljesen levették a lábáról. Így hát alig hat heti itthontartózkodásunk után ismét rá kellett magunkat szánnunk, hogy elutazunk, fűöst már hála Isten nem mint emigránsok, hanem mint egyszerű utasok.

XL.

UTAZÁSOK AZ EGÉSZSÉG KÖRÜL.

Utazásunk célja Merán volt, ahol csodálatos gyönyörű tavaszt találtunk az itthon hagyott csúnya áprilisi idő helyett. Rengeteg virágzó gyümölcsfa és virágokkal ellepett bokrok, úgyhogy amikor a vonattól a Bristol-szállodába mentünk, valósággal virágokon jártunk és mire négy heti tartózkodásunk után májusban visszajöttünk, már idehaza is jókedvvel és egészséggel élvezhette a gyönyörű dunaparti tavaszt. A Dunakorzó volt a legkedvesebb szórakozó helye.

Ebben az időben a városi politikából ki volt kapcsolva, de annál szorgalmasabban járt be a parlamentbe. És a régi kedvvel feküdt neki a politikának. Akkoriban még nagyon kockázatos volt, bátornak és szókimondónak lenni. De ő mindig bátor volt és mindig úgy, hogy sohase kellett másnap visszavonni, az előző nap tett kijelentéseit és sohase kellett senkitől bocsánatot kérnie, mert ő hajszálnyi pontossággal tudott célozni és a vágásai mindig találtak. Nagyon megfontolva és alaposan meggondolva tette meg a kijelentéseit, de azokért aztán helyt is állott. Bizony sokszor nagyon is féltettem, túlzottan bátor szókimondásáért. Arra a tapasztalatra jutottam, hogy méltó ellenfelek mindig elismerik azt, ha valaki önzetlenül, csak a nemes célok érdekében használja fegyverét és nem támad orozva.

Ebben az évben rettenetesen meleg nyár volt,

amelyet nehezen túrt és így ismét azon kellett gondolkoznunk, hogy hova menjünk. Végül is a Németországban lévő Emset választottuk, melyre nagy szüksége volt az uram erősen megviselt hangszálainak. Minden elő volt készítve az utazásra, pogyászunk is már odahaza a lakásunkon el volt látva a vámhivatal plombájával, hálókocsijegyünk, vízumunk, minden beszerezve, csak éppen az indulásra vártunk. Délben az uram azzal jött haza, azt hiszi (napszúrást kapott, mert túlsokáig kellett a legnagyobb napsütésben villamosra várakoznia. Nem hiszem, hogy egy-egy hosszú éven át tízszer ült volna villamoson. Kedvenc járműve a konflis volt). A kis ló baktatott, a kocsis szunnyadott, ő meg olvasott. Szivar a szájában, néha már régen (kialudva, észre sem vette, a kabátja telve hamuval, ő rendületlenül olvasott, a régi világban, mint elmaradhatlan olvasmányt, a Singer Arthur lapját, a Budapester Abendblattot, azaz az abban megjelenő regényt. A fiakkert is szerette, de főként vasárnap délután a Stefánián. Utóbbi időben persze már csak autón járt, mert ez volt mégis a leggyorsabb jármű. Most ebben a melegben és éppen aznap, amikor utazni akart, mégis a villamosra várt és azon jött haza, mert egy csomó képviselővel volt és ezekkel akart még egy ideig együtt lenni és őket ugratni.

Képzeltető, mennyire megijedtem. Rögtön telefonáltam egy orvosnak, hogy jöjjön el megvizsgálni. Az orvos véleménye az volt, hogy napszúrásról szó sincsen, tegyük egyelőre jégtömlőt az uram fejére és utazzunk el most már azért is, mert a levegőváltozás, általában az új környezet csak jót fog tenni. Erre megnyugodtam, annál inkább, mert láttam, hogy az uram jó étvággal költi el ebédjét. Délután még órák hosszat tárgyalt Beniczky Ödönnel és intézte az iroda ügyeit. Estélig a fájdalmai is megszűntek, így a legjobb kedély-

hangulatban csuktuk le lakásunkat és mentünk ki a pályaudvarra, ahol már egy sereg kedves jó ismerős gyülekezett össze a búcsúzásra.

Kis táskámat a nyitott ablaknál levő asztalkára tettem le, amelynek háttal állva az ajtóban, szintén lefelé beszélgettem az ismerősökkel. Amikor indulást jeleztek, az uram felszállt és elhatároztuk, hogy csak a kalauz jövetelét várjuk be, azután azonnal lefekszünk. De még mielőtt a kalauz jött volna, észrevettem, hogy eltűnt a kis táskám, amelyben a jegyeink, útlevelünk és értékeink voltak. Az uram mindjárt rájött, hogy ez nem történhetett másképpen, mint úgy, hogy mikor én háttal az ablakhoz a nyitott ajtóban álltam, valaki kiemelte. Az uram azonnal megkereste a hálókocsi ellenőrijét, bejelentette, hogy nekünk Kelenföldön okvetlenül ki kell szállnunk, mert útlevél nélkül nem mehetünk tovább, az egész vonatot fel kell kutatni, nem utazik-e velünk a tettes és sürgönyözni kell, hogy a feladott poggyászunkat senkinek ki ne adják.

Nagy izgalmak között szálltunk le Kelenföldön. Lakásunkra nem mehettünk, mert a távollétünkben elrongált dolgokat javításba adtam, a kölcsönkerteket pedig most, elutazásunk előtt, visszaküldtem a tulajdonosoknak. Véletlenül tudtam, hogy Brüll Alfréd a Hűvösvölgyben van, a Deli-féle vendéglőben, amely most az August restaurant. Odatelefonáltam, meg is találtam és megkértem, jöjjön ki értünk Kelenföldre, vigyen magával minket és poggyászunkat, vagy egy szállodába, vagy ha lehet, őhozzá, hogy ne kelljen az egész éjszakát egy padon töltenünk. Derék barátunk mentésünkre indult és bizony már éjfél után egy óra volt, mire vele együtt elindultunk elsősorban a Keleti pályaudvarhoz, hogy ott jelentést tegyünk az esetről, azután pedig a főkapitányságra. Itt hosszú jegyzőkönyvet vettek fel velünk az esetről és a kis táska tartalmáról. Az uram

mindjárt kijelentette, hogy ,aki az ékszereket megtalálja, becsértékének 10%-át kapja jutalmul.

Az uram korán reggel talpon volt és sietett »Az Est«-hez, ahol hirdetést tett közzé, amelyben kérte a becsületes tolvajt, hogy az útleveleinket és jegyeinket legyen szíves visszaküldeni, valamint a koffereink kulcsait is. A hirdetésnek meglepő hatása volt: másnap reggel egy borítékban irodánk címére a nyugati pályaudvarnál feladva, megjöttek az útleveleink a jegyekkel és a feladott poggyászvevényekkel együtt. Ez nagyon megnyugtatót bennünket, mert most már tudtuk, hogy a poggyászunk tartalma nincs többé veszélyben. A detektívek is korán reggel megkezdték a munkájukat. Két nappal később már be is állítottak hozzánk és közölték, hogy minden meg van. Csodálatos véletlenség folytán rátaláltak a tolvajra is, aki egy nagyon jó családból való elzüllött ifjú volt. Az apja miniszteri tanácsosi rangban, nagybátyja sokáig országgyűlési képviselő volt. Amikor elcsípték, mindjárt odahozták lakásunkra, hogy megmutassák az uramnak, aki azonban a viláért sem jött ki a szobájából, mert ő nem szeretett bűnös embert látni. Nekem azt mondta, hogy a rendőrségen arra a kérdésre, kívánjuk-e a megbüntetését, határozott »nem«-mel feleljek. Hivatalból büntetendő cselekményt követett el, – mondta –, tehát legkevesebb egy esztendő fog kapni. Elégdj meg ezzel és ne kívánd további megbüntetését. Azután kocsira ültünk és mentünk a rendőrségre. Útközben kíváncsian kérdeztem a megtévelyedett fiatalembertől:

– Tolvaj úr, mondja meg, hogyan követte el ezt a lopást?

Mire elbeszélte, hogy ő ott a sínek között járkált és gyógyfüveket keresett, mert azzal kereskedik. (Nem tudom ugyan, hogy éjnek idején a Keleti pályaudvar csarnokának a sínei között ho-

gyan keresett gyógyfüveket.) Amint ott járkált, a nyitott ablakon keresztül csábítóan kandikált ki az én nagy necessaire-táskám és miután látta, hogy én háttal állok, lassan kiemelte. Amikor a vonat elindult, ő a zsákmánnyal betért egy barátnőjéhez, valami rossz hírű házba és a kevés pénzből, amit az erszényemben talált, italt hozatott, az ezüst cigarettatárcámat pedig ajándékba adta a barátnőjének. Ez, az adakozó után ítélve, egy percig se gondolta, hogy a tárca ezüst is lehet és egyszerűen bedobta a fiókjába. Az ékszert a fiatalember elrejtette, amikor pedig az útleveleinket meglátta, borzasztóan megijedt és örült a felhívásnak, amelyet másnap a nyugati pályaudvarnál olvasott, ahonnan vidékre akart utazni gyógyfüvekért és akkor hamar visszaküldötte a papírokat.

A vége az lett, hogy tényleg egy esztendőre ítelték el a szerencsétlent, aki nekünk egy csomó pénzünkbe és az uramnak sok ártalmas izgalomba került.

Most már azután másodszor is neki indultunk a nyaralásnak, de egészen különös, hogy aznap, amikor indulni akartunk, délben megint azzal jött az uram haza, hogy most már biztosan napszúrása van, mert örületesen fáj a feje. Ezt most már csak szuggeszciónak gondoltam és annál jobban örültem, hogy estére itthagyjuk a politikát és itthagyjuk a fülledt forró várost.

Sajnos azonban az uram fejfájása oly erővel tört ki, hogy kinszenvedéssé vált az utazás. Minden nagyobb állomáson leszállt és az állomásokon lévő kutakhoz szaladt, ahol fejét a csap alá tartva, a hideg vizet a fejére és nyakára folyatta. Mindig rosszabbul és rosszabbul lett. Szörnyű kínokat szenvedett, és egész úton veszekedett velem, miért jöttünk el Pestről, érzi, ha Budapestet elhagyja, akkor bizonyosan meg fog valahol külföldön halni. A pokol kínjait szenvedtem át vele együtt

Frankfurtig. Ott a szállodában első dolgom volt a portást megkérni, hogy korán reggel a legjobb belgyógyász tanárt hívja el hozzánk a szállodába. Éjjel egy percet se aludtunk. Folytonosan hidegvizes ruhát raktam a fejére. De tűrhetetlen fájdalmi pillanatra se szüneteltek. A legrosszabbra kellett gondolnunk, fejtífuszra, vagy agyhártyagyulladásra és kétségbeesve vártuk a reggelt. Nyolc órakor a portás jelentette, hogy csak Katsch tanár van Frankfurtban, telefonáltunk tehát Katschhoz, aki pont tizenkét órakor megérkezett és elkezdte az uramat vizsgálni. Néhány pillanat múlva abbahagyta és kijelentette, hogy semmiféle pozitívumot nem tud mondani, be kell jönnünk a klinikára és ott alapos vizsgálat után fogja megmondani, hogy tulajdonképpen miről van szó. Semmiestre sem agyhártyagyulladás, se tífusz, ő inkább neuralgiára gondol. Az uram azonban szabadkozott, kijelentette, hogy semmi szín alatt nem megy a klinikára, írjon neki elő a tanár úr valami rendes kúrát és azt pontosan befogja tartani, de a klinikára nem megy. Közben eszembe jutott, hogy Pollacsek tanár úrtól van egy németnyelvű levelünk az emsi orvoshoz, ezt a levelet megmutattam a professzornak. Azt mondotta, hogy mihelyt kiér a klinikára, rögtön elküldi az asszisztensét, aki injekciót fog adni, és az meg fogja szüntetni a fájdalmakat. Megnyugtatta az uramat, hogy ne féljen a klinika szótól, mert ő ott külön szobát fog kapni és meg fogja látni, hogy milyen kitűnően lesz elhelyezve.

Tényleg egyórákor beállított egy nagyon szerény, kis fiatalember, akinek olyan neve volt, amelynek az egész világon szép csengése van, de a legszebb talán éppen Frankfurtban, dr. Rothschildnak hívták. Az injekciónak olyan pompás hatása volt, hogy egy óra múlva már ebédet kért és amikor öt óra tájt hatalmas zivatar vonult végig

Frankfurton és lehűtötte a levegőt, nem bírtam tovább az ágyban tartani: felkelt, hat órákor már kint sétáltunk a szálloda előtt olyan boldogan, mint két gyermek. Mire visszamentünk a szállodába már jött is a kis doktor az ápolóval és elkezdődött a procedúra.

Másnap reggel, mire tíz órákor a tanár eljött, a fejfájás előlről kezdődött. Most már a tanár nem teketóriázott, hanem erélyesen kijelentette, hogy délután eljön az orvos az ápolóval és beviszik a klinikára. Ennek most már nem lehetett ellene szegülni. A frankfurti klinika egy gyönyörű virágos park közepén fekszik. Magas földszinten, nagy balkonos, világos hófehér szobát kaptunk. Az ágya szembe volt a nyitott verandával, amely tele volt a leggyönyörűbb virágokkal. A szoba ragyogott a tisztaságtól, fájdalmai is valamennyire csökkentek és ami a fő, egy szép szőke ápolónő jött be, aki halk beszédével nagyon jól hatott kedélyállapotára.

Amikor másnap reggel beléptem az ajtón, azonnal fogadott, azonnal menjek vissza a szállodába, hozzam el a koffert, jöjjen ki én is a klinikára lakni. Csak nehezen tudtam vele megértetni, hogy erre még estefele is ráérek, most itt akarok maradni a vizsgálatnál. A vizsgálat megtörtént. Véleményt azonban csak másnapra ígért a tanár úr. A szép Schwester minden félórában bejött kérdezősködni, hogy mit szeretne enni, mert egyáltalában semmihez sem akart hozzányúlni. Nem akarta megbántani a kedves szőke Gertrud nővért és ezért hallgatagon tűrte a kérdezősködést, de én láttam mennyire ingerült. Végül is elhagyta türelme és egy ilyen kérdezősködésre dühösen felelt:

– Mit akarok? Hát egy sült galambot!

A Schwester szó nélkül távozott és nem telt el egy fél óra, szép kis ezüst tálban hozta a sült galambot. »Sült galambot tetszett kívánni« mondta

hát itt van, most tessék jó étvággal elfogyasztani«. Ez annyira meghatotta az uramat, hogy a szép pirosra sült kis töltött galambot valóban jó étvággal elfogyasztotta.

Egy teljes hétig voltunk aztán a klinikán, de még egy év alatt sem tudnám azt a sok dicséretet elmondani, amivel a frankfurti klinikát magasztalnom lehetne. A legelegánsabb szanatórium sem lehetne különb. És pár nap múlva már magyar látogatók is akadtak. Katsch professzor úr olyan súlyos dolgokat mondott az uramnak, hogy egyszerre lesújtotta szegény embert, aki nem tudott magához térni az ámulattól, hogy miért nem mondta ezt eddig neki senki. Magasztalólag említette, íme a német pedantéria és alaposság mindent felülmúl és milyen helyes, hogy a tanár közölte vele az igazságot. Kedélye azonban annyira megváltozott, hogy most már nem bírta el a klinika levegőjét. Hiába kapacitáltam, hiszen még messziről sem látunk azalatt az idő alatt, míg ott voltunk, egyetlen beteget se, hiába kérleltem, várjuk be a másnapot és legalább búcsúzunk el a tanártól, kijelentette, hogy nem vár egy pillanatig se, neki innen el kell mennie. Kocsit hozattam és megint visszatértünk hotelünkbe. Este azután moziba mentünk, ahol egy Zoro Huru filmet adtak. Az uram harsányan kacagott a két figura bolondságain és én boldogan hallgattam a nevetését. Másnap a klinikán nagy meglepetéssel láttuk, hogy egy heti számlánk a vizsgálatokkal, étkezéssel és mindennel együtt, sokkal kevesebbe került, mint a szállodában három napra csak a szobánk. A tanár úrtól azzal búcsúztunk el, hogy Emsből visszajövet majd ismét jelentkezni fogunk nála.

Visszafelé utaztunkban valóban fel is kerestük a tanár urat. A rendelőbe csak az uram ment be, én Pályi Menyhérttel kint maradtam a várószobában. Egyszerre csak kinyílt az ajtó, jön ki az uram

a tanár úr kíséretében, aki hozzám fordulva bánatos hangon jelenti ki:

– Ja sie haben einen schwer kranken Mann.

Kétségbeesve néztem rá és kértem, hogy fogadjon most engem is egy pillanatra. Odabent azután nagy szemrehányást tettem neki, hogy miért mondotta ezt az uram előtt, hisz ő már egész jól érezte magát Emsben és csak most az elutazásunk előtt két nappal hült meg és kapott egy náthát. Mire a tanár úr hajlíthatatlan komolysággal felelte:

– Kérem, az igazság az, hogy ő nagybeteg, nekem kötelességem ezt neki megmondani. Egyébként önöknek van egy Korányijuk, igazán felesleges máshoz fordulniok.

Elképzelhető az uram lelkiállapota. Halálos betegnek érezte magát és arra kért, menjünk most elsősorban Münchenbe, ahol egy olyan orvosa van, akiben teljesen megbízik. Majd azt fogja tenni, amit az tanácsol.

Alig érkeztünk meg Münchenbe, már ott is is volt nálunk Lampel doktor. Megnézte az uramat és kijelentette, ő nem lát rajta semmi változást, nem találja sem rosszabbnak, sem jobbnak, mint amilyen volt két évvel ezelőtt, amikor kezelte.

– A felelősségem teljes tudatában állítom – mondotta –, hogy önnek nincs komoly szervi baja. A bronchusok túlságosan lenyúlnak, úgyhogy majdnem a tüdőre érnek, ez tévesztette meg az én frankfurti kollégámat. Nem tudok önnek mást mondani, mint azt, hogy tartózkodjék sokat a jó levegőn. Nem kell ehhez feltétlenül a Semmering, vagy magaslat, csak tiszta levegő kell, hogy a légsövei jobban működjenek. Nem is adok önnek orvosságot, mert nem találom szükségesnek.

Az utóbbinak az uram nem nagyon örült, mert ő valósággal fanatikus orvosságbeszedő volt. A zsebei folyton tele voltak a legkülönbözőbb orvossággal.

Ha csak egy kis fejfájása jelentkezett, képes volt naponta öt-hat aszpirint beszedni. Szedte az atofant, a matofant, a trigomint, a digitalist és a jó Isten tudja, mi mindent. És mindezeket orvosi rendelés nélkül, csak a saját jószántából. Az éjjeliszekrénye valóságos kis gyógyszertár volt. Soha se utazott el máskép, mint úgy, hogy táskájában egy nagy doboz volt telve a legkülönbözőbb gyógyszerekkel. Víz nélkül az uccán lenyelni néhány pasztillát, az neki semmi volt. Egyszer egy banketten, amelyet, úgy emlékszem, Justh Gyula tiszteletére az Országos Kaszinóban rendeztek, fejfájást érzett. Még mielőtt elindult volna, odahaza már két aszpirint bevett. Ahogy odaért, első dolga volt, hogy megint bevett kettőt. Amikor arról volt szó, hogy őt kívánták hallani és beszélni kellett, mielőtt hozzáfogott volna, még két port bevett és amikor a beszédjét befejezte, újra kettőt, úgyhogy néhány óra leforgása alatt nyolc aszpirint, négy grammot vett be, hazafelé gyalog jött a Kossuth Lajos Recatol az Abbázia kávéházig, ahol olyan rosszul lett, hogy le kellett feküdnie, mindenféle gyógyszereket hoztak a közeli gyógyszertárból, injekciót kapott és éjjel két órakor a »fődoktor«, ahogyan Eötvös Károly után Reiner doktort nevezték, azzal kísérté haza, hogy aszpirinmérgezése van. Képzeltető halálra rémültségem, de szólni egy szót sem szóltam, mert tudtam, hogy az én uramnak mindig csak akkor lehet már elmagyarázni valamit, mikor a téma, amiről beszélni akarok, már régen nem aktuális, mert különben izgult és heveskedett.

Most mély szemrehányással nézett a tanárra és egész indignálódva kérdezte:

– Hogy képzeli a tanár úr, hogy én most hazamegyek és nem viszek magammal semmiféle új gyógyszert? Ez lehetetlenség. Tessék csak nekem felírni valami fájdalomcsillapítót.

A tanár rögtön tisztában volt a dologgal és

azonnal felírt két orvosságot, amelynek a receptjét ezzel iaz utasítással adta át az uramnak:

– Felváltva szedheti kérem mind a kettőt. Biztosítom, hogy egyik sem lesz ártalmára.

De az uram is átlátott a szitán és a makacs beteg gyanakvásával jegyezte meg:

– Szóval sem nem árt, sem nem használ!

A tanár úr elnevette magát és azt felelte:

– Hát bizony ez körülbelül így is van. Örüljön neki, hiszen elképzelheti, hogyha szükségesnek tartanám, akkor valóban rendelnék valamit. Elhíheti, hogy jobb ha semmit sem szed.

Az uram azonban egy csöppet sem volt megnyugodva. Mikor eljöttünk, az egész utón dohogott, hogy ez a tanár nem az ő kedvére való. Neki csak Herzl báró, a rajongásig szeretett »tanár bácsi« felelt meg. Senkiben sem bízott, csak őbenne, de ia tanár bácsi már nem élt.

Ezután nem is mentünk már sehova, mert az uramon ismét erőt vett a Pest utáni vágy, a nosztalgia, így hát néhány nap múlva megint itthon voltunk.

Itthon vette észre csak, hogy mennyire nem látja az ember azt, akit folyton lát. Én semmiféle változást nem vettem észre az uramon. Ellenben első látogatónk, amikor elmenőben kikísértem, hirtelen megsúgta, hogy mennyire meg van döbbenve az uram rossz kinézésétől és még jobban a rezignált, melanchólikus hangjától. Arra kért, okvetlen hívjam el Korányi professzort. Meg is tettem. Vizsgálat után Korányi kijelentette, hogy Ő semmi elváltozást nem talál a júliusi és a mostani állapota között. Megmondta őszintén, hogy az emsi fürdőzés várt jó hatását nem észleli, de rosszabbnak sem találja az állapotot.

E kijelentése után, mint egy varázsszóra az uram csodálatos változáson ment keresztül. Egyik percről a másikra jó kedvű lett, valósággal meg-

fiatalodott, megjött a munkakedve. Mindig azt mondtam neki, olyan mint a »Lili« című francia operettben az öreg márki, aki folyton fiatalabb és minél korosabb, annál pikánsabb dolgokat dudorász és annál hetykébben adja a fiatal. Megint elkezdtek a régi életet. Kis szükségünk volt megingint tele volt emberekkel. Szeretném azt mondani, hogy jó barátokkal, de az azóta eltelt idő alatt meg kellett róla győződnöm, hogy sajnos a jó barát a legkevesebb volt közöttük. A legtöbbje önmagának volt jóbarátja és mint jó érdekműködő járt az uramhoz. Hatalom ugyan már nem volt az uram kezében, de a presztízse nagyobb volt mint valaha, sok mindent el tudott igazítani, intézni egy-egy szavával. Hány gólemet faragott. Szürke ismeretlen emberkékből, gyúrt és teremtett közszereplő egyéneket. Hányan töltötték itt féléletüket, mert éppen csak hogy nem itt aludtak, különben ebéd, vacsora, délelőtt, délután itt kocogtak körülötte és lestek minden szavát. Saját gyermekét nem vihette úgy előre, mint ahogy előre vitt másokat. Hivatalt juttatott, pozíciót biztosított olyanoknak, akik most, hogy már nincs mit várniok, szinte nevetséges módon hitványoknak bizonyulnak jóltevőjük családjával szemben. Hányszor mondta: »Közkatonaik kincset érnek, nagyszerű emberek, vezérek, sajnos kevés kivétellel, hitvány alattomos emberekből áll, de nem tudok magamon segíteni.« Az uram intim jóbarátjai sokszor kifogásolták azt a nagy csődületet, mely őt folyton körülvette. Azt hitték, hogy az uram nem tudja megkülönböztetni az embereket az ocsút a tiszta búzától. De ebben mindenki csalódott, ő nagyon is tisztában volt az embereivel, de az volt az álláspontja, hogy a politikai vezér nem lehet finnyás és válogató. Ha valaki hozzácsatlakozik, ha csak nem valami kimondottan jellemtelen vagy becstelen fráter, el kell fogadni, mert egy nagy párt nem áll-

hat csupa gentlemanból. Ő nemcsak szerette a közkatonáit, de úgyszólván rajongott értük. A mellette levő vezérkart pedig érdeme szerint értékelte. Kit nagyra becsült, kit kevesebbre, és volt olyan is, akit egyáltalában nem becsült, de ezt is meg kellett tűnie politikai okokból. Nagyon kevés emberre mondta azt, hogy »barátom«. Mindig hangoztatta, hogy még a legjobb ismerőst is egy óceán választja el attól, hogy barát legyen. Teljesen tisztában volt vele, hogy kevés az igazi barátja. Tudta jól, hogy gyűlölik az esze és a tehetsége miatt. Sokszormondta, hogy fizikai fájdalmat érez a szívében, amikor rájön, hogy már megint becsapták. De bármennyi becsapás se tartotta vissza, hogy két kézzel ne osztogassa nagy és nemes szívének ajándékait. Neki sohase volt sok a szíveség, amit tennie kellett és sohase volt terhére és mindig volt rá ideje, hogy eljárjon a kis emberek keserves dolgaiban. Néha napokat azzal töltött, hogy ilyen ügyeket intézett. Egész generáció él, melyből ő csinált embert. A zsebei állandóan tele voltak a legkülönbözőbb kéregetők leveleivel. Minden levélen volt egy-egy megjegyzés piros ceruzával, hogy hol, mikor és kinél kell az illető ügyében eljárni. Minden reggel mielőtt elment, átnézte a zsebeit. Nem győztem vele veszekedni, milyen rettenetesen néz ki, hogy a zsebei messze elállanak a sok lim-lom papirostól, az újságtól, amelyekkel valósággal ki volt tömve. Ilyenkor mindig szelíden mosolygott és megnyugtatót:

– Ne búsulj. Ha valaki nekem szemrehányást fog tenni, miért engedi meg a feleségem, hogy ilyen rendetlenül nézzek ki, annak azt fogom felelni, a feleségem erről nem tehet, ez az én privát passzióm. Mivel pedig ez nem valami költséges passzió, hagyd meg ezt kérlek nekem. Ha én ezeket a leveleket vagy újságokat valahol lerakom, akkor elfeledkezem ezekről a dolgokról. De így bi-

zonyos idő múltán már nem fér több a zsebembe, akkor kénytelen vagyok eldobni azokat, amelyek már nem aktuálisak és helyettük odateszem az újonnan befutottakat. Ez az én nyilvántartásom. – Annyi kéregetőlevél, mint amennyit nekünk hozott a posta, nem jött soha senkinek. Ami a legkülönösebb, minden levélre feleletet küldetett. – Ha már másként nem segíthetek – mondotta – legalább legyen egy felelete a levelére, hiszen különben úgy csalódik bennem, mint másban, pedig szeretném keresztülvinni, hogy bennem ne csalódjék senki.

XLI.

ÁRTATLAN SZERELMI JÁTÉKOK.

Itt most megszakítjuk egy pillanatra a történések fonalát, hogy közbevetőleg beszéljek valamit arról a dologról, amely nélkül hiányos lenne az én jurám arcképe: a szerelemről.

A szerelem a politika közeli szomszédságában lakik, vagy mondjuk, a közélet szomszédságában. Tulajdonképpen az igazság az, hogy minden férfi életében megvannak a szerelem fejezetei, de akik az életüket a nagy szürke ismeretlenségben élik le, ők a boldogabbak! Azoknál ezek a fejezetek ismeretlenek maradnak. Míg ellenben a közélet nyilvánosságában élő férfiaknak, a nagy politikusoknak, nagy művészeknek, nagy katonáknak, a szerelmi lelete is a kíváncsi publikum tekintetének van kitéve. Minden híres ember, vagy a legtöbb híres ember életrajzírói ismerik hősük szerelmi életét. A memoire-irodalom telve van ezeknek a szerelmeknek a pikantériájával.

Az a keresetlen közvetlenség, amellyel az én uram az emberek tízezreivel érintkezett, magával hozta, hogy életének intimitásai felől is számtalan pletyka volt forgalomban. De talán csak egy ember volt a világon, aki mindezekről pontosan tudta, mennyi bennük az igazság és mennyi a képzelet. És ez az ember én voltam. Tudom, hogy ebben megvan a magam igen ritka érdeme. Én sohase álltam útját az uramnak, hogy az egyéniségét ebben az irányban is szabadon kiélje. Teljesen bizonyos

voltam benne, hogy engem becsül és szeret és ezzel én teljesen kimerítettnek láttam a hűség fogalmát az ő részéről. Nem kívántam, de pláne nem követeltem, hogy ennek a fogalomnak az egész egyéniségét feláldozza.

Ennek a magatartásomnak az a hasznos következménye volt, hogy minden ilyen irányú titkát velem megosztotta, engem mindig mindenbe beavatott és ez a beavatottságom nem egyszer képesített engem arra, hogy egy-egy ilyen kapcsolatnak véget vessek, amikor azt láttam, hogy jóságával, lovasgiasságával és a helyzetével vissza akarnak élni.

Az uram nagyon szerette a szép és okos nők társaságát. Különösen a romlatlan, fiatal leányokért tudott rajongani, akikkel óraszámra nagy kedvteléssel, szellemi képességeinek teljes lekötésével tudott társalogni, tréfálni, bohókásan kurizálni. Egyáltalában nem volt asszonybolond és az úgynevezett szerelem nem nagy szerepet játszott az életében. Amint azt nekem sokszor elmondotta, 23 esztendőig koráig nőnek még közeiében sem volt. Amikor érettségi után a társai olyan mulatozásra hívták, ahol nők is lesznek jelen, ő azt felelte: »Én pedig hazamegyek a könyveimmel mulatni«. Ha a pajtásai emiatt a tartózkodása miatt heccelték, akkor Pató Pált idézte: »Ej, ráérünk arra még«. Már a nagykorúság határán volt, amikor az Andrassy utón egy nagy csemegeüzletben megismerkedett egyik elárusító kisasszonnyal, egy szép szőke leánnyal, akivel megállapodott élete első randevújában: vasárnap délután majd kimennek a budai hegyek közé virágokat szedni. Pontos időben elment a leányért, akivel azután egész délután együtt sétálgattak, sőt be is tértek egy szerény vendéglőbe, ahol ő a kisasszonynak egy pohár sört és egy körözött liptait fizetett. Estefelé, amikor visszatértek, a leány felszólította, menjen fel vele a lakására, de ő a bibliai Józsefként elhárította ma-

gától a megtiszteltetést azzal, hogy majd legközelebb. Másnap azután már nagyon bánta, hogy udvariatlan volt a hölgyecskével szemben és bűnbánóan tért be a csemegeüzletbe, ahol a leány azonban már nem volt olyan nyájas hozzá, mint azelőtt. De azért mégis csak megbeszéltek egy újabb kirándulást. A vége persze az lett, hogy Ádám elfogadta Éva kezéből az almát, de azután annyira restelkedett, hogy soha többé nem ment be a csemegeüzletbe és többé nem is látta az ő Éváját.

Egy alkalommal, amikor a Balaton mellett nyaraló édesanyját meglátogatta, ott nagy szerelemre lobbant az egyik vendéglős leánya iránt. Tiszta, szent szerelem volt. Annyira őszinte és komoly, hogyha a szülei nem tartották volna vissza, a leányt hajlandó lett volna feleségül venni. Később, amikor a leány férjhez ment, intim viszony fejlődött ki közöttük, amely mindaddig tartott, amíg túlságosan érthetővé nem vált előtte, hogy a menyecske szemében az egész ügyben sokkal nagyobb fontossága van az ő gavalléros nagylelkűségének, mint a személyének. Ekkor keserű lett a szájaíze és véget vetett a viszonynak.

Ahogyan a szerelmi élete kezdődött, olyan volt a folytatása is egész életében, ő soha senkit el nem csábított, mindig azt mondta, ahhoz neki nincsen elég ideje. De ezzel csak önmagát vigasztalta, mert a valóság az volt, hogy sokkal szemérmesebb és becsületesebb volt, semhogy csábítani tudott volna. Egész életében mindig csak őt csábították el, és ő nemcsak, hogy éretlenül, de még megéretten se tépte le a gyümölcsöt, hanem az mindig úgy hullott le magától az ölébe.

Már régen házasember volt, amikor egyszer egy énekesnő kereste fel valami ügyben. Jónévű művésznő volt, egyik legnagyobb színházunk kötelékében állott. Én a hölgyet, sőt egész családját igen jól ismertem és szívesen láttam őt magunknál. Nem

volt okom féltékenykedni, a művésznő egyáltalában nem volt szép és nem is volt az uram ízlése. Az uramnak az erősen nőies nők tetszettek, a művésznő pedig magas, fekete, kicsit mulatszerű típus volt. Az ilyenek egyáltalában semmi hatással nem voltak rá. Egy alkalommal öngagsága arra kérte az uramat, hogy a rekkenő nyári hőség miatt tegye meg neki azt a szívességet, kímélje meg ez egyszer őt a fáradságtól és jöjjön el az ő lakására, amely a miénknél hűvösebb, ott nem zavarják annyit, mint itt az irodában és zavartalanabban tárgyalhatnak az ügyről. Én persze erről nem tudtam semmit, csak már utána mesélte el az uram, mikor becsengetett a művésznőhöz, öngagsága nyitott ajtót, egy annyira áttetsző pongyolában, hogy ő már az ajtóból vissza akart fordulni, mert sehogy ise tetszett neki ez a bevezetés. De még mielőtt visszaléphetett volna, öngagsága már az ajtónál nyakába borult és a bibliabeli József megint csak elvesztette a csatát. Erre leültem és írtam öngagságának, kímélne meg most már a látogatásától, mert a női nem nevében kifogásolom, hogy egy jónevű művésznő ne várja meg, amíg a férfi borul a lábai jelé, hanem ő dobja magát a férfi nyakába. A művésznő energikusan azt válaszolta, önmagával úgy rendelkezik, ahogy neki tetszik, nem fogad el oktatást és a látogatásait nálunk beszünteti. Ezzel vége is volt az intimen kezdődő viszonyoknak.

Egyszer megtörtént, hogy egy fiatal leányt egy nagyon előkelő állású nős úriember külföldre szöktetett. Nagy botrány lett belőle és a leány; családja az uramat vette igénybe mint ügyvédet és a kaland hősnője is eljött az uramhoz. Szép és kedves leány volt, aki könnyen elhitette az urammal azt a mesét, hogy a liliomnál tisztább és ártatlanabb. Szép rózsaszínű arcbőre volt, szendén tudta lesütni szelíd szemeit, az uram szentül hitt ártatlanságában és hozzá írta ezt a verset:

REPÜLJ TOVÁBB...

*Egy sebzett szárnyú bűbajos madárka,
Gonosz elől be röppent a szobámba
Es néz riadtan, nincs-e új veszély!
Remélve reszket és reszketve remél.*

*Nyugodj meg: én vigyázva felemellek,
Gonosztól óva, kalitkába nem teszek,
Vergődő kis szíved nyugtot talál,
Sebzett hited újra egekbe száll.*

*Mint csókolnálak, mint simogatnálak,
De mohó vággal nem nyúlok utánad.
Gyógyulj meg! Azután bontsd ki szárnyadat,
Repülj tovább: és légy vidám szabad.*

*Repülj a boldogságba, napsugárba!
Hajtson ki újra lelked ifjúsága,
Mint múltak sírján illatos virágok,
Felejtsd a jót, felejtsd a rosszaságot!*

*A múltak minden emléke enyésszen!
Még engem is temess, feledj egészen.
De lopva néha ablakom kitárom:
Tán visszaröppensz... mindörökre várom.*

Íme mily tiszta, szent érzelemmel nézett erre az ártatlan virágszálra. Hetek múltak amikor egyszer egyik jóbarátjának és képviselőtársának név nélkül elmondotta ezt az esetet, a barátja elkacagta magát és rögtön megmondotta a lány nevét és hozzátette, ez a hölgyecske gépíró volt irodájában, nagyon jól ismeri és biztosította az uramat, hogy mindenféle jelzöt inkább megérdeemel, mint az »ártatlanság« jelzőjét. Az uram nagy szemeket meresztett és nem győzött csodálkozni, hogy ez a kislány, aki oly félénken ül le a dol-

gozószobájának a foteljébe, aki csak szemlesütve és csak tompított hangon mer beszélni, ez ne legyen olyan ártatlan, mint amilyennek látszik. Nem is hitte el a dolgot, de azért, amikor a lány újra bejött az irodájába, bátortalanul ugyan, de mégis megpróbálkozott vele egy kissé szabadabban diskurálni. És akkor azonnal kiderült, hogy a naináciska már régen túl volt a Rubiconon. De erre azonnal el is vesztette varázsát az uram szemében. Olykor-olykor összekerültek, de az a hangulat, amely a verset diktálta, örökre elrepült. Hajlandó volt ő kalandokra is, de rajongani csak a tisztaságért tudott.

Nem mondom, hogy mindjárt azon a nagy bölcs és megértő állásponton voltam az úgynevezett szerelmi dolgokban, mint amelyre későbbem emelkedtem, mert eleinte kissé tragikusabban vettem a csélcapságokat. Egyszer egészen fiatalasszony koromban próbára is akartam tenni az uramat és magam gyártottam egy randevúra invitáló levelet, amely alá képzelt nevet írtam és a Délibáb ucca 71. házszámot jelöltem meg benne, arra gondolva, az előkelő villanegyedben valami igen elegáns kalandra fog az uram következtetni. A levelet távollétében az íróasztalára csempésztem és amikor hazajött, titokban nézdegéltem, milyen hatást tesz rá, amikor a levelet elolvassa. Tényleg egyszerre csak azt látom, hogy egy pillanat és már a papírkosárba is dobja. Örömöm és büszkeségem határtalan volt, de a kíváncsiság ördöge azért nem hagyott békében. Kis idő múlva gyanútlanul kérdőre vontam, miféle levél volt az, amit azonnal a papírkosárba dobott? Hiszen megszoktam, hogy ő soha semmit nem dobott el, hanem a legjelentéktelenebb papírszeleteket is félrerakta és addig gyűjtögette, amíg én egy óvatlan pillanatban az egész gyűjteményt el nem égettem. Azt felelte kérdésemre, semmi, valami ostobaság volt

az egész, nem érdemes róla beszélni. Ezzel kiment a szobából, mire én azonnal a papírkosárhoz futottam és mit láttak szemeim? Csak az üres boríték volt a papírkosárban, magát a levelet az uram bizony eltette.

Most azután már igazán kétségbe voltam esve, soha az uram nekem nem füllentett, most mégis rajta csíptem a füllentésen. Meg azután délután hat órára szólt a randevú, nem engedhettem, hogy odamenjen, hiszen valami kellemetlenség támadhat ebből a bolondságból. Utánna mentem tehát és kérdőre vontam:

– Barátom, te engem becsaptál. Azt mondtad, szóra se érdemes ez a levél és mégis csak a borítékot dobtad el, a levelet pedig eltetted. Bizonyára valami hölgynek az írása volt. Titok, szerelem ...

Erre nagy örömmel bevallotta, hát igen, a levél randevúra hívja, neki azonban esze ágában sincs elmenni, hanem meg akar győződni a levél írójának kilétéről, egy barátját fogja odaküldeni. Nem lett volna értelme tovább folytatni a játékot, bevallottam, én írtam a levelet, amellyel próbára akartam tenni és megvagyok elégedve a kísérlettel, mert beláttam, hogy nem kap mohón a kínálkozó kalandon. De sokáig tartott, amíg végül elhitte, hogy az egész csak ugratás volt.

De ha későbbi időkben annyi elnézéssel vagy mondjuk inkább egy megértő barát elnézésével voltam apró-cseprő kalandjaival szemben, mihelyt azt láttam, hogy valaki vissza akar élni a jóságával és a gavallériájával, azonnal véget vetettem a dolognak, ami módomban állott. Soha se volt szó valami nagy jelentőségű dologról: tisztességérzete és becsületessége soha se engedte meg volna neki, hogy ott lépjen fel csábítóként vagy ott engedje magát belevinni valami kalandba, ahol a kaland hősnőjének valami veszíteni valója lett volna. Egyet-

len egy esetről van tudomásom, hogy olyan férjes asszonnyal volt rövid ideig barátságban, ahol a férjet is ismerte. De itt se volt se a férjnek, se önágyaságának semmiféle veszíteni valója, mert mindenki tudta róluk, hogy a férj jól^ megfontolt szándékkal hunyja be a szemét a valóság előtt. A férj egyébiránt befolyásos hírlapíró volt és olyan erkölcsöket vallott, hogy amikor egyszer a felesége társaságban azt mondotta róla: »Az én uram egy nagyhatalom«, a társaság egy okos és szellemes hölgye nyomban azt válaszolta rá: »Ez igaz, még hozzá fegyveres nagyhatalom« (célzás a »relvolver«-re). Ezzel a különben égő feketeszemű szép asszonnyal volt néhány találkája az uramnak, amiről ő nekem pontosan referált. Láttam, ez nem fog jóra vezetni, mert tisztában voltam vele, hogy az egésznek semmiféle érzelmi alapja nincsen önágyasága részéről, hanem nagyon is anyagi háttere. Elhatároztam, véget vetek ennek a barátságnak. Most már én kértem telefonon találkát a hölgytől, aki erre a találkára férjével jelent meg, arra számítva, ezzel útját állja holmi kérdőrevonásnak. De én jól voltam informálva az uram részéről, tudtam hányadán állok a férjjel. Tehát nem zseniroztam magamat és ott a férj előtt kértem ki, hogy az uramat randevúkra invitálja. »Elégedjék meg – mondtam – a saját férjével, aki sokkal fényesebb egzisztenciát biztosít a részére, mint amilyen az enyém volt.« Önágyasága egyáltalában nem jött zavarba, kereken kijelentette, csak nem gondolom, hogy neki valami dolga van az urammal, neki semmi szüksége nincsen az én uram udvarlására, neki sokkal különb udvarlói lehetnének, ha ő nem volna hűséges felesége a férjének. Még mielőtt válaszolhattam volna neki, a férj nagyot kacagott és azt felelte: »Fiacskám, ezt nem mondhatod, mert különb mint Vázsonyi nincsen.«

Anyira visszataszító volt nekem ez a jelenet,

rögtön el is távoztam, csak még arra kértem a kitűnő házaspárt, ne sorozzanak engem többé az ismerőseik körébe, ne köszöntsenek. Otthon azután elmondottam az uramnak az egész jelenetet, mire ő legjobban a férfiúi hiúságában érezte magát sértve s felhívta telefonon a hölgyet és kérdőre vonta. Csak akkor láttam, milyen mélységei lehetnek a hazugságnak, önagysága egyszerűen lehazudta az egész találkozásunkat. Azt mondta, egyáltalában nem érti, mit beszél az uram, hiszen ő már hetek óta nem találkozott velem. Elámultam szentelenségének ezen a fokán, megmondottam az uramnak, hogy nem akarom ezzel a hölgygel szemben az igazamat bizonyítani, de nem is akarom őket többé látni soha életemben. Csodálatos módon annak dacára, hogy egész közel laktunk egymáshoz, soha többé ezt a házaspárt nem láttam.

Ismerjük jól azokat a közéleti kiválóságokat, akik családos ember létükre, nyilvánosan megjelennek barátnőikkel és úgyszólván a köztudomással érvényesítik ezt a törvénytelen viszonyukat. Az én elnéző magatartásomnak egyik feltétele volt, hogy az uram sohase kövessen el ilyen Ízléstelenséget. Ő sokkal jobb érzésű volt, semhogy ezt a kívánságomat könnyen ne teljesíthette volna. Még első képviselőválasztása idejében történt, hogy egy nagyobb társasággal elment a Folies Capricesbe mulatni. 33 éves volt, Budapest legnagyobb kerületének a képviselője. Népszerű, híres ember, ki vehette volna tőle rossz néven, hogy örül az életnek és nem nagyon hagyta magát kéretni, egy kis mulatozásra. Kéretni, mondom, mert ő magától soha se ment volna. Hazajövet, magától elmondotta, hol töltötte az éjnek nagyobbik felét. A részleteket nem mondotta el, ahhoz még akkor túl fiatal házasok voltunk, de mindig voltak jó emberek, akik gondoskodtak róla, hogy megtudjam a valóságot. Másnap már tudtam, hogy a páholyban, ahol a tár-

saság volt és pezsgőzött, egész este egy kis táncosnő ült az uram ölében. Hazudnék, ha azt mondanám, ez valami örömhír volt számomra. Csak azon gondolkodtam, hogyan közöljem vele azt, hogy erről tudomásom van, anélkül, hogy ebből valami elmérgesedett jelenet fejlődjék. Végre kieszeltem a módját. Elmondottam neki, hogy a földalattin, amikor hazajöttem, két úriember ült a közelemben, akik nem tudom azért-e, mert tudták, ki vagyok, vagy azért-e, mert nem sejtették, ki vagyok, hangszóval a következőket beszéltek egymással:

– Láttad Vázsonyit szombaton a Foliesben?

Mire a másik azt felelte:

– Nem láttam, de nem találok benne semmit, hogy a Foliesben volt. Mi van ezen feltűnő?

Erre a másik azt felelte:

– Lehet a Foliesben lenni, de egy fiatal képviselőnek, aki még hozzá fiatal férj is, nem szabad nyilvános helyen táncosnőt ültetni az ölébe.

Az uram erre rámnézett és azt mondotta:

– Igaza lehet a pasasnak, mert tényleg én magam se szerettem, hogy az a kis nő éppen iaz én ölemet választotta ki ülőhelynek. Meg is mondtam ezt neki többször, de az a kis bécsi fruska nem talált ebben semmit és engem mindig csak »Vázsonyi pácsi«-nak nevezett. Képzelheted, milyen szerény lehet, ha neki örömet okozott, az ölembé ülhetni. De mindenesetre megígérem neked, ez többé nem fog előfordulni.

Egy másik Folies-eset is volt. Egy igazán bájos, kedves, szintén bécsi nőnek kezdett udvarolni. Soká tartott, de végre elkövetkezett az a rég várt rendez-vous. A szeparéba behozták a pezsgőt. Amikor a harmadik pohárnál tartottak, kicsit kézzelfoghatóan akart udvarolni, mire a nő az ő sajátos bécsi dialektusával azt mondta: Sie sahn halt ein grosser lieber Kerl, aber schauns Vázsoni, i mag doch net. Ich lieb einen kleinen Kollegen, der

aber in seiner Art auch ein grosser Kerl ist, will im nicht hintergehn, sans mir ja net bös. Magyarul: Nagy és kedves fiú maga, Vázsonyi, de én még se szerethetem. Szeretek egy kis kollégát, aki a maga nemében szintén nagy fiú, nem csapom be. Valahogy kitudódott az az eset, hogy a szeparéban az uram kosarat kapott és Bede Job más nevekkal ugyan, de tárcájában megírta a »P. H.«-han, viszont az uram a művésznőt igazán nagyra becsülte és nem tudta soha eléggé ezen magaviseletéért dicsérni és magasztalni.

Amennyire én tudom, meg is tartotta ezt (az ígéretét és soha többé nem volt rá okom, hogy a nyilvánosság előtti viselkedését ebből a szempontból kifogásolhattam volna.

Öreg korára, ha ugyan nála, aki élete virágában szállt sírba, lehet öreg korról beszélni, nála is, mint az öreg Goethénél, az öreg Ibsennél, az öreg Heinénél és bizonyára a többi, nagy tömeget nem érdeklő férfiaknál szintén megjött a aná-sodvirágzás kora, amikor szívében kedvesebb érzéseket fakasztott egy-egy női lény. Amikor az emigráció idején Svájcból Bécsbe került, és én; még kénytelen voltam Svájcban maradni, Bécsben megismerkedett egy fiatal leánnyal, akivel szemben egy 18 éves érettségizett ifjú rajongása töltötte el a szívét. Ártatlan dolog volt, a kislány, súlyosan tüdőveszes beteg gyermek létére egyáltalán nem volt alkalmas holmi szerelmi kalandokra. Az uram szeretetteljes szánalommal és meleg szívének rajongásával karolta fel a kislány sorsának az intézését és gyűjtögette barátai között a pénzt és maga is nagy áldozatokat hozott, hogy a leánykát kigyógyítsa. Hosszú időn keresztül üdült a leányka a Wiener Waldban, az így összegyűjtött pénzből.

ő persze sokkal okosabb volt és sokkal jobban ki volt benne fejlődve az önbírálat képessége, semhogy ő maga is teljesen tisztába ne lett volna,

az ilyen fellángolások poézise mellett, annak fonákságával is. Ez az öngúny talán kifejezést nyert ebben a versében:

VADVIRÁG.

*A kertben lenn sok szép virág terem
S halál a kertész fenn a szirteken,
Öreg szerelmes és bohó gyerek,
Csak járja mégis a meredeket.
S ha szirtről ránevet a vadvirág,
Az ég szemébe nézve nekivág.*

*Bohó gyerekek Isten megbocsájt,
Vezérül küldi legszebb angyalát:
Öreg bolondra nem vigyáz az ég,
Ha szirtre tör, vén csontját zúzza szét.*

*Öreg szerelmes és bohó gyerek,
Nyugodtan járja a meredeket,
S ha ránevet a szirtről a kis virág
Az ég szemébe nézve nekivág.*

*A kertben lenn sok szép virág terem
S halál a kertész fenn a szirteken.
Hiába hinti mostan illatát
Kábít az érintetlen vadvirág?*

*Bohó gyerekek Isten megbocsájt,
Vezérül küldi legszebb angyalát,
De ostromoljon, aki roskatag
Sziklák helyett virágos boltokat.
Öreg bolondra nem vigyáz az ég,
Ha szirtre tör, vén csontját zúzza szét.*

Később egy magasrangú katonatiszt özvegyével, egy rendkívül bájos, finom úriasszonnyal juttott gyöngéd barátságba. Amikor ismét összekerül-

tünk, engem is megismertetett velem, mert Isten tudja miért, regényírók, akik a férfilelek analízisével foglalkoznak, talán meg tudnák mondani az okát, miért szerette ő azt, hogy én személyesen is megismerjem, az ő rajongásainak tárgyait. A hölgy kissé különös helyzetben érezte magát velem szemben, de én megkönnyítettem helyzetét és forma szerint megköszöntem neki, hogy azokban a nehéz időkben, amikor az uram fűtetlen bécsi szállodában fagyoskodott és a szó szoros értelemben vacogó fogakkal ült szobájában, akkor akadt egy kedves úriasszony, aki derűt vitt az ő szomorú életébe és megajándékozta őt barátságával.

Talán ez a nő volt az utolsó féllobbanása. Amikor végleg hazatértünk, még váltott vele leveleket, amiket ez a finom nő csodás szépen tudott írni, míg végre azután a levelezés is abba maradt. Azután már véget ért a kalandok ideje. Imittamott lobbant egyet-egyet még a gyertya, de a politika és az élet annyira lefoglalta életének utolsó idejét, hogy nem jutott már többé idő és kedv a kalandokra. Igaz szívvel mondom, hogy sajnálom.

Szebb és jobb időtöltés lett volna a szerelmes rajongás, érzelmes versek írása, mint az, amivel utolsó éveit töltötte. Én szívből szántam neki azokat a boldog perceket, amiket naiv lelkének gyönyörűségére ártatlan szerelmeskedéssel töltött, sőt még azokat is, amik talán nem voltak ennyire ártatlanok. Akárki volt a nő, aki neki ideális, vagy reális örömezt szerzett, zaklatott életében, én mind-egyiknek hálás vagyok érte.

XLII.

A NAGY PEREK.

És most még mint ügyvédről is kell írnom az uramról, mielőtt a mesémet folytatnám.

Az én uramról sokat írtak és beszéltek mint politikusról, mint a városháza vezetőjéről, mint nagy szónokról és kiváló publicistáról. De aránylag kevesebbet beszéltek róla, mint ügyvédről. Mindenkinek igaza volt, aki az előbb említett minőségében bármekkora magasztalással szolt is róla. De az én véleményem szerint mégis mint ügyvéd volt a legnagyobb minden kiválóságai között. Ha jobban meg gondoltam volna közös életünk elején a dolgot, arra kellett volna törekednem, hogy az ügyvédséggel foglalkozzék a legtöbbet, mert ezen a téren termettek volna részére kézzelfogható babérok és bizonyára nem áldozta volna fel ebben annyira az életerejét, mint a politikában.

A szakemberek voltak azok, akik legjobban tudták méltányolni az ő jogi képességeit. A legbonyolultabb ügyekben jöttek hozzá ügyvédek a klienseikkel együtt konzíliumot tartani és ilyenkor a kollégák elámultak eszének élessége és judíciumának gyorsasága és biztonsága felett. Ilyen esetekben a kolléga széles alapon szokta vele ismertetni a bonyolódott tényállást, nagyon vigyázva arra, valahogy a saját véleményét el ne árulja és ezzel az uramat ne befolyásolja. Ő szokása szerint a pamlagon félig fekvő, vagy támlásszéken hátradőlve olyan arckifejezéssel hallgatta az előadást, amely majdnem közönyösséget mutatott. Mintha unná az

egész dolgot és csak fél füllel hallgatná. Rendszerint még be se volt fejezve az előadás, ő már is belevágott egy olyan mondattal, amely egyszeriben átvágta a gordiusi csomót, ami nem egyszer a tépelődő és a kérdésen bizonyára hetek vagy hónapok óta rágódó kolléga hangos felsikoltására vezetett, amivel bámulatának kifejezést adott.

Ő valóban eleget tett annak a parancsnak, amit tőle sokszor hallottam: »az ügyvéd a pernek első bírója legyen«. Ha egy ügyet hoztak hozzá, akkor ő azt maga bírálta el a jogosság, az igazságosság és a méltányosság szempontjából és azután ha valamit igazságosnak talált, akkor elvállalta és olyan hévvel feküdt bele, amely szinte ellenállhatatlan volt. Én az egész együttélésünk idejéből nem emlékszem rá, hogy valami jelentősebb ügyében vesztés lett volna. Akár polgári ügy, akár büntető ügy volt is, amiben dolgozott, amíg azzal foglalkozott, addig semmi egyéb nem tudta érdekelni és nem nyugodott addig, amíg az álláspontját dicalra nem vitte.

Ennek dacára nem mondhatom, hogy ez a ritka képessége, valami nagy méltánylásra talált volna. Volt néhány szenzációs nagy pere, de egyáltalában nem tartozott a nagy irodájú, nagy keresetű ügyvédek közé. Akármelyik középszerű vagy még ezen is alulálló kollégája sokkal többet keresett az ügyvédséggel, mint ő, aki az ügyvédek ügyvédje volt. Rengeteg ismerőse, barátja, párt-híve volt olyan, aki üzletében, vállalatában vagy intézetében őt ügyvédet is ellátott ügyekkel, de bár folyton körülötte settenkedtek, udvaroltak, kegyeit lestek, az nem jutott eszükbe, hogy ő sem él mannából és hogy irodáját foglalkoztassák ügyeik tömegével. A mi ügyvédi irodánk szakadatlanul megvolt szállva emberekkel, de ezek mind olyanok voltak, akik nem azért jöttek, hogy valamit hozzanak, hanem inkább hogy valamit vigyenek. És ő azt

az időt, amely alatt az irodába annyi nagy és értékes ügyet intézhetett volna el, fáradhatatlanul nap-nap után, évről-évre ezeknek az ingyenes, esetleg ráfizetéses ügyeknek szentelte. Amíg ezt magam előtt láttam, a megszokás folytán, természetesnek találtam, de most utólag szinte érthetetlenül állok az apostoli türelemnek és jóságnak ezzel a jelenségeivel szemben. A szenzációs, nagy perei voltak azok, amelyek legkevesebbet jövedelmeztek néki. Vagy legyenek őszinték és igazságosak: ezek az ügyei nemcsak hogy nem jövedelmeztek, hanem nehézzé pénzébe kerültek».

A legelső volt az emlékezetes nagy vasutas per, amely az 1904-i nagy vasutassztrájkot követte. Ebben a perben, amelyben 13 vasutast ültettek a vádlottak padjára, annyira belefeküdt és annyira belevitte egész idegzetét, hogy a végén idegei teljesen kimerültek, a vádlottakat felmentették, de őt magát hetekig tartó munkaképtelenségre ítélte ez a munka, amelyet kifejtett. De nemcsak a munka, hanem sok más furcsa és különös dolog is. Nem tudom, hogy ki, de tény az, hogy minden módon megkísérelték, hogy őt ebből a perből kiugrasszák. Egy délután, amint szokása szerint a pamlagon heverészett és az ügy felett töprengett, beállított egy rendőrtiszti ruhába öltözött úriember, aki valami érthetetlen néven bemutatkozván, arról kezdett hosszú litániát, hogy ő most egyéni becsületét és állását kockáztatva, mint jóbarát jött figyelmeztetni az uramat, hagyja abba a vasutaspert, mert ebből nemcsak, hogy nagy kára lehet, de esetleg még maga is a vádlottak padjára kerülhet, ő, már mint ez a kedves látogató, a főkapitányságon van beosztva, ott kihallgatta a fellebvalóinak beszélgetését. Hogy az mi volt, nem mondhatja el, de mivel ő nagy Vázsonyista, indítatva érezte magát, hogy lebeszélje az uramat a perben való további szerepléséről.

Az uram feltűnő türelmesen, nagy csendben hallgatta előadását és én csak azt nem tudtam magamnak megmagyarázni, amíg ott nyugtalanul hallgattam az idegen urat, miért nézi az uram ennek a rendőrtisztnek folyton a lábát és sohasem az arcát. Egyszerre csak felemelkedett fekvő helyzetéből, az állítólagos rendőrtiszt vállára téve a kezét, a legnyugodtabb hangon ezt mondja:

– Édes fiam, maga nem kockáztat becsületéből semmit, lehetséges, hogy valamikor volt magának ebből a portékából, de most ebben a pillanatban magánál becsületről már szó sem lehet. Az állását sem kockáztatja, hanem éppen az ellenkezőjét hiszem, hogy ezért az, idejövetelért lett magának állás vagy előléptetés ígérvé. Ne is vesztesse tovább az idejét, hanem távozzék minnél gyorsabban, amíg be nem hívom az irodai alkalmazottaimat és ki nem dobatom velük, magam nem piszkítom be a kezemet.

A szerencsétlen fiatalember elsápadt, elkezdett hímezni-hámozni, hogy ő nem érti a dolgot, nem tudja mire vélni az uram magatartását stb. De az uram nem hagyta magát megzavarni.

– Úgy látom kedves fiam, maga ezen a téren még újonc. Figyelmeztetem, ha máskor ilyen szerepre vállalkozik, rendes cipőt húzzon a lábára, nem pedig ilyen finom lakkcipőt, amely most a maga árulója lett. Egyszerű rendőrtiszt nem szaladgál lakkcipőben, érti édes barátom?

A fiatalember aki még tényleg járatlan volt a mesterségében, meghökkent, de azután megmutatta, hogy tényleg nem akasztotta még egészen szegre a becsületét: beismerte ott nyomban, hogy őt bizony a rendőrségről küldték megfelelő utasítással. Az uram mindjárt jegyzőkönyvet vett fel vele és ez a rendőrtiszt azután későbbben a vasutas per tárgyalásánál is szerepelt.

Így a múltak távlatából tekintve az egész vas-

utas per nem látszik valami világrengető jelentőségűnek, de akkor politika volt benne és mivel az uram ezenkívül a vádlottakat ártatlan áldozatoknak látta, az egész lelkét beleöntötte ebbe a perbe. Hogy milyen mértékben, annak jellemzésére elég talán ha elmondom, hogy a per tartama alatt egyszer Bécsbe kellett utaznia és ott, hogy estéjét kellemesen töltse, elment az Operaházba, ahol a Bajazot és a Parasztsüveget játszották. Turidó éneke közben hirtelen sírógörcs fogta el, amely csillapíthatatlan volt, úgyhogy ki kellett a színházból mennie. Másnap ijedten ment orvossal konzultálni, aki megállapította, nincsen semmi egyéb baja, mint teljes idegkimerültség. Ennyire exponálta magát egy olyan perben, amelyben nem keresett egy fillért sem, nem kapott semmit, hanem amelyre az akkori helyzetünkhöz képest súlyos pénzeket áldozott. A második ilyen nagy ügyvédi harca a Lengyel Zoltán-Polónyi Géza-per volt. Polónyi Géza akkor igazságügy-miniszter volt, vele vette fel a küzdelmet barátja érdekében, de még inkább az igazság érdekében az uram. Ennek a pernek az előkészülete hónapokig tartott. De a szó legszorosabb (értelmében. Olyan értelemben, hogy hónapokon keresztül nemcsak nappal, de éjjelről-éjjelre a hajnali órákig tele volt a lakásunk állandóan újságírókkal, ügyvédekkel és a perben szereplő egyénnel. Az egész lakásunk ügyvédi irodának volt berendezve és szakadatlanul folyt a munka, Az iroda alkalmazottai, az újságírók és a többi jelenlevők minden hajnalban halálra fáradtan, teljesen kimerülten dőltek ki. Jobbra-balra és szundikáltak a pamlagokon, fotelekben, székeken, csak az uram állta az iramot. Hihetetlen energiát tudott ilyenkor kifejteni, nemcsak, hogy nem kívánt, de nem is akart, nem is tudott megállni és szünetet tartani. Ha két-három órát aludt, már újra talpon volt. Megfürdött és újra munkába fogott.

Ennek a pernek kimagasló alakja és egyik főszereplője volt, az akkoriban hírhedségének tetőpontján állott Wallenstein Róza. Heteken át ült az irodánkban reggeltől estig, sőt néha az éjjeli órákban is. A legfurfangosabb, legravaszabb, de egyszersmind leggyanúsabb szerepet játszotta ebben az ügyben. Hozzánk úgy állított be, mint Polónyi Géza elszánt ellensége. De tőlünk egyenesen Polónyihoz sietett, ahol viszont az uram legnagyobb ellenségének adta ki magát. Mindkét helyen kémkedett, persze nem tudva, nem is álmodva, hogy az uram minden lépését detektívekkel kísérteti. Egy éjjel, amikor ismét nagyon sokan voltak falunk, többek között Heltai Ferenc, a későbbi főpolgármester, aki ennek a pernek egyik tanúja volt, Sándor Pál, Szász Jóska akkori képviselő, Fényes László, abban az időben híres újságíró és sokan mások, akikre már nem emlékszem pozitíve, egyszerre csak jelentik az uramnak, hogy a külső irodába megérkezett Wallenstein Róza. Kérdezte, vajjon bejöhet-e. Én azonban erősen tiltakoztam. Azt nem engedtem, hogy olyan valaki, akiről meg volt állapítva, hogy mint kém szaladgál egyik helyről a másikra, az bejöhessen az én privát lakásomba és láthassa, kik vannak nálunk. Megmondottam Dózsa Mihálynak, aki őt bejelentette, ültesse csak az írnokok szobájába, azonban ott is tartsa szemmel, nehogy valamelyik aktába belepillanthasson. Így is történt. De hát Wallenstein Róza híres nő volt abban az időben és bizony az urak egyenként kezdtek kifelé szállingózni, a szép Rózát közelről látni és udvarolni neki. Egyszerre egyik az urak közül, azzal jött vissza, hogy Wallenstein Róza nagyon megfázott a hideg téli éjszakában, egy pohár konyakot szeretne. Nálunk nem nagy dolog volt, hogy valaki egy pohár konyakot kapjon, mert hiszen azokon az éjjeleken literszámra fogyott nálunk az ital. De most valami megmagyarázhatatlan asz-

szonyi ösztön súgta nekem, hogy ennek a nőnek nem szabad szeszes italt adnunk; a világ kincséért se voltam hajlandó akár konyakot, akár likőrt beküldeni. Azt mondtam, ha meg van hülve, kaphat egy forró teát citrommal, de szeszes italt semmi esetre. Az urak restelték a dolgot, elkezdtek könnyörögni, rimánkodni, hogy ne tagadjam meg Wallenstein Rózától ezt a pohár konyakot, hiszen ebből semmi baj sem lehet, kapacitáltak minden módon. De hajlíthatatlan voltam és nemcsak, hogy nem adtam konyakot, de akaratom ellenére senki ne merjen adni, ezt kereken megtiltottam és vigyáztam, meg ne szegje ezt a tilalmat senki. A késő reggeli órákig ott ült a nagy Róza a külső iroda helyiségében és mint mindig, most is egyenesen Polónyihoz ment tőlünk. Délután megjelent »A Nap« című estilap, abban egy óriási riport szenzációs nyomdatechnikai formában, hogy az éjjel Vázsonyi Vilmosok lakásán Wallenstein Rózát leitatatták azért, hogy belőle mindenféle álhíreket csikarjanak ki Polónyi Géza ellen. Az uram a cikk elolvasása után inkább jókedvűen, mint haragosan, nagyot csapott az asztalra és elkiáltotta magát:

– Ördögöd van mégis asszony, hogy ilyen jó szimatod volt és nem engedted meg bevinni neki a szeszt. Legalább 30 tanunk van rá, hogy a cikk szemenszedett hazugság, a nagy Róza hideg vizén kívül egyebet nem kapott.

Nemsokára kiderült azután, hogy ez a ravasz nő jóelőre kieszelte az egész leitatási jelenetet és tényleg ezt szerette volna kiforszírozni. Dühében azután, hogy ez nem sikerült neki, mint megtörtént dolgot mondotta el a leitatást és pár órára szenzációt csinált belőle a délutáni boulevard lap részére.

A per hőse Lengyel Zoltán, aki akkor országgyűlési képviselő is volt, szintén reggeltől estig ott ült nálunk. Az uramnak akkor még meg volt

ez a rossz szokása, amiről később leszokott, ha valamin feldühödött, első mozdulata volt, a zsebébe nyúlni, kivenni az óráját és a földhöz vágni. Néha féldélutánok teltek el azzal, hogy Lengyel Zoltán, mint valami kis baba négykézláb csuszkált a földön, keresgélve a földhöz vágott óra alkatrészeit. Legalább tízszer elvitte Lengyel az óráshoz ezt a szerencsétlen órát megcsináltatni és ha jól tudom, ez volt az uram egyetlen honoráriuma, amit ebben az ügyben kapott. Azaz pardon, kapott tőle egy fekete tulaórát, amit a kedélyes Lengyel azzal adott át:

– Ezt az órát azért adom neked, ezután ezt csapkodd a földhöz. Ezt úgy adták el nekem öt koronáért, hogy ez nem törik össze, mert olyan olcsó portéka, nem érdemes neki összetörni. De ha a földhöz csapod és mégis összetörik, akkor veszek neked másikat, de többet Isten ügyse, nem csuszkálok a földön és nem keresgélem össze az órad belső és külső részeit.

Az uram roppantul megörült ennek az egyszerű tulaórának, nemcsak hogy földhöz nem csapta többé, de valami tíz esztendeig ezt hordozta,

Lengyel Zoltán a nagyon sokat kereső ügyvédek közé tartozott és folyton szemrehányásokat tett az uramnak, miért olyan »olcsó János« az ügyvédek között, miért rontja az ügyvédek tekintélyét ezzel az olcsósággal, miért nem számít a klienseknek annyit, amennyit számítania, úgy a saját érdekében, mint az ügyvédi kar érdekében kötelessége lenne. Az uram ezeket a prédikációkat mindig csendben hallgatta, mint aki jól rászolgált a leckéztetésre, sohase tett semmiféle ellenvetést. Egyszer azonban még Polónyi-per folyamán Lengyel Zoltánnak egy más ügyből kifolyólag is vádlottként kellett egy tárgyaláson megjelennie és az uramat kérte, legyen abban az ügyben is a védője. Az uram ezt is elvállalta. A tárgyalás napján Len-

gyei a kora reggeli órákban ünnepélyes fekete redingotban megjelent nálunk, hogy az uramat elegáns fiakkerben magával vigye a tárgyalásra. Az uram még a fürdőszobában volt, amikor Lengyel beállított és amikor meghallotta a hangját, kiszólt a fürdőszobából:

— Hoztál-e sok pénzt magaddal Zoltán?

— Minek hoztam volna? – kérdezte meglepetve Lengyel.

— Minek? Micsoda kérdés ez? Hiszen folyton szapultsz engem, hogy olcsó János vagyok, ügyetlen fiskális vagyok, egy jó fiskálisnak a tárgyalás előtt már zsebében kell legyen a honorárium. Hát ha eddig ügyetlen és olcsó voltam, kezdjük most el az ügyességet. Nem megyek el addig a tárgyalásra, amíg le nem teszed azt az összeget, amit te gondolsz elegendő honoráriumnak ezért a tárgyalásért.

Lengyel egy pillanatra meghökkent és nagyon csendesen mondotta:

– Hát bevallom, erre nem is gondoltam és nincs is nálam több, mint 50 korona. Ezt itt hagyom előlegnek, a kocsiban aztán megbeszélhetjük, mit fogok még fizetni.

Erre az uram nevetve kiszólt:

– Hát ha az 50 korona még a zsebedben van, akkor maradjon is ott, ha az asztalon van, akkor tedd vissza a zsebedbe, mert én nem vagyok Lengyel Zoltán, elmegyek én a tárgyalásodra ingyen is, majd megfizet nekem azért a jó Isten, mivel nekem rendszerint és kizárólag ő szokott fizetni.

Szó ami szó, úgy vettem észre, hogy Lengyel Zoltán komolyan megörült ennek a kijelentésnek, de megígérte, ha a tulaóra eltörik, hajlandó még egyszer egy ugyanilyen órát hozni, honorárium fejében.

A harmadik nagy per a Dési-Lukács-per volt. Két indító ok vezette ennek a pernek a vállalása-

nál. Az egyik a Désy Zoltánnal való őszinte, meleg barátság. Nagyon kevés embert szeretett és becsült annyira, mint Désy Zoltánt. Désy házunknak egyik legkedvesebb barátja volt. Éveken keresztül napos vendégünk. A nap minden szakában, délelőtt, délben, délután, este, Désyt mindig meglehetett nálunk találni. Leírhatatlan az a rajongás, amivel az uram iránt viseltetett. Ha bajba jutott, lehetetlenség lett volna az uramnak mellé nem állania. A másik indító ok a passzionátus védő szenvedélye volt, amely majdnem olyan, mint a vadászszendevély. Óriási ambícióval akarta leleplezni azt a panamát, ami ebben az időben hihetetlen nagynak látszott, de a mai méretek szerint, már egy dióhéjban is elfér. Az uramnak életgyönyörűsége volt a közéleti erkölcsök tisztasága érdekében dolgozni. Nem vezette Lukács Lászlóval szemben a legkisebb ellenszenv sem, de a legádázabb gyűlölet élt benne a panamák iránt. Már előzőleg is láttam a másik két nagy perben és számtalan kisebb jelentőségű ügyben nyakig belemerülni a munkába és izgalomba, de ezt a néhány hetet, ami a Lukács-Désy-per tárgyalását megelőzte, száz évig se felejthetném el. Ebben az ügyben valósággal felolvadt az uram. Teljesen átszellemülve, mintegy transzban élt ez alatt a pár hét alatt, amely alatt agyát és minden idegszálát a világon semmi más nem foglalkoztatta. Feleség, gyerek, család, rokonság és minden a világon meghalt a részére ezalatt az idő alatt. Az égvilágon semmi sem érdekelt. Csak a leleplezés, csak az igazság és Désy Zoltán glorifikálása.

És azután jött a főtárgyalás napja. Sajnos én nem voltam jelen a tárgyaláson, mert ez nekem egyszer s mindenkorra megvolt tiltva. Az én uram egyáltalában nem szerette, ha jelen vagyok, amikor ő beszédet tart. A képviselőházba is mindig úgy mentem el, amikor ő felszólalt, hogy csak

utólag tudta meg, hogy ott voltam. De különös a dologban, ennek aztán mindig nagyon örült, és sokat adott a kritikámra. Egy negyed évszázadon keresztül a négyes számú képviselőházi karzat első és második számú helye nap-nap után el volt téve számomra. Változtak a kormányok, változtak az uralmak, de az én helyem állandóan megvolt. Amikor beszédre készült, reggel mindig azzal ment el hazuról, remélem ma nem jössz be a házba. Amire én sohase feleltem egy szóval sem. Mert az uram szemében hazudni soha, még a legártatlanabb dologban sem tudtam. Nem feleltem tehát, hiszen az volt a szándékom, hogy bemegyek. Egy időben ropant kellemes volt a parlamentbe való bejárás, mert szabad volt a folyosón tartózkodni és ott azután sok érdekes emberrel lehetett találkozni és beszélni. Ezt később Tisza István betiltotta. Ettől az időtől kezdve csak a parlament előtt szoktam rá várakozni a beszéde után és ha ilyenkor összetalálkoztunk, akkor már sohase tett nekem szemrehányást, hogy akarata ellenére miért jöttem oda, sőt egész természetesnek találta ottléteimet. Szinte izgatottan érdeklődött ilyenkor, vajjon hogy tetszett nekem a beszéd és hogy a karzaton tetszett-e?

A bírósági tárgyalások dolgában azonban nem ismerte a tréfát. Leghatározottabban és legridegebben megtiltotta, hogy a tárgyalásra bármikor is elmenjek és ezt a tilalmat azután már nem is mertem soha megszegni. A Désy-Lukács-per főtárgyalásának napján is odahaza vártam a legnagyobb izgalmak között az eredményt. Bár ez a per is jó pár ezer koronánkat elvitte, most már engem is csak az érdekelt, hogy az erkölcsiekben az uram legyen a diadal és azért szorongtam, hogy az uram és Désy Zoltán felemelt fejvel kerüljenek ki ebből a perből. És őszintén mondhatom, mikor délután a hírnök meghozta az eredményt, a felmentés hí-

rét, boldogabb voltam, mint életem akármelyik boldog percében.

Este azután a Royalban nagy ünnepi bankettet rendeztek, amelyen először tűnt fel Esterházy Móric gróf talpraesett, gyönyörű beszédével. A banketten sem lehettem jelen, csak a másik (teremből hallgattam a fehér asztal felett elhangzott gyönyörű beszédek. Az uramat ezen a banketten olyan ünneplésben részesítették, amilyenbe csak azok a világhíres művészek részesülnek, akik az ilyen ünnepléseket még ráadásul kapják azokhoz a vagyonokhoz, amikkel a művészetüket honorálják. Az én uramnak meg kellett elégednie magával a dicsőséggel, azzal a nagy-nagy dicsőséggel, hogy egy kormányon lévő miniszterelnökkel szemben is ki tudta harcolni az igazságot és el tudta háritani az elítéltetés veszélyét egy bátor és becsületes ember fejről. Désy Zoltán a banketten maga is meghatottan ünnepelte az uramat, de az uram a dicsőséget őreá háritotta vissza és a maga szerepét egyszerűen és szerényen a gépnek a szerepéhez hasonlította, annak a gépnek a szerepéhez, amelynek az elindítója tulajdonképpen Désy Zoltán volt.

Ki gondolt volna akkor arra, ami egy év után egy szép ragyogó nyári nap délutánján következett be. Ezen a délutánon bekopogott hozzánk Désy Zoltán és szokása szerint erdélyiesen »ajánlom magamat« köszönéssel érdeklődött nálam, itthon van-e Vilmoska?

– Itthon van, de délutáni álmát alussza és még ha egy másik Lukács pert hozott: volna, akkor se engedném most felkelteni.

Akkor ugyanis már javában benne voltunk a háborúban és őt a háború annyira idegesítette, hogy egész éjjeleken át folyton a különböző háborúk történelmét olvasta és nem igen aludt máskor, csak így délutánoként.

Isten őrizz, dehogy keltjük fel – mondta Pésy

–, nem hozok én többé Lukács-pert, de semmilyen más pert sem. Most csak azért jötem, hogy Vilmoska szemembe mondja: »Nagy számár vagy te öreg Désy barátom«.

— És miért akarja tőle éppen ezt a mondást kicsikarni? Tudja, az én uram nagyon könnyen szamaraz le valakit, de Magival szemben nem igen szokott ilyen hangot használni, hiszen valósággal rajong Magáért.

— Csakhogy, asszonykám, én holnap reggel a frontra indulok és ő, aki olyan háborúellenes, számárságnak fogja tartani a cselekedetemet. Lebeszélni azonban nem hagyom magamat. Érzem, hogy mennem kell és hátha reggel indulok.

Ebben a percben az uram, aki észrevétlenül lépett be a szobába, már meg is szólalt:

– Nagy számár vagy öreg, megbolondultál? Meg lesz a háború nálad nélkül is és én nem engedem, hogy a frontra kimenjél. Itthon a hazának még nagy segítségére lehetsz, ott azonban elpusztulsz és kinek lesz belőle haszna? Szegény édesanyád majd megsirat, meg én és néhányan. No és aztán? Maradj itthon öreg komám, harcoljunk mi idehaza, hidd el, erre most nagyobb szükség van. Látod, az én segédem éppen 8 napig volt odakünn, ügyes, tanult jogász volt, sohase esett a társadalom terhére, a hazán nem segített, az öreg anyja itt maradt támasz nélkül, ő pedig fiatal életét odadobta prédának. És kinek van belőle haszna? Az égre kérlek, könyörgöm, ne menj ki a frontra, mert nagyobb szükség van terád idehaza.

Ekkor már könnyben úszott az uram két kék szeme. De hiába könyörgött, Désy Zoltán makacs ember volt és amit a fejébe vett, attól nem tágított. Elment és ott is maradt. Ez volt a Désy-Lukács-pernek szomorú befejezése. Egy esztendővel ezelőtt bankett, győzelmi mámor, reménység egy tisztább rendezettebb országban való életben és most

csupa szomorúság, gyász és kiontott vér szaga. Az uram nemcsak megsiratta igaz bánattal, hanem hónapokon át gyászolta csak úgy, mintha a legközelebbi családtagját veszítette volna el.

Igaz szívvel szerette ezt a nemeslelkű embert, akinek a nővére azután két kis emléktárgyat küldött az uramnak. A fényképét és azt a kis hamutartót, amelyet mindig használni szokott. Fényképe itt van előttem az íróasztalom az uram arcképe mellett. Itt vannak, akik annyira szerették egymást; az idealista rajongó ügyvéd és a hajlíthatatlan, kemény nyakú öreg kuruc, akik egyszer egy jobb világban együtt harcoltak az igazságért; és most bizonyára ott fentről szomorúan, gúnyos mosollyal nézik, hogy változott meg itt lent a világ azóta.

XLIII.

UTAZGATÁSOK.

Ezután a kis megszakítás után most gördüljön hát tovább a kocsi...

Következett a második királylátogatás eseménye, Budaörs. Az én uram ebben a kalandban is ártatlan volt és éppen úgy már csak a megtörtént eseményekről szerzett tudomást, mint bárki más a nagyközönség köréből. De persze, senki sem akarta ezt neki elhinni, különösen pedig azok nem, akiknek ez a szerencsétlen hazatérés kellemetlen volt. Volt is emiatt nagyon sok kellemetlenségünk és ha a kritikus pillanatban nem lett volna helyén a szívem, őrizetbe is vették volna az uramat. Ennek a történetét majd egyszer más alkalommal fogom elmondani.

Az események lezajlása után megint utazgattunk egy kicsit és az uram újra élvezte a hazaérkezések örömét, ami mindig nagy szenzáció volt a számára. Ilyenkor mint a kis gyermek, keresztül-kasul szaladgálta a lakást, beleült a fotelekbe, meg-meg állt egy-egy bútordarab vagy dísz tárgy előtt és nem győzött betelni az otthonában való gyönyörködéssel.

Volt ebben az időben egy nagyon kellemetlen eseményünk is. Egyik reggel az uram a szokottnál korábban kelt fel és mikor felöltözködött beszólt hozzám, hogy sürgős dolga van, egy fontos tárgyalásra kell mennie. Nekem feltűnt, hogy hangja szokatlanul tompa, az is, hogy előtte való este nem említette nekem a tárgyalást, holott ezt rendszerint bejelentette és azután én voltam a vekkeróra. Utána

is szoltam, miféle tárgyalásra megy és miért beszél ilyen suttogva, de már feleletet nem adott, annyira sietett. Alig lépett ki a lakásból, szalad be hozzám a szobalány, ijedten jelenti, hogy az uram szobájában az ágy és a szőnyeg vérrel van borítva. Halálraremülve rohantam be szobájába. A leány azt hitte, az uramnak talán az orrávére eredt el, de én mindjárt láttam, ez nem attól lehet és bár nem tudtam semmiről semmit, mégis rögtön arra gondoltam, hogy az uram Pollatschek tanárhoz szaladt, aki őt éveken keresztül kezelte. Telefonon rögtön megérdeklődtem Pollatschek tanár úrnál, nincs-e ott az uram? Ebben a percben érkezett felelte a tanár úr, majd vizsgálat után felhív és megmondja, mi történt és mi a teendő. Vártam a választ, de ahelyett néhány perc múlva már meg is jött az uram a tanár kíséretében, aki azt mondta, hogy a vér a gégéből jött, ahol felfakadt egy kis erecske. Szigorúan meghagyta, hogy az uramnak legalább három napig egy árva szót se szabad szólania, tegyek elibe papírt, ceruzát és mindent írjon fel, amit mondani akar. Az uram legelőször is azt írta fel, hogy palatáblát és palavesszőt adjak neki, mert ő nem ír olyanokat, amikből maradandó emlék lehet. Palatáblára fog írni és amit felír, azután azonnal töröljük le. Mennyi káromkodást töröltem le a tábláról ezen idő alatt, annak a jó Isten a megmondhatója.

Szomorú négy nap volt ez így némán, de azért csak átestünk rajta és utána rövid idő múlva még tisztában csengett a hangja, mint bármikor azelőtt, így hát én Reichenauba mentem, ő meg Bädenbe.

Két hét múlva lementünk Abbáziába és ott gyönyörű időt találtunk. De bizony lehetőleg kerülnünk kellett most az embereket és így az uramnak nagy szívfájdalmára rá kellett magát szánnia, hogy a tengerparti séták helyett, ahol minden lépésnél ismerősökkel találkoztunk, fent a szőlőhe-

gyek között töltsük napjainkat. Nem messze a Palace-szállótól gyönyörű sétautak vezetnek fel a magasba, vittünk magunkkal könyvet és egész délután el voltunk anélkül, hogy egy szót is beszélünk volna. Ez a magányos élet nagyszerű kúrának bizonyult.

Abbáziából átmentünk megint egyszer Velencébe, ahol alig hogy a szállodában az útiport lemostuk magunkról, máris menni akart a Fraritemplomba az Assuntát megnézni. Láttuk ezt mi már többször is, de akkor még nem volt ide a templomba áthelyezve. Annyira tudott ebben a mesterműben gyönyörködni, hogy alig bírtam elvinni tőle, úgy belemerült a szemléletbe. Csak amikor közvetlenül mellette egy pap leült egy székre, kiterítette reverendájára nagy vörös zsebkendőjét és valami rettenetes terjedelmű mortadella félélet kezdett szeletelni, ezen annyira feldühödött, hogy ott hagyta a szentségtörő tisztelendő urat. Nem emlékszem hogy bármiért tudott volna annyira rajongani, mint ezért a mesterműért. Mindig azt mondta, ha semmi más szépsége nem volna Velencének, ezért egymagáért is ide kellene minden esztendőben zárandokolni.

Azután megint hazajöttünk. Most már szép volt a mi kis kertünk, amelyet ő már úgy is olyan régen nélkülözött és most boldogan kezdhette benne a kertészkedést. Mint valami jólmenő nyári vendéglő kerthelyisége, olyan volt nyaranta ez a mi kis kertünk. Nem volt olyan este, hogy az uram ne hozott volna magával vendégeket. A jégszekrényben mindig ott kellett lenni a beefstek húsnak, a borjúszeletnek, a rostélyosnak. Ha bármikor beállított valaki, legalább egy darab friss húst lehetett részére szervírozni, a háziasszony gondjával az uram nem nagyon sokat törődött. Ha három-négy úriemberrel beállított és én félre mertem hívni és azt mondani: »Vilmoskám, miért hozol egyszerre eny-

nyi vendéget, anélkül, hogy előre telefonálnál?» – rendszerint azt felelte: »Ismerem én jól a mi kamránkat! Az Isten tartsa meg a szokásodat, amit még Mátészalkáról hoztál magaddal, tudom mindig van tartalékod a kamrában. Különben ne ijedj meg, a konyhában már leadtam, amit magammal hoztam.«

Tényleg, volt olyan este, hogy fél libákat hozott haza megsülve, vagy pedig jó füstölthúsokat. ő mindig azt hozta, amit ő maga szeretett, részint mert azt hitte, hogy más is azt szereti, részint pedig azért, hogy ő mindenesetre azt ehessen, ha a vacsora esetleg nem volna ínyére. Vacsora után azután kártyázni ültek le a kertben és néha éjfél után egy óraker kezdtem az ablakon át szölnögetni, hogy ideje lesz abbahagyni, mert kezd la levegő hűvös és nyirkos lenni, ami a Városliget táján még a legmelegebb kánikulai nap is (éjfél tájban rendszerint bekövetkezik. A partnerek ebben az időben már váltakoztak. A nagy csatákat Ledermannal, később csak Gáspár Fülöppel vívta. Gáspár volt a legnagyobb csatázó. Abban az időben, amikor csak nyaralni jártunk a Városligetbe, bibiti Horváth, akkor még kath. pap, volt a napi vendég egy sakkpartira. Mennyivel szebb idők voltak azok.

Ha nem volt kártyaparti, akkor moziba kellett menni. A Tó-mozi volt kedvenc helye, ahova , a szakácsnének és a szobalánynak is velünk kellett jönnie. Csak az inast hagytuk házőrzőnek. Lecsuktuk a lakást, ő jegyet váltott az egész háznépnek és mindannyian együtt voltunk a moziban. Olykor próbáltam ellenkezni, hogy nagyon szép ez a demokratikus gondolkodás, de talán mégse muszáj így együtt kivonulni, ő erre mindig csak azt felelte szelíden:

– Leélsz velem egy életet és nem tudod megtanulni, hogy az ellentmondással én nem vagyok ba-

rátságban. Odahaza, mint fiatalember, sem türtem soha ellentmondást.

Erre azt szoktam mondani:

– Mint fiatalembernek, még nem volt feleség. De mint férjnek, meg kell szoknod, hogy az asszonynak is lehessen ellenvéleménye és mivel nekem most van, hát én bátran kimondom.

Erre ő nyugodtan, gúnyos mosollyal felelte:

– Ne mondd ki kérlek, hanem nyeld le.

Idehaza nyaraltunk és kirándulgattunk a környékre. Ezeket a kirándulásokat nagyon szerette, a megismert tájakat úgy tekintette, mint az ő imádtott bálványának a szépségitkait:

– Látod, milyen jó, hogy itt nyaralunk. Most legalább alaposan megismerjük Budapest környékét.

Nem hiszem, hogy egyáltalában volna még, vagy lett volna Budapestnek vagy Budapest környékének olyan rajongója, mint amilyen ő volt. Bejárt szép darab világot, mégis ha összehasonlításokat tett, ez mindig egészen az elragadtatásig, Budapest javára ütött ki.

– Budapestet és vidékét – mondotta – illik ismerni. Miért megyünk a Salzkammergutba, mikor itt megkapunk mindent. Jó levegőt, szép erdőt. Hát még ha patak is volna a budai hegyekben és jó kényelmes hotel, soha se mennék sehova.

Egészen szeptember közepéig voltunk idehaza, akkor a professzor biztatására, hogy a hosszú télnek ne menjünk elibe anélkül, hogy néhány hetet klimatikus helyen ne töltsünk, elszántuk magunkat, hogy Meránba megyünk. Sokan azt tartják, hogy Merán ősszel még sokkal szebb, mint tavasszal. De én nem osztom ezt a véleményt, minden hely, még a legdélibb hely is szebb tavasszal, amikor az élet kezdődik. Meránban is csak tavasszal nyílnak és virágoznak a gyümölcsfák. Milyen gyönyörűség az, amikor az a tömérdek rózsaszínű almavirág a fá-

kát ellepi és teleszórja szirmaival az utakat és a gyalogjárókat is. Ott az ember ilyenkor a szó szoros értelmében, virágokon jár. És milyen nagyszerű az az illat, amit ezek a virágok terjesztenek. Az ősz mindenesetre szebb és hosszabb, mint nálunk, de azért ott is csak a természet haldoklását jelenti. Sárgulnak a levelek, a gyümölcs, igaz, hogy a fán van és gyönyörűek azok a nagy kalvil-almák az ágakon és ezeknek is megvan a maguk sajátos és nagyszerű illata és bár ezeket meg is lehet enni, de azért a tavaszi virágzás és a tavaszi illat, az élet nyilasának a hangulata, mégis csak szebb és üdítőbb.

Mindez azonban csak elmélet. Ami a gyakorlatot illeti, bizony ez az ősz nekünk nem ütött be Meránban, mert folytonosan esett az eső. Meg is szöktünk hamarosan.

Jegyeinket már odahaza úgy váltottuk meg, hogy visszafelé ismét Velencének jövünk, ahol a tavasszal olyan nagyon jól érezte magát. Ellenben most az uram folyton azon volt, cseréljem át a jegyeket és menjünk közvetlenül Bécsbe, mert Velence még százszor rosszabb esős időben és ő már teljesen deprimálva van ettől az özvöntől. Én azonban nem tágitottam, azt mondtam, próbáljunk szerencsét. Meránban zuhogó esőben mentünk a vonathoz, az uram folytonos dobogása és szitkozódása között. Meglehetősen elszontyorodva ültem be a vonatba, féltem, hogy nagy csetepaté lesz, ha Veronában, ahol ki akartunk szállni, esni fog az eső és semmit se fogunk láthatni. Kettőnkön kívül ja kupében még csak egy fiatalember ült, aki (abban a pillanatban, ahogy beszállott, maga elé terített egy térképet, kivett egy doboz gombostűt és kezdte ezeket a térképbe beleszurkálni, mintha valami hadszínteret jelölt volna meg. Szemben ültem vele és erősen figyeltem, de nem tudtam kitalálni, mi legyen ez. Az uramnak szóltam, aki mellette ült,

nézze meg már, mit csinál ez az úr? Diplomata vagy smokk? Az uram odapislantott és kitűnő szemével rögtön észrevette, hogy mit csinál. Kurtán azt felelte: »Eltaláltad: smokk« »De mit csinál tulajdonképpen ezzel a sok gombostűzéssel?« »Úgy látszik valami pedáns német lehet, mert Velencét jelölgeti« – mondja az uram. Én nem bírtam tovább szó nélkül, megszólítottam a fiatalembert, hogy talán még soha sem járt Velencében? És mivel mi már hatodszor megyünk oda, tudnék neki felvilágosítással szolgálni. Erre kijelentette, hogy ő tényleg először jár Olaszországban és nagyon háálás lesz, ha útbaigazítjuk. Bemutatkozott, nagy műkereskedése volt Drezdában, Ballnak hívták. Erre megbeszéltük, hogy csak Veronáig megyünk és másnap este utazunk tovább Velencébe.

Verona gyönyörű kis város. Arénája grandiózusabb és jobb karban van, mint a római. Korzónak nevezett főuccája, ahova kocsival behajtani nem lehet, mert csak gyalogjáróra van berendezve, a legtipikusabb és legkedvesebb olasz városkép. Gyönyörű sétányai és az uram kedvére való kávéházai vannak: igazán kell, hogy az ember magát jól érezze, főleg ha felette ragyog a gyönyörű olasz kék égbolt. És mi fölöttünk akkor csodák csodájára a háromheti eső után, pompásan ragyogott. Ilyenkor ősszel a veronai piac szenzációs. Szőlő, füge, amit majdnem ingyen adnak, annyi van és mézédés, azután a legfurcsább különlegesség, millió kis szürke veréb, amit úgy esznek ott, mint mi a rántott csirkét. Az uram ott ácsorgott óraszámra, alig bírtam elhúzni. Rossz hangulata úgy elmúlt, mint valami varázslat. Csak úgy sziporkázott a szelleme és a német úr, akinek sejtelve sem volt, hogy kik vagyunk, egyik ámulatból a másikba esett, az uram szellemességein, amikor kitűnő németségével óraszámra citálta Goethe, Heine, Lessing és Börne strófáit és mondatait.

Másnap azután itt volt Velence. Ball úr a viláért se maradt volna el tőlünk, hiszen jobb vezetőt az uramnál ott sem talált volna.

– Látod fiam, ha valaki minket most nem ismer, de két nap óta figyel, az azt hiszi, hogy itt egy tipikus háromszöggel áll szemben. Ezért figyelmeztetek, ezentúl ne gyanúsíts senkit, ha így hármásban látod, mert vannak ám ártatlan háromszögek is a világon.

A tavasszal jártuk be utoljára Velencét, de az uramnak most nagy öröme volt, hogy talált valakit, aki először látta ezeket a csodákat és újból végigjárhatott mindent. Valóságos gyermekes boldogsággal élvezte az újdonsült Velence-utazó szenzációit és minden tudását összeszedte, hogy annak az elragadtatását a tetőpontra emelje.

XLIV.

1924.

Most már évszámra mérem a hátralévő időt, amely tele volt küzdelemmel, szenvedéssel. Küzdelem az étellel, küzdelem a gonoszsággal és küzdelem a betegséggel. Nagyon nehezek voltak ezek az utolsó évek az én uramra. Nemcsak azért mert az élete munkáját, a politikai eredményeit összeomlani látta, hanem azért is, mert minduntalan itt kellett hagynia Budapestet, keresve a gyógyulást idegen országokban. Látnia kellett, hogy egész életében hiába szántott, hiába vetett, hiába dolgozott, a demokrácia aratása sokkal messzebb van, mint volt az összeomlás előtt. A fórumot értéktelen demagógok népesítették be és azoknak a bűnös munkáját nincs, aki ellensúlyozza, mert többé-kevésbé mindenki alkalmazkodni igyekszik a helyzethez. Az efelett való állandó töprengése és szomorúsága ásta alá idegzetét és mentette ki érzékeny szívének ellenálló képességét.

Az orvosok azon a véleményen voltak, hogy a francia Riviérának valamelyik kisebb, nyugodtabb helységébe menjünk. De az uram erről hallani se akart. Azt mondta, hogy a francia Riviera nem beteg embernek való, az csak mulatni vágyó, egészséges emberek számára van teremtvé. Elhatároztuk, hogy a bécsi Neumann professzortól kérünk tanácsot. Héthársi Neumann tanár úr Miskolc szüldöttje kitüntető kedvességgel fogadott bennünket. Valamit befűjt az uram torkába, amitől azon-

nal jobban lett és könnyebben érezte magát. Amikor kérdeztük, mivel tartozunk, a professzor úr nevetett:

– Látták ezt, az urat most kimenni a rendelőmből. Ez a Depositenbank elnöke volt. Ez már megfizette excellenciás uramnak a tartozását is.

Az uram aki mint lateiner ember szintén nagyon tudta mérlegelni, kitől fogadhat el honoráriumot, kitől nem, kitől többet és kitől kevesebbet, elfogadta a professzor álláspontját és nem tekintette ezt kegyadománynak. Hiszen sajnos órá a »Titel one Mittel« nagyon is alkalmazható volt. Meg volt legmagasabb címe, amit polgárember elérhet, de az anyagi viszonyai bizony sehogy se voltak arányban ezzel a címmel.

Másnap felültünk Bécsben az expresszvonatra, hogy Genuáig szaladjunk egyhuzamban. Hálófülkénk mellett Káldy Jenő, a Kereskedelmi Barik igazgatójának a fülkéje volt. Az igazgató úr állandóan a folyosón tartózkodott egy nagyon szép és elegáns férfi társaságában. Mikor egyszer egyedül láttam őt állani a folyosón, megkérdeztem, kikkel utazik együtt? Azt felelte, a hölgy a bécsi opena egy kiváló tagja, az úr pedig a Depositenbanknak az elnöke. Kacagva mentem be az uramhoz elmondani, hogy a hitelező itt van mellettünk, ő volt az aki tegnap Neumann professzornak helyettünk is fizetett. Sokáig mulattunk ezen a véletlenen, de nem volt alkalmunk összeismerkedni az elnök úrral.

Odalent a tengeren azonban nehezen tudtuk helyünket találni. Próbálkoztunk itt is, ott is, San Remóban is voltunk néhány napig. Itt az uram akut nagy influenzát kapott. Valóságos kétségbeesés vett erőt mindkettőnkön, nem volt ott egyetlen ismerősünk sem, teljesen el voltunk hagyatva és amellet egy rossz szállodában, ma is borzalommal gondolok vissza erre az időre. A gyógyszerész

egy hannoveri német ember volt, akinél már gyakran megfordultam, mert hiszen az uram tele volt mindenféle receptekkel, és nyakra-főre kellett a különböző orvosságokat csináltatni. Ezt a jó embert kértem meg, ajánljon egy megbízható jó orvost. Meg is tette. Nemsokára beállított hozzánk egy egész fiatal doktor, aki trieszti volt, de annyira adta az olaszt, hogy a viláért sem beszélt volna velünk németül. Azt mondta, ő mindent megért, csak beszéljek vele nyugodtan németül, de ő majd csak olaszul fog felelni. Szerencsére az uram az olasz nyelvet is értette, sőt beszélte is. A fiatal doktor mindenk előtt valami háromszögű fadarabot vett elő, olyasfélét, mint amit a gyermekek ia mértan órán használnak, ezt az uram szíve tájára tette és kezdte ott a meztelen testet lerajzolgatni. Az uram azonban örült ennek. Azt gondolta, fiatal-modern orvos, új módszerrel vizsgál, tetszett neki, hogy ceruzával körülrajzolta. Haragudott rám, hogy mért zavarom.

A fiatal doktor úr alaposan szót fogadott nekem, mert egyszerre öt féle orvosságot irt fel. Kanalasat, csöppeket, porokat, pasztillákat, pirulákat. Csöndben arra gondoltam, bizonyára ezzel akarja a gyógyszerésznek meghálálni, amiért őt nekünk ajánlotta. Az uramnak fölöttébb imponált, mert hiszen ő fanatikus orvosságszedő volt. Én azonban egészen el voltam keseredve, mert egész belezavarodtam a sorrendbe, hogyan is adjam be ezt a sokféle pancsot. De legalább jobban lett volna tőlük! Ehelyett azonban az állapota rosszabbodott, úgyhogy kétségbeesésemben elkezdtem a kurlistát tanulmányozni, hátha találok valami magyar nevet, akihez tanácsért fordulhatnék. Amikor az uram ezt észrevette, elmondta, hogy a napokban találkozott egy kedves pesti öreg úrral, Földiákkal. Miután ez említette, hogy a felesége beteg, bizonyára tudni fogja valamelyik megbízható orvosnak a címét. Rög-

tön szaladtam a telefonhoz és Földiák úr tényleg megadta egy ottani német orvosnak, dr. Landounak a címét. Rögtön elhívattam, ő már egészen más benyomást keltett, bizalomgerjesztő, tapasztalt orvos volt, aki mind félretette az olasz orvosnak az orvosságait.

Körülbelül két héten át feküdt az uram lázasan, amikor jobban lett és már kijárhatott, ott hagytuk San Remót és átmentünk a francia Riviérára és ott kerestünk egy olyan szállodát, amely a tengerparton fekszik, amellet nem a milliárdosok erszényére van berendezve. Elindulás előtt még bementem a gyógyszerészünkhöz, akivel az összes gyógyszereket megcsináltattam. Később kiderült, hogy ezt nagyon rosszul tettem, mert odaát Franciaországban sokkal olcsóbban kaptam volna meg. Mikor a gyógyszerésznek megmondottam, hogy búcsúszom tőle, mert átmegyünk Beaulieube, haragos lett, hogy én magyar létemre miért megyek ily irtó háború után Franciaországba. A derék német telve volt gyűlölettel a franciákkal szemben. Csodálkozva néztem a gyógyszerészre és azt feleltem neki:

– Úgy tudom, hogy mi az olaszokkal voltunk szövetségben és azok hagytak cserben. Ön nem így van informálva?

A kis szőke német erre rámnézett csodálkozó szemekkel és egész halkán felelé:

– Úgy látszik asszonyom, hogy maga diplomátának született. Az Ön szempontjából igaza van. Én az én német érzésemnek adtam a szavaimmal kifejezést.

Az uram még bizony félig-meddig betegállapotban volt, amikor elindultunk Beaulieube. A határon kínos vámvizsgálati procedúrán kellett átesni. Az egész vonat közönségének ki kellett Ventimigliában szállani, sorba állani, mint a háború ideje alatt az élelmiszerbódék előtt. Mondhatom, szörnyű volt. Két katona dirigálta a publikumot, amelynek előt-

tem még ma is érthetetlen okból, folytonosan körbe-körbe kellett sétálnia. Az uram, aki gyenge és fáradt volt, nem bírta ezt a rettenetes körbenjárkálást, ácsorgást és még kevésbé azt a sok embert, akik közé be voltunk ékelve. Dühöngött, káromkodott mindenféle nyelven, úgy, hogy a publikumnak nagyrésze már őt nézte, én utóbb már sírva kérleltem, legyen türelmes, hiszen én is annyira el voltam csigázva, hogy már arra kértem a jó Istent, vegyen már magához és szabadítson meg a szenvedéseinktől. De ekkor eszembe jutott a sanremói esetem és ez egy kissé felvidított. A sanremói eset az volt, hogy egy alkalommal, amikor szintén gyógyszerért mentem a patikába, a gyógyszerész arra kért, sétáljak egy kicsit és jöjjenek vissza húsz perc múlva. Ezt én arra használtam fel, mivel mindig éhes voltam, bementem a közeli cukrászdába uzsonnázni. Mielőtt hazulról elmentem, éppen egy levelezőlapot kezdtem írni egyik barátnőmnek és abba többek között azt írtam, hogy csak Krisztus a keresztfán szenvedett annyit, mint amennyit én szenvedek itt az uram betegsége miatt. Ezt a lapot bedobtam egy kommodunk fiókjába, azzal, hogy majd folytatom ha visszajövök, mert az uram sürgette a gyógyszert. Ugyanabban a fiókban tartottam azonban néhány narancsot, kekszet, szóval nyálánkságot, mert az uram szerette, ha mindig volt ilyesmi odahaza. Amikor azután hazatértem, megkérdezte, hol időztem olyan sokáig, csak annyit mondtam, a gyógyszerész sokáig készítette az orvosságot. Hiszen ez igaz is volt. De amíg én oda jártam, az uram valamit keresett a fiókban és megtalálta az én félig megírt lapomat. Nem szólt egy szót se. Később lement a hotel halljába, ahol már mindenkiel ismerős volt, többek között egy hölgygel is, akit én nem ismertem és akivel ott beszélgettem. Mikor feljött, sunyi mosollyal csak annyit mondtott:

– Nem is tudtam, hogy a keresztre feszített Krisztus egy cukrászdában szenvedett.

Ez úgy volt, hogy az a hölgy szintén ott volt a cukrászdában és elmondotta az uramnak, hogy ott látott engemet. Ilyenkor még ha volt is valami kis felhő az egünkön, rögtön szertefoszlott. Előbukkant a mosolygó kék ég és megint kisütött a nap, mert haragot nem lehetett tartani tovább egy-két óránál az urammal. Erről a sanremo-i esetről aztán sokáig beszéltünk, mert az uram sokszor viccelődött velem, ha valahol tovább elmaradtam, mint szerette.

Végre befejeződött a vámkezelési nyaggatás és beleülhettünk a train-bleu, vagyis a kék vonatba, ahogyan ezt a luxusvonatot nevezik. Ennek a vonatnak gyönyörű kékposztóval bevont bútorzatú kupéi vannak, amelyek kényelmes fotelokkal és asztalokkal vannak berendezve. Szénportól, koromtól teljesen mentes, úgyhogy a legkényelmesebb toiletteben is be lehet ülni. Amint ebbe a gusztusos vonatba elhelyezkedtünk, az uram rossz kedélye, mint egy varázsütésre, egyszerre megjavult. Jókedvű lett és gyerekesen örült annak, hogy megint látni fogja a francia Riviérát. Állandóan futkosott egyik ablaktól a másikhoz, gyönyörködött a sok virágban, amelyekkel a földek borítva voltak, amerre a vonatunk elhaladt. Amint a vonat befutott, Beaulieube, az ablakból megpillantott egy Metropole című szállodát és erről rögtön megállapította, ez lesz nekünk a legalkalmasabb, mert ez a tengerre van építve. Mikor megérkeztünk, leültettem az állomás előtt a padra, odaraktam elibe a kézipoggyászaikat, én meg elmentem a szállodát meggosztálni. Tényleg a Metropole Hotel kitűnően megfelelt. A kertje szorosan a tengeren fekszik. A Riviera egyik legszebb Kaffee-Restaurantjának, a Reserv-nek tőszomszédságában. Az uram részére a magas földszinten egy nagy terraszal ellátott szobát kaptam

a tengerre. Magamnak pedig mellette egy kertiszobát vettem, mert így sokkal olcsóbban jöttünk ki. Ezt a szállodát az Isten is nászutasoknak, vagy pedig öregebb embereknek teremtette, mén végtelenül csendes és távol esik a Riviera zajától. Boldogan mentem ki a pályaudvarra és vittem magammal az uramat, aki szívbeli gyönyörűséggel konstataálta, milyen nagy a különbség sanremói lakásunk és eközött. Négy hét alatt bámulatosan összeszedte magát. Teljesen visszanyerte régi hangját és ezzel együtt régi jó kedélyét is.

Ebben az évben gyönyörű tavaszunk volt, egészen május elsejéig lent maradtunk. Ekkor elindultunk, de nem hazafelé, hanem az ellenkező irányba: Olaszországba. Első stáciánk Bologna volt, ahol már pokoli hőséget találtunk, csak másfél napot tölthettünk ott, pedig;ez a város volt az uramnak egyik legkedvesebb városa egész Itáliában. Innen Firenzébe mentünk, amelyet csodás virágompában találtunk. El se akart jönni onnan, annyira szeretett az Arnó partján üldögélni és délutánonként Fiesoléba kirándulni. De hát mennünk kellett. Utunk Velencén keresztül vezetett Meranba. Itt szokás szerint egy-két nap alatt mindenkivel összeismerkedett, többek között egy angol grófnéval, aki autójával, cselédséggel és hat kutyájával járta a világot. Két hétig én is vele voltam, akkor otthagytam. Szaladtam le a fiamhoz, aki ennek a májusunak a tizenkilencedikén töltötte be huszonnegyedik életévét és születésnapját vele együtt akartam megünnepelni. Bárhol voltam is életemben, a fiam (születésnapját mindig vele töltöttem. Most meg kimagasló nap volt: ember lett, nagykorú.

Nagy út volt Merántól Mátészalkáig, ahol a fiam akkor szigorlatára készült. De boldog érzéssel utaztam, mert az uramat jó egészségben hagytam, és mert örültem a fiammal való viszontlátásnak. Rácz Andor hű barát módjára vigyázott az

uramra es sok szeretettel gondozta. Szolnok körül ismét elértem a tengert. Az egész láthatár el volt öntve vízzel: a Tisza produkálta magát. Az akácfa virággal telt lombjaikkal mind a vízben fürödtek, csak a koronájuk volt kint. A millió akácvirág bódító illattal töltötte meg a levegőt; a tükörsima víz fölött. Tüneményesen szép kép volt, nagy gyönyörűséggel lehetett szemlélni, amíg arra nem gondolt az ember, milyen óriási károkat okoz ez a kép az emberiségnek, de a látvány szépségével még másnap is tele volt a lelkem, és az uramhoz írt levelemben elragadtatással állapítottam meg, hogy a Riviera elbújhat az Alföld szépsége mellett, itt is olaszosan kék volt az ég, ragyogóan tűzött a nap, bódító volt a virágillat és a Tisza vize csalódásig imitálta a tengert. Azóta sem tudtam ezt a borzalmas szép látványt elfelejteni. Hiába, azt mondja a népdal: »Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza«. Így van, egész életemben boldog voltam, ha hazamehettem a Tiszán túlra.

Az uram mint mindig, ha egyedül maradt, kissé melancholikus hangulatba esett. Pár nappal később írott levele elárulja ezt a hangulatát:

»Régi megfigyeléseim az üdülőhelyeken. Külföldön csupa nagy és komoly ember van. Az ember szinte tótágast állhatna a nevetéstől. Milyen komolyan rágcsálnak az emberek, és milyen pofával emésztenek, vagy sétálnak. Komolytalan csak én vagyok, mert én igazán nem veszem komolyan ezt a menageriát. En, ha pénzem volna, legszívesebb én átléháskodnám életem hátralevő részét és nem nyúzatnám magamat mások által. Csak elvonulhatnánk valami csendes helyre. Erdő, mező, jó levegő és jó könyvek, több nem is kellene. Oh, de most majd, ha hazamegyek, újra kezdődik a taposó malom. A

kínlódás a megélhetésért. Utálok ennek az új korszaknak brutális alakjait, akiket még mind a forradalom piszkos iszapja hozott a világra. A grófnő autóján elcipelt egy kártyajósnehöz. Ez a ritka okos nő (már mint a jósnő, mert a grófnő totál meschüge), azt mondta, hogy én már minden reményemet elvesztettem és csak reményvesztetten küzdök tovább. Pedig a végzetem jó.»

Azután már csak rövid ideig maradt Meránhan. Bécs felé jött vissza, mert azt akartam, hogy mielőtt Budapestre érkezik, okvetlenül keresse fel ismét Wenkebach professzort. Én is hamarosan visszajöttem Budapestre, hogy tudjak az uramnak híreket küldeni, és hogy mindent rendbehozzak otthonunkban, amelynek ő annyira tudott örülni.

Ezen a télen kezdődött már a községi választások előjátéka és közbeesett a miskolci választás is.

XLV.
1925.
AZ UTOLSÓ VÁLASZTÁS.

Alig köszöntött ránk az új esztendő, már nagy hullámokat vert a közelgő községi választás. Óriási arányú korteskedés kezdődött. Talán még sohasem éleződött ki a választási kampány annyira, mint ezúttal. Volt olyan éjszaka, hogy három-négy kocsmába is kellett mennie az, uramnak és vele együtt nekem is, mert most már mindenütt az asszonyok is megjelentek a kortestanyákon és nem volt senki más, aki a mi részünkről hozzájuk szólott volna. Én nem engedtem az uramat magában a kültelekről a belterületre, a Terézvárosból a Józsefvárosba, az Erzsébetvárosból Budára, hanem mindig az pl-, dalán voltam és nap-nap után hajnalban vetődtünk haza. Ha visszagondolok erre az időre, amelyhez már olyan közel volt a vég, nem tudom megérteni, hogyan bírta ki azokat a rettenetes füstös helyiségeket és hogyan tudott egy-egy ilyen éjszakán négy-öt hosszú szónoklatot elmondani és hogyan tudott másnap reggel már nyolc órakor ismét frissen munkába állni.

Emberfeletti volt az a munka, amit ebbe a választási harcba belevitt.

Én hamarosan kidőltem, de ő nem. Én összeroppanva menekültem a harc kellő közepén Abbáziába és onnan, hogy mégis közelebb legyek hozzá, Bädenbe. De ő, ő állta az iramot. A fiam elmesélte, hogy milyen emberfeletti volt az a munka, amit

az uram a választások körül végzett. Nap-nap után reggel fél nyolc előtt nem tért haza, mert amikor a jelölésekre került a sor, a sok pályázó valóságos élethalálharcot vívott egymással, de az uramon keresztül. Pártunk más pártokkal szövetkező közös listát állított össze és nemcsak a saját pártunk kebelében dülő harcokat, hanem idegen pártok jelöltjeinek a viaskodását is az uramnak kellett kiegyenlítenie. Neki ugyancsak bőséges tapasztalata volt már választási küzdelmekben, de ilyen tülekedéseket még ő sem látott soha életében.

Minden energiámat és furfangomat össze kellett szednem, amíg a húsvéti ünnepekre mégis elcsaltam őt Bädenbe, ahol mindössze hat napot töltöttünk, azután már haza, sürgősen haza. Hat boldog szép nap volt ez, ami alatt százszor is elmondotta, hogy ő fiatalabb a fiánál, mert ha egyszer hazulról kikerül, csapot-papot felejtve, semmivel se törődik, csak él a szórakozásnak és a saját szinte gyermekesen fiatal hangulatának engedve át magát, pillanatra se gondol az otthon hagyott komoly dolgokra. Kirándultunk a Sacherbe, Wiedhalmhoz a cukrászdába, ahol délutánonként már tánc volt a szabadban és gyönyörködve nézte a táncot, sőt mondhatnám, hogy irigy szemekkel, mert szívesen részt vett volna benne. Nem is lehetett volna visszatartani, ha nem lett volna olyan állapotban, hogy nagyon kellett féltennie az egészségét. Elpanaszolta, hogy a szalmaözvegységét egyáltalában nem tudta oda haza élvezni, mert minden percét lefoglalta az átkozott politika. »Különben – mondotta – a szalmaözvegység csak afféle képzelt jótétemény az én esetemben, mert én sokkal inkább érzem magam szabadnak, ha te odahaza vágy, mintha egyedül vagyok. Ha szalmaözveggy vagyok, sokkal jobban vigyázok az erényeimre, mert ilyenkor sokkal több szem figyel rám, mint hogyha otthon vagy.« »Persze – feleltem – ezt csak azért

mondod nekem, hogy minél többet utazzam el.« Amin aztán jót nevetett, de csak megmaradt mellett, hogy ő bizony nem nagyon örül annak, ha nálam nélkül van. Neki a »szabadság«-ban nem volt hiánya. Évente legalább egyszer mindig külön voltunk néhány hétre egymástól. Nem sajnálom tőle ma sem ezeket az élvezett szabadságokat, csak magamtól sajnálom most utólag ezeket az időket, amit nélküle töltöttem. Mindig azt gondolom, minden napért és minden óráért kár volt, amit egymás nélkül töltöttünk. Hiszen az egész csak egy rövid álomnak tűnik fel.

Hat nap múlva hazatértünk folytatni a választási küzdelmeket. A nagy munkának meg is lett az eredménye, mert fényes győzelmet arattunk.

A győzelem jutalmául és az emberfölötti munka kipihenésére azután elutaztunk Ostendébe, ahol elmentünk abba a szállodába, ahol valamikor régen laktunk, de ott már nem tudtak elhelyezni. Jártunkban-keltünkben azután találkoztunk avval a nagyszerű belga portással, aki harminc év óta teljesítette ezt a hivatását Ostendében és akit mi még a régi időkből ismertünk. Leimert úr azonnal megismert bennünket és beinvitált, menjünk abba a szállodába, ahol ő jelenleg alkalmazva van. Most eszembe jutott az a régi jelenet, amelyben ő is szerepet játszott. Fialatok voltunk és Ostendében laktunk a Beau-Rivageban, ahol ez a derék ember akkor portás volt. Egy hajnalban félálomban hallok, amint az uram a szomszéd szobából suttozva szólít:

– Margitkám, meghalok...

Valóban álomnak gondoltam, mert az uram engem sohasem szólított »Margitkám«-nak. De azután ismét hallottam:

– Ébredj fel Margitkám, mert megfulladok. Ekkor kezdtem eszmélni, hogy ez talán mégis

valóság, nem pedig álom. Vagy hallucináció? Fel-tápászkodtam, bementem hozzá és rémülten láttam hogy kapkod levegő után és a hideg verejték gyön-gyözik a homlokán. Magamra kaptam valamit és azt mondtam, elszaladok a szomszédos Splendid-szállodába, ahol tudtam, hogy a Budapestről több orvos és tanár lakik. Egy pillanat múlva már lent is voltam a portásfülkénél és megkértem Leimert urat, vigyen fel hideg tejet az uramnak és ma-radjon mellette, amíg visszajövök.

Csodálatos volt Ostende képe hajnali öt óra tájban. A máskor annyira népes tengerparton egy lélek se és a kaszinóból se szűrődött ki már a világosság, mintha az egész telep ki lett volna halva. Süvített a tengeri szél, amely mintha a szár-nyain vitt volna magával, olyan hirtelen ott vol-tam a Splendid-szállodában és kérdeztem a portást, hol lakik Stern professzor úr. Ide adta a vendég-könyvet, abban keressem ki magam. Amint a ven-dégeknyvet felnyitottam, az első név, amit meg-pillantottam, Heltai Ferencé, Budapest későbbi fő-polgármesteréé volt. Rögtön arra gondoltam, őt fo-gom felkelteni és megkérni, hogy a tanár urat küldje át hozzám, mert minél gyorsabban vissza akartam menni. A szobája számát láttam a könyv-ben, de a folyosók vaksötétek voltak. Gyufát kér-tem a portástól, hogy az ajtószámot megvilágít-hassam. Ámde rövidlátó szememmel ez nagyon ne-héz volt. Kétségbeesetten, gyámoltalanul botorkál-tam a folyosón. Egyszerre csak megüti a fületem magyar beszéd hangja. Hallom, amint valaki azt mondja az egyik szobában:

– A fene egye meg! Vázsonyi azt mondta teg-nap, hogy engem is bejelent tanúnak a Polónyi-perben.

No, itt jó helyen járok, – gondoltam – és nagyot ütöttem az ajtóra, de rögtön hozzátettem, ne ijedjenek meg, Vázsonyiné vagyok. Nem tudom

ugyan, kinél kopogok, de kérem a segítségüket, mert az uram nagyon rosszul van.

Erre a hang azt mondta:

– Itt Heltaiék laknak.

Leírhatatlan volt a boldogságom. Megkértem Heltait, legyen olyan szíves, költse fel Stern tanárt, akivel ők jóismeretségben voltak és küldje át azonnal az uramhoz. Heltai megígérte, én pedig szaladtam vissza az uramhoz, akinél ott találtam a derék, hűséges portást, amint jeget nyeletett az urammal.

Kis idő múlva jött Heltai egy helybeli orvossal, mert a magyar tanár éppen aznap elutazott. Az orvos gennyes mandulatüsző lobot konstatált és azt mondta, hogy a portás sok orvosnál jobb volt, mert tényleg azt alkalmazta, ami legfontosabb volt. Nem is lett semmi baj, három nap múlva az uram már ismét vígan lubickolt a tengerben.

Stern tanárral kapcsolatban van egy különös emlékem, őt még leánykoromból ismertem, de a házunknál soha se járt. Nagyritkán az uccán, vagy társaságban találkoztunk vele, de semmiféle egyéb nexusban soha sem voltunk. Az uram halála (utáni időben a fiammal Chamonixban voltam. Egy reggel azt mondtam a fiamnak, milyen különös álmom volt az éjjel. Álmomban odahaza voltam Budapesten. Valami útról érkeztem haza és az előszobába belépve, Stern tanárral találkoztam. Csodálkozva néztem rá, mire ő azt susogta:

– Az uccán találkoztam az urával, aki panaszkodott, hogy nem érzi jól magát. Már eljöttem megnézni, de nincs semmi baj. Alszik. Csendesen menjen be, hogy fel ne ébressze. Majd találkozom vele.

Erre már kinn is volt, én pedig lábujjhegyen bemenne, egyszerre csak az anyámmal álltam szemben, aki azzal szólít meg:

– Nem értem, miért jött éppen Stern tanár ma ide. Hiszen sohase szoktátok igénybe venni. Miért hívta Vilmos éppen őt?

Nem is felelhettem, mert benéztem az ajtóresen és ott láttam feküdni az uramat behunyt szemekkel, ahogyan mindig szokott ebéd után, derülten és mosolygósan heverészni, aztán csak annyit mondtam:

– Furcsát kérdez anyám. Maga van együtt itt Vilmostal, én most érkezem és engem kérdez.

Ezzel fel is ébredtem.

Másnap Chamonixból tovább indultunk Bernbe, az állomáson a fiam leszállott, hogy magyar lapokat vásároljon. »Az Est«-et kapta meg és a »Budapesti Hírlap«-ot. Az utóbbit én kezdtem olvasni. De alig hogy belepillantottam, elállt a szívverésem, annyira, hogy a fiamnak feltűnt a sápadtságom. Az újságban az állott, hogy Stern tanár meghalt. Aznap, amikor róla álmodtam. Ugye különös? Ki kellett erre térnem, mert még ma is megilletődve gondolok erre a csodálatos esetre. Sohasem gondoltam Stern tanárra, idegen helyen álmodtam róla 11 éve halott anyámmal és az urammal kapcsolatban, akit három hónappal később követett a nagy ismeretlenségbe.

Ja igen: a derék portás! Vele találkoztunk ott az uccán, az ő kedvéért szálltunk abba a hotelbe, ahol ő alkalmazva volt. Azonban kegyelet ide, kegyelet oda, egy óra múlva már meg kellett állapítani, hogy nem maradhatunk ebben a szállodában. Az uram azonnal szökni akart, mert olyan lármás hely volt, ahol lehetetlen volt megmaradni. Azt mondotta, ő elmegy és keres lakást. A 24 órás utazás ellenére olyan friss és vidám volt, maga vállalkozott a felfedező útra, nem engedte, hogy én menjek. Nemsokára vissza jött azzal, hogy a tengerparti nagy szállodák megfizethetetlenül drágák nekünk, ellenben talált egy kis villát, abban

van két tengerre néző szoba, óriási balkonnal, (azt jutányosán megkaphatjuk. Elmentem vele megtekinteni és láttam, ez az a lakás, ami neki van teremtve. Hatalmas terrasa volt, ahol délutánoként világraszóló kártyacsaták zajlottak le. Délelőtt a tengeré volt, amelynek nagyszerű hatása csakhamar jelentkezett: néhány nap alatt a hangja visszanyerte régi szép csengését. Ezzel egyidejűleg a kedélye is kitűnő volt.

Körülbelül két hétig voltunk Ostendében, akkor beütött a krach. Egy nagy furunkulus támadt a derekán és ez végetvetett a vidám fürdőzésnek, ami természetesen az idegeire is nagy hatással volt. Kétségbe voltam esve, amiért így elromlott a szépen és jól induló nyaralásunk. Minden együtt volt számára amit csak szeretett. Szeretett a szabadban fürödni és ez most jótékony hatással volt rá. Szerette a szép asszonyt, most egész légiót láthatott. Órákhosszat eltréfálkozhatott velük. Szerette a szép zenét és ott a világ legnagyobb zenészei jöttek össze. Este mindig hangversenyt hallgattunk, koncert után be-benézett a játékszámba, ahol ugyan sohasem játszott, de élvezte az ottani nagy életet. Utána meg mindig elmentünk valamelyik bárba, ahol tánc volt, szóval naponta igen bőséges és boldog programot bonyolítottunk le, amíg elérkezett a lefekvés ideje, amit mindig addig szeretett prolongálni, amíg csak lehetett.

Most ennek a sok kedves vidámságnak, gyönyörűségnek egyszerre vége lett. Egy budapesti főorvos, a kitűnő Hermann Béla kezelte és az ő ügyessége által tényleg elértük, hogy a daganatot nem kellett felválni, anélkül is javulni kezdett. Ekkor abban állapodtunk meg, ha egészen jól lesz, akkor az uram megint elutazik az ő kedves Bádénjébe. Én pedig addig megnézem Párizst és Londont. Az uram biztatott rá nagyon:

– Nem láttad még ezeket a nagyszerű váro-

sokat, ki tudja, lesz-e még alkalmad az életben, hogy meglássad. Én már mindenhol voltam, nincsen türelmem, se kedvem az utazgatáshoz, de szeretném, hogy te is megnéznéd. Minden utazásunknál csak bajt és gondot okozok neked, most szeretném, ha volna egy kis örököd is.

Sok sürgetésre végre rászántam magamat, és mivel egy ismerős házaspár is utazóban volt London és Párizs felé, elhatároztam, hogy hozzájuk csatlakozom. Előbb az uramat utaztattam el, azután én is útnak indultam.

Felejthetetlen napokat töltöttem Londonban és Párizsban, ahova az uram szorgalmasan küldötte a tudósításokat és mikor két hét után visszaérkeztem hozzá, ott várt a bécsi pályaudvaron frissen, meggyógyulva, vidám hangulatban.

Odahaza dicsekedve mutogattam neki a Párizsból hozott ruháimat, kabátomat, nagy érdeklődéssel nézte és mosolyogva mondotta:

– Úgy kistafiroztad magád öregedő fiatalasszony, mint a lányokat szokás, ha férjhez adják őket. Tudod én ennek örülök, mert szeretem, ha a feleségem elegáns.

Tényleg mindig ő volt az, aki arra biztatott, hogy jó helyen vásároljam ruháimat, mert a véleménye az volt, hogy az asszonynál különösen érvényes a »ruha teszi az embert« elve.

Jól kipihenve, azzal az elhatározással jött haza a bádeni utókúra után, hogy most a választás izgalma elmúltával az ügyvédeskedésnek és a városházának fog élni. Az első őszi hónapokat valóban az irodájának szentelte, ahol szorgalmasan igyekezett pótolni a sok-sok elmulasztottat. De a sors nem akarta, hogy nyugodtan éljen. Egyszerre csak kiütött az áldatlan frankbotrány, amely végtelen nagy izgalommal járt számára. Sokszor láttam életében szívvel-lélekkel belemerülni valamely dologba, de annyira talán még soha semmi nem abszor-

beálta az egész lényét, mint a frankügy. Ennek kiderítésétől várta és remélte Magyarország sorsának jobbrafordulását. Fanatikusan hitte, ha most kiderül az igazság, akkor megszűnik örökre a reakciós irányzat Magyarországon és jön a haladásnak új irányzata, amely fel fogja virágoztatni az országot. Attól a pillanattól kezdve, mikor ez a botrány kitört, már nem törődött se az irodájával, se a családjával, se önmagával. Minden gondolata, minden idegszála le volt kötve ebben az ügyben és kora reggeltől késő estig semmi egyébbel nem foglalkozott sem tetteleg, sem gondolatban, csak ezzel a dologgal. Halálos aggodalommal figyeltem és miután halvány sejtéseim voltak azokról az érdekekről, amelyek itt érintve voltak, sokszor még az életét is féltettem. Amikor egy délután elindult a Váci uccába, a Windischgrätz herceg-féle borok bolthelyiségébe, hogy ott a Hercegnével találkozzék, hirtelen az az érzésem támadt, hogy valami csapdát akarnak neki állítani és ragaszkodtam hozzá, hogy vele megyek. Az autóban kuporogtam órával a kezemben, mert abban állapotunk meg, ha húsz percen belül nem jön vissza, akkor bemegyek érdeklődni, ott van-e még. Húsz perc múlva azonban visszajött, hogy nyugodtan hazamehetek, de azért csak nézzem odahaza az órát, ha egy óra múlva nem jönne haza, akkor telefonáljak utána. Bizony ezek izgalmas idők voltak. Folyton reszkettem érte, hogy valahol törbe ejtik és elteszik láb alól. Hiszen az egész ország lázban égett azokban a napokban. Két nap, két éjjel szakadatlan munkában, váltott gép- és gyorsírókkal, de maga pihenés nélkül szerkesztette meg a kisebbségi véleményt, amelyről aztán az egész közvélemény elismerte, hogy olyan hatalmas jogi munkát, amely párját ritkítja a maga minőségében. A karácsonyi ünnepek alatt nem ebédelt, nem vacsorázott, csak kávéval élt, mert egy percre sem szakíthatta félbe

munkáját. Hiszen direkte oly rövidre szabták a benyújtási határidőt.

Az elaborátumának óriási sikere volt, de ő túlságosan sokat pazarolt el érte abból az élet-erőből, amelyből már amúgy se sok volt a bírtokában.

Ha az egészségi állapota bírta volna az iramot, elérte volna a célját és felderítette volna az egész furfangos üzelmet. Sajnos nem tudta végig vinni, megmondta neki Sternberg gróf Bádenben.

– Nagyszerűen csinálja, de azt mondom, ne folytassa, mert beletörik a bicskája. A becsület ritkán győz, emlékezzék erre.

XLVI.

A MERÉNYLET.

Az újesztendő a sok izgalom mellett, még egy nagy szomorúsággal kezdődött. Az uram legkedvesebb nővére súlyosan megbetegedett. Sokszor mondta, nem tud világos aggyal dolgozni, mert az esze folyton ott jár nővére betegágyánál. Ugyanebben az időben történt, hogy az akkori belügyminiszter a képviselőházban egyik beszéde közben valami olyasféle kijelentést tett, hogy aki nem tartja Vázsonyit elég hazafinak, az segíthet ezen a bajon. Szóval, mintha vogelfreinak minősítette volna őt a rend legfőbb öre. Aznap kétségbeesve jött haza a képviselőházból és keservesen panaszkodott:

– No, engem aztán jól elintézett ma a belügyminiszter. Nem csodálnám, ha egyszer az uccán leütnének.

A dolognak ez a fordulata barátai között is nagy konsternációt keltett. Egyre-másra jöttek hozzá, hagyja már abba ezt az áldatlan frankügyet, Ine törődjék az egészszel, hiszen láthatja, hogy az egész-

érni. Idegenek előtt neki adtam mindig igazat, tudtam, hogy ez neki jólesik. Ha ellenben egyedül voltunk, vagy hármásban a fiammal, akkor én is, a fiam is könyörögtünk neki, hagyja abba ezt a szélmalomharcot, amely tönkre teszi az egészségét és amely miatt teljesen elhanyagolja az irodáját, ahol éppen akkor néhány nagyobb ügy várta az

elintézés. De hiába volt minden, neheztelt és haragudott ránk, hogy azok sorába állunk, akik őt lebeszélni akarják arról, amit az igazság és az ország érdekében helyesnek lát. Nem volt az a hatalom a világon, amely őt ebben a dologban kapacitálni tudta volna.

Pedig már mindenféle jelek is óvatosságra intették volna. Az anonim fenyegető levelek garmadában jöttek nap-nap után. De még egyebek is. Február 15-én, amikor délelőtt kiléptem a kertajtókon, hogy beteg sógornóm látogatására induljak, a ház előtt egy vadászkalapos, bricsesz nadrágos fiatalembert láttam ólálkodni. Mint afféle rövidlátó, elővettem a lorgnómat, hogy szemügyre vegyem az ipsét, akit olyan alaposan megnéztem, hogy annyi év után még ma is fel tudnám ismerni. Megkérdeztem tőle, mit keres és kire vár? Azt felelte kicsit akadozva, a fogorvost keresem. Megmagyaráztam neki, itt nem lakik fogorvos, ellenben ajánlom, ne ólálkodjék a kapunk előtt, mert különben rendőrt hívok. Erre eloldalgott. Mikor délből az uram hazajött, elmondtam neki az esetet, mire azt felelte, hogy ez az alak most is ott ácsorog a ház előtt, de ő nem is vetett rá ügyet. Erre kiküldtem az inast, kérdezze meg, mit akar, hiszen már délelőtt elutasítottam. Az inas azzal jött vissza, hogy a fiatalember egyszerűen azt felelte: az ucca mindenkié, neki joga van ott állni, ahol ő akar. Kértem az uramat, közöljük a dolgot a rendőrséggel, de az uram azt felelte:

– Ugyan mit akarsz? Talán nem olvastad a belügyminiszter beszédét? A csirkefogók feljogosítva érzik magukat a cselekvésre!

El lehet képzelni, hogy micsoda életet éltem ilyen körülmények között. Egész nap csak azon imádkoztam, bárcsak este volna megint és idehaza lenne az uram. Ahányszor elment hazulról a frankbizottsági tárgyalásokra, telefonáltam, vajjon már

odaérkezett-e? És amikor hazaindult, telefonáltam, hogy most indul, mert ezt én így kívántam.

Február 16-án kora reggel jött a hír szegény sógornőm haláláról. Töprengtem, hogyan adjam ezt az uram tudtára, hiszen az idegzete annyira ki volt merítve, hogy féltettem minden emóciótól. Végül is kénytelen voltam a valóságot feltárni, mert a reggelije után azt mondta, hogy aznap délelőtt nincsen franktárgyalás, ráér és kimegy a kórházba nővérét meglátogatni. Erre meg kellett neki mondanom, hogy sajnos, Mariska nővére már jobb hazába költözött. Nem szólt jegy szót se, leült a pamlagra, fejét beásta a párnák közé és szívből zokogott. Majd meghasadt a szívem lennek hallatára. Leültem mellé, a kezét simogattam, mint a kis gyermekét. Csitítottam és mikor egy kicsit megenyhült, örültem, hogy készült bemenni az irodájába. Együtt mentünk ki a kis kapun, láttam az uramat az autóba beszállni, azután tovább mentem a közelben bevásárlásaimat eszközölni. Nem voltam el húsz percnél tovább, amikor hazajövet jelentették, hogy közben telefonon keresett az »Új Nemzedék«, amint a leány mondta, valami merénylet-ügyben. Halvány sejtésem sem volt arról, mi lehet ez. Azt hittem, az uramat keresték, hiszen őt a legkülönfélébb pártállású lapok folyton kérdezték mindenféle dologban.

Pár pillanat múlva újra megszólalt a telefon és jelentkezett az »Új Nemzedék«. Kérdésekre, mivel szolgálhatok, minden bevezetés nélkül egyszerűen azt felelték, mit szólok a merényletnek, amit az uram ellen elkövettek £

Rossz tréfának vettem az egészet és ennek megfelelően válaszoltam, hogy nem tudok semmiféle merényletről, de ha igaz, hogy valami történt, akkor Önök lesznek érte felelősek, akik a lapjukban hetek óta ilyesmire bújtogatják az embereket. Szé-

gyeljék magukat, hogy nekem ilyesmit telefonálnak. Ezt nevezik a keresztények felebaráti szeretetének?! – kiáltottam be a telefonba és lecsaptam a kagylót. De ebben a pillanatban az az érzésem támadt, hogy ez a tréfa komoly lehet és hirtelen örületes izgalom vett rajtam erőt. Szerencsémre akkor ismét megszólalt a telefon és az uram jelentkezett.

– Nem tudom, hallottál-e valamit, de az a fontos, hogy most az én hangom hallod, ez azt jelenti, hogy élek. Különbén az történt, hogy mikor az iroda elé értem és kiszálltam az autóból, két fölbérelt csirkefogó megtámadott. Most itt vagyok a képviselőházban, a részleteket majd elmondom, ha hazajövök.

Kimondhatatlan boldog voltam ebben a pillanatban. Az egy perccel előbb kiáltott szörnyű izgalom eltűnt, mintha sohase lett volna. Nem volt azonban időm rá, hogy sokat morfondírozzak a dolog fölött, mert máris kezdtek az emberek gyülekezni a lakásunkban. Valóságos búcsújárás indult meg hozzánk az egész városból. Olyan emberek jöttek, akiket soha ezelőtt nem láttam, egyidejűleg a telefon is szakadatlan szólt, se vége, se hossza nem volt a kérdezősködésnek, gratulációknak, érdeklődéseknek. Az uram egyszerre új alakjában mutatkozott a világ előtt hősies viselkedésében. Mert amikor a fickó revolvert szegzett rá, széttárta bundáját és szívére mutatva, kiabált a merénylőre:

– Pontosan célozz és ide lőjj, ha mersz!

Ez a bátorsága talán az életét mentette meg, mert gyávaságot váltott ki a másik oldalon. A hős merénylő leengedte revolverét, csak az egyik a boxerével a homlokára sújtott. Én ezt sem tudtam és amikor jóval később hazajött, megpillantva homlokán a vörös csíkot, azt hittem, talán a kalapja nyomta meg a homlokát. Ekkor mondta csak

el, hogy egy ütés érte. De többet nem üthetett rá a nyomorult, mert a botját maga elé tartotta.

– Te tudod – mondotta –, milyen valóságos fizikai fájdalmat érzek, ha valahol, villamoson vagy egyebütt valaki túlközel ér a testemhez, képzelheted, hogy éreztem magamat, mikor az a felbérelt gyilkos a homlokomra sújtott.

Az uramnak szent meggyőződése volt, hogy ezek az urak nem privát szorgalomból és nem magán lelkesedésből cselekedtek, hanem biztosan felbérelte őket valaki. Ajánlotta, menjek be a rendőrségre és nézzem meg a merénylőt, nem azonos-e azzal, akit tegnap a kapunk előtt láttam ólálkodni. Ezt én is helyesnek találtam és kérdést intéztettem a rendőrséghez, mikor jöhetnék oda a két alakkal való szembesítés céljából. Azt a választ kaptam, délután 5 órakor. Ebben az időben pontosan ott is voltam irodavezetőnk kíséretében és nagyon kíváncsi voltam az eredményre, mert ismétlem, teljesen bizonyos vagyok benne, hogy még ma is fel tudnám ismerni a kapunk előtt leselkedő alakot. Amikor a rendőrségen jelentkeztem, ott kezdtek bennünket, engemet és kísérőmet egyik szobából a másikba küldeni, míg végre is nem az történt, hogy egyszerűen elibém állították volna azt a két embert, aki az uram ellen a merényletet elkövette, hanem nemi várakozás után egy teljesen homályos szobában 6 vagy 8 egyforma fekete ruhába öltözött, egyébként is csaknem egyforma fiatalemberrel találtam magam szembe. »Hja úgy« gondoltam magamban. Kijelentettem, hogy nem tudom felismerni az urak között tegnapi látogatónkat és eltávoztam. Az én fiatalembereim bricseszt és vadászkalapot viselt. Itt azután egyszeribe eszembe jutott Pirandello darabjának címe: »Hat szerep keres egy szerzőt«. Ide állítottak egy vaksötét szobába hat fiatalembert, egyforma sötét ruhában. Ha nem volnék oly borzalmasan rövidlátó,

mint amilyen vagyok, akkor is nehéz lett volna a felismerés. Ma is azon töprengök néha-néha, honnan hozták a fekete ruhákat vagy a detektíveknek ez ott van készletben? Mert akiket nekem akkor előállítottak, mint később kiderült, nem merénylők, hanem detektívek voltak. Természetes úgy-e, ha nem tudtam bennük felismerni a vitéz, hős Vannayt.

Ez a merénylet minden tekintetben fényesen sikerült azoknak, akik elkövették és azoknak, akik mögötte állottak. A gonosz kéz a homlokára sújtott, de szívéen találta. Nemcsak átvitt értelemben, de valóságban is. Ennek az ütésnek a hatása alól soha többé nem tudott az uram megszabadulni. Egész addig a napig amíg utoljára tőle el nem váltam Bâdenben, nem volt többé olyan reggel, amelyen azzal ne köszöntött volna rám:

– Ne felejtsetek el ezt a nevet: Vannay.

A másik nevét sohase említette: az csak revolvert szegzett rá, de Vannay megütötte. Néha napközben, amikor azt hittem, hogy a pamlagon szendereg, vagy valami felett gondolkozik, egyszerre csak riadtan rámnézett és azt mondta:

– El ne felejtsd ezt a nevet: Vannay.

Nem, nem fogom elfelejteni soha, soha!

De nemcsak ilyen értelemben találta őt szívéen Vannay ütése. Én sohase tudtam, egészen az élete végéig, hogy neki a szívével baja lett volna. Sok híres professzor vizsgálta meg az utóbbi időben, mind azt mondta, a szíve kitűnő állapotban van és azzal élélhet az emberi kor legvégső határáig. De attól a naptól kezdve, amikor ezt a merényletet ellene elkövették, nem volt többé rendben, s csak a végén derült ki, hogy a szívébe volt elültetve a katasztrófa magja.

Ő a gyomrára panaszkodott, ott érzett heves fájdalmakat. Alapos vizsgálatnak vetették alá, meg is röntgenezték. Mi a felvételt sohase láttuk, hiszen,

ha láttuk volna, akkor se lettünk volna okosabbak tőle, de az orvos azt mondta, a felvétel a gyomor-fekély szimptomáit jelzi.

Abban az időben azonban nem volt ideje betegnek lenni. Emberfeletti munkát végzett a frank-ügyben, amely teljesen lefoglalta és amely alól nem lehetett menekülnie, amíg el nem készült vele. Semmiféle szórakozáshoz se jutott. Munkája nap-nap után belenyúlt a késő éjszakába, de azt megkívánta, amikor késő éjjel hazajött, hogy idehaza vendégeink legyenek. A vacsora megkezdésével nem lehetett rá várni, olyan későn és szabálytalanul járt haza. Amikor a vacsora ideje elérkezett, vendégeinkkel leültünk ő nélkül. Ha ilyenkor hazajött halkan, hogy senki észre ne vegye, benyitott a hálósobájába, ruhástól az ágyradólt és termofort rakott magára. Mert estéről-estére úgy jött haza, hogy fájdalmai voltak. Én tudtam ha megjött, de a vendégek előtt nem volt szabad elárulnom. A vendégek mind azt hitték, én talán a konyhán rendelkezem, holt ilyenkor mindig hozzá mentem be, megnézni, nincs-e valamire szüksége. Azután egyszerre csak bejött, mintha akkor ért volna haza és a legjobb hangulatban diskurált, szórakoztatta a vendégeket. A vacsora befejeztével rendszerint ő volt az, aki a legtürelmetlenebbül sürgette a gramofon beállítását és az első volt, aki elkezdett táncolni., Hát hihettük volna, hogy valami súlyos betegségben szenved?!

Én bizony sohase hittem, mindig a szüleire gondoltam, az édesatyjára, aki nemcsak, hogy komoly beteg, de egyáltalában nem volt beteg soha életében, minden betegség nélkül végelgyengülésben halt meg 86 éves korában. Az édesanyja súlyos beteg volt egy negyedszázadon keresztül, de azért 85 éves koráig bírta az életet. Az ő példájuk lebegett a szemem előtt és biztosra vettem, hogy az uram is magas életkort fog elérni.

Akárhogy volt is, abban az időben helyt kellett állni. Egyetlen éjjel se aludtunk négy óránál többet. A vásárcsarnok nem forgalmasabb, mint abban az időben a mi lakásunk volt. Minden nap megtörtént, hogy még éjfél után egy órakor, két órakor is hatan-heten becsengettek hozzánk és úgy kellett vacsorát felszolgálni, mint akár a vendéglőben. Jött a húsvét, amikor minden évben elutaztunk egy kicsit, most annál inkább követeltem, hogy kissé kivonjuk magunkat a hónapokon keresztül tartó hajszából. Szándékomban Kövessy főorvos támogattott, akinek a segítségével végre el tudtam érni, hogy elment Bádenbe.

XLVII.

BADEN – VÉGÁLLOMÁS.

Bécsbe érve, elhatároztuk, hogy okvetlen elmegyünk egy gyomorspecialistához, miután az uram röntgenfelvétele gyomorfekély-szimptómákat mutatott. Azóta már megtanultam, hogy ha valakinek baja van, jobban teszi, ha olyan belgyógyászhoz megy, aki nem specialistája valamely belső szervnek. Tudományosan lehet, hogy másképp van a dolog, de bizony a praxisban úgy van, hogy ha az ember egy gyomorspecialistához azzal állít be, hogy fáj a gyomra, akkor az a gyomorban fogja a bajt keresni és rendszerint meg is találja, vagy megtalálni véli. Beállítottunk tehát mi is a gyomorspecialistához, aki egyébként híressége a maga szakmájának és egészen bizonyos, ha a páciensnek valóban gyomorbaja van, akkor tud is rá orvosságot, így azonban, miután olyan pácienssel állott szemben, akinek a gyomrával semmi baja nem volt, nemhogy a gyógyulást segítette volna elő, hanem csak ártott a vaktában előírt kúrával. Megkérdezte, hol akarjuk az előírt kúrát tartani. Megmondtuk, hogy Badenbe megyünk, mire ő a Guttenbrunn-szanatóriumot ajánlotta. Szigorúan ráparancsolt, hogy semmi szín alatt ne legyünk együtt, mert ez a kúra megkívánja a páciens teljes kikapcsolódását a megszokott környezetéből. Nekem azt ajánlotta, hogy menjek az olasz tavakhoz.

Mindenben szót fogadtunk. Kitelefonáltunk a Guttenbrunn-szanatóriumba és szobát foglaltunk az uram részére. Elhatároztuk a fiammal, hogy mi

egyszerűen neki indulunk a világnak. Egyelőre Milánóig utazunk, ott döntjük el, hol telepedjünk le. Mikor azonban búcsúzkodnunk kellett, nagyon rossz érzéseim támadtak és annyira elszorult a szívem, hogy nem tudtam elválni. Könnyörögni kezdtem, hogy csak maradjunk együtt. De az uram mindig szentírásnak vette az orvos rendelését. Most is határozottan követelte annak a teljesítését:

– Hiszen hallottad, a tanár egyenesen köti magát ahhoz, hogy én most egyedül kúrázzak és terád is nagyon rádfér a pihenés. Menjetek csak el nyugodtan, majd meglátod, mennyivel édesebb lesz a viziontlátás.

Fájó szívvel, aggódó lélekkel engedtem és így elváltunk. Nem is hagytam, hogy kijöjjen velünk a vasútra. Odalent a portással még kitelefonáltattam a szanatóriumba, hogy az egyik orvos okvetlenül várja a vasútnál. Mi azután másnap reggel Milanóba érkezve, magunk se tudtuk, merre vegyünk az utunkat. Nem akartam nagyon távol lenni az (uramtól és így az olasz tavak mellett maradtunk. Bellaggióban telepedtünk le, ahonnan azonnal sürgönyöztem az uramnak, hogy tőle mihamarabb hírt kaphassak. Két nap múlva megérkezett első levele, amelyben tréfásan írja, hogy kizárólag tejen él, és hogy elválásunk óta csak egyszer jelentkezett a gyomorfájása, de a tejivással »lebeszélte«, mint Teleky Windischgrätzet.

A levél nagyon megnyugtatónak hangzott, de nekem még sem volt türelmem és folyton furdalt a lelkiismeret, hogy nem maradtam az uram mellett, kinek levelei pontosan érkeztek. Második levelében így ír:

»És lőn nappal és lőn éjjel: harmadik nap. Gyomrom gyáván elhallgatott. Nyilván megijedt a sok tejtől. Nem jelentkezik, nincs semmi fájdalom. Csak a buta hexenschussz garázdál-

kodik tovább, de a termoforral hősiecsatát vivok vele. Tegnap óta a helyzet változatlan, így az ágyban egészen egyedül naphosszat: ne higgyétek, hogy ez csupa unalom. A magány néha jótétemény. Különösen az olyan embernek, aki örökké az emberek között van. Azért bírom egészen jól ezt a tejes tortúrát. Gondolkodom, elmélyedek és ilyenkor sok mindent látok, ami különben rejtve volt előttem. És látlak Téged, a legjobb és legigazabb barátomat, valódi értékemben. Téged az egyetlen, akinek adósa vagyok. Áldjon meg a jó Isten. Kérlek mulassatok, ameddig csak akartok. Nekem hál Istennek nincsen semmi komoly bajom, csak a pestiek nem ismerték fel elég korán és nem óvtak. Csodálatos a gyors javulás. Persze borovics, nikotin és Bethlen nélkül. Jani remélem jól érzi magát Veled. Milyen boldog lettem volna én, ha így utazhattam volna anyámmal!«

A levél sokkal hosszabb, ez csak kivonat belőle. De vannak olyan részletei, amiket nem hozhatok nyilvánosságra. Ilyen hosszú leveleket nem szokott írni és ebből csak azt láttam, hogy jól érezheti magát. Nem volt türelmünk Bellaggióba maradni, igyekeztünk közelebb lenni és indultunk Abbáziába, hogy én majd ott maradok, a fiam pedig elmegy az édesapjához és ha úgy látja, hogy szüksége van rám, akkor sürgönyileg értesít és én azonnal megyek Bádenbe.

Ezenközben folyton jöttek az uram vidám levelei, aki pedig ebben az időben már súlyos betegen feküdt. Nem tudom igazam van-e vagy nincsen, ma már úgylát hiába kutatók, de én azt hiszem, hogy nem volt helyes az a kúra, amit a bécsi tanár előírt. Semmi egyebet a világon nem kapott enni, mint napjában ötször egy-egy félliter tejet, beleverve két nyers tojást és egy darab vaját.

Öt nap alatt semmi egyebet nem kapott és ez alatt öt kilót fogyott. Öt nap után annyira legyengült, hogy ettől-e vagy mástól, ezt én tudom, de heves szívrohamot kapott. Jeles tanárokat hívtak ki hozzá Bécsből és odarendelték fivérét és néhány jóbarátját. Hogy minket is értesítsenek, ez ellen a leghatározottabban tiltakozott és kereken megparancsolta, hogy ne merjék Velünk rosszulletét közölni. Én Velencén keresztül utaztam Abbáziába és mivel velencei hotelcímünket előre megírtam neki, már ott várt a levele, amelyben betegségéről ezt írja:

»A gyomrommal megvolnék, csakhogy a sok pancsolt tejjel és tojással megundorítottak a tejvástól. A hexenschusz elmúlt, de azóta minden másnap fájnak a tagjaim. Amint látod már fent vagyok és tintával írok. Tanácsomat kérded jó fiam? Tereád rád fér a pihenés. De végre mégis csak hárman vagyunk, látod, és egyetlen levelet nem kaptam Pestről, holott itt feküdtem majdnem egy hétig. Az idő kereke úgy átgázol az emberen, mintha sohase lett volna a világon. Fiam, én tudom véges gyarló voltomat. Tudom, hogy nem vagyok nap, amely szétszórhatja a sugarait és a lelkem hiába akar, ha gyenge a test. Es én hiába akarok, ha hitvány a kor, melyben élek. Legfeljebb néhány nappal toldjátok meg tartózkodástokát Velencében vagy bárhol, azután itt összehalálkozunk. De ha jobb szeretnél Abbáziába menni, nem bánom azt se. Az első napokban szorgalmasan írtam minden nap. Négy darab levelet és hét darab sürgönyt. Ez az ötödik velem. Isten veletek.«.

Most ennyi idő után az események mögött, most se tudom leveleiből kihámozni, hogy olyan



VÁZSONYI VILMOSNÉ

nagybeteg lett volna, sőt minél inkább olvasgatom át őket, gyakran és figyelmesen, annál inkább olvasom ki belőlük, hogy a kedélyállapota teljesen nyugodt és friss volt, ezek írásakor. Dehogy is sejtettük, hogy olyan nagybetegen fekszik a bádeni szanatóriumban, olyan nagybetegen, hogy a barátai már nem törődtek a tiltakozásával, hanem sürgönyöztek nekem Velencébe, hogy jöjjek azonnal Bädenbe.

Sajnos nem kaptam meg a sürgönyt, mert eltávoztam Velencéből anélkül, hogy a szállodában meghagytam volna, hová továbbítsák a postámat. Az uramnak megírtam mikor indulok és Abbáziába melyik hotelbe szállok. Azt hittem, ez elegendő. Éjszaka érkezünk Abbáziába és másnap már kapám az uramtól levelet:

»Fiam! Emlékezzél Wenkebach mondására: »Én nem rendelhetek magának más országot!« Ez az én betegségem. A sikertelenség, a kudarc, a gyenge jellemek, az ostoba emberek és sok-sok korrupt gazember. Most igyekszem semmivel sem foglalkozni, mindenből kikapcsolódni. Nyugalom kell, csend, nagy csend. Kevés ellentmondás, mert ingerlékeny vagyok. Mert szeretlek és óvlak, azt mondom neked is, hogy főbb most, ha pihensz. Jani nézzen meg. Ha tud segítségemre lenni, majd megteszi. A többiek csupa izgató leveleket írnak. Majd ő döntse el mindkettőnk állapota mellett, hogy jobb-e ha Abbáziába maradsz vagy ide fossz. Ha nem akarsz haza menni, mert engem ez nyugtat meg legjobban, ha egy okos ember van helyettem otthon. Az idő nagyon szép, csak kissé hűvös. A gesztenyék már zöldéinek és virágozni kezdenek...«

Ezután a levél után se gondolhattam arra, hogy sürgős volna Bädenbe utazásom. Szombat este ér-

keztünk Abbáziába. A fiam hálókocsi jegye vasárnap estére szólott. Délben a Quarneró kertjében ültem ismerősök társaságában a legjobb hangulatban. Egyszerre csak látom a fiamat sürgönyt lobogtatva közeledni. Biztosra vettem az uram sürgönyi jövetelét. Azt hittem meglep és velünk tölt néhány napot. Siettem a fiam elé és már messziről lelkenedezve kérdeztem:

– Ugye apa érkezik?

Mire a fiam komoly arccal válaszolt:

– Éppen ellenkezőleg. Neked is jönnöd kell, mert apa nincsen jól.

Elképzelhető a rémületem, szaladtam vissza a szállodába, hogy fiammal együtt elutazhassam.

Másnap reggel Badenbe érkezve, a legnagyobb rettegésben nyitottam be a szanatórium kapuján. Nem néztem se jobbra, se balra, csak az uram szobaszámát kérdeztem és amikor azt megtudtam, eszeveszetten rohantam fel. Az ajtót felrántva léptem be és íme az ágy széthányva, a szoba üres, fűtetlen és hideg... Elállt a szívverésem, magam sem tudom, hova akartam rohanni, de éppen beleütköztem a szanatórium igazgatójába, akitől rémülten kérdeztem:

– Az Isten szerelméért, hol van az uram? Mi van vele?

Az igazgató derék, kitűnő úr, dr. Aufschmeiter, aki azóta szintén elköltözött már az élők sorából, kedélyes bécsi németiséggel felelte:

– Az ura lent van a kertben, de miért jöttek előbb, amikor kicsi híja volt, hogy meg nem halt?

Mielőtt még az urammal beszélek – mondotta – figyelmeztet rá, hogy a legcsekélyebb izgalom is végzetessé válhatik reá, és soha többé nem szabad politizálnia, hanem a legnyugodtabb életmódot kell folytatnia.

De én ezt nem hittem neki, meg nem is igen

hallottam, hogy mit beszél, mert máris rohantam el a kertbe. Útközben talákoztam Ladányi Zoltán gyógyszerész, kedves barátunkkal, aki hűségesen ott volt az uram mellett, hogy egy pillanatig se legyen egyedül. (Azelőtt való nap utazott el Reisz Dávid, a legderekabb csatlósa, kiről több levelében tett említést és akit nagyon-nagyon szeretett. Szegény, azóta már ő is követte imádott vezérért a halálba.) Figyelmeztetett, hogy az uram nagyon rossz színben van és tegyük úgy, mintha ezt nem vennék észre. Egyszerre csak megpillantottam őt egy padon ülve, egyik bécsi nagynevű ügyvéd kollégájával, dr. Beethel, aki szintén nincs már az élők között. Megdöbbsentem a kinézésétől. Teljesen le volt fogyva, arca beesve, halaványan és reszketve állt fel a padról és jött elibém. Talán még sohasem ölelt át bennünket olyan melegséggel, mint ezúttal és az első kérdése az volt:

– Ugye, nagyon rosszul nézek ki?

Mire én vidáman feleltem:

— Dehogy is nézel ki rosszul! Ellenkezőleg. Én a sürgöny után azt hittem, hogy Isten tudja, milyen nagy betegen fekszel és most annyira örülök, hogy ilyen szépen lesülve itt talállak a kertben.

— Csak azért jöttem le a kertbe, mert megmondták, hogy most fogtok megérkezni és nem akartalak benneteket megijeszteni. Eddig nem engedtelek ide hívni, de most igazán nagyon örülök, hogy megint együtt vagyunk. Nem is hiszed, milyen nagyon beteg voltam. De a legborzasztóbb még ma is az, hogy nem adnak enni, pedig éhes vagyok (és szeretnék enni, tégy valamit sürgősen, hogy me éheztesselek tovább).

Kétségbe voltam esve, remegtek a lábaim, alig bírtam megállni a helyemen, de egy arcizmom se rándult meg és titokban a fiannak integettem, valahogy ő is el ne árulja magát, mert az arcán

láttam a nagy megdöbbenést, amit az apja kinézése váltott ki belőle. Azonnal felszaladtam a telefonhoz, felhívtam Bécset és ott a híres gyomor-specialistának (amúgy istenigazában megmondottam, hogyan veszi a lelkére azt, hogy az urammal ilyen drasztikus kúrát tartat és hogy így lefogyassza. Kértem, mondja meg őszintén, miről van szó, mit ehetik és mit kell vele csinálnom. A tanár hangján megéreztem, hogy nemcsak, hogy nem haragszik az őszinteségemért, hanem maga is belátja az előírt kúra túlzott szigorúságát. Azt felelte, hogy holmi nehezebb ételektől eltekintve, ehetik mindent, amit megkíván. Közölte azt is, hogy az uramnak a szíve igenis meg van támadva, de kellő ápolás mellett visszanyerheti a régi egészségét.

Boldogan szaladtam vissza, közöltem vele tíz perccel a megérkezésem után, hogy mindent ehetik, amit szeret. Közvetlenül azután már az ebéd ideje volt és nem tudom elfelejteni, hogy mit tálaltak fel szegénynek ebédre. Egy kanálka levest, egy ici-pici kis pizstrángot, amelynek, amikor lenyúzta a bőrét és levágta a fejét, annyi húsa maradt, hogy egy harapásra betehette a szájába. Azután volt egy kis miniatúr pudding, amit ő sohase (szeretett és most is csak azért ette meg, mert hálálisan éhes volt. Tejet, tojást még látni sem akart, már akkor is elfogta az undor, ha a szomszédos asztalnál valakinek szervírozták. De bezzeg este már nem engedtem meg, hogy a szobájában tálalják a vacsorát. Levittem az étterembe, ahol jobbról-balról embereket látott és nem gondolt mindig a saját bajára. Rendeltem neki borjúszeletet és hozzá makarónit, mert ez kedvenc étele volt. Nem tudott nekem eleget hálálkodni, folyton csak azt ismételte, mégse helyes, ha az ember nem egoista.

– Ha csak magamat néztem volna és nem lettem volna reád tekintettel – mondotta –, már

tíz nappai előbb idehívtalak volna, mert most látom csak, hogy mennyire hiányzott a Te energiád.

Nap-nap után jobb lett az állapota és már kezdtünk besétálgatni a városba, mert már nem volt türelme este a szanatóriumban maradni, hanem elkíváncozott a közeli kávéházba, bárba. Hiába tiltakoztam, hogy szanatóriumban vagyunk, ahonnan nem illik este kimenni és éjfél után hazatérni. Most már jól érezte magát és nem tűrte a korlátokat:

– Mit bánom én a szanatóriumot, ha jól érzem magamat. Nekem az idegcsillapító, ha a bárban egészséges embereket látok mulatni és szórakozni. Ha te nem akarsz velem jönni, maradj itthon. Az ügyis csak a könyvekben van, hogy, a házastársak egy test, egy lélek. Neked más a gyomrod és nekem más a gyomrom. Neked más a szemed és nekem más a szemem. Én másképen nézem a világot és másképen élvezem az egyes ételeket, mint te. Örülj, hogy megint jól érzem magam és gondolj rá, mit mondott Nagy Frigyes: »Ein jeder soll nach seiner Fason selig werden.«

Hát én abba természetesen nem egyeztem bele, hogy nálam nélkül menjen ki este a szanatóriumból: mindig vele mentem és boldog voltam, amikor odáig jutottunk, hogy egy este már tánkra is perdült.

Engem ezek a biztató tünetek teljesen megnyugtattak, de a derék Varga doktort nem tévesztették meg. Dr. Varga volt az egyetlen orvos, aki rögtön felismerte betegségét, megmondta, hogy egy nagyobb izgalom és nem garantál semmiért. Hányszor vitakoztam vele, mondván, az uram 70 éves korában is táncolni fog, de Varga doktor mindig azt mondta: »Bár így volna, én nem hiszem!« Sokat gondolok Varga doktorra, miért nem hittem én neki?

Ő maga is érezte a javulását. Mindennap be-

ment a gyógyszertárba és megmérte magát, hogy vajon gyarapszik-e. Nagy öröme tíz nap alatt két kilót visszarázott. Most már folyton arról tárgyalunk, hogy bemegyünk Bécsbe Wenkebach professzorhoz és megkérdezzük, szükség van-e rá, hogy tovább is Bädenben maradjon, vagy pedig másfelé utazzunk? Bántotta azonban, hogy a pesti ismerősök közül nem keresik fel annyian, mint amennyit ő látni szeretett volna. Én ezt a panaszt nem találtam alaposnak, mert hiszen igazán szeretettel vették körül és nem volt olyan nap, hogy egykét budapesti látogatónk ne lett volna, sőt amikor a bizottsági tagok a bécsi kislakások tanulmányozása végett tömegesen jöttek fel Bécsbe, az egész társaság kijött hozzánk Bädenbe. Ilyenkor megint elemében volt, politizált és a szíve megtelt hálával azok iránt, akik meglátogatták. Vágyott haza, de érezte, hogy túlságosan gyenge ahhoz a munkához, ami odahaza vár reá. Valamit érzett vagy sejtett, vagy talán az öntudata alatt volt valami, aminek nem adott kifejezést. Sokszor vettem észre, hogy fekszik a kanapén, zokog és könnyeit hullatja. Ha ilyenkor ijedten kérdeztem, miért sír, akkor szorosán odahúzott maga mellé, megfogta a kezemet és azt mondta:

– Nem tudom mitől, de úgy fáj a szívem, hogy sírnom kell. De te ne sírjál, mert én nem hagylok itt, eszembe sincs meghalni.

Azután tréfára fordította a dolgot:

– Dehogy is csinállok én helyet annak, aki a listán utánam következik. Nem barátanom, nem hallok meg! Nekem még sok elintézni valóm van a földön. Még sok nagytakarítást szeretnék rendezni.

Azután letörölte könnyeit, mosolygott, megint talpra állott és azt mondta:

– Na gyerünk sétálni, búsuljanak inkább az ellenségeim, akik hidd el, nagyon sokan vannak.

És akkor lementünk, kocsit rendelt, mert a

legnagyobb passziója a kocsin való kirándulás volt. Az autózást egyáltalában nem szerette. Mindig haragudott ha látta, hogy kirándulók, akik kedvtelésből autóznak, milyen vad sebességgel száguldanak végig az országúton. Végtelenül szerette Baden környékét. Heilingenkreizba szeretett kirándulni, ott lehetett a legjobb pisztrángot kapni.

Amikor így délutánonként össze-vissza kocsikáztunk, sokszor szóvá tettem, hogy ez a multság talán nagyon költséges nekünk. Ilyenkor csak legyintett a kezével és azt mondta:

– Barátnőm, vagy-vagy. Vagy egészséges leszek és akkor megkeresem bőven, amit itt most elköltünk vagy meghalok és akkor nem érdekel, hogy maradt-e még utánam pár száz pengővel több vagy kevesebb. Kódis vagyok így is, úgy is. Takarékoskodni csak a gazdag embernek kell, akinek van miből spórolni.

Tényleg sohasem volt költekező, nem volt semmiféle költséges szenvedélye. Kártyázni azonban nagy passziója volt. Gáspárnál el tudott kártyázni hajnalig. Öt-hatszor nógattam, már fejezzék be. De valóságos csaták voltak ezek, amit Gáspár Fülöppel vívott. Ha néha azt kérdeztem, miért nem kártyázik Reisz bácsival, azt mondotta: »Sokkal jobban szeretem, semhogy goromba tudnék vele lenni, pedig másképp kártyázni nem tudok. Gáspár az más, részben ő is goromba, meg aztán nem olyan érzékeny, hogy fájna neki, ha én gorombáskodom.«

Drága szivarokat nem szívott, mert nem is szerette a havanna szivarokat, azok neki túl erősek voltak. Nem volt semmi szenvedélye, egyetlen költekező passziója a kocsikázás volt és most utólag boldogan gondolok rá, hogy életének utolsó idejében ebben a passziójában nem korlátoztam.

Öröm volt látni, hogy az állapota napról-napra mennyire javult. Egy szép napon aztán bementünk Bécsbe, Wenkebach professzorhoz, aki a legnagyobb

alapossággal vizsgálta meg, nemcsak mint orvos a paciensét, hanem igazi baráti szeretettel. Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a különös tekintetet, amivel a vizsgálat után az uram arcába nézett. Az uram azt kérdezte, milyennek találja az állapotát a három esztendővel ezelőttihez, képezt, amikor utoljára látta. Erre a tanár mosolyogva felelte:

– Komolyan nem találok az állapotát rosszabbnak vagy jobbnak, mint amilyen volt akkor, amikor utoljára láttam. De hát emberek vagyunk. Ön élélhet még húsz esztendeig, de az is lehet, hogy egy óra múlva vége van. De ez nemcsak önmre vonatkozik, – tette hozzá hirtelen, – hanem mindannyiunkra, jómagámra is. Az első főszabály: sokáig nem politizálni és sokáig nem izgulni. Azt tanácslom, hogy legalább két hónapig maradjon távol hazulról és olyan tájba igyekezzék hazamenni, amikor a politikában szünet van és nincsen izgalmi anyag. Mindenesetre még egy olyan merénylet és akkor igazán nem felelek semmiért, még ha olyan szerencsésen végződik is, mint ahogyan ez végződött.

Kifelé menet úgy rendeztem a dolgot, hogy az uram ment ki előbb a tanár szobájából, én pedig készakarva leejtettem a retikulómet, hogy néhány pillanatig beszélhessek a tanárral. A rendezés jól sikerült és én gyorsan megkérdezhettem, mondja meg nekem becsületesen, veszélyesnek találja-e az uram állapotát vagy nyugodtan haza mehetek Budapestre egy-két hétre. A felelet az volt, hogy nyugodtan mehetek, egyelőre nem lát semmi okot az aggodalomra.

Ez a látogatás a tanárnál csodálatraméltó hatással volt az uramra. El se lehetett képzelni azt a változást, amelyen néhány perc alatt keresztülment. Egyszerre makkegészségesnek érezte magát, azonnal terveket kezdett kovácsolni. Márkus Jenő volt

aznap a vendégünk és a jövőre vonatkozólag beszélgetett vele a legjobb hangulatban. Én is megnyugodtam, amennyire annyira, pár nap múlva már egyedül mertem hagyni a szanatóriumban és beementem Bécsbe néhány komissiót elintézni.

Mikor este hazaértem, az uram elmesélte, hogy közben kint járt nála a »Neue Freie Presse«-nek egy munkatársa, akinek lediktált egy cikket. Ezt a közlést nagyon vegyes érzelmekkel hallgattam. Egyrészt haragudtam, hogy csak most kötötte a lelkére a tanár, hogy nem szabad politizálnia és már is túltette magát a tilalmon, másrészt azonban örömmel láttam, hogy megint van már kedve valamivel foglalkozni. Másnap este a cikk megjelenése után telefonon felhívták Budapestről, jelentették neki, hogy a cikk nagy kavarodást idézett elő és az akkori igazságügyminiszter nemzetgyalázást lát benne. Erre hangosan felkacagott:

– Nem is tudtam, hogy egy bíró a nemzetet jelenti. Én a bíró működését kritizáltam és nem beszéltem a nemzetről. Egész emigrációm alatt sem tettem egyetlen kijelentést a nemzetem ellen. Kértek tőlem interjúkat szlovák, jugoszláv és román lapok, de mindig megtagadtam, mert sohasem akartam azt a látszatot kelteni, mintha én idegenben a hazám ellen hangulatot keltenék. Sokkal jobban ismerem a törvényeinket, semhogy ne tudnám, hogy emiatt a cikk miatt nem lehet rámfogni a nemzetgyalázást és nem lehet belém kötni, akárhogy is szeretnék. Tudom, hogy erre pályáznak, szeretnének megfogni egy kis nemzetgyalázásban, hiszen erre várnak már évek óta. Csakhogy ez nekik nem fog sikerülni, mert tudom és érzem magamban azt, hogy a magyar törvényeket senki nálamnál nem tudja jobban.

De bizony mégis nagyon izgatta a dolog. Különösen akkor, amikor beküldték a magyar lapok cikkeit, amelyben a Presse cikkével foglalkoztak.

Elkeseredett, mikor látta, hogy a »Magyarság« című legitimista újság intézi ellene a leghevesebb támadást, holott ettől a laptól várta volna a legnagyobb szolidaritást.

Kétségbe voltam esve és Wenkebach professzornak titokban levelet írtam, nem tudom, mit csináljak. Haza szeretnék menni, de nem merem az uramat itthagyni. A professzor erre azt felelte, hogy nyugodtan haza mehetek, ha az uram kötelezi magát, hogy nem ír olyan cikkeket, amikkel másokat vél izgatni, de amiken ő maga izgul legjobban.

Úgy láttam azonban, hogy az izgalma apránként elcsendesedett. A kedélye megint javult, sőt már látogatóba is mehettünk. Többek között egy egész délutánt töltöttünk Boroviczény Aladároknál, kinek a felesége Schönborn grófnő, a királyné volt udvarhölgye. Ott volt gróf Poltzer-Hoditz is, Károly király intímusa, akik mindannyian nagy élvezettel hallgatták az uramnak egy érdekesítő és szellemesen előadott elbeszélését. Azokban a napokban tartotta gróf Poltzer-Hoditz előadását Károly királyról, amelyen megjelentünk, sőt előadás után lementünk az ugyanazon épületben levő kis bárba, ahol laz asztalunkhoz telepedett az előadó gróffal együtt a híres Sternberg Adalbert gróf is, aki azt mondotta az uramnak:

– Olvastam az Ön cikkét a Presse-ben és csodálkoztam rajta. Ez több, mint bátorság. Nem gondolja, hogy ezért majd kellemetlenségei lesznek ha hazamegy. Hiszen, ahogy én messziről megítélem a dolgot, odahaza direkt köszörülük a kést, hogy minél élesebb legyen és minél gyorsabban elvágassák az Ön torkát. Higyje el kérem, nem érdekes az ilyesmi, mert az állapotokon nem fog változtatni és Ön üti meg a bokáját.

Az uram később azt mondotta nekem:

– Látod, ez egy okos ember, aki messziről

ilyen kitűnően meg tudja Ítélni a dolgokat. Tulajdonképpen tényleg neki van igaza, nem érdemes a dolgokkal törődni és ha én most hazamegyek, ismét csak városházi politikát fogok csinálni, az országos politikát csinálja más. Nekem elég volt belőle, nincsen értelme, hogy az egészségemet feláldozzam a politika szent oltárán!

Május 16-án utaztam el Badenből. Az uram Beeth Máriával együtt kikísért a vonathoz. Piros szegfű volt a gomblyukában és olyan jó színben volt, mintha valahonnan Délolaszországból érkezett volna haza. Napbarnított volt az arca és kitűnő a kedélye. Amikor felsegített a kupéba, azt kérdeztem tőle, nem lett volna e mégis helyesebb, ha itt maradok, hiszen olyan nehéz szívvel utazom el. Most még nem késő, igazán itt maradhatnék. Erre azt felelte:

– Te kis csacsi, ne gondold, hogy terhemre vagy. Nekem sohase voltál terhemre és ha nem kerülne itt mindennap olyan nagyon sokba, magam se engednék haza. De még egy oka van annak, amiért kérlek, hogy haza menj. Nem ismerem ki magamat az emberek üzenetéseiben. Össze-vissza telefonálnak, néha nem is értem meg, mit akarnak. Tudod, benned bízom a legjobban. Menjél most nyugodtan haza, hiszen igazán jól érzem magamat, és te egy pár nap alatt tisztán fogod látni a helyzetet. Ha nem akarsz levélben referálni, Jani születésnapja után gyere vissza. Csak azt ne hidd, az ég szerelmére, hogy azért küldlek el, mert nekem útban vagy. Sohasem voltál utamba, hidd el, mindig csak téged szerettelek.

Dr. Kleiner Arthur, aki engem Bécsbe bekísért, nevetve jegyezte meg: »A kegyelmes úr beszédet mond, mert már fél, hogy kizökken a kerékvágásból.«

Lent állott és a vonat már kezdett lassan indulni, amikor az utolsó mondatát hallottam és ami

azóta is folyton itt cseng a fülemben: »Értsd meg, sohasem voltál terhemre, Isten veled hű barátném!« így volt szórói-szóra. Egész különösen hatott reám, mert ilyen elégikus nem szokott lenni.

Hogy gondolhattam akkor, hogy soha többé nem hallom a hangját!

Fiam születésnapjára a következő levelet küldi:

»Kedves Janikám! Születésed napján szeretettel öllelek. Nagyon megvagyok Veled elégedve. Örülök, hogy a sok tétovázás után végre megtaláltad magadat és készülsz az élet egyetlen okos céljára, hogy boldog légy. Nekem mindig több volt a mások boldogsága. A fellegek között jártam és elvéreztem. Idegeim romjai között ülök most, nem mint Marius Karthágó romjain. Mert mi köze volt Karthágóhoz? Míg én azt látom, idegeim mellett romokban, amiben hittem, s ami egykor nékem drága volt. Rajtam kitanulhattad mi a jó, mi a rossz. Kövesd ami jó van bennem, de ne kövesd hibáimat és gyarlóságaimat. Mit ér a büszke koldus öntudat, hogy az ember senki-nek sem tartozik? Én az életben csak egy embernek tartozom: ez az Anyád. Neki köszönhetem, hogy még élek. Soha se felejtsd el ezt. És szeresd őt szíved teljes erejével.

Az egészségem, sajnós, még mindig döcög. Tegnap egy kiránduláson (autón voltunk fienlingenkreutzban) az utón ide g fájdalmakat kaptam. Szerencsére elmúltak. De itt a mementó: nem lehet ugrálnom. Isten veled édes fiam, csókol apád. Bäden, 1926 május 19.«

Néhány nap múlva itt volt a pünkösöd, amikor Jánosunk odautazott hozzá és a két ünnepnapot kedélyesen és jól töltötték együtt. A fiam azzal jött vissza, ha az apjának nem támadt volna a

homlokán egy kis furunkulus, már egészen jól érezné magát, de ezzel nem akar hazajönni, ezért vár még egy ideig.

Közben mindig újabb vendégeket kapott: kedves emberei utaztak ki hozzá látogatóba és mindig körül volt véve olyan barátokkal, akik hűséggel szerették és akiket ő is szeretett. Az volt a terv, hogy május 31-ikén fogok hozzá visszautazni, azután együtt megyünk még valahová, mielőtt végleg hazatér. Közben kiment Kaltenleutgebenbe, ahol Strasser tanárral konzultált. Ez a tanár volt az egyetlen, aki vele valóban őszintén beszélt. Megmondta, hogy főbaja az aortatágulás. Ez szerinte olyan betegség, amelyet ha idejekorán kezelni kezdenek, akkor visszafejleszhető. Megmondotta, hogy a légzési nehézségei és a nyakszirt mögötti fájdalmaí mind erre vezethető vissza.

Naponta írt nekem levelet és az utolsót május 28-án kaptam tőle. Egyik ismerőse hozta magával. Néhány kis hamutálca és cigarettaojtóval együtt, amiket nekem küldött, mert tudta, hogy szeretem az eféle kis holmikát. Tudta, hogy mindig haragszom, ha a cigarettavégek ott füstölögnek a hamutálcákon. Ezt egy bádeni üvegkereskedés kirakatában látta és elküldötte nekem, hogy örömet szerezzen vele.

Egyébiránt nemcsak leveleket írt naponta, de kétszer-háromszor egy héten telefonon is felhívott. Május 23-án délben éppen nálunk ebédelt Benitzky Ödön, amikor megszólalt a telefon Bádenből. Benitzky is beszélt az urammal, aminek nagyon örült, mert hiszen sóvárogva várta itthonról a híreket.

Az a levél, amelyet legutoljára kaptam tőle, egy nappal előbb kelt, mint amelyet személyesen hozott szintén egy onnan Jött úriember 1926 május 27-én.

Ebben azt írja:

»Állapotom sokkal jobb, légzési nehézségeim alábbhagytak. Hátfájásom nincsen többé. Tehát nem szorulok már valami nagy felügyeletre. Ha ez az ostoba furunkulus nem támadt volna, a szép időben nagy legény lennék. Egyébként a furunkulus is javult. Alig van már fájdalom. De keresztkötésem miatt udvarképtelen vagyok, amíg a furunkulusom meggyógyul, itt maradok Bädenben, azután döntünk majd arról, hogy mitévő legyek.«

Azok a levelek, amiket ez idő alatt írt, kedélyesek, tréfás hangúak, hogyan gondolhattam volna, hogy közeledik a nagy tragédia?! De ha nem is gondoltam, a szívem úgy látszik megérezte, mert amikor az ismerős ügyvéd által küldött pajkos hangú levelet elolvastam, azt mondtam: »Nagyon nyugtalan vagyok, valami rossz előérzetem van, mintha az uram nem volna olyan jól, ahogyan a leveleiben írja. Eszembe jutott, hogy amikor Olaszországban jártunk és nagybetegen feküdt Bädenben, az ágyból a legviccesebb leveleket írta, csak azért, hogy megnyugtasson és ne zavarja meg a multságunkat. Az illető úr váltig erősítgette, hogy nincsen semmi baj. Legyek egész nyugodt, most már a furunkulus is múltóban van és az idegállapota is sokkal jobb. Mégis elhatároztam, hogy másnap reggel felhívom telefonon. Szokásom ellenére már 10 órakor lefeküdtem, csak hogy reggel korán tudjak kelni és a forgalom indulása előtt összekötetést kaphassak.

Reggel tán nyolc óra lehetett, amikor a fürdőszobában, az ebédlő felől sikoltást hallottam. Első pillanatra azt hittem, talán a szobalánnyal történt valami baj takarítás közben. Futottam be, de csak azt láttam, hogy a fiam hálóingben fekszik a telefonasztal előtt és zokog. A másodpercnek talán ezredrésze alatt állítottam össze agyamban a

lehetőséget, hogy a fiam bizonyára rosszul lett, orvost akart hívni és a telefonnál összeesett. Erre én kaptam fel gyorsan a kagylót és egyik ismerős orvosunk számát kértem. Csak akkor vettem észre, hogy nem a központtal beszélek, hanem egy férfihang felelt a telefonba valamit és az uramról beszélt, de hogy mit, azt nem értettem, azóta se tudom, csak annyit tudok, hogy a fiam megszólalt:

– Meghalt az Apám!

Anélkül, hogy gondolkozni tudtam volna, csak azt kérdeztem:

– Megölték?

Nem is tudtam mást elképzelni, mint azt, hogy meggyilkolták. Magam se tudok számot adni róla, mennyi ideig tartott, amíg megértették velem, hogy nem, nem emberi kéznek esett áldozatul, hanem a szíve ölte meg. De most, annyi idő után, ismét csak az a tudat él bennem, ami ott az első pillanatban a telefon mellett felvillant az agyamban, hogy megölték. A merénylet, melyet ellene elkövettek, jobban sikerült, mintsem álmodhatták volna a tettesek és azok, akik a tettesek mögött állottak. Olyan jól sikerült, hogy teljes egészében elérte a célját és még csak felelősségre se lehet érte vonni senkit.

Mikor magamhoz tértem, nem akartam hinni a valóságnak. Meg voltam győződve, hogy nem igaz. A reggeli kilenc órakor induló vonatot niár nem érhettük el, így csak a déli vonattal utazhattunk. Addig valósággal ellepte házunkat a barátok és ismerősök tömege. Nem tudom, hogyan viselkedtem, beszéltem-e, hallgattam-e, csak azt tudom, könny nem jött a szemembe, mert nem Jittem el a hírt. Hiába mondták ezren, hiába láttam a délelőtti lap külön kiadásában, még se hittem. Most eszembe jutott, hányszor csináltam végrendeleteket, amelyben utasításokat adtam neki, mit csi-

náljon halálom esetén. Eszembe jutott az a jelenet, amikor talán egy évvel előbb elhívattam az uram jóbarátját, Bánd Lajos közjegyzőt, hogy csináljon közös végrendeletet. De az uram kineveztet vele és kacagva mondta a közjegyzőnek:

– Mit szólsz hozzá, a feleségem végrendelkezni akar afelett, ami nincsen. Legfeljebb azt a szíveséget fogom neki megtenni, hogy a kis ház felét, ami az én nevemen van, azt is ráíratom, rendelkezék vele ő.

Azután hozzám fordult:

– Tulajdonképpen mit akarsz? Az ékszereket már eladtuk Svájcban, hogy élni tudjunk. Tudtommal pedig rejtett kincseink nincsenek. Azután meg, ha végrendelkezésről van szó, meg tudom én azt magamnak csinálni közjegyző nélkül is.

A kis kertben ültünk a nagy fa alatt és akkor a karját Bánd közjegyző karjába fűzve, mondotta:

– Gyerünk Lajoskám. Nincs szándékomban egyelőre meghalni. Ráérünk végrendeletéről diszkurálni.

És most itt van a szörnyű hír. Nekem pedig erősnek kellett lennem, mert egyszerre megcsendült a fülemben a hangja, hallottam, amit annyiszor mondott:

– Ki nem állhatom a síró-rívó asszonyokat. És megcsendült a fülemben az a mondata, amelyet utoljára hallottam tőle:

– Értsd meg, hogy sohase voltál terhemre. Te vagy a leghűbb barátom.

Jöttem-mentem, mint a holdkóros. Körülöttem zsbongtak az emberek, de nem láttam senkit és nem hallottam, miről beszélnek.

Délben azután a fiammal és jóbarátainkkal neki indultunk ennek a rettenetes szomorú útnak. Estére Bádenben voltunk és én most is futottam fel a jólismert szobába. Szentül hittem, hogy ott találom az uramat a kanapén fekvé, meggyfa

botjával a kezében és mosolyogva fogja mondani: »Rátok kellett ijesztenem, hogy egyszerre ilyen sokan jöjjetek el hozzám.« Egész biztos voltam benne, hogy így lesz. És amint benyitottam a szobába, ott égtek a gyertyák. Egy nagy vázában egy csokor erdei virág, amit előttevaló nap saját kezével szedett a közeli erdőben, ahová kirándult. Óh, miért is nem jutott eszembe akkor, hogy ezt a csokrot magammal hozzam és lepréselve üveg alá tegyem? Nem jutott eszembe semmi, csak az, hogy levegyük róla a fehér leplet, amivel le volt takarva. Levettem, és ott feküdt holtan. Csodálatos módon szakasztott úgy nézett ki, mint mikor először megláttam Mátészalkán. Halvány arccal, fiatalon, kissimulva, a szája szögletén ott volt az a gúnyos kis mosoly. Az ágya előtt csupa virág. És ott volt minden úgy, ahogy este lerakta. Utolsó levellem is ott volt az éjjeli szekrény fiókjában. Minden megvolt, csak ő hiányzott. Még csak megcsókolnom sem volt szabad. Még a kezét se, mert reggeltől estig nagy idő a halottak életében. Délben még szabad lett volna, de most már megtiltották.

És azután gördült a kocsi... gördült. Előbb a bádeni temető halottasházába és azután Budapesten a vasúttól élete harcainak színhelyére a Demokrata Körbe, ahol a ravatala állott, azután nagy álmainak és ábrándjainak másik színhelyére, a városháza udvarára, majd onnan százezernyi szomorú, könnyező ember beláthatatlan sorfala között ki a kerepesi úti temetőbe. Lassan, lassan, ünnepelesen gördült a fekete kocsi és lassan, szomorúan követték azok, akik az életben is követték. Azután elhantolták és mi itt maradtunk valamenynyien árván és elhagyottan. Mi is, akik az életéhez tartoztunk, és azok is, akiknek a szellemi vezére volt, hűségesebb, jobb, igazabb és becsületesebb, mint volt valaha is politikai vezér a világon. Most ez a sír helyettesíti nekem az élő való-

ságot, amit örökre elveszítettem. Oda járok tanácsot, vigasztalást, megnyugvást és biztatást keresni és ott meg is találom. Nekem nem néma ez a sir, nekem beszédes. És most is azt beszéli, amit az ő szájából élő szóval annyiszor hallottam, hogy az eszme nem hal meg, hanem örökké él és hogy mindenkinek minden meg van bocsátva, csak annak a bűne megbocsáthatatlan, aki az eszmét elárulja.

TARTALOM

Előszó	5
I. »Szülőföldem szép határa«.....	7
II. A falusi kislány Pesten.....	13
III. A báb és a lepke.....	21
IV. Istenke háta mögött.....	27
V. Tavasz ébredése	38
VI. A furcsa bajuszú ember	44
VII. »Jöttem, láttam, győztem«.....	53
VIII. Menyasszony, vőlegény.....	66
IX. Holtomiglan – holtodiglan.....	76
X. A mézes hetek.....	82
XI. És gördül a kocsi tovább-tovább	87
XII. Kezdődik az élet.....	93
XIII. Az édes otthon	102
XIV. Az »Abbázia«	111
XV. Cigányélet	119
XVI. Egy szomorú év	127
XVII. Először Velencében.....	133
XVIII. Gólyakepelés.....	138
XIX. Az első választás.....	144
XX. Éljen Vázsonyi!.....	158
XXI. Politika, folyton politika!.....	164
XXII. Új otthon, régi élet.....	172
XXIII. Választási extázis két nap, két éjjel.....	182
XXIV. Viruló Budapest!	188
XXV. Úton-útfélen	194
XXVI. Derű-ború.....	204
XXVII. Bécsi delegáció.....	215
XXVIII. 1914	220
XXIX. A miniszterség	229

XXX.	Közeleg a vihar.....	247
XXXI.	Forradalom!.....	258
XXXII.	Münchenben.....	275
XXXIII.	Bolsevizmus itt, ott, amott.....	311
XXXIV.	Helvécia hótakart tetői.....	324
XXXV.	Vörös után fehér.....	327
XXXVI.	A lavina Davosban.....	343
XXXVII.	Kifosztva.....	347
XXXVIII.	Kóbor élet.....	349
XXXIX.	Hazatérés.....	365
XL.	Utazások az egészség körül.....	369
XLI.	Ártatlan szerelmi játékok.....	383
XLII.	A nagy perek.....	396
XLIII.	Utazgatások.....	410
XLIV.	1924.....	418
XLV.	1925. Az utolsó választás.....	427
XLVI.	A merénylet.....	437
XLVII.	Baden – végállomás.....	445